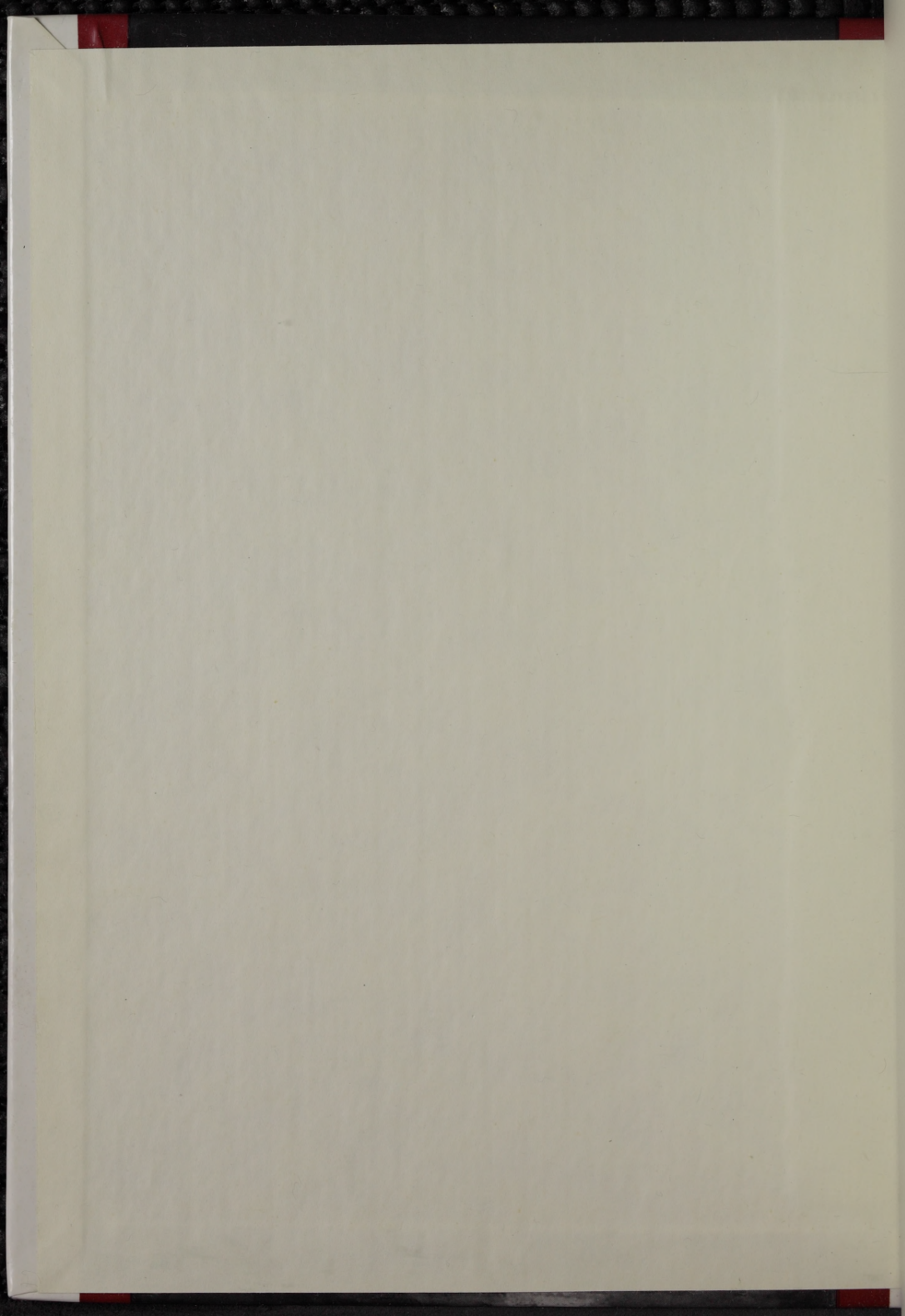
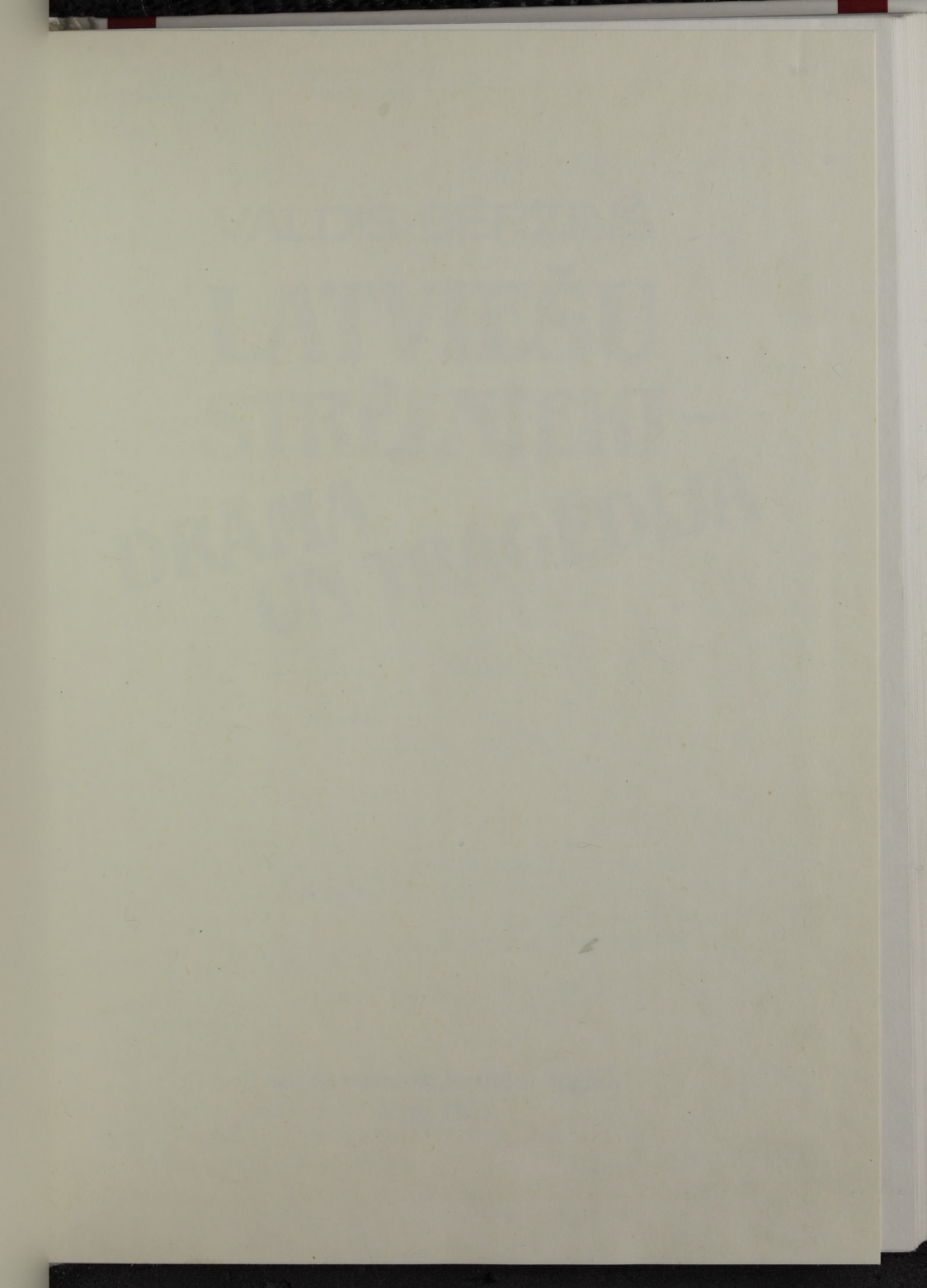
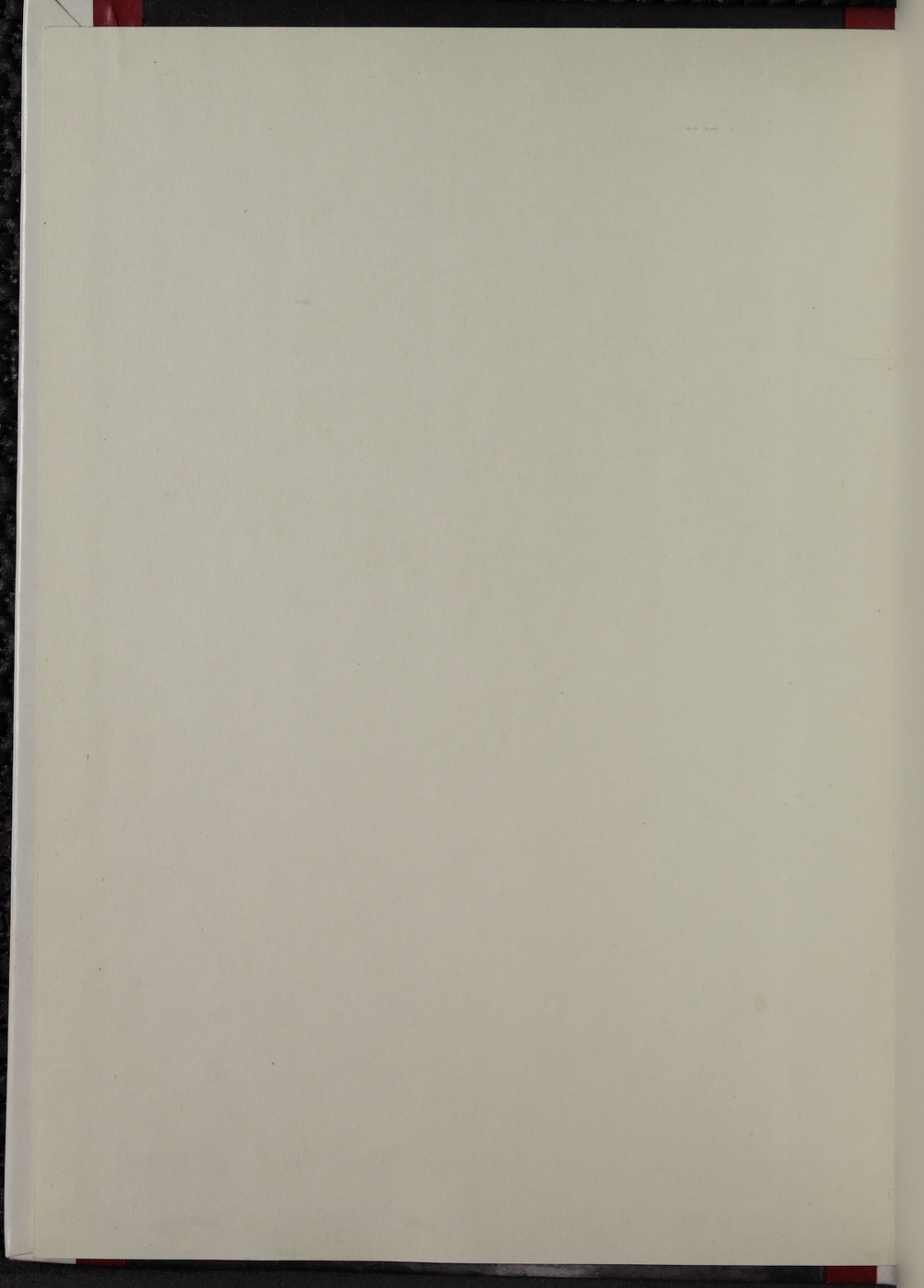

VALDIS BĒRZIŅŠ
LATVIEŠU
STRĒLNIEKI –
DRĀMA
UN TRAGĒDIJA

95-3
L 580

BLB
9(4)

VALDIS BĒRZIŅŠ
LATVIEŠU
STRĒLNIEKI –
DRĀMA
UN TRAGĒDIJA

Prīkšvārds	5
Ievads	7
I. nodaļas I. Latvijas Strēlnieki	23
1. Latvijas Strēlnieki	23
2. Latvijas Strēlnieki	32
3. No	45
4. Zied	56
II. nodaļas II. Latvijas Strēlnieki	67
1. Latvijas Strēlnieki	67
2. Latvijas Strēlnieki	75
3. Latvijas Strēlnieki	84
4. Latvijas Strēlnieki	91
5. Latvijas Strēlnieki	100
6. Latvijas Strēlnieki	111
7. Latvijas Strēlnieki	120
8. Latvijas Strēlnieki	130
9. Latvijas Strēlnieki	138
10. Latvijas Strēlnieki	153
11. Latvijas Strēlnieki	160
12. Latvijas Strēlnieki	160
13. Latvijas Strēlnieki	169
14. Latvijas Strēlnieki	181
15. Latvijas Strēlnieki	187
16. Latvijas Strēlnieki	191
17. Latvijas Strēlnieki	197
18. Latvijas Strēlnieki	206
19. Latvijas Strēlnieki	210
20. Latvijas Strēlnieki	218
21. Latvijas Strēlnieki	222
22. Latvijas Strēlnieki	240
23. Latvijas Strēlnieki	244
24. Latvijas Strēlnieki	247
25. Latvijas Strēlnieki	276

Latvijas vēstures institūta apgāds
Rīga 1995

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK-p 947.43.06 + 947.43.07
Be 777

~~94-11066~~
0302053909

Redaktore Ilze Antēna
Māksliniece Ināra Jēgere
Korektore Dace Ķerus
Shēmas zīmējis Egons Radziņš

Bērziņš V. Latviešu strēlnieki: Drāma un traģēdija. —
Be 777 Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995. —
288 lpp., 8 lp. il.
ISBN 9984—9054—2—X

UDK-p 947.43.06 + 947.43.07

ISBN 9984—9054—2—X

© Valdis Bērziņš, 1995

© Ināra Jēgere, vāka mākslinieciskais noformējums, 1995

SATURS

Priekšvārds	5
Ievads	7
I nodaļa. Tēvu zemei grūti laiki	23
1. Latvija Pirmā pasaules kara sākumā	23
2. Latviešu strēlnieku bataljonu organizēšana un to pirmās cīņas	32
3. No bataljoniem par pulkiem	45
4. Ziemassvētku un janvāra kaujas un to atbassis	56
II nodaļa. Kad patvaldības tronis krīt	67
1. Revolūcija! ... Revolūcija!	67
2. Lieliniecisma valgos	75
3. Mēs neiesim uzbrukumā!	84
4. Pie Mazās Juglas	91
5. Oktobra apvērsums un latviešu strēlnieki	100
6. Uz plašo Krievzemi	111
III nodaļa. Sarkanajā armijā	120
1. Latviešu strēlnieku padomju divīzija	120
2. Komitejas, frakcijas un strēlnieki	130
3. Padomju varas drošais balsts	138
4. Mājup! Uz Latviju!	153
IV nodaļa. Par padomēm Latvijā	160
1. Līdz Ventai un Ventspilij	160
2. Starp divām frontēm	169
3. Rīgas un Vidzemes atstāšana	180
4. Latgalē un Baltkrievijā	187
V nodaļa. Strēlnieku cīņu pēdējais gads	196
1. Latviešu strēlnieku divīzija Orlas—Kromu operācijā	196
2. Latviešu strēlnieki cīnās pret Judeņiču	206
3. Pa bēgošo deņikiniešu pēdām	210
4. Pret Vrangeli!	218
5. Troickas bataljona un Imantas pulka gaitas	232
Nobeigums	240
Pielikumi	244
Literatūras un avotu norādes	247
Personu rādītājs	276
The Latvian Riflemen: Drama and Tragedy.	
Summary	282

BATAK

2	Pieršvārds
7	Ievads
13	I nodaļa. Tēvu xronoloģiskā līnija
23	1. Latvijas Pirmās pasaules kara sākums
32	2. Latvijas studentu biedrību organizācija
45	3. No biedrības par partiju
50	4. Komisijas un pavaru kārtas un to darbība
67	II nodaļa. Kad patvērinātājus izsūtīja
67	1. Revolucionāri un Revolucionāri
75	2. Iedzīvotāju vajāšana
84	3. Mācītāji un skolotāji
91	4. Pilsētas iedzīvotāji
100	5. Dzīvnieku audzētāji un izstrādātāji
111	6. Uz pilsētu atgriešanās
120	III nodaļa. Sarkanās armijas ieviešana
120	1. Latvijas studentu biedrības darbība
130	2. Komisijas, partijas un strādnieki
138	3. Padomju varas dibināšana
153	4. Mācītāji un skolotāji
160	IV nodaļa. Par padomju Latviju
160	1. Līdz Venai un Venācijai
169	2. Starp divām frontēm
180	3. Rīgas un Vidzemes strādnieki
187	4. Latvija un Baltijevija
195	V nodaļa. Sarkanās armijas ieviešana
195	1. Latvijas studentu biedrības darbība
206	2. Latvijas strādnieki un darbinieki
210	3. Par pilsētu atgriešanos
218	4. Pilsētas iedzīvotāji
222	5. Tautas komisijas un pavaru kārtas
240	Nodirgums
244	Pielikumi
247	Literatūra un avotu norādes
256	Personu vārdnīca
282	Latvijas studentu biedrības un tās darbība

PRIEKŠVārds

Pasaules vēsturē netrūkst piemēru skaitliski nelielas tautas pašai dziedzīgas varonības spožumam, kas atkal un atkal kā komēta iegailējas pie neaptveramā debessjuma, liekot lielajām nācijām vērties neviltotā izbrīnā. Teiktais visnotaļ attiecināms uz latviešu strēlniekiem, savas tautas un Latvijas dēliem, kuri, ne jau slavu vai pašlabumu meklējot, kārtējos laikmetu griežos spēra soļus pa mūžības taku. Cerības un vilšanās, jaunas cerības un jaunas vilšanās kā šūpolēs šūpoja viņus sešu cīņu gadu garumā un arī ilgi pēc tam. Gan slavēti, gan pelti, gan apbrīnoti, gan nievāti latviešu strēlnieki ar asinīm parakstījās lielajā vēstures grāmatā, atstājot nākamajām paaudzēm sevis izsvēršanu un izvērtēšanu.

Izvērtēt latviešu strēlniekus no viņu gaitu sākuma pie Baltijas jūras 1915. gada vasarā līdz pat 1920. gada rudenim, cīņām apņemstot Melnās jūras krastā, jau daudzkārt centušies ne tikai vēsturnieki vien. Dažādos laikos un atšķirīgos apstākļos izteikušies arī paši strēlnieki. Nav nekāds brīnums, ka vērtējumi ir visai pretrunīgi, ļoti bieži pietrūcis nepieciešamās objektivitātes. Tik daudzkārt strēlnieku cīņu ceļš strikti pārdaļīts, un, izceļot vienu laikposmu, noliegts un pat ignorēts otrs. Un kur tad vēl politiskajām kaislībām pakļautais dalījums «vecajos», «sarkanajos» un «baltajos» strēlniekos. Daudzi izgāja cauri visai trīskrāsu gammai, nemaz nerunājot par apstākļu spiesto atrašanos tur vai citur. Pievērsties konkrētām personām, jāņem vērā vēl katra liktenis. Izsekojot latviešu strēl-

nieku bataljonu, respektīvi, pulku cīņu ceļam, varam labāk izprast šos jaunekļus un vīrus pretrunu pārpilnajā pasaulē.

Kā vērtēt latviešu strēlniekus un viņu cīņas? Esmu pārliccināts, ka tas darāms, vadoties no latviešu tautas un neatkarīgās Latvijas valsts interesēm.

Ir tiesa: pārāk daudz latviešiem nācies karot, pārāk daudz zaļoksnu dzīvību vēl dzīves sākumā zaudēts. Pārāk bieži svešzemnieki ar zobenu rokās pārstaigājuši mūsu mazo zemīti pie Dzintarjūras, nesdami iznīcību un postu, atkal un atkal ar varu un viltu iesaistot savu karapūļu rindās latviešu jaunekļus un vīrus, atraujot tos no ģimenēm un mierīga darba. Latvietis, kuru zeme radinājusi strādāt pamatīgi, arī kā karotājs iepazīts tāds pats, dažkārt pārprasta pienākuma cilvēks gan arī.

Par latvieti kā karavīru jau ir rakstīts, taču daudz kas palicis nepateikts. Pēc iespējas precīzāk un labāk būtu jāapzin senču cīņas pret krustnešiem, kā arī jāturpina 30. gados iesāktais un diemžēl vēlāk neturpinātais pētījums par latviešiem zviedru karapulkos un Krievijas impērijas bruņotajos spēkos. Nebūt ne viss ir pateikts par Latvijas armiju brīvības cīņās un vēlāk, miera laikā, tāpat par tās bēdīgo galu un latviešu karavīriem Otrā pasaules kara gados.

Šī grāmata veltīta latviešu strēlniekiem un viņu laikam. Tas bija salīdzinoši īss mirklis visuma tecējumā ar spēcīgu — gan apzinātu, gan neapzinātu — atbalsi. Vispirms atbalsi tautas apziņā un liktenī, bet ne tikai.

Valdis Bērziņš

IEVADS

Par latviešu strēlniekiem rakstīts daudz. Gadu ritumā krājušos publikāciju skaita ziņā šī ir viena no bagātākajām, ja ne pati bagātākā tēma Latvijas vēsturē. Rakstus preses izdevumos gandrīz vai neiespējams uzskaitīt. Turklāt saprotamu cēloņu dēļ interese par latviešu strēlniekiem tālu pārsniegusi Latvijas robežas. Ne reizi vien tieši strēlnieki lika pasaulē atskanēt latviešu un Latvijas vārdam, turklāt vēl tad, kad daudzas valstis bija aptvēris Pirmais pasaules karš, un viņu mazā dzimtene vēl nebija ieguvusi ne tikai neatkarību, bet pat ne autonomiju. Tādēļ pilnīgi pamatota ir latviešu strēlnieku un Latvijas neatkarības saistība par spīti tam, ka vienubrīd šie paši strēlnieki, pareizāk, viņu lielākā daļa, kā vieni no nesamierināmākajiem viņu tautu paverdzinājušās Krievijas impērijas pretiniekiem, vienulaik kā apmāti vērsās pret dzimtenes patstāvības aizstāvjiem.

Neskaitot rakstus periodikā, pirmie izdevumi, respektīvi, brošūras, par latviešu strēlniekiem parādījās nākamajā gadā pēc latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanas. Gandrīz vienlaikus Rīgā un Petrogradā jeb Pēterpilī, kā latvieši mēdza to saukt, iznāca rakstnieku K. Skalbes un Līgotņu Jēkaba sastādītie nelieli krājumi,¹ atzīmējot bataljonu pirmo gadskārtu. K. Skalbes krājums ir vairāk literārs, ar A. Brigaderes, V. Eglīša, E. Virzas un paša sastādītāja dzejoļiem un aprakstiem, īsām biogrāfiskām ziņām par atsevišķiem kritušajiem bataljonu virsniekiem un strēlniekiem. Otrā grāmatiņa lasītāju iepazīstina ar bataljonu organizēšanu, uzbūves un apgādes jautājumiem. Aplūkotas arī cīņas, 1916. gada vasaras kaujas ieskaitot. Par tām gan rakstīts skopi un nekonkrēti, militārās cenzūras prasību ietvaros.

Abi izdevumi nav vērtējami kā pētījumi, to uzdevums bija vienkāršāks, proti, lieku reizi atgādināt latviešu sabiedrībai par šiem bataljoniem un netieši aicināt atbalstīt to Organizācijas komitejas pasākumus. Tamlīdzīgām publikācijām nereti piemīt īpatnēja pievil-

cība, kaut kas no laikmeta elpas, lai arī to izziņas vērtība ir neliela.

Šķirstot 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljona žurnālu «Cīņas Biedrs», kas pēc pašu strēlnieku ierosmes iznāca 1916. un 1917. gadā, tāpat 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona žurnālu «Latviešu Strēlnieks», redzams, ka par kaujas laukā palikušo biedru piemiņas saglabāšanu un, iespējams, gan vēl nepazīnāti, par bataljonu vēsturi domājis ne viens vien no nelielo aprakstu un korespondenču autoriem. Taču pēc cara patvaldības krišanas priekšplānā izvirzījās revolūcijas tēma, uzjundot politisko kaislību atblāzmu arī šajos strēlnieku izdevumos, tāpat Smiltēnē, pēc tam Rīgā iznākušajā žurnālā «Strēlnieks» (tā deviņi numuri glabājas Latvijas Nacionālajā, kā arī Akadēmiskajā bibliotēkā). Nosvēruši strēlnieku prātus savā pusē, lielinieki uzņēmās ne tikai viņu politisko vadību, bet arī vēstures izvērtēšanu. Par strēlnieku vēstures lietām daudzkārt tika runāts Latviešu strēlnieku pulku izpildu komitejas (Iskolastrela) sēdēs,* taču konkrētas virzības kā nebija, tā nebija. Tikai pēc gada Iskolastrels beidzot aicināja pulku komitejas nākt talkā piemiņas grāmatas — 10—12 lokšņu ilustrēta izdevuma — sagatavošanā. Redakcijas kolēģija — K. Pētersons, R. Bauze, T. Draudiņš — veica nepieciešamos priekšdarbus,² sagatavoja prospektu. Nav gan zināms, ka šī publikācija būtu ieraudzījusi dienas gaismu. Pusgadu vēlāk laikraksta «Sarkanais Strēlnieks», pēc nosaukuma maiņas «Latvijas Komūnas Strēlnieks», literārā pielikuma slejās parādījās fragmentāri latviešu strēlnieku vēstures materiāli, bet 1920. gadā žurnālā «Strēlnieks» ievietots J. Bāles raksts «9. latviešu strēlnieku pulka īsa vēsture»,³ tāpat J. Tupiņa «Iz 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulka vēstures».⁴ Tiem sekoja citas, gan ne visos gadījumos no strēlnieku pulkiem nākušas līdzīga rakstura publikācijas,⁵ ieturētas stingri lieliniecišķā garā.

Nedaudz vēlāk ar atsevišķu autoru neliela apjoma darbu izdevumiem latviešu strēlnieku vēstures pētniecība pakāpeniski izvērtās Latvijā. 1919. gadā iznākušajā J. Akuratera darbā «Latviešu karēivji»⁶ strēlnieku tēma bija pakārtota Latvijas brīvības cīņām, bet 20. gadu sākumā izdotie R. Bangerska un A. Tupiņa darbi,⁷ kā

* Kādā no tām 1917. gada oktobrī praporščiks K. Lukstiņš ziņoja par nodomu izdot kalendāru «Brīvais Strēlnieks» (sk.: Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļa, 42. f., 1. apr., 6. l., 65. lp.).

arī K. Gopera, J. Porieša⁸ u.c. grāmatas veltītas tieši strēlniekiem. Ar latviešu strēlniekiem lasītājus vairāk vai mazāk iepazīstināja valsts un tās armijas vēsturei veltītie izdevumi. Nopietnākie latviešu strēlnieku vēstures pētnieki Latvijā 20.—30. gados bija ģenerālis A. Auzāns,⁹ P. Bērziņš¹⁰ — autors plašākam rakstam par Ziemassvētku kauju plānu, tāpat publikācijai «Pilsoņu karš Latvijā», un ģenerālis M. Peniķis. M. Peniķa plašais divsējumu darbs par latviešu strēlnieku bataljonu, vēlāko pulku cīņām Pirmā pasaules kara gados¹¹ no uzskaitītā atstāj vislabāko iespaidu vispirms iestrādātā ļoti bagātīgā faktu materiāla, kā arī Vācijas armijas attiecīgo pulku vēstures izdevumu izmantošanas dēļ. Šo darbu papildina shēmas, kuras ievērojami atvieglo autora aplūkoto militāro operāciju norises uztveri.

Latviešu strēlnieku vēstures apzināšanā — dokumentu, atmiņu, aprakstu utt. vākšana, apkopošana, glabāšana un publikāciju sagatavošana — daudz darīja 1924. gadā dibinātā Latviešu veco strēlnieku biedrība* ar nodaļām Rīgā, Liepājā, Valmierā u.c. Latvijas lielākajās pilsētās, apriņķu centros un mazāk apdzīvotās vietās. Par biedrības padomes priekšsēdi pilnsapulce ievēlēja J. Goldmani, par viņa vietnieku — ģenerāli K. Goperu. Kā teikts biedrības statūtos, tās mērķis bija «uzturēt tautas atmiņā strēlnieku vēsturi un izkopt viņu tradīcijas un garu».¹² Šajā ziņā biedrība, kuras 20 nodaļas 1936./37. gadā apvienoja 3620 cilvēkus,¹³ paveica daudz. Atceres dienas, raksti un atmiņas dažādos preses izdevumos, kritušo cīnītāju kapa vietu apzināšana un sakopšana, pieminekļu un piemiņas plāksņu uzstādīšana u.tml. pasākumi neprasa komentārus. Liels un vajadzīgs darbs tika ieguldīts periodiskā izdevuma — «Latviešu Strēlnieks»¹⁴ un krājuma «Latviešu Strēlnieki»¹⁵ — sagatavošanā un izdošanā. Tie bija ilustrēti, visdažādākajiem strēlnieku jautājuma aspektiem veltīti un visā Latvijā izplatīti izdevumi. Pirmajā ievietoja galvenokārt nelielas atmiņas, populārus aprakstus, bet otrajā vietu atvēlēja arī nopietniem pētījumiem un dokumentu publikācijām, piemēram, bataljonu, respektīvi, pulku, kaujas žurnāliem.

Neatkarīgās Latvijas laikā, 20.—30. gados, aplūkojamās tēmas ietvaros praktiski visa uzmanība ar retiem izņēmumiem tika veltīta

* Pirms tās periodiski darbojās Ziemassvētku kauju un kritušo varoņu svētku rīcības komiteja. 1924. gada 2. martā tika izveidota Latviešu veco strēlnieku biedrības pagaidu valde, kas sagatavoja šīs biedrības nodibināšanu tā paša gada 30. martā.

latviešu strēlnieku cīņām no 1915. gada augusta līdz 1917. gada janvārim, jo valdīja uzskats, ka «ar slavenām Ziemassvētku kaujām arī izbeidzās latviešu strēlnieku varoņdarbu periods».¹⁶ Tālāko 1918.—1920. gada strēlnieku cīņu oficiālais vērtējums bija negatīvs, lai gan līdzdalība «vienotās un nedalāmās» Krievijas aktīvo aizstāvju — A. Deņikina un P. Vrangaļa armiju — sagrāvē strēlniekiem netika pārņemta, jo abi šie generāļi bija Latvijas neatkarības pretinieki. Dažādas publikācijas atšķirīgi vērtēja latviešu strēlnieku lomu Latvijas neatkarības iznīcināšanā, domas dalījās, piemēram, Ziemassvētku kaujās ciesto zaudējumu novērtējumā u.c. jautājumos. Tā kā kopsaucējs netika atrasts, apkopojošs darbs par latviešu strēlnieku vēsturi netika sagatavots.

Latvijā aizsāktais darbs pie latviešu strēlnieku vēstures pēc Otrā pasaules kara tika turpināts Rietumos, galvenokārt Zviedrijā, ASV un Kanādā, uz kuriem, atceroties Baigā gada šausmas un glābjeties no komunistiskā totalitārisma, līdz ar daudziem tūkstošiem citu Latvijas iedzīvotāju kara beigu posmā bija devušies arī bijušie latviešu strēlnieki un viņu vēstures entuziasti. Jau 1947. gadā Nirnbergā tika izdots neliels rakstu krājums «Zvaigžņu pulku atmirdza, 1915—1947» J. Goldmaņa sakopojumā un E. Medņa rediģējumā,¹⁷ kas sešus gadus vēlāk Ņujorkā piedzīvoja jaunu papildinātu izdevumu.¹⁸ ASV izdeva arī J. Porieša grāmatu «Strēlnieku leģendārās gaitas»,¹⁹ bet 80. gados — nelielo J. Goldmaņa runu, tāpat minētās R. Bangerska grāmatiņas atkārtotu izdevumu.²⁰ No memuāru literatūras katrā gadījumā jāatzīmē bijušā 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka virsnieka, vēlāk Troickas bataljona komandiera P. Dardžāna, tāpat K. Lauka (no šī paša bataljona) atmiņas, A. Plensnera un R. Bangerska grāmatas.²¹

Par latviešu strēlniekiem un pulkvedi J. Vācieti vairākas grāmatas sarakstījis Stokholmā dzīvojošais latviešu trimdas vēsturnieks U. Ģērmanis,²² kas pievērsies arī citām Latvijas vēstures problēmām.²³ U. Ģērmanis bez ievēribas nav atstājis historiogrāfijas jautājumus.

Daudzas lappuses latviešu strēlniekiem savās grāmatās veltījuši E. Andersons, Ā. Šilde un A. Ezergailis,²⁴ bet karu vēstures kontekstā par viņiem rakstījis A. Mangulis.²⁵ A. Ezergailis un U. Ģērmanis par konkrētiem latviešu strēlnieku vēstures jautājumiem uzstājušies ar ziņojumiem starptautiskajās Baltijas vēstures studiju konferencēs.²⁶

20—30. gados padomju impērijā latviešu strēlnieku vēsturei pievērsās paši bijušās Latviešu strēlnieku divīzijas komandieri un politdarbinieki.* 1923. gadā nodibinājās Iniciatīvas komiteja — K. Stucka, R. Apinis, T. Draudiņš, R. Bauze u.c. —, bet trīs gadus vēlāk to, sastāvā izmainītu un papildinātu ar ietekmīgākiem latviešu komunistu pārstāvjiem, pārveidoja par Latviešu strēlnieku vēstures komisiju — J. Daniševskis, J. Lencmanis, P. Blumfelds (Sviris), K. Stucka, V. Štrauss u.c.²⁷ un piesaistīja VK(b)P CK Latviešu sekcijai. Komisijas pakļaušana ne tikai Komunistiskās partijas kontrolei, bet arī strukturām nozīmēja iecerēto darbu pastiprinātu ideoloģizēšanu. To apstiprināja Maskavas latviešu kultūrizglītības biedrības «Prometejs» izdevniecības klajā laistās grāmatas par strēlnieku vēstures problēmām, kas tās aplūko no priekšplānā izvirzītajām šķiru cīņas pozīcijām, gan varbūt ne tik izteikti kā daudzi citi padomju impērijā par šo tēmu tapušie publicējumi.

Latviešu strēlnieku vēstures komisija paguva sagatavot un izdot «Latvju strēlnieku vēstures» 1. sējuma 1. un 2. daļu, 2. sējuma 2. daļu, «Latvju revolucionāro strēlnieku» divās grāmatās.²⁸ Neviens no nosauktajiem izdevumiem nav uzskatāms par latviešu strēlnieku vēstures kursu, tie ietver kā rakstus, tā atmiņas, dokumentus un to izvilkumus. Arhīvā saglabājušies materiāli neliek šaubīties, ka paveiktais bijis tikai daļa no iecerēm. Samērā plaši izvērsti bija dokumentālo materiālu apzināšanas un vākšanas darbs galvenokārt centrālajos arhīvos. Šajā darbā iesaistījās daudzi entuziasti no t. s. sabiedriskā aktīva. Par tā bāzi varēja uzskatīt Maskavā un Ļeņingradā (tag. Sanktpēterburga), kā arī Harkovā, Smoļenskā, Veļikije Lukos u.c. izveidojušās bijušo latviešu strēlnieku organizācijas nodaļas, kuras apvienoja 1024 cilvēkus.²⁹

Padomju Savienībā palikušo latviešu rūpes par latviešu strēlnieku vēsturi atgādināja virzišanos pret straumi. Vēl nebija aplūsis Pilsoņu kara troksnis Krievijā, kad atbildīgi komunistu partijas darboņi deva norādījumus par latviešu strēlniekiem runāt un rakstīt pēc iespējas mazāk. Strauji atdzimstot lielkrievu šovinismam, totalitārais režīms nekautrējās viltot vēsturi «vecākajam brālim» pieņemamā garā. Spēcīgajam spiedienam, īpaši no 30. gadu vidus, bija grūti, drīz vien pat neiespējami pretoties,

* Ar šo apzīmējumu jāsaprot galvenokārt komisāri un Latviešu strēlnieku divīzijas politdaļas funkcionāri.

ievērojot valdošajai sistēmai raksturīgos stingros cenzūras žņaugus, kurus apiet nevarēja.

Raksti un atmiņas, kas ievietoti izdevniecības «Prometejs» latviešu strēlniekiem veltītajās grāmatās, protams, nav vienādi vērtējami. Ar interesi lasāmi J. Vācieša raksti, jo vairāk tādēļ, ka viņš pirmais vēl 1922.—1924. gadā paguva publicēt darbu «Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme»,³⁰ par to saņemot asus marksisma apmāto kritiķu pārmetumus. J. Vācietis publikācijas balstīja kā uz personiski pieredzētā, tā arhīvu sniegtajām ziņām, paceļoties pāri aplūkoto notikumu vienpusīgam skatījumam. Nopietni ir V. Štrausa darbi,³¹ taču to objektivitāti mazina notikumu izklāsta pārpolitizētie skaidrojumi un lielnieciskā garā ieturētie vērtējumi.

Lai gan nevar apgalvot, ka «Prometeja» izdevumi ignorētu kādu no strēlnieku vēstures posmiem, tie kopumā nepārprotami liecina, ka latviešu strēlnieku vēsture «pa istam» sākusies 1917. gada 30. (pēc vecā stila — 17.) maijā, ar viņu 2. kongresa rezolūcijām, pāreju lielinieku pusē. Līdz tam «buržuju apmuļkotie» latviešu strēlnieki lējuši asinis cara patvaldības un mantīgo aprindu labā. Pulki apzināti izkauti, bojā gājis «latviešu tautas zieds». Nekas nav bilsts par to, ka šī zieda pārējā daļa pat vēl nesaudzīgāk izkauta padomju varas, respektīvi, komunistu diktatūras vārdā, turklāt izkaušana neatlaidīgi tika turpināta arī tad, kad pēc tās nebija nekādas īpašas militāras nepieciešamības un strēlnieku lielie upuri neko vairs neizšķīra.

Latviešu strēlnieku vēstures komisija 30. gadu otrajā pusē paredzēja publicēt K. Stuckas, V. Štrausa un J. Vācieša u.c. monogrāfijas, meklēja jaunus autorus, rūpējās, lai latviešu strēlnieku vārds netiktu atdots aizmirstībai. Var nešaubīties, ka tas bija viens no cēloņiem, kāpēc šie cilvēki nonāca staļinisko benžu priekšā.

No 30. gadu otrās puses latviešu strēlnieki padomju izdevumos gandrīz vairs netika pieminēti. Komunistiskais režīms centās aizslaucīt viņus kā no dzīves, tā no vēstures.

Kad 1940. gada vasarā Sarkanā armija okupēja Latviju un tā tika iekļauta padomju impērijā, neatkarības gados izdotās grāmatas par Latvijas vēsturi un latviešu strēlniekiem līdz ar daudzām citām iekļuva melnajos sarakstos, lai tuvākajā laikā pazustu no grāmatnīcu un bibliotēku plauktiem un pēc Iekšlietu Tautas komisariāta norādījuma tiktu iznīcinātas. Latviešu veco strēlnieku

biedrību, kas rūpējās par trūcumā nonākušajiem strēlniekiem, strēlniekiem invalīdiem, gādāja par kritušo biedru piemiņas saglabāšanu Latvijā, 1941. gada 20. janvārī slēdza un tās aktīvistus represēja, to skaitā arī tos, kuri savulaik bija palīdzējuši satriekt lielinieciskās Krievijas ienaidniekus pilsoņu kara frontēs.* Pats apzīmējums «latviešu strēlnieks» tika skausts un nīdēts. Tāds stāvoklis principā saglabājās arī pēc Otrā pasaules kara līdz iekšpolitiskajam «atkusnim», kas PSRS iestājās aptuveni 50. gadu vidū, jo atsevišķas maznozīmīgas publikācijas Latvijā³² vispārējo ainu nekādā veidā nespēja mainīt.

50. gadu vidū komunistu ideoloģiju un kundzību neapdraudošās tēmas, arī latviešu strēlnieku problēma, tika legalizētas, protams, stingros marksisma-ļeņinisma priekšrakstu ietvaros. Par latviešu, respektīvi, sarkanajiem, strēlniekiem komunistiskās propagandas garā atsāka rakstīt prese, parādījās pirmie atmiņu un dokumentu krājumi.³³ «Atkusnim» beidzoties, komunistu partija «uzspieda uz bremzēm», jo, kā izrādījās, par latviešu strēlniekiem atkal ticis runāts un rakstīts par daudz. Ļoti iespējams, ka sekotu attiecīgs «vadošs» norādījums par šīs tēmas ierobežošanu, taču latviešu strēlnieku vēstures entuziastu aktivizēšanās Rietumos, galvenokārt ASV un Kanādā (1957. gadā Ņujorkā sāka iznākt periodisks izdevums «Strēlnieks»), spieda komunistiskos «ideoloģiskās frontes komandierus» pārorientēties uz padomju totalitārismam raksturīgo «kontrpropagandu» arī šajā jomā. Katrā ziņā latviešu strēlnieku tēma izrādījās viena no retajām, ar kuras palīdzību, gan ne bez nodevām totalitārajam režīmam, daudz maz varēja uzturēt tautas pašapziņu pēc nacionālkomunistu jeb «buržuāzisko nacionālistu» sakāves 1959. gadā, kad LKP CK pilnīgi pārvērtās par lielkrievu šovinistu un pārkrievotāju iztapīgu pakalpiņu. Par kaunu visai strēlnieku ciltij pēdējo vidū, kā arī vietējo komunistu nomenklatūras galvgali iespraucies R. Ķīsis (Latviešu strēlnieku divīzijas politdaļas vadītājs 1920. gadā) vēl visgudri ņēmās pamācīt vēsturniekus.

50. gadu beigās un 60. gados latviešu strēlnieku tēmai pievēršās kā strēlnieki un reizē vēsturnieki paši — J. Kaimiņš un T. Draudiņš³⁴ un viņu paaudzes pārstāvji, tā arī gados krietni jaunāki pētnieki. Par spīti dažādiem ierobežojumiem un neizbēga-

* 1941. gada 14. jūnijā deportēto vidū atradās ne viena vien bijušā latviešu strēlnieka ģimene.

mām atkāpēm no objektivitātes, publikācija sekoja publikācijai. Drīz autoru kolektīvs — J. Krastiņš, A. Drīzulis, J. Ruberts, B. Tomanis, V. Bērziņš, A. Spreslis, E. Andersone un A. Bīrons — sagatavoja pirmo apkopojošo izdevumu «Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920»,³⁵ kas nāca klajā 1970. gadā. Grāmatā iestrādāts bagātīgs faktu materiāls, kas diemžēl daudzviet nomācoši dominē un apgrūtina notikumu izklāstu. Šodien arī šim darbam var izvirzīt ļoti nopietnas pretenzijas, vēl jo vairāk tāpēc, ka daudzas nopietnas problēmas ne tikai nav atspoguļotas, bet vispār nav pat ieskicētas. Uzkrītoši vienpusīgi vērtējot latviešu strēlnieku lielniecizēšanos, grāmata nesniedz nekādas norādes par bezpartejisko strēlnieku un lielnieku vēlākajām, dažkārt visai asām attiecībām. Gluži vēltīgi izdevumā meklēt kādas ziņas par Troickas bataljona un Imantas pulka organizēšanos Sibīrijā, respektīvi, Tāļajos Austrumos, un šo karaspēka daļu turpmākajām gaitām.

Pēdējais gadu desmits atnesis maz ko jaunu par latviešu strēlniekiem. Nedaudzās Latvijā izdotās grāmatas ir iepriekšējo publikāciju saīsināti izdevumi.³⁶ Viens no pašiem pēdējiem latviešu strēlniekiem vēltītajiem darbiem ir strēlnieku vēstures entuziasta I. Andersona grāmata «Gaitu sākums».³⁷ Ilgu gadu laikā tapušais apcerējums stāsta par cīņām Latvijā līdz pat kaujām pie Mazās Juglas 1917. gada septembra sākumā.

Bez minētās tieši latviešu strēlniekiem vēltītās vēstures literatūras ir vēl dažādas izcelsmes un rakstura izdevumi — publicētas attiecīgā laika notikumu līdzdalībnieku un vērotāju atmiņas, ar Latvijas vēsturi un strēlnieku tēmu saistīti pētījumi u.tml. —, kuru uzskaitē, pat nepilnīga, aizņemtu pārāk daudz vietas. Tādēļ turpmāk norādīta tikai neliela daļa no tiem, pavisam neskarot biogrāfiskos aprakstus, vēl jo vairāk daiļliteratūru.

Par latviešu strēlniekiem vēsta 20. un 30. gados Latvijā iznākušās grāmatas par Latvijas valsts izveidošanu (Līgotņu Jēkaba, S. Paegles, J. Seska³⁸ u.c. monogrāfijas), tāpat brīvības cīņām vēltītie izdevumi.³⁹ Pēdējos netrūkst pārmetumu strēlniekiem, arī asāku vērtējumu, taču vienlaikus pausta sapratne par sarežģīto laikposmu, kas bija pamatīgi sašķobījis vērtību skalas.

Kupls ir gan tolaik Latvijā, gan vēlāk ārzemēs publicēto memuāru klāsts (sk. V. Beķera, F. Cielēna, B. Kalniņa, Ā. Klīves, A. Krodera⁴⁰ u.c. atmiņas). Politiskā pārliecība vai simpātijas, protams, ietekmējušas viņu secinājumus.

Aplūkojot 1917.—1920. gada notikumus Latvijā, visai kreisi, vietām pat lielnieciski vērtējumi pausti K. Ozoliņa grāmatā.⁴¹ Daudzi autora, starp citu, «Sociāldemokrāta» redaktora, apgalvojumi atgādina «Prometeja» izdevumu atziņas.

Koncentrētu izziņas materiālu sniedz «Latviešu konversācijas vārdnīcas» 11. sējums (sk. šķirkli «Latviešu strēlnieki»,⁴² kā arī vairākus citus). Tas pats sakāms par pazīstamā vēsturnieka A. Švābes rediģēto un Zviedrijā izdoto «Latvju enciklopēdiju», respektīvi, tās 2. sējumu.⁴³ Tikai pirms četriem gadiem Rīgā šiem abiem minētajiem izziņu krājumiem pievienojās mūsdienīga divsējumu «Enciklopēdiskā vārdnīca»⁴⁴ ar izziņām, to skaitā par latviešu strēlniekiem.

Aizvadīto astoņu gadu desmitu laikā daudz kas par latviešu strēlniekiem publicēts citās valstīs, galvenokārt Krievijā, saprotams, PSRS pastāvēšanas laiku ieskaitot. Tieši padomju periods izcēlās ar neskaitāmām atmiņu publikācijām un revolucionārajai kustībai veltītajām monogrāfijām, tāpat dokumentu krājumiem, tiem it bieži pieminot latviešu strēlniekus.⁴⁵ Visai atšķirīgas ir kā Pirmā pasaules kara, tā Pilsoņu kara laika militārajām operācijām veltītās publikācijas.⁴⁶ Jāpiebilst, ka lielkrieviskā komunistiskā totalitārisma apstākļos dominēja princips samazināt latviešu strēlnieku nopelnus, sevišķi Pilsoņu kara frontēs. Toties pēc PSRS sabrukuma vērojama pretēja tendence, proti, padomju varas panākumus Pilsoņu karā pārspīlēti pierakstīt latviešiem, uzveļot viņiem atbildību arī par dažādiem nenoskaidrotiem politiska rakstura noziegumiem. No otras puses, par spīti Latviešu strēlnieku divīzijas pašai izziņām cīņām Krievijas dienvidos 1919.—1920. gadā, gan ģenerālis A. Deņikins, gan ģenerālis P. Vrangelis savos memuāros⁴⁷ latviešu strēlniekiem veltījuši nepiedodami maz uzmanības. Acīmredzot ģenerāļiem bija nopietns iemesls viņus neatcerēties.

Jau Pirmā pasaules kara gados Vācijā iznāca samērā plašs, pārsvarā gan nelielu publikāciju klāsts par Baltiju, par vācu karaspēka cīņām Austrumu jeb vācu—krievu frontē un karadarbību Latvijā.⁴⁸ Šajos izdevumos latviešu strēlnieki labākajā gadījumā ir tikai pieminēti. Nedaudz vairāk uzmanības viņiem kā pretiniekiem pievērsts vēlāk Vācijā izdotajās grāmatās, vispirms plašākajos Pirmajam pasaules karam veltītajos darbos,⁴⁹ kā arī vācu divīziju un pulku vēsturēs.⁵⁰ Atsevišķi jāizdala vācu karaspēka cīņu vēstures izdevumi, tāpat tiem satura ziņā tuvi darbi⁵¹ par karadarbības u.c.

notikumu norisi Baltijā 1918.—1919. gadā, kas iznākuši 20.—30. gados.

Pārpārēm publikāciju par Pirmo pasaules karu iznācis Lielbritānijā, Francijā, ASV u.c. valstīs. Kaut cik nopietnu uzmanību notikumiem krievu—vācu frontē pievērsis retais no šiem izdevumiem,⁵² vēl mazāk ir to, kuros var atrast ziņas par Baltiju. Latviešu strēlnieki vairāk ievēroti un izcelti pētījumos par Pilsoņu karu Krievijā.⁵³ Rakstot memuārus, viņus nav aizmirsis R. B. Lokarts, viens no padomju režīma izreklamētās «sūtņu sazvērestības» galvenajiem varoņiem.⁵⁴ Laikam gan franču ģenerālis M. Žanēns ir vienīgais no ārzemniekiem, kas Parīzē izdotajās atmiņās pieminējis Troickas bataljonu un Imantas pulku.⁵⁵

Diemžēl faktu materiāls angļu, amerikāņu u.c. Rietumu vēsturnieku darbos gandrīz neiztrūkstoši aizgūts no dažādiem krievu izdevumiem, vairāk vai mazāk pārņemot to vērtējumus. Teiktais jāattiecina arī uz pazīstamā Krievijas modernās vēstures speciālista R. Paipša jaunāko monogrāfiju par lielnieku režīmam pakļauto Krieviju.⁵⁶

Daudzšķautņains un interesants avots ir attiecīgā laikposma preses izdevumi. Sākot no 1915. gada vasaras Latvijas laikrakstos, bet drīz arī Krievijas lielākajās avīzēs parādījās pirmās korespondences un apraksti, iepazīstinot lasītājus ar latviešu strēlnieku bataljoniem. Vēlāk šīs ziņas uztvēra ārzemju prese, vispirms avižnieki tajās valstīs, kuras vienoja kopēja cīņa pret Vācijas vadīto valstu bloku. Latviešu strēlniekiem tika veltītas atzinīgas atsauksmes, līdz 1917. gada pavasarī viņu piesliešanās lielniekiem spēji mainīja daudzu attieksmi, un sekojošie vērtējumi jau atspoguļoja attiecīgā laikraksta politisko nostādni. Tādējādi dažādie preses izdevumi iezīmē daudzkrāsainu ainu, kas dod iespēju labāk izvērtēt notikumus un parādības, atsevišķu personu nostāju, turklāt reizēm sakarā ar attiecīgo dokumentāro materiālu trūkumu šie izdevumi ir gandrīz vai vienīgais saglabājamais avots par kādu konkrētu jautājumu.

Atsevišķi vērtējami latviešu strēlnieku pulku laikraksti, no kuriem pirmais — «Brīvais Strēlnieks»* — kā Iskolastrela izdevums sāka iznākt 1917. gada aprīlī, bet jau pēc Latviešu strēlnieku 2. kongresa 29. maijā kļuva par lielnieku uzskatu paudēju. Tāda

* Vēl 1917. gadā laikrakstu pārdēvēja par «Latvju Strēlnieku», bet 1918. gada aprīlī pēc apvienošanas ar «Cīņu» un «Sociāldemokrātu» radās hibrīds «Cīņa un Brīvais Strēlnieks».

pati ievirze bija arī 1919. gadā Latvijā ar P. Stučkas valdības atbalstu iznākušajam laikrakstam «Sarkanais Strēlnieks» (vēlāk «Latvijas Komūnas Strēlnieks»), kas jo enerģiski centās izplatīt komunistisko ideoloģiju, pašu strēlnieku lietām atstājot aili «Strēlnieku dzīve», kurā bieži neiztika bez politizēšanas. Cīņu laikā Krievijas dienvidos un Ukrainā Latviešu strēlnieku divīzijas politdaļa 1919. gada decembrī sāka izdot avīzīti «Cīņas Balss», kas iznāca līdz nākamā gada decembrim. To raksturo pastiprināta strēlnieku ideoloģiska apstrāde kombinācijā ar nacionālā nihilisma paušanu. Īpašā ailē «Baltajā Latvijā» laikraksts publicēja melu ziņas un pulgojošus materiālus par dzīvi neatkarīgajā Latvijā ar nepārprotamu nolūku atturēt strēlniekus no atgriešanās dzimtenē pēc divīzijas izformēšanas.

Iegādājies savu spiestuvi, 1919. gadā Sibīrijā nelielu laikrakstu izdeva Latviešu strēlnieku jeb Troickas bataljons, dažkārt dēvēts arī par pulku. «Brīvais Latvī», kā saucās šis nedēļas laikraksts, jau sen kļuvis par bibliogrāfisku retumu.

Svarīgākie pirmavoti par latviešu strēlniekiem glabājas dažādos arhīvos gan Latvijā, gan aiz tās robežām. Sniegtais pārskats par attiecīgajiem arhīviem galvenos vilcienos raksturo to nozīmīgākos fondus un kolekcijas.

Daudz dokumentālo materiālu par aplūkojamo tēmu atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk LVVA). Visi latviešu strēlnieku bataljoni, respektīvi, pulki, pārstāvēti «Kara muzeja» (5434.) fonda lietās ar karaspēka daļu komandieru pavēlēm, ziņojumiem, krietni retāk ar atsevišķiem apakšvienību sarakstiem u.c. materiāliem. Ir pārskati par bataljonu Organizācijas komitejas pieņemšanās punktu darbību. Turpat atrodamas ziņas par strēlnieku lazareti, viņu revolucionāro noskaņojumu 1917. gadā utt. Pats unikālākais materiāls par latviešu strēlnieku bataljoniem (izņemot 8. Valmieras un Rezerves bataljonu) ir gandrīz 11,5 tūkst. strēlnieku un apakšvirsnieku 1916. gada vasarā aizpildītās anketas. Atbildes uz anketas astoņpadsmit jautājumiem sniedz labu informāciju kā par ikvienu no viņiem, tā kopumā par bataljonu personālsastāvu.

Norādītajā fondā līdz šim nepamanīts palicis tāds interesants materiāls kā 7. Bauskas pulka ārsta pārskats par laiku no karaspēka daļas organizēšanas brīža līdz 1918. gada 1. aprīlim jeb izformēšanai. Pārskatā uzskaitīti pulka zaudējumi kaujās, tāpat

veikto pasākumu rezultativitāte lipīgu slimību (tīfa, holeras) epidēmiju novēršanā, cingas izplatības ierobežošanā u.tml. Raksturota arī brāļošanās frontē ar vāciešiem, pulka komitejas darbība, aprakstīta pulka atkāpšanās uz Krieviju vācu karaspēka uzbrukuma laikā 1918. gada februārī. Tādējādi pārskats zināmā mērā ļauj spriest par līdzīgām problēmām pārējos latviešu strēlnieku pulkos.

Zināmu skaitu materiālu par strēlniekiem savākusi 1926. gadā izveidotā Kara vēstures komisija (6033. fonds), kas galveno uzmanību veltīja brīvības cīņām. Šajā fondā atrodamas latviešu strēlnieku pulku pavēles par 1916.—1917. gadu, kauju apraksti, neliela daļa no latviešu strēlnieku bataljonu Organizācijas komitejas sarakstes, Troickas bataljona un Imantas pulka pavēles, pavēles Latviešu nacionālajam karaspēkam Sibīrijā un Urālos (1919. gadā).

Par Troickas bataljonu un Imantas pulku ziņas sniedz arī šo karaspēka daļu fondi (3600. un 3598. fonds); tajos līdz ar virsnieku un strēlnieku sarakstiem, vairākiem simtiem Imantas pulka karavīru anketu, ieroču un munīcijas uzskaiti atrodama sarakste ar Sibīrijas un Urālu Latviešu nacionālās padomes Centrālbiroju, Francijas militāro misiju Sibīrijā. Saglabāti šīs misijas priekšraksti abām latviešu karaspēka daļām organizatoriskajos un evakuācijas jautājumos.

Padomju režīma laikā t.s. speciālā glabāšanā līdz ar Troickas bataljona un Imantas pulka dokumentāciju atradās noslepenotais Latviešu veco strēlnieku biedrības (4254.) fonds ar visiem šīs biedrības materiāliem — statūtiem, padomes un valdes sēžu protokoliem, darbības pārskatiem, ziņām par biedrības nodaļām un to aktivitātēm. Par biedrības sastāvu vairāk uzzinām no divu veidu anketām, kuras tika izplatītas nolūkā ievākt ziņas par personām, tām iestājoties Latviešu veco strēlnieku biedrībā, kā arī, lai «varētu sekmīgāk rūpēties par biedru interesēm». Anketās norādīta biedrības biedru nodarbošanās un dzīves apstākļi, kā arī viņu sabiedriskā un politiskā aktivitāte, līdzdalība citu biedrību vai organizāciju darbībā.

Dīvaini, bet 1915. gadā izveidotās bataljonu Organizācijas komitejas (1036.) fonds ar lielu daļu no materiāliem par to formēšanu atrodams Latvijas Valsts arhīvā (turpmāk LVA), kurā koncentrēti dokumenti, sākot tikai no 1917. gada. Šajā fondā iekļauta komitejas sarakste ar ceturtdienošiem latviešu kareivjiem un virsniekiem par viņu pārcelšanu uz latviešu strēlnieku daļām. Ir kri-

tušo un ievainoto strēlnieku saraksti, ziņas par apgādi, komandieru kadru sagatavošanu utt. Kādā no lietām redzami latviešu strēlnieku bataljonu karogu zīmējumi.

Iskolastrela (25.) fondā pieejami dokumenti par 1918. un 1919. gadu. Tie sastāv no Iskolastrela un pulku komiteju sēžu protokoliem, karaspēka daļu operatīvajām un administratīvajām pavēlēm, sarakstes par dienesta un saimnieciskajiem jautājumiem. Atsevišķās lietās var atrast strēlnieku sarakstus, dažādas apliecības u.tml. materiālus.

Samērā nelieli ir divi citi fondi: 1. Padomju Latvijas strēlnieku divīzijas 2. strēlnieku pulks (609. fonds) un 1. Padomju Latvijas strēlnieku divīzija (699. fonds). Tajos līdz ar pavēlēm pulkam un divīzijai sakopoti materiāli par apgādi, komiteju darbību. Lietās sastopami atsevišķu apakšvienību personālsastāva saraksti, Iskolastrela rīkojumi un instrukcijas.

LVA rīcībā atrodas mikrofilmas no Krievijas Valsts kara (agrāk Padomju armijas Centrālā valsts) arhīva. Mikrofilmas pārstāv nelielu daļu no šī arhīva divu fondu — Latviešu strēlnieku padomju divīzijas (1574. fonds) un Padomju Latvijas armijas (200. fonds) lietām. Daudz šajās mikrofilmās ir operatīvo materiālu: dažādu instanču pavēles, rīkojumi, direktīvas utt., tāpat dokumentācija par karaspēka daļu apgādes jautājumiem. Ir pārstāvēti arī pulku komiteju un komunistisko frakciju dokumenti.

Latviešu strēlnieku vēstures komisijas un izdevniecības «Prometejs» savāktie arhīvu dokumentu noraksti un kopijas, tāpat atmiņu un publicēšanai gatavotu darbu manuskripti glabājas LVA Sociālpolitisko dokumentu nodaļā. Iskolastrela (42.) fondā atrodas tā apspriežu protokolu grāmatas, instrukcijas, nolikumi, ziņojumi, atskaites, Iskolastrela Latgaliešu sekcijas u.c. materiāli. Pulku Komunistiskās organizācijas komitejas (43.) fonda lietas ļauj spriest kā par šīs komitejas, tā pulku komunistisko frakciju komiteju darbību. Atsevišķs (44.) fonds pārstāv Latviešu strēlnieku divīzijas politdaļu, kam 1919. gada vasarā Komunistiskās organizācijas komiteja bija spiesta nodot savas pilnvaras.

Pats plašākais ir Latviešu strēlnieku vēstures komisijas (45.) fonds, kurā sakopota gan militāri operatīvā dokumentācija, gan strēlnieku un komandieru atmiņas, dienasgrāmatas, pulku hronikas, gan politiskie pārskati utt. Fondā atrodas J. Vācieša manuskripti (25 lietas) par latviešu strēlnieku un Krievijas Pilsoņu kara vēstures jautājumiem.

Bijušo latviešu strēlnieku biedrības (PSRS) Centrālbirojs (46. fonds) var ieinteresēt, liekas, ne tik daudz ar saviem sēžu protokoliem un saraksti, cik ar saglabātajām dažādu nodaļu biedru anketām. Anketas liecina, ka biedrībā uzņemti arī latviešu strēlnieku daļās nedienējuši cilvēki, bet dažāda pulka vai divizionā komisāra izglītība aprobežojusies ar trim ziemām pagastskolā.

Iepazīšanās ar Iskolastrela, pulku, rotu un komandu komiteju, karaspēka daļu komunistisko frakciju un to komiteju materiāliem atklāj lielieku paņēmienus strēlnieku ietekmēšanā un noskaņošanā. Latviešu strēlnieku divīzijas politdaļas un karaspēka daļu kompartijas šūniņu (tās tika radītas pēc komiteju institūta likvidēšanas un pulku komunistu pakļaušanas stingri centralizētam partijas un padomju birokrātijas aparātam) dokumenti atstāj salīdzinoši bālāku iespaidu.

Visplašākais rakstīto avotu klāsts par latviešu strēlnieku daļu militāri operatīvo darbību līdz 1918. gada pavasarim koncentrēts Krievijas Valsts kara vēstures arhīvā. Tajā atrodas arī citu 12. armijas daļu, tāpat Ziemeļu frontes, Krievijas armijas virspavēlniecības u.c. (2152., 2031., 2003. fonds u.c.) dokumenti. Kādā no fondiem (409.) sakopotas Krievijas armijas, arī latviešu strēlnieku daļu virsnieku personiskās lietas ar īsām biogrāfiskām ziņām, dienesta gaitu sarakstiem, atestācijas lapām u.c. materiāliem. Atsevišķos fondos izdalīta abu latviešu strēlnieku brigāžu (2550. un 2551. fonds) un pulku (3454.—3461. fonds) dokumentācija, par pulkiem vien kopā aptuveni pusotra tūkstoša lietu. Tajās var atrast pavēles, strēlnieku sarakstus, ziņas par kaujas sastāvu, kritušo un ievainoto skaitu, arī pulku komiteju protokolus, nedaudz dažādā laikā aizpildītu aptaujas lapu, instrukcijas latviešu strēlnieku bataljoniem utt. Ziņas par latviešu strēlniekiem, pārsvarā specifiskas un fragmentāras, atrodamas daudzos citos šī arhīva fondos.

Par latviešu strēlnieku piedalīšanos Krievijas Pilsoņu karā visvairāk dokumentu ir Krievijas Valsts kara arhīvā. Kā jau minēts, tajā atrodas Latviešu strēlnieku padomju divīzijas (1574.) un Padomju Latvijas (turpmāk 15.) armijas (200.) fonds. Pirmajā iekļauti materiāli, sākot no divīzijas organizēšanas brīža līdz tās izformēšanai. Bez plašās operatīvā rakstura dokumentācijas te atrodas administratīvie materiāli (pavēles, rīkojumi, komandējošā sastāva atestācijas lapas, saraksti), sakaru, apgādes daļas u.c. dokumenti, likvidācijas komisijas materiāli. Padomju Latvijas armijai

jas fonds satur principā līdzīgus augstāku instanču dokumentus. Netrūkst politisko pārskatu, komisāru ziņojumu.

Līdztekus abiem norādītajiem fondiem liels skaits dokumentāro materiālu par latviešu strēlniekiem atrodami Dienvidu, Austrumu, Ziemeļu un Rietumu frontes (100., 106., 105. un 104.) fondā, tāpat Republikas (KSFPR) visu bruņoto spēku virspavēlnieka kancelejas (5.) fondā u.c.

Ir zināms, ka ziņas par Latviešu strēlnieku divīziju, tās atsevišķiem pulkiem vai strēlnieku apakšvienībām glabā daudzu Krievijas apgabalu arhīvi. Diemžēl līdz šim tie nav apzināti. Katrā ziņā šo arhīvu rīcībā minēto materiālu nav daudz, vēl jo vairāk salīdzinājumā ar abiem lielajiem armijas arhīviem.

Nedaudz materiālu par latviešu strēlniekiem atrodas vairākos Amerikas Savienoto Valstu arhīvos, par ko šīs grāmatas autoram bija iespēja pašam pārliecināties, ar Starptautiskās pētniecības un apmaiņas pārvaldes (*International Research and Exchanges Board* — IREX) finansiālu atbalstu veicot zinātnisku pētniecības darbu kā ASV Nacionālajā arhīvā Vašingtonā, tā Hūvera Kara, revolūcijas un miera institūtā Stenfordā (Kalifornija). ASV Nacionālajā arhīvā tās ir fragmentāras liecības amerikāņu diplomātisko un militāro misiju pārstāvju ziņojumos. Bagātāks šai ziņā ir Hūvera institūta arhīvs. Vispirms jāmin tajā skatītā generāļa P. Vrangēļa dokumentu kolekcija. Vrangēļa armijas štāba oficiālajos ziņojumos nepavisam ne tā, kā šī generāļa memoāros, latvieši pieminēti atkal un atkal. Kolekcijā ir arī plašāks pārskats par latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu un strēlnieku cīņām frontē pie Rīgas 1915.—1917. gadā.

Vērts ielūkoties dažādās kolekcijās glabājušos atmiņu manuskriptos par Krievijas Pilsoņu kara notikumiem. Latviešu strēlnieki tajos parād samērā bieži.

Papildu informācija par Imantas pulku iegūstama no V. Salnā kolekcijas. Viņš tolaik bija Latvijas Pagaidu valdības pilnvarotais pārstāvis Tālajos Austrumos un Sibīrijā.

Nenoliedzami, ļoti vērtīgi būtu iepazīties ar vācu 8. armijas daļu dokumentālajiem materiāliem. Taču tie, cik zināms, līdz ar citiem Vācijas bruņoto spēku dokumentiem par Pirmā pasaules kara laiku gājuši bojā, 1945. gada pavasarī angļu un amerikāņu aviācijai bombardējot Potsdamu.

Ar latviešu strēlniekiem un viņu vēsturi saistītu dokumentu un materiālu izkliedētība pa daudziem, turklāt dažādu valstu arhīviem

ir galvenais šķērslis to iespējami pilnīgākai izmantošanai. Par spīti stingriem arhīvu materiālu glabāšanas noteikumiem dokumentus, vairākums no kuriem ir mašīnrakstā, bet daļa rokrakstā, bojā laika zobs, teksts kļūst aizvien blāvāks. Turklāt mūsu arhīviem mikrofilmēšanas iespējas ir visai ierobežotas, bet daļa no dokumentālajiem materiāliem, par ko nav grūti pārliecināties, praktiski jau ir zaudēta.

Priekšstatu par latviešu strēlniekiem palīdz iegūt arī ilustratīvais materiāls, kas ir Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā. Tur saglabājies kaut kas no filmētā, tai skaitā pirmo bataljonu izvadīšana uz fronti 1915. gada rudenī, epizodes no Pilsoņu kara laika. Kopumā filmētā materiāla nav daudz. Krietni vairāk ir fotogrāfiju, kuru autori ir tolaik pazīstamie fotogrāfi M. Lapiņš, V. Rīdzenieks, J. Rieksts, kā arī mazāk zināmi strēlnieku fotouzņēmumu autori, piemēram, M. Pluka. Krasnogorskā (netālu no Maskavas) tāda paša profila arhīvā arī atrodamas fotogrāfijas (par kinomateriālu trūkst noteiktu ziņu), kas saistītas ar šo pašu tēmu.

Plašu izziņas materiālu par latviešu strēlniekiem glabā Latvijas muzeji, vispirms Latvijas kara muzejs un Latvijas vēstures muzejs, daļēji arī citi. Muzeju fondu ricībā ir bagātīgs fotogrāfiju, zīmējumu, gleznu, pašu strēlnieku darinātu dažādu priekšmetu, kā arī ieroču un municijas paraugu, šķembu un ložu kolekcijas. Šīs kolekcijas laikam gan ne tikai visuzskatāmāk, bet vienlaicīgi visciešāk ikvienu interesentu pietuvina šiem brašajiem un, liekas, pat pazīstamajiem pušiem un vīriem, kurus skatām bildēs, labi zinot, ka viņu vairs nav.

Šīs grāmatas autors apzinās, ka nav aptvēris un vienlīdz izvērtējis visus ar latviešu strēlniekiem saistītos jautājumus. Tiesa, daļa no tiem aplūkoti viņa padomju totalitārisma apstākļos publicētajos darbos, kuriem piemīt tam laikam raksturīgie trūkumi. To pārvarēšana tad nu arī dod iespēju paraudzīties uz strēlniekiem no mūsdienu viedokļa.

I nodaļa

TĒVU ZEMEI GRŪTI LAIKI

1. Latvija Pirmā pasaules kara sākumā

Ļoti karstajā un tveicīgajā 1914. gada vasarā Latvija un latviešu tauta, kam 20. gadsimta sākums jau tā bija sagādājis smagus pārdzīvojumus, tika ierauta cilvēces vēsturē līdz tam nepieredzēta mēroga lielvalstu izraisītā kara mutuli. Šī mutuļa liesmu mēles sasniedza Āfriku un Āziju, pat Okeāniju.

Abas naidīgās puses ilgi gatavotajai bruņotajai sadursmei atrisinājumu sākotnēji cerēja sagaidīt pavisam drīz. Zibens kara plānu sadūšināts, Vācijas ķeizars Vilhelms II solīja vācu karavīriem Ziemeļsvētku svinēšanu viņu ģimeņu lokā, kamēr Krievijas, Francijas un Lielbritānijas valdošās aprindas lēsa, cik mēnešu reiha vadītais valstu bloks spēs pretoties ekonomiski un militāri daudz spēcīgākajai Trejsabiedrībai. Protams, neiztika bez viena otra ievērojami pesimistiskāka vērtējuma par iespējamo kara ilgumu un neizbēgamajiem zaudējumiem, taču bungu rīboņa tos pārmāca, nopietni neuzklausītos.

Pirmā pasaules kara sākumu pavadīja plaši izvērsts abpusējs propagandas vilnis, kas jo augsti uzbangoja preses izdevumos. Ikviens valsts centās uzvelt pretiniekam vainu bruņotā konflikta izraisīšanā, uzsvēra sava karaspēka darbības aizsardzības raksturu. Tajā pašā laikā stingra cenzūra sargāja ne tikai militāros noslēpumus, bet vēl rīgi sekoja iekšpolitisko problēmu atspoguļojumam, kam tāpat nācās pakļauties oficiālo priekšrakstu mērauklai. Viss teiktais pilnībā attiecās uz Krievijas impērijas rietumu nomali Baltiju, kur par spīti pārkrievošanas vilņiem vietējo vāciešu elite bija saglabājusi daudzas privilēģijas un noteicošo stāvokli vietējā pašvaldībā un ne bez augstāko krievu ierēdņu atbalsta arī vietējā administrācijā. Drošības sajūtu šai elitei deva tās spēcīgās pozīcijas tiklab valsts pārvaldes, kā arī bruņoto spēku virsotnē, cara galma aprindās. 1914. gada 1. au-

gustā* Vācijai piesakot karu Krievijai, Baltijas vāciešu stāvoklis jūtami sašķobījās, tomēr līdz zināmam laikam baronu uzticība cara tronim nebija nopietni jāapšaubā; kā nekā viņi labi apzinājās, ka tādas privilēģijas, kādas nodrošināja cara patvaldība, Vācijas valdība nekādā gadījumā nespētu tiem garantēt. Ne reizi vien Baltijas vāciešu virsslānis bija apliecinājis uzticību Romanovu dinastijai, lai gan atzīt Krieviju par tēvzemi nedomāja. Ne tikai valoda, vācu kultūra, arī radnieciskas saites viņus tuvināja Vācijai. Tas tomēr netraucēja nedēļu pēc kara sākuma Krievijas Valsts domes «vēsturiskajā sēdē» (8. augustā) baronam H. fon Felkerzāmam Baltijas vāciešu vārdā izteikt gatavību «upurēt dzīvību un mantu par labu Krievijas vienībai un varenībai»¹. Patiesi, cīņās Austrumprūsijā pret vācu karaspēku krita ne viens vien no viņiem. Ar līdzekļu ziedošanu Krievijas valsts labā Baltijas vācieši neizcēlās, jo kas gan bija Vidzemes muižniecības ievainoto labā ziedotie 10 000 rbļ.,² zinot tās milzīgos īpašumus un ienākumus.

Karš starp Krieviju un Vāciju īpašu nozīmi guva latviešu skatījumā. 1905. gada revolūcija bija pierādījusi latviešu tautas izmisīgo vēlēšanos atbrīvoties kā no Baltijas vāciešu elites, tā krievu carisma jūga. Pēc revolūcijas sakāves ar šīs pašas elites aktīvu līdzdalību, daudzkārt pat iniciatīvu carisms bija neatlaidīgi centies izravēt latviešu pašapziņas asnus, acīmredzot apjaušot, ka tauta psiholoģiski atbrīvojusies no abu svešo apspiedēju aizbildniecības.³ Vārds «latvietis» centīgajiem patvaldības kalpiem kļuva par sinonīmu dumpiniekam, pastāvošās iekārtas grāvējam. Apvainoti «Liellatvijas» plānos, latvieši nevarēja cerēt uz nācijas konsolidācijai nepieciešamo Vidzemes, Kurzemes un Latgales administratīvu saistību, lai gan Baltijas guberņu arhaiskais iedalījums** nopietni taucēja arī saimnieciskajiem sakariem. Latviešiem ļoti grūti bija panākt lielāku ietekmi vietējā pašvaldībā, viņu balsis tikai retumis dzirdēja Valsts domē. Ar baronu gādību karatiesas Latvijā darbojās līdz 1911. gadam, bet pastiprinātas apsardzības stāvokļa noteikumi palika spēkā līdz pat 1912. gadam. Slepenpolicijas okšķeri un policija nepārstāja intensīvi meklēt un vajāt ar revolucionārajiem notikumiem saistītos cilvēkus. Tika noliegts dziedāt «Dievs, svētī Latviju!», acīmredzot izprotot šīs

* Datumi uzrādīti pēc jaunā stila.

** Vidzemes guberņa saistīja Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķi ar pieciem Igaunijas dienviddaļas apriņķiem; Kurzeme (ar Zemgali) veidoja atsevišķu guberņu, bet Latgalē ietilpa Vitebskas guberņā.

dziesmas nozīmi tautas vienotības veicināšanā un pašapziņas uzturēšanā. Tie bija drūmi gadi. Izsekošanas, aizliegumu un aizdomīguma apstākļos latviešu tauta likās zaudējusi optimismu un iegrimusi ikdienas rūpēs. Karš pirmajā laikā tādēļ viesā jaunās cerības, saistītas ar situācijas maiņu un no tās izrietošajām sekām.

Baltijas vāciešu virsslānis pēc 1905. gada revolūcijas neizrādīja ne mazāko vēlēšanos izlīgt ar latviešiem, pat ar pilsonības mērenākajiem pārstāvjiem. Nolūkā radīt sev uzticamu iedzīvotāju slāni Latvijas laukos baroni pievērsās Kurzemes kolonizēšanai ar ataicinātajiem Pievolgas un Volīnijas vāciešiem. Pasākums nedeva gaidītos rezultātus. Darba prasmē un centībā šie kolonisti ievērojami atpalika no latviešiem, turklāt vairākums jau drīz izrādījās vīlies un atgriezās iepriekšējās dzīvesvietās.

Vācu kolonistu ieplūšana Baltijā satrauca ne tikai latviešus, bet arī cara valdības aprindas, ar kuru svētību 1909. gadā sākās finansliāli atbalstīta Kurzemes kolonizēšana ar ienācējiem — krievu zemniekiem. Viņiem paredzēja banku kredītus valsts muižu zemes iepirkšanai par lētām cenām, vienlaikus apgrūtinot zemes nonākšanu latviešu zemnieku rokās, liekot par to maksāt vismaz divreiz dārgāk. Saprotamu cēloņu dēļ palēnām tempu uzņēmušai un paklusām realizētajai krievu kolonizācijai bija neabšaubāmas priekšrocības, salīdzinot ar baronu eksperimentu.

Pastiprināta cittautiešu ieplūšana nozīmēja nopietnas briesmas divkāršā nacionālā jūgā esošajai latviešu tautai. Jāpiebilst, ka pēc Pirmā pasaules kara sākuma tika plānots ievērojami intensificēt Baltijas, katrā ziņā Kurzemes kolonizāciju ar krievu zemniekiem.⁴ Atskanēja pat ieteikumi vispār pagriezt kolonistu plūsmu no austrumiem (Sibīrijas) uz rietumiem. Tomēr notikumu attīstība spieda lielkrievu šovinistus šos plānus uz nenoteiktu laiku atlikt.

Tādējādi kara sākumā priekšplānā joprojām palika latviešu un Baltijas vāciešu attiecības, kas, pirmajiem ievērojami aktivizējoties, kļuva vēl asākas. Latvieši uzskatīja, ka pienācis laiks panākt līdztiesību ar privileģētajiem vietējo vāciešu slāņiem un novērst kaut nelielu daļu no agrākajām pārestībām. Šāda nostāja dominēja vispirms lauku apvidos, arī Vidzemes guberņas igauņu apriņķos. Baroni žēlojās iekšlietu ministram N. Maklakovam un militārajai pavēlniecībai «par vietējo igauņu un latviešu iedzīvotāju naidīgu attieksmi pret vācu elementiem»⁵ un pauda bažas, ka sekos «veco rēķinu» kārtošana. Carisms nešaublicies atbalstīja dižciltīgos un

lika iedzīvotājiem ievērot stingru kārtību, nepieļaujot nekādas uzstāšanās pret Baltijas vāciešu eliti. Pilsētās nacionālās attiecības izrādījās mazāk saspringtas. Laikraksts «Rīzskij vestņik» («Rīgas ziņotājs») neabšaubāmi pārspilēja, četras dienas pirms kara sākuma apgalvojot, ka šai pilsētā vērojama noskaņojums liekot domāt, it kā Rīga atrastos vācu valsts centrā, te valdot pangermānisma gars un visa krieviskā nicināšana.⁶ Raksts vairāk liecināja par zināmas vietējās krievu sabiedrības daļas rosīšanos. Sekojošajās pilsonisko aprindu demonstrācijās Rīgā, Liepājā un Jelgavā vietējie vācieši nepiedalījās, jo demonstrāciju pretvācu noskaņojums bija nepārprotams. Patvaldībai par pārsteigumu latviešu vairākums, baidoties no divgalvainā ērgļa knābja nokļūt vēl plēsīgāka viengalvainā ērgļa nagos, likās atbalstām oficiālo patriotismu. Tā rīkoties latviešu sabiedrību mudināja vēlme novājināt Baltijas vāciešu elites ietekmi un panākt konkrētas reformas vietējā pašpārvaldē un agrārā jautājumā. Vēlējumu pirmā puse izrādījās itin reāla, taču otrā, kā vēlāk apstiprinājās, liecināja par patvaldības pārāk rožainu novērtējumu. Ne cars Nikolajs II, ne galma aprindas uzskatus par latviešiem nebūt nesteidzās mainīt.

Karš gan tūlīt, gan vēlāk izdarīja labojumus šajos un citos ap-rēķinos. Izplēnot vēl pirms dažām nedēļām spēcīgajai ekonomisko streiku kustībai (galvenokārt Rīgā) gluži maziespaidīgas bija strādnieku pretkara akcijas, tikai pāris mītiņu, neilgs streiks «Feniksa» un «Uniona» fabrikās⁷ Rīgā. Pasākumu iniciatore bija lielinieciskās pozīcijās nostājusies Latvijas Sociāldemokrātija (LSD), kas proklamācijās asi vērsās pret «patriotisko troksni un lielgabalu pārkonu»⁸. Tobrīd šīs partijas pūliņiem redzamu panākumu nebija ne tikai bargo karalaika likumu, pastiprināto policijas un žandarmērijas spaidu dēļ. Patiesībai gan arī neatbilda Vidzemes gubernatora N. Zveginceva apgalvojums ziņojumā policijas departamentam, it kā strādnieki izrādījuši «pārsteidzošu lojalitātes piemēru un uzticību caram un tēvijai»⁹. Acīmredzot gubernators priekšniecībai vēlējās radīt pēc iespējas labāku iespaidu par vietējās administrācijas darbību jaunajos apstākļos.

Krievijas militāro resoru Baltijas guberņā vispirms interesēja mobilizāciju gaita un rezultāti. Vispārējā mobilizācija Latvijā norisēja bez ekscsesiem un aizkavēšanās. Vēl vairāk, varēja vērot gatavību nekurnot uzņemties kara izraisītās grūtības, vismaz pirmajā laikā. Retais aizdomājās, cik posta un ļaunuma karš sagādās Lat-

vijai un tās iedzīvotājiem, tautas saimniecībai, kultūrai un izglītībai. Ļoti daudzi vadījās no mānīgā iespaida par Vācijas un tās sabiedroto ātru satricēšanu.

Ar mobilizētajiem rezervistiem papildināja trīs dažādu Latvijā ievietotu korpusu daļas. Tūkstošiem latviešu iekļāva 20. korpusā. «Rīdzinieki ieradās pirmie. Labi apģērbti, kustīgi, jautri, ar ziedu pušķiem pie cepurēm. Ilūkstieši gan lēnāki gaitās, bet arī skaisti puisi. Pulkā uz reizi visos kaktos dzirdama latviešu valoda,»¹⁰ teikts kāda šī korpusa virsnieka atmiņās. Mobilizētie rezervisti apmācībās uzrādīja labas sekmes, un «drīz vien viņus nemaz nevarēja atšķirt no kadra karavīriem»¹¹. Arī agrāk par latviešiem Krievijas bruņotajos spēkos atsauksmes bija labas un teicamas. Tika uzteikta viņu disciplinētība, uzņēmība, tāpat aukstasinība saspringtās situācijās.

Vispārējā mobilizācija u.c. kara resora pasākumi apgrūtināja ražošanas sfēru, radot problēmas armijas un iedzīvotāju apgādē ar dažādiem izstrādājumiem, bet veiktie pārvadājumi ļoti noslogoja dzelzceļus. Izrādījās, ka bruņotajiem spēkiem nepietiek līdzekļu. Sākās naudas ziedojumu, veļas, drēbju un sadzīves priekšmetu vākšana no iedzīvotājiem, rekvizēja zirgus, automobiļus u.c. satiksmes līdzekļus.

Kara brīesmas Latvijai sevi atgādināja jau nākamajā dienā pēc Vācijas kara pieteikuma Krievijai. Maskējot pretinieka kara flotes patiesos nodomus Baltijas jūrā, 2. augustā divi vācu vieglie ātrgaitas kreiseri apšaudīja Liepāju un mīnēja pieejas tās kara ostai. Cieta pilsētas dzīvojamie kvartāli, bija cilvēku upuri. Liels skaits satraukto liepājnieku steigšus atstāja pilsētu. Turpmāk pretinieka karakuģi vairākkārt parādījās gan pie Liepājas, gan Ventpils, apšaudīja Palangu, centās sagrābt Užavas bāku. Visu to veica samērā neliela vācu kara flotes vienība, bet galvenie spēki uzturējās pamatbāzēs un gatavojās izšķirošai sadursmei ar britu eskadrām. Gluži pasīva bija krievu Baltijas kara flotes loma, tās uzdevums bija novērst draudus Krievijas galvaspilsētai Pēterburgai,¹² ko drīz pēc kara sākuma pārdēvēja par Petrogradu. Lai vācu karakuģi neieklātu Rīgas līcī, mīnēja Irbes šaurumu. Mīnas izlika arī citur Latvijas piekrastes tuvumā. Sagatavoja aizsardzībai Daugavgrīvas cietoksni. Tā garnizonu papildināja ar 13 zemessargu* rotām

* Krievijas armijā par zemessargiem sauca gados vecākos un mierlaika apstākļos nedienējušos, tādēļ īpašās rotās jeb družinās iedalītos karavīrus.

(8 no tām bija apbruņotas), kuras komplektēja gandrīz tikai no latviešiem.¹³ Draudi no jūras puses patiesībā bija visai nosacīti, tolaik Latviju vēl neapdraudēja arī vācu sauszemes karaspēks, lai gan Krievijas un Vācijas robeža atradās tūlīt aiz Palangas.

Sakarā ar sabiedroto — Francijas un Lielbritānijas — lūgumu Austrumprūsijā (tag. daļēji Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apg., daļēji Polijas teritorija) bez pienācīgas sagatavošanās iebrukusi krievu 1. un 2. armija sākumā guva panākumus. Petrogradas un Maskavas lielo laikrakstu kara korespondenti ziņojumos redakcijām reižu reizēm atzinīgus vārdus veltīja latviešu karavīriem. Pazīstamais rakstnieks A. Kuprins pēc daudzām sarunām ar kaujās pabijušajiem krievu virsniekiem šajā sakarībā atstājis interesantu aprakstu, kurā lasām: «Lai velns viņus rauj, šos latviešus!.. Citi kareivji steidzas šaut, cik var biežāk.., taču tomēr šāvienu troksnis spēj nedaudz aplāpēt bailes.. Bet šis noguļas ķēdē, gludi zem sevis paliek kārtīgi sarullētu šineli, mērķē — mērķē, gluži kā mācību šaušanā, vienkārši pacietība atrūkst skatoties.., «plaukš» — un atkal metodiski mērķē. Bet šāvēji, jāsaka, viņi visi ir pirmklasīgi.. Un.. vēl ļoti grūti piespiest viņus atkāpties. Ne pagrūst viņu nākas, bet apstādināt.»¹⁴

Materiālus Latvijas laikrakstos iekārtotajām īpašajām ailēm — «Kara gleznas» u.tml. — sagatavoja aktīvo armiju frontē apmeklējušie latviešu rakstnieki (K. Skalbe, Līgotņu Jēkabs u.c.). Viens otrs sabiedrīks darbinieks un žurnālists pat pasteidzās secināt, ka latviešiem no ganu tautas jāklūst par kareivju tautu. Tika apgalvots, ka «tikai tā mēs, maza tautiņa, iznesisim visām likteņa pārvērtībām cauri savu patstāvību»¹⁵. Domājams, tas pausts tuvas uzvaras gaidās, nepavisam neapjaušot priekšā stāvošās metamorfozes.

Drīz pēc tam, kad laikraksti bija ziņojuši par aptuveni 3000 kurzemnieku brīvprātīgajiem un 1200 vīru lielās daugavpīliešu brīvprātīgo vienības došanos uz fronti,¹⁶ cik zināms, tika izteikti pirmie ierosinājumi par latviešu nacionālo karaspēka daļu organizēšanu. Tam gan nav nekāda dokumentāra apstiprinājuma, kas liek domāt, ka oficiāls lūgums diez vai sekojis. Šādam ierosinājumam vienkārši vēl nebija pienācis laiks. Kaut arī A. Reņņikova (Selitreņņikova) Baltijas vāciešus «atmaskojošie» apraksti ar latviešu patriotiskās rīcības izcēlumu* aizņēma daudzas slejas centrālajos laikrakstos, pie-

* «No visām mūsu plašās tēvijas tautām gandrīz vispatriotiskākā karā ar Vāciju pašreiz ir latviešu tauta,» teikts viņa grāmatā «Brīnumu zeme Baltija» (Petrograda, 1914. — 5. lpp.).

tiekamu atbalstu tie nespēja sniegt. Krievu pilsoniskās aprindas vispirms bija ieinteresētas novājināt vācu konkurentus ekonomiskajā jomā. Latviešiem ātri vien nācās minētajos preses izdevumos, sevišķi pēc tam, kad «Novoje vremja» («Jaunais laiks») visā nopietnībā apgalvoja, ka latviešiem un igauņiem trūkstot valstiskas takta izjūtas. Šis pats laikraksts pievienojās prasībai kolonizēt Baltiju ar krievu zemniekiem.¹⁷ Mazajām tautām Krievijas impērijā nebija ko cerēt uz sapratni un viņu interešu ievērošanu. Pasaules karš tieši veicināja spēcīgus lielkrievu šovinisma uzplūdus, ko it sevišķi varēja vērot kara resorā un administratīvajās instancēs. Tā, Daugavpils kara apgabala priekšnieks 1914. gada 13. septembrī vēstules uz aktīvo armiju pavēlēja rakstīt krievu, franču, poļu un vācu valodā, un tikai pēc valsts domnieka J. Goldmaņa enerģiska protesta tika panākta atļauja sūtīt latviski rakstītas vēstules.¹⁸ Līdzīgi ierobežojumi šokēja latviešu pilsoniskās un inteliģences aprindas, tām jo aktīvi iesaistoties dažādu kara apstākļos radītu palīdzības komiteju darbībā un daudzu, arī armijai sasāpējušu praktisku jautājumu risināšanā.

Pamazām mainījās latviešu preses tonis. Ziņojumi no frontes jeb — kā toreiz mēdza teikt — karalauka kļuva lietišķāki. Biežāk «Dzimtenes Vēstnesim» u.c. avīzēm nācās ievietot kaujās kritušo latviešu karavīru, tāpat ievainoto sarakstus. Tie kļuva arvien garāki un atstāja nospiedošu iespaidu.

Līdz ar kara sākumu Latvijā cita pēc citas izvirzījās ekonomiska rakstura problēmas. Strauji saruka rūpnieciskā ražošana. Panīka celtniecība un tādēļ arī pieprasījums pēc būvmateriāliem. Pēc mobilizācijām darbaroku trūkumu varēja vērot Latvijas laukos ražas novākšanas priekšvakarā, kamēr pilsētās auga bezdarbnieku skaits. Cēlās dzīves dārdzība, arvien kuplāks kļuva trūkcietēju skaits. Daļa pilsētu strādnieku darba un iztikas meklējumos devās uz laukiem, citi atstāja Latviju. Rīgā un Liepājā, vēlāk arī citur nācās organizēt zupas un maizes porciju izsniegšanu bezizejā nonākušajiem trūkcietējiem.

Aizvien vairāk un vairāk pierādījās Krievijas nesagatavotība karam. Nepietika ieroču un munīcijas, «buksēja» dzelzceļa transports, saasinājās pārtikas un kurināmā krīze.

Nepanākusi izšķirošus panākumus Rietumu frontē pret franču un angļu karaspēku, Vācija 1915. gadā izlēma galveno triecienu vērst pret Krieviju. Taču vēl līdz tam, apsteidzot pretinieku, 25. janvārī krievu karaspēks sāka uzbrukumu Lazdēnu (tag. Kras-

noznamenka Krievijas Federācijas Kaļiņingradas apg.) rajonā, tiecoties vispirms panākt sev izdevīgāku stāvokli 10. armijas labajā spārnā. Vācu karaspēka daļas pēc papildspēku saņemšanas gatavojās ielenkt krievu 10. armiju. Pretinieka operācija sākās 7. februārī. Krievu karaspēks neizturēja un atkāpās. Arjergardā izvietotais 20. korpuss (daudzo latviešu dēļ to dažkārt dēvēja par latviešu korpusu) nokļuva «maisā» Augustovas rajonā, kur, glābjot 10. armiju, pēc pašaizliedzīgas pretestības, kas pārsteidza vācu Austrumu frontes pavēlnieku P. Hindenburgu un pievērsa V. Čērčila uzmanību,¹⁹ tika iznīcināts. Kā tas mēdz būt tādos gadījumos, izplatījās runas par nodevību. Taču galvenā vaina bija meklējama Ziemeļrietumu frontes un 10. armijas štāba neizdarībā, vātajos sakaros un līdz ar to karspēka daļu sliktajā sadarbībā.²⁰

20. korpusa bojāeja radīja lielu satraukumu Latvijā, jo kritušo un bez vēsts pazudušo vidū bija daudzi tūkstoši latviešu, pēc visai aptuvenām aplēsēm, kādi 10—15 tūkstoši.²¹ Neviena cita no Pirmā pasaules kara militārajām operācijām neprasija tik daudz latviešu karavīru dzīvību. Par vāju mierinājumu var uzskatīt pretinieka cieņas pilnās atsauksmes un kritušo 20. korpusa karavīru apbedīšanu ar visu pienācīgo godu.

Soli pa solim fronte tuvojās Latvijai. 1915. gada sākumā tās iedzīvotājus satrauca poļu un lietuviešu bēgļu pieplūdums, kas gan uz laiku saruka, lai vēlāk atsāktos un gluži reāli liktu apjaust patiesās briesmas.

Gatavojoties frontes pārrāvumam Gorlicas rajonā, Vācijas Ģenerālštābs plānoja palīgtriecienu vācu—krievu frontes kreisajā spārnā, Ziemeļlietuvā un Kurzemē. Te gūtie panākumi iedrošināja vāciešus pacensties ieņemt Jelgavas un Panevėžas rajonu. Apejot Kauņas cietoksni no ziemeļiem, ienaidnieks draudēja nokļūt tuvu Rīgai, bet pēc trieciena uz Viļņu un tālāk uz Minsku varēja tikt aizšķērsota Polijā izvietoto krievu lauka armiju galveno spēku atkāpšanās.²² Enerģiskam prettriecienam krievu karaspēka pavēlniecībai nepietika spēku un uzņēmības, kaut tā labi apzinājās, cik nevēlamas sekas būtu Rīgas—Šauļu rajona zaudējums.

Kad vācu karaspēks, cenšoties apiet atkāpjošos krievu grupējumu flangus, iebruka Kurzemes dienviddaļā, izrādījās, ka pavisam nenosegta palikusi Jelgava. Padzirdušas par ienaidnieka tuvošanos, administratīvās iestādes un daļa jelgavnieku pasteidzās atstāt pilsētu. Pēdējā brīdī Jelgavas aizstāvēšanu uzņēmās ģenerālis A. Po-

tapovs, kas komandēja no Ziemeļlietuvas atkāpušos vienību. Nelielos aizstāvju spēkus veidoja galvenokārt zemessargi, no minētajām apbruņotajām Daugavgrīvas cietokšņa darba rotām sastādītais 1. un 2. bataljons. Tikai četras nedēļas apmācīti, šie latviešu zemessargi jau bija guvuši nelielu pieredzi kaujās Lietuvas ziemeļaustrumos. Jelgavu viņi sasniedza pēc nogurdinoša pārgājiena 1. maija pievakarē. Pilsētu jau apdraudēja vācu avangarda vienības, tādēļ daugavgrīviešiem nācās nekavējoties ieņemt pozīcijas starp Lielupi un Dobeles šoseju.

Ar novecojušas sistēmas šautenēm, t.s. berdankām*, apbruņotie daugavgrīvieši pie Svētes Ruļļu kalniem ar trāpīgiem šāvieniem sagaidīja vācu karaspēka avangardu. Pārsteigtais pretinieks, kam Jelgava likās pamesta un bez piepūles iegūstama, mēģināja pārvarēt negaidīto šķērslī. Izraisījās sīva kauja. Kaut arī zaudējuši 57 kritušos un 155 ievainotos, daugavgrīvieši atrada sevī spēku celties spējām prettriecienam. To gan, kā teikts ģenerāļa A. Potapova ziņojumā,²³ «nācās ar rīkojumu apturēt», jo uzdevums praktiski bija izpildīts. Vācieši pārtrauca mēģinājumu sagrābt pilsētu un atkāpās. Tikmēr pilsētas aizstāvjiem pienāca papildspēki, un Jelgavas stāvoklis tika stabilizēts.

Vācu izlūki bija manīti arī pie Elejas muižas, turklāt 2. maijā pretinieks atradās vairs tikai kādu 1/2 km no Bauskas. Vācu pavēlniecību tomēr vairāk interesēja Liepāja. Uz turieni tā virzīja īpašu grupējumu no Klaipeņas.

Kurzemes rietumdaļā krievu karaspēka bija maz, bet pašā Liepājā tikai 3—3 1/2 tūkst. vīru, 4 lielgabali un zenīrtartilērija. Pretrunīgie rīkojumi — gan pilsētu atstāt, gan par katru cenu aizstāvēt²⁴ — sarežģīja pretošanās iespējas. 7. maijā no jūras puses un gaisa atbalstītais ienaidnieka grupējums ielauzās Liepājā. Tajā pašā dienā krita Kuldīga. Pēc tam apmēram uz mēnesi karadarbībā Kurzēmē iestājās atslābums.

1915. gada 14. jūlijā pastiprinājumus saņēmusī vācu Nemunas armija forsēja Ventu un izvērta uzbrukumu Jelgavas virzienā. 17. jūlijā krievu karaspēks zaudēja Dobeli, pēc dienas — Tukumu un Ventspili, 21. jūlijā — Šauļus. 1. augustā tika atstāta Bauska. Todien pēcartilērijas apšaudes vācu karaspēks iegāja Jelgavā.

* Amerikāņa H. Berdana konstruētā šautene Krievijas armijas apbruņojumā bija 19. gadsimta otrajā pusē.

Velti pēc tam krievu pavēlniecība mēģināja to atgūt. Nācās steidzīgi organizēt Rīgas aizsardzību.

Karadarbību Kurzemē, kuru krievu karaspēka pavēlniecība gatavojās atdot izpostītu un bez civiliedzīvotājiem, pavadīja plaša bēgļu kustība. Pusmiljons kurzemnieku dažādu kategorisku rikoju un karaspēka rīcības rezultātā bija spiests pamest savas mājas un doties pretim nezināmam liktenim. Bēgļu vairākums devās uz Rīgu, bet no turienes tālāk uz Vidzemi, uz Iekškrīevijas guberņām, Ukrainu, Pievolgu un Sibīriju. Tā patiesi bija liela mūsu tautas traģēdija, jo daudzi bēgļi tā arī nekad vairs neatgriezās Latvijā. Dažkārt nokļūstot karadarbības joslā, nelaimīgie cilvēki zaudēja dzīvību no lodēm vai šķembām, bet ceļā un tālākā aizmugurē cieta no slimībām un bada.

Vācu karaspēks Latvijai un latviešu tautai nesa kārtējo aneksiju un plaši izvērstu kolonizāciju. Par to rakstīja laikraksti, gan bez precīzākas informācijas. Tad vēl nebija zināms par lauksaimniecības eksperta M. Seringa izstrādāto plānu Vācijas pavalstnieku masveida noņemšanai Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā, kā arī Lietuvā, par ģenerāļa H. Zēkta memorandu par 20 miljonu cilvēku, to skaitā lietuviešu, latviešu un igauņu, padzišanu no vācu karaspēka austrumos sagrābtajām teritorijām,²⁵ tā atbrīvojot «dzīves telpu» kolonistiem.

Visaptverošā kara posta un izmisuma dienās biežāk un pārliecinošāk izskanēja apņēmība aiztāvēt senču zemi, tāpat prasība par latviešu nacionālo karaspēka daļu organizēšanu. Ja jau tas bija lemts, jaunekļi un vīri labprātāk vēlējās nolikt galvu uz dzimtās ežas, nevis kaut kur svešumā.

2. Latviešu strēlnieku bataljonu organizēšana un to pirmās cīņas

Līdz Pirmajam pasaules karam Krievijas armijā «cittautiešu»* nacionālas karaspēka daļas vai vienības nebija paredzētas. Karadienestā iesauktie latvieši, tāpat lietuvieši, igauņi u.c. tika nosūtīti uz dažādām karaspēka daļām un izkliedēti pa visu plašo Krievijas impēriju. Savukārt daudz uzņēmīgu jauniešu no nemantīgo aprin-

*Protams, arī latvieši, lai gan skaitījās Krievijas pavalstnieki, bija un palika «cittautieši» («инородцы»).

dām nereti izvēlējās kroņa jeb valsts bezmaksas militārās izglītības ceļu un iestājās karaskolās. Latviešu īpaši iecienīta bija Viļņas junkurskola (karaskola), jo pēc tās beigšanas jaunie virsnieki parasti tika atstāti dienēt Viļņas kara apgabalā, kas aptvēra arī Latvijas teritorijas ievērojamu daļu. Tādējādi nekrievu virsnieku skaits šajā kara apgabalā no gada gadā auga. Viļņas kara apgabala pavēlnieks ģenerālis P. Rennenkampfs, kā liecina viņa atskaite par 1913. gadu, bija visai neapmierināts ne tikai ar šo faktu, bet vēl vairāk ar to, ka minētie virsnieki galvenokārt pārstāvēja vietējās pamattautības. Kāds cits Baltijas vāciešu cilmes ģenerālis — A. Rozenšilds-Paulins (Pirmā pasaules kara pašā priekšvakarā viņu iecēla par 29. divīzijas* komandieri) savās atmiņās nicinoši augstprātīgi norādīja, ka «virsnieku milzīgu procentu» sastādījuši «mazizglītotie un neaudzinātie, viszemākās izcelsmes latvieši»²⁶. Nevar teikt, ka nekas līdz tam nebūtu ticis darīts, lai ierobežotu latviešu virsnieku, sevišķi talantīgāko, skaitu Viļņas kara apgabalā. Pēc piemēriem nav tālu jāmeklē. «Nav vēlams viņu nozīmēt dienestam Baltijā, jo pašlaik viņš līdztekus daudzām pozitīvām īpašībām tomēr rada cittauteiša, bet ne krieva iespaidu,»²⁷ teikts atestācijā par tikko Nikolaja Ģenerālštāba akadēmiju beigušo J. Vācieti, kuram tāpēc dienestu nācās turpināt Grodņā. Cits apdāvināts Ģenerālštāba akadēmijas absolvents — P. Radziņš (arī Viļņas junkurskolas bijušais audzēknis) — tika nosūtīts uz Varšavas kara apgabalu.

Visumā latviešu virsniekus vērtēja atzinīgi. Pateicoties disciplinētībai un apzinīgai attieksmei uzticēto pienākumu izpildē, daudzi kļuva pulkveži, citi absolvēja Ģenerālštāba akadēmiju, viens otrs saņēma pat ģenerāļa uzplečus, kaut arī nekrieviem tos iegūt bija ārkārtīgi grūti.

1915. gada pavasarī latviešu plašākās aprindās ievēribu izpelnījās uzskats, ka latviešu nacionālas karaspēka daļas varētu ievērojami sekmēt frontes stabilitāti Latvijas teritorijā, varbūt pat spētu aizraut sev līdz krievu daļas un padzīt vāciešus no Kurzemes vai vismaz atspiest tālāk no Rīgas. Rimusies likās krievu pilsoniskās sabiedrības un administrācijas neuzticība latviešiem. Grūtāk bija cerēt ar ārēji pārspīlēto patriotismu ietekmēt cara galma aprindas.

* Tā bija viena no 20. korpusa divīzijām, kas, kā jau minēts, pēc varonīgā cīņā gāja bojā, bet 29. divīzijas komandieris krita gūstā.

Tīri praktiski latviešu nacionālo karaspēka vienību formēšanas jautājumu sāka risināt drīz pēc Jelgavas aizstāvēšanas. Ideju atbalstot ģenerālim A. Potapovam un viņa štāba priekšniekam Ģenerālštāba pulkvedim V. Kosjakovam, iniciatīvas grupa valsts domnieka J. Goldmaņa vadībā izvērsa aktīvu darbību. Ar nepacietību tika gaidīta atbilde uz Krievijas armijas augstākajam virspavēlniekam lielkņazam Nikolajam Nikolajevičam nosūtīto vēstījumu.²⁸ Diemžēl, piedāvājot krievu karaspēku papildināt ar latviešu brīvprātīgo vienībām, nebija padomāts par daudz maz noteiktu politisku prasību izvirzīšanu nācijas interesēs.

Ļoti jāšaubās, vai kara sākumā lūgums atļaut latviešu nacionālo vienību organizēšanu vispār tiktu uzklauts, drīzāk gan to augstprātīgi atraidītu. Taču aizvadītais gads Krievijas bruņotajiem spēkiem bija sagādājis daudz smagu pārbaudījumu. Daudzkārtējas sakāves, plašas teritorijas zaudēšana, apgādes un transporta sarežģījumi un, kas bija vēl satraucošāk, karaspēka paguruma pazīmes, par kurām liecināja kareivju masveida padošanās gūstā, pieaugušais dezertieru skaits²⁹ u.tml., spieda rīkoties piezemētāk un apdomīgāk. Krievu patriotismam strauji pieplokot, vairs neradās iebildumi pret mazo tautu patriotisma izmantošanu. Turklāt latviešu vienības varēja ienest ko jaunu, pat zināmu sacensības garu karaspēkā, tuvināt to vietējiem iedzīvotājiem. Cara ģenerāļiem jau bija neliela pieredze līdzīgu nacionālu vienību izveidošanā, tiesa, visumā neveiksmīga. Pēc neilgas pastāvēšanas tika izformētas 1914. gada vasarā radītās poļu brīvprātīgo vienības.³⁰ Savukārt Kaukāza frontē krievu karaspēku papildināja armēņu dražīnas (to organizēšanā enerģiski piedalījās latviešu virsnieks V. Ozols). No otras puses, vācu karaspēka pusē cīnījās poļu un somu karaspēka daļas un vienības.

Izlemt jautājumu par latviešu vienībām augstākais virspavēlnieks uzdeva Ziemeļrietumu frontes virspavēlniekam ģenerālim M. Aļeksejevam. 1915. gada augustā šis ģenerālis parakstīja pavēli saformēt no brīvprātīgajiem 1. Daugavgrīvas un 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljonu. Minētos bataljonus bija paredzēts izveidot pēc Sibīrijas strēlnieku daļu parauga. Sibīrijas strēlniekus pamatoti uzskatīja par labākajiem karotājiem cara armijā.

Formēt abus latviešu strēlnieku bataljonus vajadzēja Daugavgrīvas cietokšņa komandantam I. Miončinskism, bet viņš šo pienākumu uzticēja adjutantam kapteinim K. Baltiņam. Frontes štābs bija

piekritis īpašas krūšu nozīmes un karogu izgatavošanai. Tika sarīkots karogu metu (skiču) konkurss ar mākslinieku A. Cīruļa, M. Grīnfelda, A. Jullas, E. Vītola un R. Zariņa piedalīšanos. Speciāla komisija akadēmiķa V. Purviša un pazīstamā gleznotāja J. Rozentāla vadībā vērtēja 43 iesniegtos zīmējumus. Visveiksmīgākais izrādījās R. Zariņš, otrajā un trešajā vietā atstājot A. Cīruli un A. Jullu.³¹

Brīvprātīgo pieņemšanu pēc attiecīga uzsaukuma «Pulcējaties zem latviešu karogiem!»* publicēšanas veica latviešu sabiedrības izveidotā Organizācijas komiteja. Tās pagaidu sastāvā līdz ar priekšsēdētāju J. Goldmani kā locekļi tika iekļauti G. Ķempelis, K. Glīdzīņš, J. Bisenieks, J. Brumelis, T. Breikšs, J. (G.) Seskovs, J. Plūme (atvaļināts generālis), Z. Meierovics, V. Skubiņš, A. Bergs, J. Zālītis (valsts domnieks), V. Zāmuels, E. Kanelis un A. Priedītis. Brīvprātīgo pieņemšanu veica īpaša komisija. Pieņēma jaunekļus un vīrus, 17—35 gadus vecus, tomēr dažkārt arī jaunākiem un noteikto gadu skaitu pārsniegušajiem izdevās pārbaudi sekmīgi izturēt, ja veselības stāvokli par labu atzina ārsti (Dr. med. A. Butuls un Dr. med. K. Kasparsons). Brīvprātīgo pieņemšanu sāka Rīgā 1915. gada 12. augustā Tērbatas ielā 1/3, bet drīzumā pieteikties varēja arī Cēsīs, Valmierā, Valkā u.c. Latvijā, tāpat Tērbatā, Tallinā, Petrogradā, Maskavā u.c. vietās, kur bija apmetušies evakuētie strādnieki vai bēgļi no Latvijas. Kā pirmo brīvprātīgo oficiāli reģistrēja 19 gadu veco rīdzinieku V. Pogu, lai gan jau labu laiku iepriekš iespēju pieteikties gaidījuši trīs kurzemnieki. Taču tobrīd viņi neatradās «īstajā vietā».³²

«Kamēr vecākā paaudze noskatījās ar lielu skepticismu uz jauno bataljonu organizēšanu, tikmēr jaunatne saņēma jauno vēsti ar sajūsmu,»³³ — tā Organizācijas komitejas pilnvarotais M. Antons ziņoja no Valmieras. «Karu es neatzīstu,» apgalvoja jauns tautskolotājs J. Mālmanis,** «bet šis karš atšķiras no citiem kariem. Tas ir arī latviešu tautas pastāvēšanas karš. Kas tagad negrib cīnīties, tas necīnīsies nekad.»³⁴ Vērts ieklausīties arī vēlāk pazīstamā aktiera Ē. Mača atziņā: «Mēs daudz nedomājam, kamdēļ tika dibināti šādi strēlnieku bataljoni un kāds būs viņu uz-

* Rakstnieku K. Skalbes un A. Ķeniņa sagatavoto uzsaukuma tekstu bija parakstījuši valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis.

** Viņš krita 1916. gada marta kauju laikā.

devums. Šis latviešu vienības radās it kā pašas no sevis, kā dabīga un neatvairāma nepieciešamība. Vienkārši: bija pienācis mūsu laiks.»³⁵ Protams, sastopami arī gluži cita rakstura izteikumi.

Patiesi, attieksme nebija vienprātīga. Līdzās aicinājumiem iestāties bataljonos tika izplatīti pretēji uzskati. Noraidošu nostāju pauda Latvijas sabiedrības galējo spārnu pārstāvji. Bataljonu organizēšanu kā noziegumu pret tautu vērtēja LSD lielinieki, jo latviešu zaudējumi būšot vēl lielāki,* jaunekļi un vīri tikšot izkauti. Negatīvi lielinieki vērtēja tautas pašapziņas pacēlumu, jā, arī zināmu vienotības momentu, kas varēja traucēt šķiru cīņas izvēršanu, vājināt revolūcijas trubadūru pretkara propagandu. Pret latviešu nacionālo karaspēka daļu organizēšanu noraidošu nostāju ieņēma Baltijas vāciešu elite. Tā izmantoja sakarus galmā un valsts pārvaldē, tāpat militārajā sfērā. Baltijas ģenerālgubernatora pilnvaras ieguvušais P. Kurlovs pat aizliedza Rīgas avīzēm ievietot ziņu par latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanu. Aizliegumu atcēla augstākā virspavēlnieka rīkojums.

Par spīti šiem u.c. šķēršļiem pirmajās nedēļās pieteicās 3370 cilvēku,³⁶ bet 1915. gada otrajā pusē Organizācijas komiteja pieņēma 6292 brīvprātīgos, no kuriem 26 dažādu iemeslu dēļ tika izslēgti no uzņemto sarakstiem. 1916. gadā pieteicās 1800 brīvprātīgo.³⁷ Tādējādi to skaits pārsniedza 8000 cilvēku. Tas bija pietiekami, lai saformētu pirmos bataljonus, bet daudz par maz pārējo nokomplektēšanai. Tādēļ kara resors izdeva rīkojumu par latviešu kareivju pārcelšanu uz šiem bataljoniem no citām Krievijas armijas daļām. Citur dienozo latviešu kareivju atsaucība bija ļoti liela. Līdz ar vēlēšanos turpināt dienestu starp tautiešiem dzimtenē latviešu kareivjus tikties nokļūt jaunorganizētajos bataljonos mudināja dažkārt visai neapmierinošie apstākļi. Nereti dienesta biedri — cittautieši — latviešu kareivjus apzināti vai neapzināti jauca ar vāciešiem, izturējās ar neuzticību vai pat naidīgi. Traucēja nepietiekamā krievu valodas prasme un «dumpinieku» slava, bet lielkrievu šovinisma dvingas apdvestos pulkos sasprindzinājumu un konfliktus radīja aizliegums latviski sarunāties. Latviešu kareivis negribēja samierināties arī ar virsnieku pazemojošo attieksmi pret vienkāršajiem ierindniekiem, tradicionālo «purnu dauzīšanu». Daļu komandieri daudzus gadījumos gan nesteidzās atlaist latviešus un,

* Vēlāk viņi paši par to parūpējās.

ierindojojot viņus neaizstājamu speciālistu skaitā, riskēja ignorēt augstākās pavēlniecības norādījumus.

Uz latviešu strēlnieku bataljoniem vēlējās pāriet daudzi latviešu jātnieki, artilēristi, pat lidotāji,³⁸ taču vēltīgi, jo nekādas tehniskas vienības nebija paredzētas. Tas gan netraucēja uzņēmīgākajiem pacensties nokļūt kādā no bataljoniem, neskatoties uz jau iepriekš paredzamiem šķēršļiem. Latviešu bataljonus iekļāva arī vēlāk Latvijā mobilizētos jaunekļus, lai gan šajā ziņā netrūka izņēmumu.

Pieņemtos brīvprātīgos lielākās grupās nosūtīja uz formēšanas un apmācību vietām, sākumā galvenokārt Vecmilgrāvi un Bolderāju. «Visas ielas bija pavadītāju pilnas.. Pavadītāji mūs apbēra puķēm; vesels ziedu lietus bira uz mums no logiem.. Nonākuši Daugavmalā, mēs sakāpām karogotās liellaivās.. Ļaudis vēl joprojām apmētāja mūs puķēm.. Daugavas krastā pavadītāji stāvēja kā ciešs mūris, negāja vēl projām, bet arvien vēl vicināja mutautiņiem un cepurēm. Tā tas turpinājās, līdz mēs izzudām ļaužu pārpildītam krastam no skata,»³⁹ — tā par brīvprātīgo nosūtīšanu uz Vecmilgrāvi var izlasīt F. Riekstiņa atmiņas. Visādā ziņā bataljonu popularitāte jau pašā sākumā Latvijā bija liela.

Ātri vien saformēja pirmos divus bataljonus un sākās divu nākamo — 3. Kurzemes un 4. Vidzemes latviešu strēlnieku bataljona — organizēšana, bet rudens pusē kārta pienāca 5. Zemgales, 6. Tukuma, 7. Bauskas un 8. Valmieras latviešu strēlnieku bataljonam. Kā kaujās pārbaudītu kodolu, kam vajadzēja sekmēt ātru un sekmīgu apmācību kursa apgūšanu, strēlnieku saliedēšanu, tajos iekļāva Daugavgrīvas cietokšņa darba rotu bataljonu cīnītājus.

Strēlnieku, visumā arī apakšvirsnieku rindas auga strauji, bet gaidītie virsnieki sākumā kavējās. Par visiem to gan nevarēja teikt. 1. Daugavgrīvas bataljonā jau formēšanas pirmajā dienā ieradās poručiks F. Briedis, kas uzņēmās 1. rotas komandēšanu. Lietpratīgs, ar lielu pieredzi, par ko liecināja daudzie apbalvojumi, viņš tūlīt sāka enerģiski rīkoties, lai rotu pēc iespējas labāk sagatavotu kaujām.

Latviešu virsnieki par bataljonu organizēšanu un iespēju pāriet uz tiem uzzināja galvenokārt no centrālās preses izdevumiem. Atlaišana no iepriekšējām dienesta vietām viņiem izrādījās diezgan sarežģīta lieta. Protams, dažs labs karjeras dēļ pārceļšanos atlika uz vēlāku laiku vai pavisam atteicās to darīt.

Maz pamazām bataljonos virsnieku kļuva vairāk. 1. Daugavgrīvas bataljona komandēšanu uzņēmās kapteinis R. Bangerskis, 2. Rīgas bataljona priekšgalā stājās apakšpulkvedis J. Francis, 3. Kurzemes bataljonu pieņēma apakšpulkvedis J. Kalniņš, 4. Vidzemes bataljonu — pulkvedis A. Zeltiņš. Gandrīz visus viņus sākumā uz kādu laiku bija aizstājis kapteinis K. Baltiņš, kura lielie nopelni latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanā nav apstrīdami.

Par 5. Zemgales bataljona komandieri iecēla vēl ievainojumus pilnīgi nesadziedējušo apakšpulkvedi J. Vācieti, vienu no latviešu virsnieku spiltākajām personībām. Apakšpulkvedis A. Lielgalvis kļuva par 6. Tukuma bataljona komandieri. 7. Bauskas un 8. Valmieras bataljona komandēšanu uzņēmās pulkvedis A. Auzāns un kapteinis J. Imaks.

Pēc apstiprināto štatu saraksta ikvienā no latviešu strēlnieku bataljoniem paredzēja iekļaut 1246 strēlniekus un apakšvirsniekus, 26 virsniekus, kā arī 6 kara laika ierēdņus, to skaitā 2 ārstus. Bataljona rīcībā vajadzēja atrasties 164 zirgiem un 47 pajūgiem. Katrā no četrām bataljona rotām vajadzēja būt 242 strēlniekiem, no tiem 180 ierindas dienesta karavīriem. Vēl bataljonā ietilpa ložmetējnieku (51 cilvēks), izlūku (72), jātnieku spridzinātāju (36), sakarnieku (26), ārrindnieku (46) un vezumnieku komanda.⁴⁰

Strēlniekiem — brīvprātīgajiem vairākumā gadījumu piemita jaunības enerģija, darboties griba un entuziasms. Viņus nespēja nomākt pirmajās nedēļās neapmierinošā apgāde, kavēšanās kā ar šauteņu, tā uzkabes un ietērpa izsniegšanu, jo nācās gaidīt, līdz šos priekšmetus atsūtīs no intendantūras noliktavām. Uzmundrināja tautas atbalsts, jo cilvēki ziedoja strēlnieku labā ne tikai naudu, bet arī apģērbus (gaidot kroņa formu, puišu civiltērps nodarbībās ātri noplīsa), tāpat grāmatas, mūzikas instrumentus⁴¹ utt.

Jaunekļus, kas vēl nebija turējuši rokās ieroci, visvairāk ērcināja ievilkusies šauteņu gaidīšana, kas aizkavēja praktiskās šaušanas nodarbības. Beidzot šī diena pienāca, un tika izniegtas amerikāņu Vinčestera sistēmas šautenes. Tās izrādījās precīzas piešaudē, bet diemžēl, kā vēlāk atklājās, nepiemērotas kauju apstākļiem,⁴² jo smalkajā mehānismā iekļuvuši daži smilšu graudiņi spēja ieroci padarīt nelietojamu.

Vēl ilgāk par šautenēm pirmo bataljonu ložmetējnieki gaidīja savus «ložbērējus». Tie tāpat bija amerikāņu — Maksima sistēmas;

vēlāk strēlnieki sarada arī ar Kolta ložmetējiem. Pašiem izmēģināt rokasgranātas apmācību laikā gan neiznāca.

1915. gada augustā apstiprinātais «Pagaidu nolikums par latviešu strēlnieku bataljoniem» paredzēja to izmantošanu kopīgai darbībai ar Ziemeļrietumu frontes karaspēku, galvenokārt izlūku un sakaru dienestam, ceļvežu un tulku pienākumiem u.tml. uzdevumiem.⁴³ Tikai 1916. gada maija beigās stājās spēkā «Instrukcija latviešu strēlnieku bataljoniem». Tolaik frontes līnija bija nostabilizējusies, tādēļ latviešu bataljonus izmantoja kā regulāras kājnieku daļas. Lielu kauju laikā tika paredzēta šo bataljonu apvienošana brigādēs. Instrukcija īpaši uzsvēra latviešu strēlnieku iesaistīšanu pretinieka un apkārtnes izlūkošanā, partizānu darbībai ienaidnieka aizmugurē.⁴⁴ Pat atpūtai latviešu daļas paredzēja izvietot pēc iespējas tuvāk pretiniekam.

Kara laika apstākļiem pielāgotās saīsinātās apmācības noritēja ļoti intensīvi. Galveno uzmanību veltīja nevis ierindas dresūrai, bet gan lauka nodarbībām, kuru laikā strēlnieki apguva orientēšanās (pēc kartes un apvidū) iemaņas, tika iepazīstināti ar taktikas variantiem, maskēšanos. Apmācības notika krievu un latviešu valodā, taču komandas deva krieviski, reglamenti latviešu valodā netika tulkoti. Apmācībās brīvprātīgie bija centīgi, jo labi saprata, ka viss apgūtais un uzzinātais būs nepieciešams frontē.

Apmācību laikā latviešu strēlniekus vairākkārt apmeklēja frontē pie Rīgas izvietotās 12. armijas štāba ģenerāļi. Ar apmācību norisi inspicētāji palika apmierināti. Domīgus vīņus vērtā kas cits: «Jā, tie latvieši jau visu labi prot un spīdoši izpilda pavēles, bet viņi nemaz neizskatās pēc krievu zaldātiem.»⁴⁵ Tā jau bija, jo jaunie latviešu puisi pēc ietēra saņemšanas sāka «lauzt fasonu»: apgriezta cepures nagu, pašu cepuri «iebuktēja», uzliecot priekšdaļu un sānu malas pavelkot uz leju. Ar bataljonos esošo drēbnieku palīdzību formas bikses un blūzes tika pielāgotas nēsātāja augumam, kurpnieki pacentās to pašu darīt ar zābaku stulmiem. Tāda pārvērtība mulsināja cara ģenerāļus, kuriem ar līdzīgu «zemāko činu» pašdarbību nebija gadījies sastapties. Nevainojama āriene un uzvedība, braša stāja tomēr nelikās nosodāma.

Kad bataljonus papildināja ar orķestriem, patiesi brašas bija latviešu strēlnieku parādes tauru un bungu skaņu pavadījumā. Rotāļīgi viegli tika apgūts ierindas solis, ko daudzās citās daļās miera laikā «dresēja» mēnešiem.

Latviešu strēlniekus nevajadzēja mudināt dziedāt. Bieži tika dziedātas tādas dziesmas kā «Es karā aiziedams», «Liktnens lēmis, projām jāiet», «Nu ardievu, Vidzemīte», «Līgo laiva uz ūdeņa», «Strauja, strauja upe tecēj'», «Bērīts manis kumeliņš» u.c., bet nopietnākos brīžos par spīti aizliegumam — «Dievs, svēti Latviju!».

Strēlnieku vidū netrūka mākslas un sporta draugu — galvenokārt aktieru, arī gleznotāju u.c., tāpat cīkstoņu, vingrotāju, pat cirka akrobātu. No bataljonu formēšanas laika īpaša vērība tika piegriezta tīrībai un kārtībai kazarmās, pēc tam frontē un tās tiešā tuvumā — zemnicās un patvertnēs. Strēlnieki ierīkoja puķu dobes, celiņus nokaisīja ar baltajām smiltīm u.tml. Cara armijā tas viss likās neparasts, jo tādām lietām netika veltīta uzmanība.

Bataljonos bija pārstāvēti visi Latvijas novadi; varēja sastapt gan lepnos kurzemniekus, gan darbīgos vidzemniekus, tāpat nedaudz biklos latgaliešus. Pirmajās dienās kā vieni, tā otri un trešie centās turēties daļēji savrup. Kā zivis ūdenī jutās Rīgas nomaļu zēni, kam patika vilkt lauciniekus «uz zoba». Izraisījās pat kautiņi, bez kuriem pašpuikas nevarēja iztikt. Tomēr kopējās rūpes, prieki un bēdas soli pa solim pretišķības izlīdzināja, jo nopietnam naidam nebija pamata. Nepagāja nemaz ilgs laiks, kad strēlnieki jutās kā vienas lielas saimes locekļi, gatavi cits citam palīdzēt un, ja bija vajadzīgs, aizstāvēt. Tas nu gan, katrs bataljons centās ar kaut ko izcelties, jo starp tiem izraisījās tāda kā sportiska sacensība. Krievijas armijas daļu vairākumā iesakņojusies vienveidība latviešus, bet viņu bija varāk nekā 90%* no bataljonu sastāva,⁴⁶ nekādā gadījumā nespēja apmierināt. Jā, bataljonos valdīja latvisks gars, bet šovinismam nebija vietas. Virsnieks A. Hinnoms no 4. Vidzemes bataljona, pēc tautības igaunis, vēlāk rakstīja: «Latviešu nacionālā karaspēka daļās nevērtēja cilvēkus pēc tautības, bet gan pēc viņu personīgajām īpašībām. Visiem igaunim, kas bija latviešu strēlnieku pulkos, palikušas vislabākas atmiņas no šiem laikiem.»⁴⁷ Skaita ziņā igaunī veidoja lielāko minoritāti latviešu strēlnieku bataljonos. Ir ziņas, ka šajos bataljonos vēlējušies iestāties vēl daudzi citi igaunī, tādēļ Organizācijas komiteja 1916. gada aprīļa sākumā vēstulē igaunju laikraksta «Postimees» («Pastnieks») redakcijai ierosināja ķerties pie līdzīgu igaunju strēlnieku bataljonu organizēšanas.⁴⁸ Tā paša gada vasarā šo

* Ieskaitot latgaliešus, kuri dažkārt jauca tautību ar ticību (tautība — katolis, ticība — latviešu).

jautājumu apsprieduši igauņu sabiedriskie un politiskie līderi, taču viņu vairākums priekšlikumu taktisku apsvērumu dēļ noraidījis.⁴⁹

Strēlnieki un apakšvirsnieki bija galvenokārt gados jauni puīši, vairākumā gadījumu neprecējušies. No reliģiskajām konfesijām visplašāk pārstāvēti bija protestanti, respektīvi, luterāņi. Katolu un pareizticīgo bija ievērojami mazāk (sk. attiecīgās tabulas pielikumā).

Daudziem diezgan grīti bija pierast pie armijas dzīves, tāpat pie karavīru ēdiena, pārsvarā gaļas vai zivju zupām un biežputrām. Bez tām ikvienam izsniedza 1,2 kg rupjmaizes un 20 g cukura, tāpat nedaudz speķa dienā. Katram strēlniekam ik pa laikam pienācās arī 400 g ziepju un 100 g tabakas.⁵⁰ Lai kaut cik dažādotu uzturu, turpmāk latviešu strēlnieku daļas pašas pārūpējās par kartupeļu u.c. dārzeņu iepirkumiem, tāpat to stādījumiem aizmugurē.

Vasaras beigās rīti un vakari kļuva arvien dzestrāki, sākoties rudenim, laika apstākļi vēl vairāk pasliktinājās. Migla un lietus, pastāvīgais mitrums dažam labam strēlniekam «koda kaulos», taču biedru zobgalības neļāva nokārt degunu. Turklāt paklīda runas par drīzu došanos uz fronti. Šāda pavēle ar katru dienu kļuva reālāka. Apnikuši «vagot» priedulājus un jūrmalas kāpas, daudzi to pat nepacietīgi gaidīja.

Joprojām ietekmīgi spēki centās panākt latviešu strēlnieku bataljonu izformēšanu. 1915. gada septembrī cariene vēstulēs caram Nikolajam II divreiz atgādināja nepieciešamību latviešus sadalīt pa citām daļām, kas, protams, ne tikai viņai likās «drošāk un pareizāk»⁵¹. Tas tomēr netika izdarīts. Uzņēmies augstākā virspavēlnieka pienākumus, cars acīmredzot bija aizņemts ar svarīgākām lietām.

Oktobrī karadarbība Latvijas teritorijā atkal noritēja enerģiskāk. Vācu karaspēks izvērta uzbrukumu Daugavpilij, vienlaikus aktivizējoties kreisajā spārnā, t.i., Rīgas rajonā. 17. oktobrī Jelgavas iecirknī ienaidnieks sasniedza Olaines stacijas apkārtni, un 12. armijas pavēlniecība lūdza frontes štāba atļauju nosūtīt uz fronti saformētos trīs latviešu strēlnieku bataljonus. Līdz ar atļauju tika saņemts paša cara norādījums par katru cenu nosargāt Rīgas nocietināto rajonu.⁵²

Latviešu strēlnieku pirmajiem bataljoniem apmācību laiks ar to pašu beidzās. 22. oktobrī 1. Daugavgrīvas bataljonam lika nosūtīt divas rotas uz Misas upes apkārtni (uz dienvidiem no Stūrīšu

mājām). Pārējās divas rotas pa dzelzceļu izbrauca uz Baložu staciju. Uz fronti tomēr nevarēja doties visi; pietrūkstot lielāka izmēra zābakiem, desmitiem strēlnieku nācās palikt kazarmās.

No 24. oktobra minētās rotas uz ziemeļiem no Misas iesaistījās kauju darbībā un Plakaniešu māju apkārtnē guva pirmās «uguns-kristības», veiksmīgi atsitot vairākus vāciešu uzbrukumus. Tad pat tika saņemtas pirmās trofejas. 20. oktobrī daugavgrīvieši enerģiskā poručika F. Briēža vadībā ar negaidītu spēju triecienu ieņēma Plakaniešus.

Pirmos kritušos strēlniekus (deviņpadsmitgadīgo J. Timmu, kā arī J. Gavenasu un A. Stūri) pārveda uz Rīgu un, piedaloties daudziem tūkstošiem pavadītāju, guldīja Brāļu kapos. Jau 1914. gada beigās Rīgas pilsētas dome izdalīja zemes gabalu Mežaparkā Brāļu kapu ierīkošanai, kurus vēlāk ievērojami paplašināja. Drīz pēc tam Brāļu kapus sāka ierīkot arī Cēsīs un Valmierā. Turpmāk kritušos parasti gan apbedīja tuvāk ciņu vietām, jo pārvešana uz Brāļu kapiem bija ne tikai apgrūtināša, bet daudzkreiz vienkārši neiespējama.

2. Rīgas bataljonu bez vēl neapbruņotajiem aptuveni 250 strēlniekiem, mācību un jātnieku spridzinātāju komandas⁵³ 26. oktobrī sūtīja uz Ķekavu, bet pēc ienaidnieka atspiešanas aiz Misas to pārvietoja uz Sloku, tur nekavējoties iesaistot kauju darbībā. Mežainajā un purvainajā apvidū starp Lielupi un Slokas—Tukuma dzelzceļu, respektīvi, Slokas—Ķemeru rajonā, kaujas ilga līdz pat 11. novembrim.

Uz Sloku nosūtīja arī 3. Kurzemes bataljonu. Kopā ar krievu zemessargu družinām tas tika iesaistīts uzbrukumā gar Lielupi.

Vairāk nekā divu nedēļu cīņās pret vācu 8. armijas daļām pirmie latviešu strēlnieku bataljoni guva cildinošas atsauksmes. Atziņas cena bija augsta, jo 1. Daugavgrīvas bataljonā vien kritušo un ievainoto skaits pārsniedza 300 cilvēku. Mazāk cieta 2. Rīgas bataljons — kaujās līdz 23. novembrim tam bija 15 kritušie, 78 ievainotie un kontuzētie, 14 bez vēsts pazudušie, toties liels izrādījās saukstējušos un saslimušo skaits. 3. Kurzemes bataljons Pavasara muižas rajonā kā kritušos un ievainotos zaudēja 314 (pēc citām ziņām — 359) vīrus.⁵⁴ Kļuva skaidrs, ka latviešu strēlnieku armijas pavēlniecība nolēmusi izmantot kļūmīgo iecirkņu stabilizēšanai un pretdarbībai ienaidnieka aktivitātei.

Minētajām kaujām sekoja vairāki samērā mierīgi mēneši, kuru laikā tika plānotas jaunas operācijas. 1916. gada februārī beidzās

apmācības otrajam latviešu strēlnieku četriniekam. Pēc manevriem Vārnu kroga apkārtnē (pie Buļļupes atzarojuma no Lielupes), kur piedalījās 5. Zemgales un 6. Tukuma bataljons, atlika vairs tikai gaidīt pavēli par nosūtīšanu uz fronti.

Kaujās cietušu aktīvo bataljonu papildināšanai saformēja Latviešu strēlnieku rezerves bataljonu. Sākumā to izvietoja Tērbatā, vēlāk pārvietoja uz Valmieras apkārtni.

1916. gada janvārī tika atklāta Latviešu strēlnieku apvienotā lazarete (galvenais ārsts — Dr. med. J. Jankovskis, vec. ordinators — Dr. med. K. Kasparsons). Darbības pirmajā pusgadā tajā ārstējās 1289 karavīri. Ziņas par 1108 cilvēkiem liecina, ka 48,4% no viņiem atgriezās ierindā, 48,9% tika nosūtīti uz citām lazaretēm, bet 30 karavīri (2,7%) nomira. Tie nekādā gadījumā nebija slikti rādītāji. Vēlāk pie lazaretēs noorganizēja sanitāro transportu⁵⁵ ievainoto pārvešanai.

Jau ar pirmajām kaujām latviešu strēlnieku bataljonu un rotu komandieri prasmīgi organizēja pretinieku izlūkošanu. Parasti izlūkošanu veica naktīs, liekot lietā kā apmācībās gūtās iemaņas, tā izdomu. Visnotaļ nopietnā attieksme garantēja panākumus. Piedzējušu praporščiku vadībā izlūku komandu puīši drīz vien ik nakti turēja vācu priekšpostēņus nepārtrauktā sasprindzinājumā. Starp citu, par gūstekni pienācās Jura krusts, varēja sekot arī paaugstinājums.

Dokumenti apstiprina, ka vācu 8. armijas pavēlniecība par latviešu strēlniekiem ieinteresējās no bataljonu formēšanas pirmajām dienām. Slepnie aģenti centās uzzināt to skaitu, apmērus, apbruņojumu utt.⁵⁶ Labi zinot, ka šie bataljoni ir Krievijas armijas regulārās daļas, vācieši tos nereti dēvēja par «vietējo karaspēku» un pielīdzināja partizāniem, varbūt lai attaisnotu dažkārt nežēlīgo izrēķināšanos ar gūstekņiem.

Nacionāli noskaņotie latviešu virsnieki, atsacījušies no izdevīgas karjeras (pulkvedis A. Auzāns labprātīgi bija uzteicis Taškentas observatorijas priekšnieka posteni, apakšpulkvedis J. Vācietis — atstājis pasniedzēja vietu Viļņas junkurskolā, ar rotas komandiera amatu sākumā nācās samierināties Ģenerālštāba akadēmijas absolventam štābkapteinim V. Ozolam u.tml.), sekmēja latviska gara un pašapziņas izplatību. Augstākās priekšniecības skatījumā tā nebūt nebija nevainīga rīcība. Žandarmērijas okšķeri ziņoja par «Dievs, svētī Latviju!» dziedāšanu bataljonos, strēlnieku un virsnieku no-

skaņojumu. Gribot negribot vajadzēja uzmanīties, lai nedotu patvaldības kalpiem iegānu pasākt politisku lietu un apdraudēt latviešu strēlnieku bataljonu pastāvēšanu.

Daudzu strēlnieku — kurzemnieku ģimenes bēgļu gaitās bija aizklīdušas tālu prom no Latvijas. Lai kaut cik apmierinātu viņu interesi par dzimtenes aizstāvjiem, Organizācijas komiteja ievietoja darbības pārskatus un īsas vēstis par strēlniekiem bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas periodiskajos «Ziņojumos». Samērā bieži par latviešu strēlniekiem rakstīja Latvijas preses izdevumi, kā arī Petrogradas un Maskavas lielie laikraksti. Šo laikrakstu korespondenti — V. Buhancevs, A. Ksjuņins u.c. — pacentās apmeklēt latviešu strēlnieku bataljonus un riskēja pabūt frontes pirmajā līnijā. Bez ietekmes nepalika daža laba krievu ģenerāļa, vispirms Sibīrijas divīziju un korpusu komandieru labās atsauksmes, protams, ar izņēmumiem, jo netrūka arī tādu, kas acu galā nevarēja ciest latviešu strēlniekus. Paši latviešu strēlnieki prata novērtēt cīņu biedru — vienkāršo sibīriešu atbalstu.

Latviešu strēlnieku augstās kaujasspējas noteica daudzi cēloņi. Vispirms viņi jutās aicināti aizstāvēt dzimteni pret ienaidnieku, kura uzvara karā apdraudētu tautas pastāvēšanu. Pret karavīru pienākumiem strēlnieki izturējās kā pret grūtu, bīstamu, bet nepieciešamu darbu, kas jāveic pēc iespējas labāk. To nenoliedzami ietekmēja viņu tam laikam augstie izglītības rādītāji, kas tālu pārspēja vidējo līmeni cara armijā; retais nebija beidzis pagasta, draudzes vai tamlīdzīgu skolu, arī reālskolu, ģimnāziju, jūrskolu u.tml., analfabētu bija tikai ap 3,5%.⁵⁷ Strēlnieki bija ne tikai disciplinēti, bet arī apņēmības, iniciatīvas un izdomas bagāti, kas bija ļoti svarīgi cīņā pret labi organizēto ienaidnieku. Īsi sakot, viņu pusē bija nenoliedzamas psiholoģiskas priekšrocības.

Pagāja tikai trīs mēneši kopš latviešu strēlnieku bataljonu pirmajām kaujām, bet par viņiem jau ieinteresējās ārzemnieki — Lielbritānijas un Francijas militāro misiju pārstāvji Krievijā. 1916. gada priekšpavasārī angļu majors Tornhills apmeklēja 5. Zemgales bataljonu. Uzņemšana un bataljonā redzētais atstāja uz viņu labu iespaidu.⁵⁸ Protams, ne jau gadījuma dēļ vien tā paša gada nogalē laikraksts «Jaunais Vārds» rakstīja: «Latviešu vārdu angļi pazīst no bataljoniem.»⁵⁹ Laikrakstā ievietotā nelielā apcere «Anglija un latvieši» lika saprast, ka tieši strēlnieki pievērsuši britu interesi latviešiem.

Ārzemnieku interese par latviešu strēlniekiem aizskāra krievu generalitātes patmīlību. Tādējādi pieauga atklātu un slēptu titulēto nelabvēļu pulks. Bet cik vēl nebija tādu, kuri neieredzēja latviešu bataljonus vienkārši tāpēc, ka tās bija nacionālas karaspēka daļas ar savām īpatnībām!

Tā jau nu, protams, nebija, ka latviešu strēlnieku bataljoniem nebūtu savu trūkumu. Neiztika bez «brīvoša» mīļotājiem, citi bija iecienījuši patvaļīgi pāriet no viena bataljona uz otru.⁶⁰ Pret tādām šīm u.c. nevēlamām parādībām komandieri vērsās diezgan bargi, taču, cik var spriest, ar daļējiem panākumiem, jo gluži izskaust tās tomēr neizdevās.

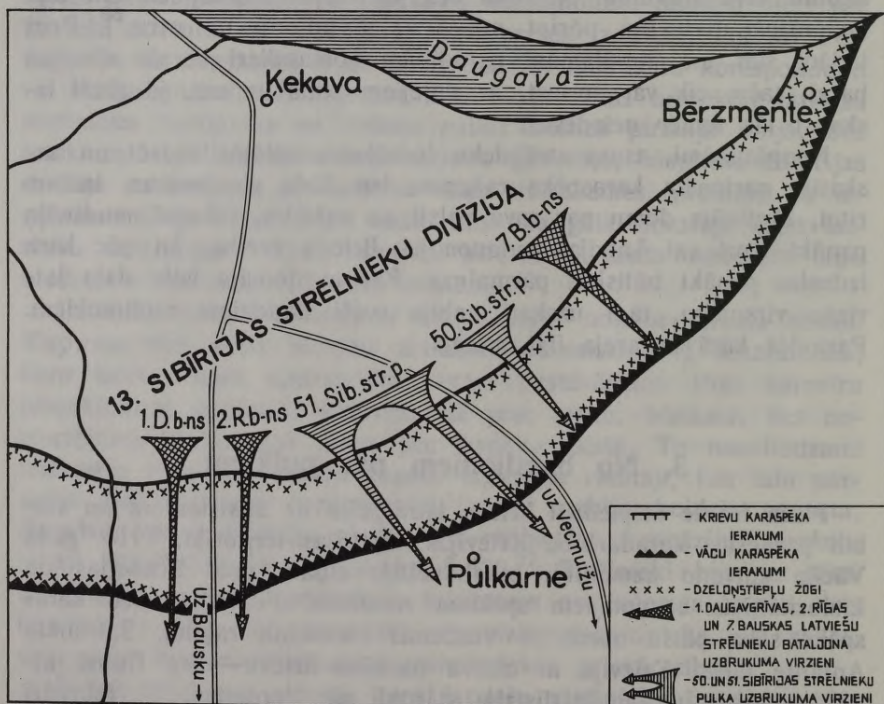
Neapšaubāmi, tauta strēlnieku bataljonos vēlējās redzēt un saskatīja nacionāla karaspēka rašanos, bet šāds pieņēmums, laikam ritot, šķetināja domu par savu valsti un valdību, sākumā mudināja panākt kaut vai Latvijas autonomiju. Brieda cerība, ka pēc kara izdosies panākt būtiskas pārmaiņas. Par to domāja liela daļa latviešu virsnieku, tādi uzskati nebija sveši daudziem strēlniekiem. Pasaules karš nevarēja ilgt mūžīgi.

3. No bataljoniem par pulkiem

Plašā frontē atspiedusi krievu karaspēku uz austrumiem un stabili pārnesusi karadarbību Krievijas impērijas teritorijā, 1916. gadā Vācija galveno uzmanību atkal veltīja cīņām pret Francijas un Lielbritānijas bruņotajiem spēkiem rietumos. Februārī vācu karaspēks sāka plašu operāciju Verdenas cietokšņa rajonā. Satrauktā Antante lūdza Krieviju ar aktīvu darbību krievu—vācu frontē atvieglot franču un angļu divīziju stāvokli pie Verdenas. 27. februārī Krievijas armijas augstākās virspavēlniecības Galvenajā mītnē Mogiļovā fronšu virspavēlnieki un štābu priekšnieki apspriedās par uzbrukuma operāciju sagatavošanu Krievijas Ziemeļu un Rietumu frontes iecirkņos. Kad kļuva zināms, ka 12. armija tūlīt nevar piedalīties operācijā, jo norisinājās vairāku tās korpusu pārbrunošana ar japāņu Arisaki sistēmas šautenēm, tāpat bija jāpastiprina šīs armijas artilērija, operāciju atlika, gan ne uz ilgu laiku.

Spriežot pēc dažādiem avotiem par gatavošanos uzbrukumam un operācijas norisi, rodas iespaids, ka gan Ziemeļu frontes, gan 12. armijas štābs nepavisam nebija uzdevumu augstumos. Nekādu

atdarināšanas cienīgu paraugu nerādīja augstākā virspavēlnieka Galvenā mītne jeb Stavka. «Stavkā visu darīja pa krieviski, norotot piedurknes un tikai formāli,»⁶¹ rakstīja tās labs pazinējs virsnieks M. Lemke. Īsi sakot, netika sagādātas ne rezerves, ne arī izvēlēta piemērota vieta pārrāvumam. Izdomas trūkums un paļaušanās uz kaut ko līdzīgu laimīgam gadījumam ne pie kā laba novest nevarēja.

1. shēma. 12. armijas uzbrukuma operācija 1916. gada martā

12. armijas štābā par operācijas galvenajiem izpildītājiem izvēlējās labākās daļas — sibīriešu un latviešu strēlniekus. Frontes pārrāvumu paredzēja veikt uz dienvidiem no Rīgas — Ķekavas apkārtnē. Uzbrūkošajām daļām vajadzēja virzīties uz priekšu abpus Bauskas šosejai. 1. Daugavgrīvas, 2. Rīgas un 7. Bauskas bataljonam bija jānodrošina triecienā raidīto sibīriešu flangi, bet 5. Zemgales, 6. Tukuma un 8. Valmieras bataljonu gatavojās izmantot pārrāvuma izvēršanai.

20. martā paredzēto uzbrukumu uz dienu atlika. Tā sākums, vienam no sibīriešu pulkiem un latviešu strēlniekiem spējā triecienā ieņemot vāciešu pirmos ierakumus, viesā cerības. Kā nekā tika iegūti arī gūstekņi un trofejas.⁶² Otrs sibīriešu pulks ienaidnieka priekšējos ierakumus nespēja ieņemt. Vāciešu pretuzbrukumu sibīrieši neizturēja un atkāpās. Latviešu strēlnieki līdz krēslai palika ieņemtajos ienaidnieka ierakumos, bet pēc tam uz izejas pozīcijām nācās atkāpties arī viņiem.

13. Sibīrijas divīzijas štābs stāvokli labot lika 5. Zemgales bataljonam. Tā komandierim J. Vācietim tomēr izdevās pierādīt Rīgas nocietinātā rajona karaspēka pavēlniekam ģenerālim R. Dimitrijevam šāda uzbrukuma bezjēdzību (ar sibīriešiem kopā cīnīšies trīs latviešu strēlnieku bataljoni bija zaudējuši 181 kritušo, 93 bez vēsts pazudušos un 367 ievainotos)⁶³ un novērst jaunus liekus upurus, kuri pretējā gadījumā būtu neizbēgami.

Neapmierināta ar operācijas neveiksmi, pavēlniecība nolēma uzbrukumu atkārtot 29. martā. Avangardā norīkoja līdz tam turpat rezervei paturēto 5. Zemgales un 6. Tukuma bataljonu. Tumsas aizsegā zemgalieši bija pievirzījušies tuvu klāt pretiniekam, kad saņēma pavēli par uzbrukuma atlikšanu. Tāpat slepus nācās atgriezties agrākajā izvietojumā.⁶⁴ Noskaidrojās, ka augstākās instances pieprasījušās pārtraukt operāciju, acīmredzot uzskatot, ka atbalstu franču un angļu karaspēks tā vai citādi saņēmis.

12. armijas pavēlnieks ģenerālis V. Gorbatovskis neslēpa neapmierinātību ar aizvadītās operācijas norisi un rezultātiem, pārmeta par nepietiekamajiem kājnieku un artilērijas sakariem, neprasmī ieņemt pretinieka nocietinātās pozīcijas. Kā pavisam nepietiekama tika vērtēta rezervju izmantošana. Bez vainas gan nebija arī pats V. Gorbatovskis, kuru drīz vien nomainīja R. Dimitrijevs.

Jaunieceltajam 12. armijas pavēlniekam tūlīt iznāca saskarties arī ar citu, līdz tam frontē pie Rīgas nepieredzētu problēmu, proti, krievu un vācu kareivju brāļošanās gadījumiem. Brāļošanās viņš apņēmas izskaust ar visbargākajiem līdzekļiem. Tas šķita vispieņemamākais risinājums.

1916. gada marta beigās sabiedrotās lielvalstis atkal griezās pie Krievijas, lai tā ar karadarbības aktivizēšanu ietekmētu vāciešus mazināt spiedienu pret Verdenu. Saskaņā ar militāro operāciju plānu 12. armijai pavēlēja gatavoties uzbrukumam Jelgavas virzie-

nā. Sagatavošanās pasākumi atkal aizkavējās, un operāciju atlika uz nenoteiktu laiku.

Pavasara sākumā 3. Kurzemes un 2. Rīgas bataljonu nosūtīja aizstāvēt Nāves salu, ko oficiālos dokumentos dēvēja par Ikšķiles priekštilta nocietinājumiem. 3. Kurzemes bataljona strēlnieki tur pirmoreiz nokļuva tumšā naktī uz 14. aprīli. Bataljonam ierādīja bīstamāko — Nāves salas pozīciju labo iecirkni, kreisajā palika kāds krievu bataljons. Kā tas bija ne reizi vien, strēlnieki ātri piemērojās smagajiem apstākļiem, prasmīgi izmantojot un pilnveidojot necilās paslēptuves mazajā zemes stūrīti, lai paglābtos no artilērijas šāviņiem. Pozīciju pilnveidošanu vajadzēja veikt naktīs, jo vietām pretinieks atradās tikai akmens sviediena attālumā, un dienā neko tādu nepieļāva.

Ik pa trim nedēļm 3. Kurzemes bataljons mainījās ar 2. Rīgas bataljonu; ilgāk izturēt Nāves salā cilvēki nespēja ne fiziski, ne morāli. Tikai naktīs tās aizstāvjiem varēja piegādāt munīciju, pārtiku un visu citu nepieciešamo. Vācu artilēristi un ložmetējnieki visnotaļ traucēja satiksmi starp Nāves salu un Daugavas labo krastu.

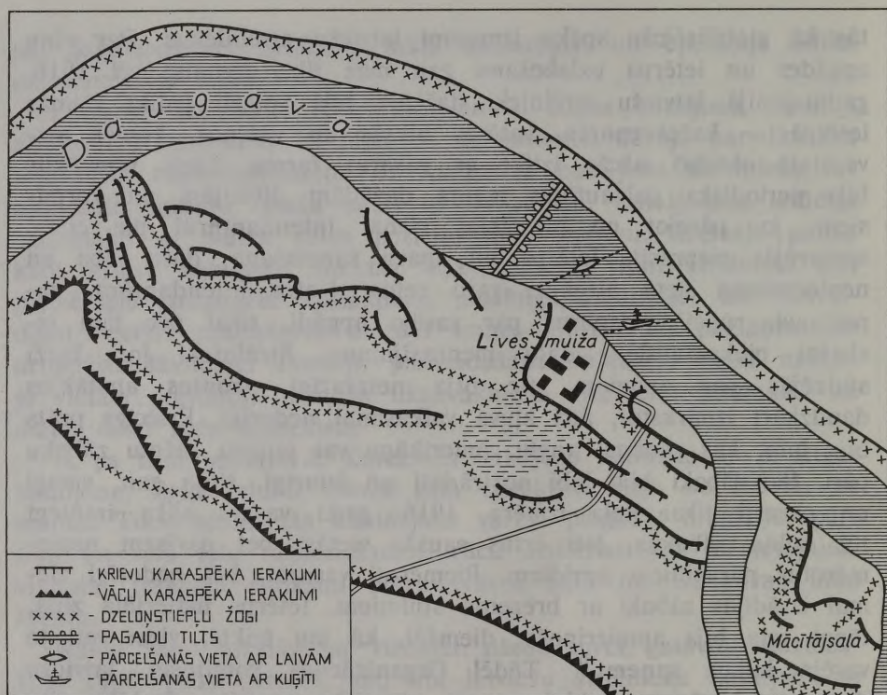
Nāves salas aizstāvjiem vienmēr nācās turēt gatavībā gāzmaskas. 1916. gada oktobrī, kad abi latviešu strēlnieku bataljoni no Nāves salas bija atsaukti, notika traģisks gadījums ar 173. Kameņecas kājnieku pulku. Nav zināms, kādēļ šis pulks bija palicis bez gāzmaskām (maiņas laikā iepriekšējais pulks nebija tās nodevis), un tieši tad, 8. oktobrī, sekoja vācu kaujas gāzu uzbrukums. Saindējās ap 1,4 tūkst. cilvēku,⁶⁵ vairākums no kuriem šausmīgās mokās mira. Ik brīdi bija sagaidāms ienaidnieka kājnieku uzbrukums, lai ieņemtu Nāves salu, tāpēc steidzīgi pār vācu artilērijas apšaudīto Daugavu pārcēla 2. Rīgas bataljona strēlniekus. Kaut gāzmaskās, arī kādi no viņiem saidējās, taču vieglākā formā. Domājams, lai no tā pasargātu savus kareivjus, vācu pavēlniecība no uzbrukuma atturējās.

2. Rīgas un 3. Kurzemes bataljons Nāves salā zaudēja 167 kritušos.⁶⁶ Ievainoto un sakropļoto bija ievērojami vairāk. Starp smagi ievainotajiem bija 2. Rīgas bataljona komandieris pulkvedis J. Francis. Vieglāk ievainots tika pulkvedis J. Kalniņš, kas komandēja 3. Kurzemes bataljonu.

Nāves sala bija viens no daudzajiem piemēriem, kas liecināja par 12. armijas pavēlniecības centieniem frontes bīstamākajās vie-

tās kā stabilizējošu spēku izmantot latviešu strēlniekus. Par viņu apgādes un ietērpā uzlabošanu gan maz tika domāts; vēl 1916. gada jūnijā latviešu strēlnieki dažkārt bija spiesti palikt ziemas ietērpā — kažokcepurēs, vatētās biksēs un vateņos, kamēr aizvadītajā oktobrī nācās iztikt ar vasaras formu. Liels traucēklis bija periodiska pakļautības maiņa dažādām divīzijām un korpusiem, jo, pārejot no piesaistes vienai intendantūrai pie citas, aizkavējās pieprasītā ietērpā un apavu saņemšana, dažāda laba un nepieciešama lieta aizgāja «garo ceļu». Katra intendantūra, saprotams, rūpējās vispirms par savējo apgādi, tikai pēc tam izskatot piekomandēto daļu pieprasījumus. Strēlnieki ļoti bieži sūdzējās par apaviem, tie bija neizturīgi, frontes apstākļos daudzkārt izmirstot, ātri kļuva valkāšanai nederīgi. Priciegs prāts bija tam, kas saņēma angļu, amerikāņu vai japāņu ražotu zābaku pāri. Šie zābaki bija labi nostrādāti un izturīgi, tiesa gan, smagi un parasti tikai liela izmēra. 1916. gada vasarā sāka izsniegt t.s. kalnu zābakus, ļoti ērtus sausās vietās, bet pavisam nepiemērotus purvainiem apvidiem. Piemēroti vasarai, bet nederīgi ziemai izrādījās zābaki ar brezenta stulmiem. Ietērps materiāla ziņā, tāpat veļa bija apmierinoša, diemžēl, kā jau teikts, visai reti to varēja laikus saņemt.⁶⁷ Tādēļ Organizācijas komitejas, latviešu dažādu sabiedrisko veidojumu un atsevišķu personu darbība ziedojumu un līdzekļu vākšanā strēlniekiem nav jāvērtē tikai kā cēls žests. Šos līdzekļus vāca ne vien Latvijā, bet arī Petrogradā, Maskavā, Nižņijnovgorodā, Kijevā u.c. tālākā aizmugurē, tāpat Ņujorkā, Klīvlendā, Šanhajā u.c. ārzemēs, kur bija apmetušies no dzimtenes aizklīdušie latvieši. Ne vienu vien koncertu sarīkoja latviešu mākslinieki M. Vignere-Grīnberga, O. Lieknēja, Ā. Kaktiņš, P. Sakss, pusi no tūrā ienākuma paredzot latviešu strēlnieku bataljoniem. Gluži praktiska un ne mazāk vajadzīga palīdzība bija maskēšanās apmetņu šūšana, zeķu un dūraiņu adīšana.

Tie, kuriem nācās aizvest savāktās mantas un nodot tās strēlniekiem, vēroja priekšzīmīgu kārtību viņu izvietojumā. Rotas sacentās cita ar citu tuvākās apkārtnes iekārtojuma gaumīgumā un izdomas oriģinalitātē. Bez tīrības un kārtības, kas bija redzama ik uz soļa, citu daļu virsniekiem un kareivjiem savādas likās latviešu karavīru vēlmes brīvajā laikā lasīt grāmatas, gatavot nelielu ludziņu uzvedumus u.tml. Iecienīti bija brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiku» fragmentu uzvedumi («Švaukst», «Prāva»). Pie-

2. shēma. Nāves sala

krišanu izpelnījās kordziedāšana. Strēlnieki labprāt klausījās bataljonu orķestrus. Atrodoties atpūtā, rosīgi rīkojās sportisti. Tas sakāms par vingrotājiem un cīkstoņiem, arī skrējējiem, viņu organizētajām sacensībām. Visvairāk dalībnieku bija šķēršļu skrējienos, kā arī tīri praktiskajās sacensībās granātas mešanā un ierakšanās demonstrēšanā. Bataljonu virsnieki, kuri daudzos gadījumos bija nesenie tautskolotāji vai studenti, šādas aizraušanās visnotaļ veicināja.

Vairāki latviešu strēlnieku bataljoni izdeva savus žurnālus. Tīrāžas bija nelielas, teksts tika novilkts uz šapirogrāfa.* Pēc pieticīgiem aprēķiniem, izplatīšanai vajadzēja vismaz 400 eksemplāru,⁶⁸ šāds skaits turpat septiņkārt pārsniedza esošās iespējas. Žurnālu satura veidošanā atsaucību izrādīja paši strēlnieki, sagatavojot rak-

* Ierīce rokrakstu vai iespiestu tekstu pavairošanai.

stiņus, nelielus tēlojumus un dzejoļus. Vienam otram tā radusies interese par literatūru neapsīka visu turpmāko dzīvi.

Vārdu sakot, latviešu strēlnieki daudzējādā ziņā atšķīrās no citām Krievijas armijas daļām. Astoni bataljoni isā laikā izvērtās par tādu kā spilgtu ziedu, kuru izbrīnīti vēroja, apskauda un diemžēl arī neieredzēja. Katrā gadījumā, pavēlniecība bataljonus nesaudzēja, bet centās ar viņu palīdzību izcelties, rūpējoties vispirms par savu karjeristisko apsvērumu piepildīšanu. Tādēļ neviena lielāka militāra operācija 12. armijas frontē vairs nenotika bez latviešu strēlnieku līdzdalības.

Augstākie štābi plānoja atspiest vācu karaspēku no Daugavas. 12. armijai galveno triecienu atkal paredzēja Bauskas virzienā ar uzdevumu ieņemt Iecavas—Vecmuižas (tag. Vecumnieku) līniju un pārraut pretinieka svarīgo Jelgavas—Krustpils dzelzceļu. Galu galā uzbrukumam izvēlējās Lielā Smērduķļa purva—Daugavas iecirkni, trieciena smaili vēršot uz Baldoni un Iecavu. Kopā ar vairākām Sibīrijas strēlnieku divīzijām uzbrukumam koncentrēja piecus latviešu strēlnieku bataljonus; 5. Zemgales bataljons tika atstāts Olaines iecirknī, 4. Vidzemes bataljons — armijas rezervē Rīgas jūrmalā, bet 3. Kurzemes bataljons — Nāves salā. Aktīvo latviešu strēlnieku bataljonu kaujasspēks bija palielinājies; pēc papildinājuma saņemšanas no rezerves bataljona tie katrs bija saformējuši 5. un 6. rotu.

Uzbrukuma operācija sākās 16. jūlijā ar tradicionālo artilērijas sagatavošanas uguni. Četras stundas šāviņi ārdīja vācu pozīciju priekšējos ierakumus, tad lielgabali pārnesa uguni uz pretinieka tuvāko aizmuguri, un uz priekšu devās kājnieki. Tāpat kā marta kaujās, 12. armijas karaspēka daļas gaišā dienas laikā raidīja pretinieka lielgabalu un ložmetēju uguns speltē. Lai sasniegtu vāciešu nocietinājumus, tām nācās veikt dažādu attālumu: no puskilometra Bauskas šosejas rajonā līdz pusotram pie Bērzsmentes. Vācu ierakumu pirmā līnija tika ieņemta, tomēr tālākais uzbrukums iestrēga. Krēslai metoties, stipri cietušās daļas atvilka atpakaļ, bet 7. Bauskas bataljonam kopā ar kādu sibīriešu bataljonu pavēlēja sagatavoties nakts uzbrukumam.

Tumsas aizsegā abiem bataljoniem izdevās ieņemt vācu pirmos ierakumus un nonākt līdz otrajiem, sagādājot pretinieka jūtamus zaudējumus. 7. Bauskas bataljons iznīcināja vairāk nekā 100 vāciešu, vienu virsnieku un 24 kareivjus sagūstīja. No baušķeniekiem

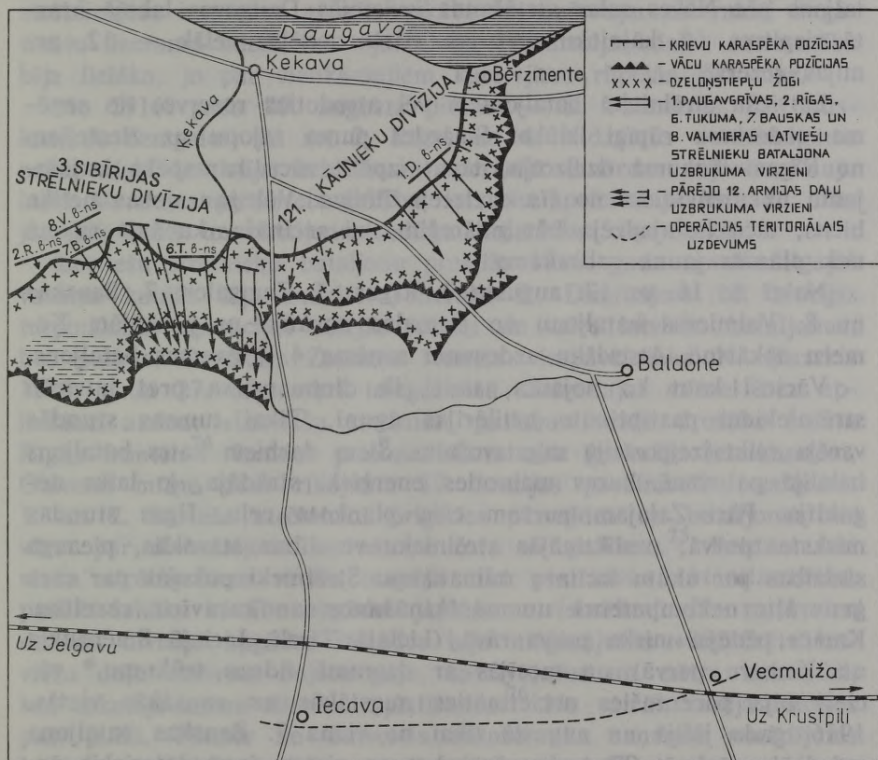
krita 17 vīri, tika ievainoti un kontuzēti 9 virsnieki un 176 apakšvirsnieki un strēlnieki. Spēcīgā apšaude tomēr piespieda latviešu strēlniekus un sibīriešus atkāpties, atstājot ieņemtās vāciešu tranšejas.

Pēc atkāpšanās 7. Bauskas bataljonu izvietoja 3. Sibīrijas strēlnieku divīzijas rezervē, bet drīz tam no jauna vajadzēja iesaistīties kauju darbībā, nomainot stipri noasiņojušo 6. Tukuma bataljonu, kas operācijas pirmās nedēļas laikā zaudēja 872 karavīrus.⁶⁹ Ļoti cieta arī sibīrieši, lai gan 3. Sibīrijas strēlnieku divīzijas komandieris ģenerālis N. Trikovskis papūlējās kauju smagumu uzvelt latviešu strēlniekiem, pret kuriem bija nelabvēlīgi noskaņots. Kaut gan latviešu strēlnieki bija pierādījuši nakts uzbrukuma priekšrocības, tikai ar lielām grūtībām izdevās N. Trikovski pārliecināt netriekt latviešus uz priekšu, negaidot tumsas iestāšanos. Ar šādiem ģenerāļiem nebija ko domāt gūt nopietnus panākumus cīņā pret labi organizēto un tehniski apgādāto vācu karaspēku. Sliktākais izrādījās tas, ka līdzīgu cietpaurainu un nelietpratīgu augstāko virsnieku Krievijas armijā bija daudz. Šie ģenerāļi bija vairāk noskaņoti taupīt artilērijas lādiņus, nevis karavīrus.

Visizdevīgākie apstākļi uzbrukumam dienas laikā bija pie Bērzmentes un kreisajā pusē Bauskas šosejai. Šajā iecirknī kopā ar 121. kājnieku divīzijas daļām uzbruka 1. Daugavgrīvas bataljons. Rezultāts tomēr izrādījās pavisam slikts, lai neteiktu vairāk, jo bataljons uzbrukuma pirmajā dienā zaudēja 60 kritušos un vairāk nekā 300 ievainoto un kontuzēto, vāciešu ierakumus tā arī nesasniedzot. Atkārtojot uzbrukumu, šeit pat 21. jūlijā zaudēti tika 25 kritušie, ievainoto bija 66 (to vidū 3 virsnieki), bez vēsts pazuda 37 strēlnieki.⁷⁰

Operācijas laikā karaspēka daļu labo flangu nodrošināja 2. Rīgas bataljons. Naktī uz 29. jūliju vāciešiem atņemtajos ierakumos 8. Valmieras bataljons nomainīja bauškeniekus, aizsargājot 3. Sibīrijas strēlnieku divīzijas kreiso spārnu.

Pēc sešām diennaktīm operācija uz dienvidaustrumiem no Rīgas tika pārtraukta. Vairāk nekā četrkārtējais pārsvars pār pretinieku nespēja nodrošināt uzdevuma izpildi, nesasniegts palika pat tuvākais mērķis — Baldones—Zīļusalas līnija. Tikai 7. Bauskas un sibīriešu bataljonam izdevās pārraut fronti un gūt daļējus panākumus. 12. armijas kopējie zaudējumi no 16. līdz 22. jūlijam sasniedza ap 28,8 tūkst. cilvēku, latviešu strēlnieku bataljonu perso-

3. shēma. 12. armijas uzbrukuma operācija 1916. gada jūlijā

nālsastāvs saruka par vairāk nekā 2,1 tūkst. vīru.⁷¹ Tiesa, ienaidniekam tika liegta iespēja no tā 8. armijas pārsviest spēkus uz rietumiem, kur izraisījās pati lielākā angļu un franču karaspēka operācija Pirmā pasaules kara gados — kaujas pie Sommas upes.

Pēc jūlija kaujām 2. Rīgas, 4. Vidzemes, 5. Zemgales, 7. Bauskas un 8. Valmieras bataljonu nosūtīja atpūtā uz Rīgas jūrmalu. Jūrmalas kāpās atsākās intensīvas apmācības, lielu uzmanību veltot šķēršļu ātrai un veiksmīgai pārvarēšanai; pēdējā operācija bija pierādījusi, ka pat ilgstoša artilērijas sagatavošanas uguns nespēj iznīcināt dzelonstieplu žogus, kuru ierīkošanā vācieši izrādījās īsti meistari. 1. Daugavgrīvas un 6. Tukuma bataljons apmācības veica citā vietā — netālu no Ķekavas. 3. Kurzemes ba-

taljons pēc Nāves salas atstāšanas izvietojās Daugavas labajā krastā vispirms 44. kājnieku divīzijas, pāris nedēļas vēlāk — 12. armijas rezervē.

Latviešu strēlnieku bataljoniem vēl atrodoties rezervē, tie saņēma uzdevumu rūpīgi izlūkot Smārdes purva rajonu uz ziemeļiem no Rīgas—Tukuma dzelzceļa, tāpat izpētīt vācu karaspēka izvietojumu uz dienvidiem no šīs dzelzceļa līnijas. Vēl gan nekas netika bilsts, taču nevajadzēja būt gaišregim, lai secinātu, ka šajā rajonā tiek plānots jauns uzbrukums.

Naktī no 16. uz 17. augustu 2. Rīgas, 5. Zemgales, 7. Bauskas un 8. Valmieras bataljonu no jūrmalas nosūtīja uz pozīcijām Ķemeru apkārtnē. Atsevišķu uzdevumu saņēma 4. Vidzemes bataljons.

Vācieši kaut ko nojauta, tādēļ ik dienu vērsa pret latviešu strēlniekiem pastiprinātu artilērijas uguni. Tikai tumsas stundās varēja veikt izejpozīciju sagatavošanu. Šiem darbiem katrs bataljons izdalīja pa rotai, kuras mainoties enerģiski strādāja, jo laiks negaidīja. Pāri Zaļajam purvam cēla plankotu ceļu. Ilgas stundas mirkstot purvā, pasliktinājās strēlnieku veselības stāvoklis, pieauga sūdzības par akūtu locītavu reimatismu. Strēlnieki pukojās par cara ģenerāļu nekompetenci un nerēķināšanos ar karavīru veselību. Kamēr pēdējie mirka purva rāvā (Lielajā Tīrelī, Lielajā Smērduklā un Ķemeru purvā) un mocījās ar dzeramā ūdens trūkumu,* vācieši bija pacentušies nocietināties augstākās un sausākās vietās. 1916. gada jūlijā un augustā tikai no viena 7. Bauskas bataljona vajadzēja evakuēt 37 saslimušos, bet uz vietas (ambulatoriski) ārstēt vēl 22 strēlniekus.⁷² Medicīniskajam personālam dažādu rūpju bija gana, jo ar ārstiem un feldšeriem bataljoni tika nepietiekami nokomplektēti. Lai izvairītos no slimību epidēmijām, veica aizsargpotēšanas, izdarot attiecīgas atzīmes kareivju grāmatiņās. Potēšana garantēja labus rezultātus, jo tādā veidā, piemēram, izdevās pilnīgi novērst saslimšanu ar vēdertīfu. Visa 12. armija uzturā praktiski tikpat kā nemaz nesaņēma dārzeņus un augļus, tāpēc nereti varēja novērot saslimšanu ar C vitamīna trūkuma izraisīto cingu. 7. Bauskas bataljonā no 1916. gada aprīļa līdz oktobrim tika uzskaitīti 186 cingas slimnieki.⁷³ Šiem slimniekiem latviešu strēlnieku bataljonus uzturu centās dažādot, bet vēlāk profilaksei arī veselām

*Purvainajā apvidū bija aizliegts dzert nevārītu ūdeni, lai neizraisītos slimību epidēmijas, taču šo aizliegumu ne vienmēr ievēroja.

strēlniekiem izsniedza ar citronskābi un dzērveņu ekstraktu bagātinātu dzeramo ūdeni vai tēju. Citās 12. armijas daļās saslimstība bija lielāka, jo par vienkāršajiem kareivjiem rūpējās ļoti maz.

No 1916. gada 29. augusta piecus — 8. Valmieras, 7. Bauskas, 5. Zemgales, kā arī 2. Rīgas un 4. Vidzemes — bataljonus pakāpeniski iesaistīja uzbrukuma operācijā Smārdes rajonā. Kauju laikā šīs daļas pirmoreiz saklāva latviešu apvienotajā brigādē. Tas jau bija solis uz bataljonu ciešāku sadarbību cīņu laikā.

Latviešu strēlnieku bataljonu prestižs 1916. gada neveiksmīgajās vasaras kaujās bija audzis. Ģenerālis R. Dimitrijevs 12. armijas turpmākajās operācijās vēlējās redzēt ne vairs latviešu bataljonus, bet pulkus. Savukārt Ziemeļu frontes virspavēlnieks N. Ruzskis 1916. gada 27. septembrī telegrammā Galvenajai mītnei bez aplinkiem atzina: «Latviešu strēlnieki patlaban veido drošāko balstu Rīgas frontē.»⁷⁴ Izrādot pretimnākšanu abu ģenerāļu ieteikumiem, Galvenā mītne deva rīkojumu 12. armijas pavēlniecībai saformēt 1. un 2. latviešu strēlnieku brigādes pārvaldes un bataljonus izvērst par divbataljonu — astoņu rotu — pulkiem.⁷⁵ Beidzot latviešu strēlniekiem radās iespēja tikt pie savas intendantūras, panākt labāku kārtību apgādes jautājumu risināšanā. Ne reizi vien dažādu divīziju apgādes iestādes bija mēģinājušas «iesmērēt» latviešu daļu uzturam bojātu gaļu, sastāvējušos un mitru baltmaizi, kas sekmēja zarnu slimību izplatīšanos.⁷⁶ Nu vairāk varēja rīkoties paši pulki. Tikmēr no Galvenās mītnes tika saņemts norādījums latviešu strēlnieku pulkiem nepārsniegt paredzētos apmērus, jo to «tālāka attīstība un izvēršana tiek atzīta par lieku»⁷⁷. Ļoti var būt, ka minētais lēmums Galvenajā mītnē ar nokavēšanos ticis nopelts. Abas brigādes netika arī sakļautas divīzijā, jo tādā gadījumā pienāktos gādāt par artilēriju, paplašināt tehniskos dienestus, bet tas likās nevēlami. Par spīti izteiktajam kaujinieciskumam latviešu strēlnieki Krievijas augstākajās militārajās sfērās joprojām nebūdiņa uzticību.

Latviešu strēlnieku bataljonu izvēršana par pulkiem varēja notikt pēc 7. un 8. rotas saformēšanas ikvienā no tiem. Nepieciešamo papildinājumu deva t.s. maršrotas no Latviešu strēlnieku rezerves bataljona. Kad šis papildinājums bija saņemts un jaunās rotas saformētas, 1916. gada 3. novembrī visus astoņus aktīvos, pēc tam arī Latviešu strēlnieku rezerves bataljonu, pārdēvēja par pulkiem, saglabājot to agrākos nosaukumus un numerāciju.

Pārcelts uz Valmieras apkārtni, Latviešu rezerves pulks atbilstoši jaunajiem uzdevumiem vēl vairāk palielināja rotu skaitu (drīz to bija jau 16). Nopietna problēma bija daudzo rotu izmitināšana. Gribot negribot tās nācās izvietot pat desmitiem kilometru attālu citu no citas. Rotas likās pilnīgi atstātas pašu ziņā. Apstākļos, kad no 6 uz 4—5 nedēļām vajadzēja samazināt apmācību laiku, sniedzot jauniesauktajiem tikai pašas nepieciešamākās iemaņas, tas, protams, atstāja jūtami negatīvu ietekmi.

Palielinoties rotu skaitam visos pulkos un organizējoties brigāžu pārvaldēm, pieauga pieprasījums pēc virsniekiem. Jaunāko virsnieku rindas papildināja galvenokārt praporščiku skolu absolventi. Taču kara laika dēļ maksimāli saīsinātā mācību programma bija ar lieliem «robiem», tāpēc pulki šiem praporščikiem organizēja papildu nodarbības.

Kopš septembra latviešu strēlnieki apguva jaunizsniegtās Arisaki sistēmas japāņu šautenes, kuras Krievija Pirmā pasaules kara laikā iepirka lielos daudzumos.⁷⁸ To piešaude notika Rīgas jūrmalas kāpās, kur vienlaikus norisinājās pulku apmācības. Apmācību laikā pulkiem vajadzēja sūtīt rotas ierakumu labošanai un jaunu iekārtošanai Slokas—Ķemeru rajonā. Pamazām noskaidrojās, ka tas tiek darīts ar 12. armijas pavēlnieka R. Dimitrijeva ziņu. Ģenerālis ļoti vēlējās ar jaunu, turklāt sekmīgu uzbrukumu reabilitēties par agrākajām neveiksmēm.

4. Ziemassvētku un janvāra kaujas* un to atbālis

Drīz pēc 1916. gada vasaras kaujām ģenerālis R. Dimitrijevs saziņā ar Ziemeļu frontes štābu stājās pie plašāka mēroga operācijas plānošanas. Frontes štābam neizrādot entuziasmu (tas lika priekšā izvairīties no rīcības, kas varētu vājināt 12. armijas esošo dislokāciju), bet daudzajiem Rīgas pievārtē izvietoto korpusu un divīziju ģenerāļiem vēloties vien mierīgi sēdēt komandpunktos un

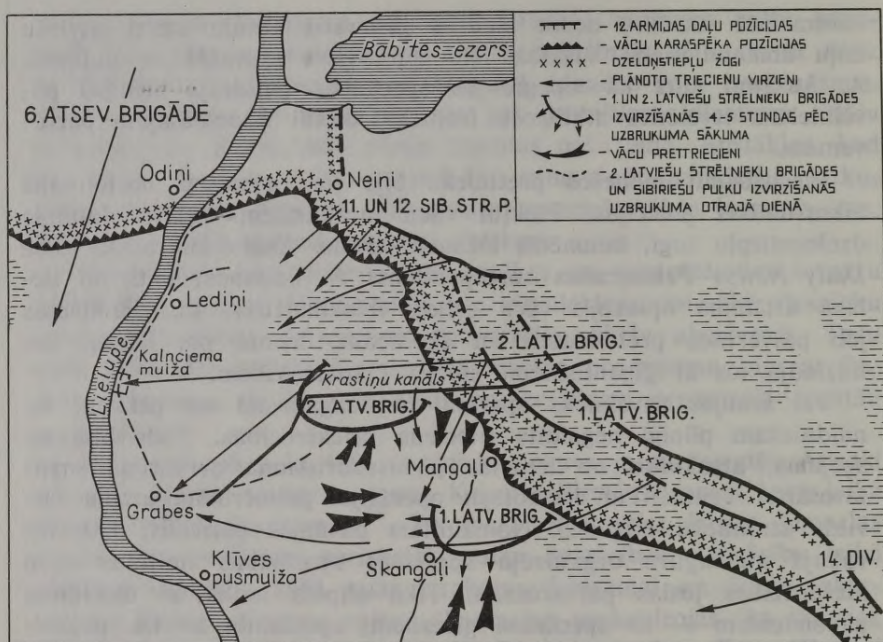
* Par Ziemassvētku kaujām pieejama plaša literatūra (kā vienu no pēdējiem rakstiem par šo tēmu sk: *Stinkulis V.* Latviešu strēlnieki Ziemassvētku kaujās: Vēsturisks atskats // Militārais Apskats. — R., 1994. — 1.(99.) nr. — 43.—53. lpp.), tādēļ šajā gadījumā to norise netiek iztirzāta, bet aplūkota īsi un koncentrēti. Jāpiebilst, ka dažādās publikācijās netrūkst strīdīgu momentu, samezglojumu, no kuriem vienus ir grūti, bet citus — pat gandrīz neiespējami atšķetināt. Saglabājušos dokumentāro materiālu klāsts nedod objektīvu kopainu tās attīstībā, jo atšķirīgu rangu komandieri savas kļūdas, neveiksmes vai neizdarību ziņojumos priekšniecībai centās slēpt vai mazināt.

«netracināt vācieti», domu biedrus ģenerālis atrada starp latviešu daļu komandieriem. Vislabāk R. Dimitrijevs sapratās ar pulkvedi A. Auzānu, kurš kā topogrāfijas speciālists palīdzēja armijas pavēlniekam izvēlēties atbilstošu frontes iecirkni nodomātajam pārrāvumam.

Piecpadsmit mēnešos pretinieks bija ļoti pamatīgi nocietinājis aizsardzības pozīcijas. Piekļūt vācu ierakumiem neļāva daudzie dzeloņstieplu žogi, betonētās ložmetējligzdas. Angļu laikraksta «*The Daily News*» Petrogradas korespondents A. Ransons, pats no liela attāluma aplūkojis vācu celtos «blokhauzus», t.i., blokmājas jeb patvertnes pret lodēm un šķembām, frontē pie Rīgas, salīdzināja tos ar gigantiskiem, sniega klātiem ežiem.⁷⁹

12. armijas pavēlnieks apsvēra labi sagatavota un pēkšņa, ie-
naidniekam pilnīgi negaidīta trieciena priekšrocības. Tāds bija iespējams, atsakoties no ierastās pirmsuzbrukuma artilērijas sagatavošanas uguns. Par iecerētajai operācijai piemērotām atzina latviešu strēlnieku brigādes. Nomainītām pirmajās pozīcijās, tām tuvākajā aizmugurē organizēja speciālas apmācības imitētas vācu aizsardzības joslas pārvarēšanā. Tika slīpēta māka ar dažādiem paņēmieniem — ar speciālām grieznēm, spridzinot ar t.s. pagarinātajiem lādiņiem — izveidot ejas dzeloņstieplu žogus, ieņemt blokhauzus utt. Par šo gatavošanos ģenerālis R. Dimitrijevs izrādīja lielu interesi. 3. decembrī viņš ieradās inspicēt 4. Vidzemes pulku. Apmācības ritēja raiti un saskaņoti, ar redzēto ģenerālis palika apmierināts. Tomēr jau nākamajā dienā speciālas apmācības vēl vairāk intensificēja, un tās pulka komandiera pulkveža A. Zeltiņa vadībā notika gan pa dienu, gan naktis stundās. To pašu varēja vērot citos latviešu pulkos.

Turpinoties domu apmaiņai starp frontes un armijas štābu, ģenerālis N. Ruzskis maz pamazām atmeta sākotnējo piesardzības pilno toni un ieteica operāciju paplašināt, ieņemot Jelgavu un panākot vācu 8. armijas sakaušanu. Tādēļ oficiālos dokumentos parādījās apzīmējums «Jelgavas operācija». R. Dimitrijevs gan domāja apmierināties ar lokāli krietni ierobežotāku mērķi — frontes pārrāvumu un augstās kāpas pie Lielupes — t.s. Mēles — ieņemšanu.⁸⁰ Neviens gan no štābiem neparūpējās par pietiekamām rezervēm 12. armijai. Vērā netika ņemts armijas noskaņojums, frontinieku lielas daļas neticība augstākajiem štābiem. Tāpēc ģenerāļus gaidīja nepatīkami pārsteigumi.

4. shēma. Ziemassvētku kaujas

12. armija karotāju skaita ziņā tālu pārspēja pretimstāvošo vācu 8. armiju. Operācijas galvenā trieciena iecirknī spēku samērs aptuveni bija 4:1, bet lielgabalu attiecība 2:1.⁸¹ Grūtāk dot abu pušu kvalitatīvo raksturojumu. Izņemot latviešu strēlniekus, citas 12. armijas daļas, pat sibīriešu divīzijas, kurās īstu sibīriešu bija palicis diezgan maz, ar kaujasspējam neizcēlās. Kas attiecas uz vācu karaspēka daļām, tajās bija ne vairs gados jauni, toties pieredzējuši karavīri. Viņi bija labi apmācīti un disciplinēti. Ģenerālis R. Dimitrijevs, kā vēlāk pierādījās, viņus bija novērtējis par zemu.

12. armijas pavēlniecība vairāk nervozēja laika apstākļu dēļ; sals kavējās, bet neaizsalušie purva akači varēja nopietni traucēt uzbrucējiem. Iestājoties nelielam salam, ģenerālis R. Dimitrijevs atviegloti uzelpoja.

1917. gada 2. janvārī 12. armijai tika pavēlēts padzīt pretinieku «no ieņemtajām pozīcijām, pārraut tā fronti un, manevrējot atklātā

laukā, atspiest viņu pār Iecavu un Lielupi»⁸². Kā redzams, nebija skaidri formulēta mērķa, kas jāvērtē kā nopietns trūkums.

Abas latviešu strēlnieku brigādes uz operācijas laiku saklāva apvienotā Latviešu divīzijā 1. latviešu strēlnieku brigādes komandiera ģenerāļa A. Misiņa vadībā. Divīzijai pavēlēja pēkšņā triecienā pārraut vācu pozīcijas abpus Mangaļu mežsarga mājām, 2. brigādes pulkiem turpinot virzīties uz Kalnciemu, bet 1. brigādei — uz Klīves pusmūižu nolūkā atspiest pretinieku aiz Lielupes un kauju turpinājumā kopā ar citām daļām doties uz Jelgavu. Uzbrukuma sākums bija paredzēts 1917. gada 5. janvārī plkst. 5 no rīta; pēc vecā stila, pie kura stingri pieturējās visā Krievijas impērijā, tas bija 1916. gada 23. decembris — Ziemassvētku priekšvakars. Datums bija izraudzīts nolūkā maldināt vācu 8. armijas pavēlniecību. To izdevās panākt, vācieši patiesi nekādu uzbrukumu negaidīja.

Pāris dienu pirms operācijas sākuma 6. Sibīrijas strēlnieku korpusa štābā ģenerālis R. Dimitrijevs tikās ar latviešu daļu komandieriem. Lielākā daļa nekādus iebildumus necēla, tomēr vairāki pulku komandieri — 5. Zemgales pulka komandieris J. Vācietis, kā arī A. Lielgalvis un P. Avens, kuri komandēja 6. Tukuma un 8. Valmieras pulku, — neslēpa, ka netic operācijas veiksmei. Viņi gan apņēmas izpildīt saņemto pavēli, nevēloties pulkus nodot citu, mazāk pieredzējušu virsnieku ziņā.

Par spīti dažādu autoru apgalvojumiem, ka nakts no 1917. gada 4. uz 5. janvāri bijusi ļoti auksta, nekā tamlīdzīga nebija. Gluži otrādi, ap pusnakti temperatūra pacēlās līdz 0°C, iestājās pat neliels atkusnis, rasiņāja sīks lietutiņš.⁸³ Karaspēka daļu pārvietošanās, ieņemot izejas pozīcijas uzbrukumam, mežainajā apvidū notika bez starpgadījumiem, un nekas neliecināja, ka pretinieks kaut ko nojaustu.

Diemžēl apvienotās Latviešu divīzijas daļu turpmākā rīcība nebija saskaņota. Vairāki pulki ejas dzeloņstieplu žogos ienaidnieka pozīciju priekšā sāka ierīkot ievērojami ātrāk par noteikto laiku. 2. brigādes komandieris A. Auzāns lika 7. Bauskas pulkam, kuru no vācu ierakumiem šķīra lielāks attālums, sākt virzīšanos plkst. 4, 5. Zemgales pulkam — plkst. 5, bet 8. Valmieras pulkam — pēc apstākļiem.⁸⁴ Tādējādi no vienlaicīga trieciena pat šīs vienas brigādes iecirknī un līdz ar to visai apvienotajai divīzijai nekas neiznāca. Vācieši tika sacelti kājās vēl pirms noteiktā operācijas iesākuma.

No paša sākuma apvienotās Latviešu divīzijas iecirknī veiksmes mijās ar neveiksmēm. 1. Daugavgrīvas pulks kopā ar 3. Kurzemes pulka vienu bataljonu straujā triecienā sasniedza un ieņēma vāciešu pirmos ierakumus. Tālāk par Skangaļiem daugavgrīvieši gan netika. Bažas radīja nenosegtā aizmugure, jo 2. Rīgas pulks atpalika. 1. Daugavgrīvas pulka komandiera G. Karlsona pieprasītie pastiprinājumi pienāca ar lielu novēlošanos — ap pusdienas laiku. Vēl pēc 3—4 stundām ieradās 10. Sibīrijas strēlnieku pulka bataljons. Tobrīd vācieši Skangaļu apkārtnē pārgāja prettriecienā, un situācija sarežģījās, jo sibīrieši izturējās pasīvi. Sibīrieši un daugavgrīvieši sāka atkāpties.

Grūti klājās 2. Rīgas pulkam. Stipri nocietināto Mangaļu mežniecību neizdevās ieņemt, bet doties uz Skangaļiem, atstājot aizmugurē Mangaļus vācu rokās, arī nevarēja. Solītās rezerves nepienāca. Pulks bija zaudējis sakarus ar citām daļām. Kad satumsa, 2. Rīgas pulks atgriezās tajā vietā, kur no rīta tika pār-rauta vācu fronte. Vakara krēslā nācās atkāpties 1. brigādes pārējām daļām.

2. brigādes iecirknī jau ap plkst. 2 7. Bauskas pulka komandieris pulkvedis K. Gopers izsūtīja sapierus izgriezt ejas vācu dzeloņstieplu žogos. Pretinieks viņus pamanīja un atklāja uguni. Sācis uzbrukumu, pulks ar grūtībām sasniedza vāciešu pirmos ierakumus, bet tad niknajā uguns speltē griezās atpakaļ. Baušķenieku stāvokli atviegloja 8. Valmieras pulks, kas pārrāva vācu pirmo ierakumu līniju un aizrāva viņus sev līdzī. Pirmajos vāciešu ierakumos 7. Bauskas pulks zaudēja 5 ievainotus virsniekus un ap 200 kritušu un ievainotu strēlnieku un apakšvirsnieku.⁸⁵ Taču valmierieši, dodoties tālāk, par daudz novirzījās pa labi.

Precīzi noteiktajā laikā uzbrukumam cēlās 5. Zemgales pulks, ko pretinieks sagaidīja ar spēcīgu šauteņu un ložmetēju uguni. Kaut arī bumbmetēju* komanda sagrāva divas betonētās ložmetēj-līdzdas pulka iecirknī, zemgalieši cieta ļoti lielus zaudējumus. Visgrūtāk klājās 1. bataljonam. Flankējoša ložmetēju uguns plāva uzbrucēju ķēdes, kas negaidot bija uzdūrušās ļoti resnu stieplu žogam, nespējot izgriezt ejas. Paredzētais 8. Valmieras pulka atbalsts netika saņemts, bet no artilēristu palīdzības vajadzēja at-

* Bumbmetēju jeb ierakumu lielgabalu komanda 5. Zemgales u.c. latviešu strēlnieku pulkos tika noorganizēta 1916. gada vasarā.

teikties, jo zemu lidojošie šāviņi kontuzēja strēlniekus.⁸⁶ Rezultātā vācu pirmie ierakumi tika sasniegti par pārāk dārgu cenu; maz kas bija palicis no zemgaliešu 1. bataljona. Pulku nopietni apdraudēja vācieši no Mangaļu mežniecības.* Līdzīgi citiem pretinieka atbalsta punktiem, Mangaļi bija sagatavoti aplveida aizsardzībai kā miniatūrs cietoksnis, apjots ar augstu valni un dziļu grāvi, ar dzeloņstieplu žogiem priekšā.

Latviešu strēlniekiem bija vajadzīgi papildspēki. 2. brigādes rezervē atstāto 6. Tukuma pulku jau plkst. 5.30 iesaistīja cīņās.

Apmēram sešas stundas pēc uzbrukuma sākuma 5. Zemgales pulks saņēma pastiprinājumu — pāris sibīriešu bataljonus. Taču... liela daļa to kareivju pa ceļam bija izklīdusi, bet palikušie pieprasīja trīs stundas atpūtai. Turklāt sibīrieši sāka agitēt zemgaliešus pret uzbrukumu. Pulkvedis J. Vācietis atzina par labāku abus sibīriešu bataljonus nosūtīt atpakaļ uz brigādes štābu. Kopā ar 7. Bauskas un 8. Valmieras bataljonu zemgalieši pēcpusdienā izveidoja grupu, kas ieņēma daļu no vācu otrās līnijas un atsita vāciešu pretuzbrukumu.

Katrā ziņā nepietiekams bija artilērijas atbalsts pēc pārrāvuma. Atkal tika taupīti lādiņi, vairākums bateriju palika vecajās ugunspozīcijās, nespējot reaģēt uz situācijas izmaiņām. Tomēr nebūtu pareizi teikto attiecināt uz visiem artilēristiem. Ne viena vien baterija pēc savas iniciatīvas mainīja ugunspozīcijas un, riskējot nonākt kļūmīgā situācijā vāciešu pretuzbrukuma gadījumā, ātri iznīcināja pašai izliedzīgo novērotāju norādītos mērķus. Šīs baterijas glāba un vairoja krievu artilēristu agrāko labo slavu.

5. janvārī no sibīriešu daļām sekmes guva tikai 55. un 56. pulks pa kreisi no 1. latviešu strēlnieku brigādes. To panākumi gan bija īslaicīgi, jo, vāciešiem pārejot pretuzbrukumā, abi pulki steidzīgi atkāpās.

Tādējādi pirmajā uzbrukuma dienā ap plkst. 15 kļuva skaidrs, ka bez papildspēku iesaistīšanas par operācijas maksimālā plāna sasniegšanu nav ko domāt. Kauju darbība turpinājās tikai apvienotās Latviešu divīzijas iecirknī. Kā ģenerālis A. Misiņš, tā 2. brigādes komandieris pulkvedis A. Auzāns ar grūtībām orientējās sarežģītajā situācijā, kad vajadzēja izšķirties par turpmāko

* Saskaņā ar K. Gopera liecībām, Mangaļi ieņemti pat divreiz, bet vācieši abas reizes tos drīz vien atguvuši.

rīcību. Kā izrādījās, nebija paredzēts, kas īsti darāms pēc frontes pārrāvuma.

Vācu 8. armijas pavēlniecība steidzās ātrāk atjaunot un stabilizēt stāvokli frontē. Šajā nolūkā tā pievilka savas rezerves no Jelgavas, to skaitā arī no somu brīvprātīgajiem saformēto «gēģeru» (mednieku) bataljonu. Cīnoties vācu pusē, šis bataljons tiecās tuvināt Somijas brīvību un patstāvību,⁸⁷ ko latvieši savai dzimtajai zemei cerēja panākt pēc Vācijas sakāves.

Pretinieks, 10 km platā iecirknī atspiests par 3—4 km, cīnījās ar lielu uzņēmību un pašaieliedzību pret, kā pats to vērtēja, Krievijas labāko karaspēku — sibīriešiem un «divtik bīstamajiem» latviešiem. Tā no Jelgavas pārsviestais 427. pulka bataljons, mēģinot atgūt Skangaļus, zaudēja aptuveni divas trešdaļas no kaujas sastāva. Vēl vairāk cieta gvardes kājnieki. Ienaidnieks turpināja pievilkt rezerves un ķērās pie daļu pārdislocēšanas no Daugavpils rajona.⁸⁸ Vācieši vai visus spēkus koncentrēja pret apvienoto Latviešu divīziju, rezerves savelkot pie Mangaļiem un apdraudot abu latviešu brigāžu aizmuguri.

6. Sibīrijas strēlnieku korpusa štābs uzbrukumam uz Jelgavu, kas pat nebija īsti iesākts, uzskatīja par neizdevušos un ap plkst. 17 apvienoto Latviešu strēlnieku divīziju pakļāva 3. Sibīrijas strēlnieku divīzijas komandierim ģenerālim N. Trikovskim. Viņš pavēlēja latviešu strēlnieku daļas atvilkt izejas pozīcijās, nododot to ieņemtos vācu ierakumus 9. un 10. Sibīrijas strēlnieku pulkam. Uz latviešu strēlniekiem šis rīkojums atstāja nospiedošu ietekmi. Lielie upuri bija izrādījušies veltīgi.

Lai gan augstākā vispavēlnieka Galvenā mītne rezerves nesolīja, ģenerālis R. Dimitrijevs pavēlēja uzbrukumam turpināt. Latviešu strēlniekiem nācās atgriezties cīņu vietās.

Situācija bija pagalam sarežģījusies, un katras daļas komandierim vajadzēja lauzīt galvu, kā rīkoties. Šādos apstākļos veiklais intrigants ģenerālis N. Trikovskis latviešu strēlnieku gūtos panākumus piedēvēja savai divīzijai, kas ar kaujasspējām nepavisam neizcēlās un operācijas priekšvakarā uzrādīja neapšaubāmas demoralizācijas pazīmes. Viltīgais ģenerālis lūdz... izsūtīt lidotājus, lai tie noteiktu, cik tālu uz priekšu izlauzusās viņa sibīriešu daļas.⁸⁹ Patiesībā tās gan nekur nebija jāmeklē, jo mīņājās turpat uz vietas. Taču kas varēja pierādīt, ka, veiksmīgi izvīrījušās, bet nešaņēmušas pastiprinājumu, šīs daļas nav atgriezušās atpakaļ!?

Redzot augstākās pavēlniecības neizdarību, kas izpaudās niecīgajās rezervēs, nesaskaņotu triecienu organizēšanā, pretrunīgos rīkojumos, latviešu strēlnieki sāka kurnēt. Galu galā tas nelikās vairs svarīgi, vai 9. un 10. Sibīrijas strēlnieku pulka rotām ar kādas latviešu strēlnieku rotas palīdzību bija izdevies uz laiku ieņemt Mangaļus un Skangaļus vai ne. Tāpat vienus, kā otru vācu pretuzbrukuma dēļ bija nācies atstāt.⁹⁰ 5. janvāra vakarā ap plkst. 21 vācieši ar pretuzbrukumu tikpat kā atguva savu ierakumu pirmo līniju, izņemot iecirkni Tīreļpurvā, 7. Bauskas un 8. Valmieras pulka pārrāvuma rajonā. Ģenerālim R. Dimitrijevam cits nekas neatlika kā pārslēgties uz minimālā plāna īstenošanu.

6. janvāris pagāja samērā mierīgi. Nolūkā katram gadījumam pastiprināt Jelgavas virziena aizsardzību, vācieši atstāja Ložmetējkalu* un jau minēto Mēli. Šajā augstajā kāpā viņi pameta 34 lielgabalus. Bez tam tur tika saņemti ap 1000 gūstekņi.⁹¹ Kā latviešu strēlnieki, tā sibīrieši to atzina par pamatīgu ieguvumu, kas uz laiku pacēla noskaņojumu.

Gadījums ar Mēli liecināja, ka vācu 8. armijas pavēlniecība pārdomātāk manevrēja ar saviem spēkiem, lielu uzmanību veltot svarīgāko virzienu un flangu noseģšanai. Pretinieks vairāk un enerģiskāk izmantoja artilēriju. Todien vācieši vēl nebija pievilkuši lielākus papildspēkus, un 12. armija, iesaistot kaujās rezerves, varēja vēl daudz ko labot. Šī iespēja palika neizmantota.

7. janvāra rīts sākās ar vācu uzbrukumu 6. Tukuma un 8. Valmieras pulkam, kam bija piekomandētas 5. Zemgales un 7. Bauskas pulka apakšvienības. Kā strups ķīlis 12. armijas daļas bija iespiedušās pretinieka izvietojumā. Vajadzēja lemt: vai nu atiet, vai doties uz priekšu un ieņemt Mangaļu—Skangaļu—Klives muižas—Mūrnieku līniju. 12. armijas pavēlniecība izvēlējās otro iespēju.

Pienāca ziņa, ka 12. armijas rīcībā tiek nosūtīts 27. korpuss. Taču augstākā virspavēlniecība nepārprotami paskaidroja: korpusa iesaistīšana kaujās nav atļauta, to paredzēts izmantot citur. Telegramma no Galvenās mītnes izrīkoja: «Nav ieteicams turpināt.. uzbrukumu, jo tas var beigties katastrofiski. Rezerves mums jātaupa lielākai operācijai, bet, ja apstākļi prasītu cīņu turpināšanu, tad

* T.i., vācu Ložmetējkalu, jo bija divi šādi ložmetēju ligzdām bagāti augsti pakalni, katrs savā karojošajā pusē.

jāizlieto vienīgi latviešu strēlnieku pulki.»⁹² Tuvāki paskaidrojumi nebija vajadzīgi.

Kauju turpinājumā 12. armijas ģenerāļi tā arī rīkojās, kad nācās atsist arvien niknākos vācu pretuzbrukumus. Netika ņemts vērā ne strēlnieku nogurums, ne jau tā lielle zaudējumi.

Neuzņēmība, dažkārt atklāta pavēļu neizpildīšana un atteikšanās iet uzbrukumā (17. un 55. Sibīrijas strēlnieku pulks⁹³), ko lieli-
nieku aģitatori pārspilējot iztēloja par pretkara uzstāšanos, noteica 12. armijas pārējo daļu neveiksmes. Tās ļāva vāciešiem galvenos spēkus vērst pret latviešu strēlniekiem.

Latviešu presē, konkrēti, «Dzimtenes Vēstnesī», pirmās ziņas par Ziemassvētku kaujām parādījās tikai piecas dienas pēc to sākuma. Šīs ziņas bija tālu no patiesības, jo tika apgalvots, ka, «atsizdams ienaidnieka uzbrukumus rietumos no Rīgas, mūsu kara-spēks savukārt pārgāja uzbrukumā Babītes ezera iecirknī,» turklāt bez «flintes» šāviena, ieņemot veselu rindu vācu «apcietinājumu». Acīmredzot kara cenzūra lika sagrozīt faktus, noveļot atbildību par smagajiem zaudējumiem uz pretinieku. Dienu vēlāk avīze rakstīja par uzbrukuma turpināšanos «ar necerēti labiem panākumiem»⁹⁴. Arī tas neatbilda īstenībai.

Piecu dienu laikā 1. latviešu strēlnieku brigāde zaudēja 572 kritušos un 1946 ievainotos, 401 bez vēsts pazudušo, 2. brigādē kritušo bija 408, ievainoto — 1893, bez vēsts pazudušo — 213.⁹⁵ Zaudējumu lielākā daļa attiecināma uz operācijas pirmo dienu.

Kļuva arvien aukstāks. Dienā sals turējās ap -25°C , bet naktī temperatūra noslīdēja līdz -35°C , pat -38°C . Katrs nopietnāks ievainojums bija bīstams dzīvībai, jo aukstumā brūces stiprāk asiņo. Daudzi ievainotie, savlaicīgi nesaņemot palīdzību un paši nespēdami iet, kustēties, turpat kaujaslaukā nosala. Pulku apakšvienību izklieģētība apgrūtināja medicīniskā personāla darbību, jo plašā teritorijā ievainotie nereti palika guļam sniegā nepamanīti. Smagāk ievainotos vajadzēja izvest no kaujaslauka un evakuēt uz Rīgu vai ar Latviešu strēlnieku apvienotās lazaretēs automobiļiem vai pulku saimniecības daļu ragavām, kas, izrādījās daudz praktiskākas par purvainajam bezceļu apvidum pavisam nepiemērotajiem smagajiem sanitārajiem ratiem.

Ievainoto pieņemšanu un pirmās palīdzības sniegšanu, tāpat nosūtīšanu uz aizmuguri veica abu latviešu brigāžu ārsti ar Dr. med. J. Bērziņu un Dr. med. P. Sņikeri priekšgalā. Sanitārā personāla

vidū arī bija kritušie un ievainotie. Visvairāk tas cieta no vācu artilērijas.

Interesants statistiskais apsekojums veikts 7. Bauskas pulkā. Tas liecina, ka lielā pārsvarā bija ložu ievainojumi (57% no visiem), otrā vietā atstājot šrapneļu radītos (29%), pārējie sastādīja samērā nelielu (14%) daļu.⁹⁶ Lai gan cīņu turpinājumā pretinieks vairākkārt lietoja ķīmiskos lādījumus,⁹⁷ latviešu strēlnieku vidū saindējušos bija nedaudz. To galvenokārt noteica meteoroloģiskie apstākļi, kā arī strēlnieku labi apgūtās iemaņas, lietojot izsniegtās Zeļinska sistēmas gāzmaksas.

Ar nelieliem atelpas brīžiem kauju darbība uz rietumiem no Rīgas turpinājās gandrīz mēnesi. Ilgstoša uzturēšanās zem klajas debess bez pienācīgas atpūtas ziemas salā, bieži cauru diennakti bez silta ēdiena, pat tējas (pamanot ugunsкура dūmus, vācu artilēristi nekavējoties atklāja uguni), iztiekot ar sasalušu maizi, vērtā šīs cīņas par ārkārtēju fiziskās un morālās izturības pārbaudījumu.

Kaujas uz rietumiem un dienvidrietumiem no Rīgas turpinājās līdz 1917. gada 4. februārim, kad aktivitāte kā no vienas, tā otras puses spēji noplaka. Nekādi teritoriāli ieguvumi, ja neskaita dažus šāviņiem izvogotus kvadrātkilometrus zemes, operācijas rezultātā 12. armijai netika.

Ziemassvētku un tām sekojošās janvāra kaujas latviešu strēlniekiem sagādāja vissmagākos zaudējumus Pirmā pasaules kara laikā: aptuveni 9 tūkst. kritušu, ievainotu, nosalušu, bez vēsts pazudušu un kontuzētu karavīru jeb nedaudz mazāk par 2/5 no brigāžu kaujas sastāva.⁹⁸ Tas nevarēja neatstāt nospiedošu iespaidu kā uz pašiem strēlniekiem, tā uz viņu piederīgajiem, visu latviešu tautu.

Noasiņojušās 12. armijas daļas nosūtīja rezervē. Latviešu strēlniekus pārveda atpūtā uz Torņakalnu, Zaslauku un Rīgas jūrmalu. Viņiem izsniedza jaunu ietērpu, nomainot uz dzeloņdrātīm saplēstos, apdegušos un nokvēpušos, ložu un šķembu sapluinītos vecos apģērba gabalus.

Par lielu nepatiku Ziemeļu frontes un armijas štābam smagās kaujas plaši atbalsojās aizmugurē, vispirms Rīgā. Civiliedzīvotājiem kļuva zināms par plānoto Jelgavas ieņemšanu un arī par to, kas no visa tā bija iznācis. «Ja augstāk norādītās baumas patiesi guvušas plašu izplatību Rīgā,» ģenerālis N. Ruzskis griezās pie ģenerāļa R. Dimitrijeva, «būtu ļoti vēlams veikt pasākumus to

paralizēšanai.»⁹⁹ Ne mazāk nopietnas pārdomas frontes un armijas pavēlniecībai sagādāja minētā sibīriešu atteikšanās doties uzbrukumā. Nesaudzīgās represijas negarantēja līdzīgu gadījumu neatkārtošanos. Šajos notikumos ģenerāļi tāpat vainoja Rīgu, galēji kreisos elementus, citiem vārdiem, lieliniekus. Uzstājīgāk nekā līdz tam Ziemeļu frontes štābs pieprasīja, lai 12. armijas pavēlniecība darītu visu iespējamo «kaitīgās pagrīdes ietekmes» pārtraukšanai. Karaspēka daļu komandieriem lika uzņemties atbildību par tiem pakļautā personālsastāva izturēšanos.

Kaut arī uzbrukuma operācijas rezultāti, maigi izsakoties, bija ļoti bēdīgi, ģenerālim R. Dimitrijevam beidzot bija izdevies panākt vācu nocietināto pozīciju pārraušanu. Šis panākums bez artilērijas sagatavošanas uguns ieinteresēja franču un angļu ģenerālstābus, kuriem tas likās ievēribas cienīgs fakts. Sekoja apbalvošana, kā cara armijā bija pieņemts, par izlietajām asinīm. 12. armijas pavēlnieks saņēma Baltā Ērgļa ordeni, citiem ģenerāļiem tika Sv. Vladimira un Sv. Jura ordeņi, Sv. Jura ieroči. Šāds novērtējums varēja veicināt tādu pašu turpmāku nerēķināšanos ar tūkstošiem karavīru dzīvību.

Kā bezatbildīgs jāvērtē ģenerāļa R. Dimitrijeva vēlāk dotais rezumējums par Ziemassvētku un janvāra kaujām: «Tas bija latvju tautai mazs pārbaudījums, bet arī gaiša diena latvju varoņu gaitā.»¹⁰⁰ Strēlnieki tādām novērtējumiem nevarēja piekrist. Slavai bija pārāk dārga cena. Ikvienam bija saprotams, ka vēl pēc viena vai diviem līdzīgiem «maziem pārbaudījumiem» no latviešu pulkiem nekas vairs pāri nepaliks. Iestājās psiholoģisks lūzums, ierunājās pašsaglabāšanās instinkts, kas nobīdīja malā agrāk nereti vērojamo pašuzpurēšanos. Vāciešu padzīšana no Kurzemes vai pat tās daļas nebija izdevusies, šis mērķis likās aizslīdējis vēl tālāk prom. Asiņainā mācība mudināja meklēt atbildes par ieilgušā pasaules kara jēgu un latviešu tautas lomu tajā.

II nodaļa

KAD PATVALDĪBAS TRONIS KRĪT

1. Revolūcija! ... Revolūcija!

Pirmā pasaules kara gados Krievijas impērijā neatturami nobrieda plašu trūcīgo un mazturīgo iedzīvotāju slāņu neapmierinātība ar dzīves apstākļiem, kas kļuva arvien sliktāki. Dažādo grūtību nastai vēl pieaugot, varēja sagaidīt sociālu sprādzienu. Streiku un streikotāju rindu palielināšanās Petrogradā katrā ziņā bija nopietns brīdinājums. Taču cara patvaldības vadzis bija pilns un lūza vēl pirms iespējamajiem plašajiem nemieriem. 1917. gada 12. martā Nikolajs II, vairāk «augšu» spiests, parakstīja atteikšanos no cara troņa. Krieviju gan tūlīt nepārdēvēja par republiku, oficiāli to pasludināja tikai rudens pusē — 14. septembrī.

Februāra revolūcijas* dienās sastādītajai IV Valsts domes komitejai un nedaudz vēlāk izveidotajai Krievijas Pagaidu valdībai varu un ietekmi nācās dalīt ar Petrogradas strādnieku un kareivju izbīdīto deputātu padomi. Radās divvaldība ar visām no īpatnējās iekšpolitiskās situācijas izrietošajām sekām, kas vispirms izpaudās centrālās oficiālās varas rīcības nenoteiktībā, vietējo pašvaldību zināmā pasivitātē, kā arī armijas un flotes pašrealizētajā demokratizācijā, gan ne bez padomdevējiem un palīgiem no malas.

Krievijas bruņotie spēki pārvērtās par politiskas cīņas arēnu. Negaidot zaudējusi patvaldnieku un augstāko virspavēlnieku vienā personā, satraukta un apjukusi bija augstākās virspavēlniecības Galvenā mītne. Bez pieredzes politikā generalitāte izrādījās nesagatavota patstāvīgai rīcībai. Izņēmums nebija Ziemeļu frontes štābs. Neveiksmei lemti bija tā mēģinājumi noklusēt cara gāšanas faktu. Jau tuvākajās dienās šī ziņa sasniedza arī 12. armiju.

* Skatot pēc vecā stila.

Sabiedriski politiskās dzīves aktivizēšanās Rīgā un Vidzemē, strādnieku deputātu un pilsonisko sabiedrisko organizāciju padomju izveidošanās, rosinošais paraugs, kāds karaspēka demokratizācijā bija revolūcijas laika pirmajai pavēlei Petrogradas garnizonam, lika aktivizēties 12. armijas pavēlniecībai. Tieši šī pavēle radīja vislielāko nepatiku sakarā ar militāro disciplīnu ārdošo raksturu. Ātri aptvēris, ka draudi ar karatiesu nelīdzēs, ģenerālis R. Dimitrijevs mainīja savu izturēšanos un pacentās neizbēgamās pārmaiņas 12. armijas iekšējā dzīvē ievirzīt vēlamā gultnē bez plašu kareivju masu līdzdalības. Ar aizmugures daļu eseru un maziņu palīdzību bez pūlēm izdevās izveidot ģenerāļiem paklausīgu 12. armijas kareivju deputātu padomes pagaidu izpildkomiteju jeb Iskosolu*, kā arī panākt tās oficiālu apstiprināšanu 21. un 22. martā sapulcēto karaspēka daļu pārstāvju sanāsmē.¹ Virsnieki izveidoja atsevišķu deputātu padomi un ievēlēja izpildkomiteju — Iskomofu. Kā Iskosols, tā Iskomofs aicināja «turpināt karu un aizstāvēt iegūto brīvību», šajā nolūkā darbojoties saskaņā ar 12. armijas štāba norādījumiem, kā rezultātā abi izpildorgāni pēc kāda laika apvienojās.

Iskosola deklaratīva rakstura paziņojumi un bezierunu paklausība ģeneralitātei ne mazākā mērā nerosināja latviešu strēlniekus saistīties ar iskosoliešiem. Neko nemainīja sešu latviešu strēlnieku daļu pārstāvju kooptēšana Iskosola sastāvā.² Ir pamats domāt, ka šai kooptēšanai ir bijis gadījuma, turklāt tīri formāls raksturs.

Ar saprotamu gandarījumu uzņēmuši cara patvaldības krišanu, latviešu strēlnieki, nedaudz apjukuši, vēroja dažādu politisko spēku izvēršanos. Laikraksti rosināja uz aktīvu rīcību.

Pirmā nopietnā domu apmaiņa notika 26. martā Valmierā, kur domes zālē pulcējās latviešu pulku strēlnieku un virsnieku pārstāvji. Ar ievadrunu uzstājās štābkapteinis V. Ozols; viņu — tolaik nacionālradikālu uzskatu aizstāvi — arī ievēlēja par sapulces vadītāju. Pēc dažādu runātāju uzklausīšanas pieņemtajā rezolūcijā tika konstatēts, ka revolūcija vēl nav pabeigta, karš jāturpina, jāsekmē demokrātija, jāsaistās ar Petrogradas strādnieku un kareivju padomi. «Taču galvenajam mūsu lozungam jābūt — «Autonoma Latvija demokrātiskajā Krievijas republikā».» Tādējādi pirmajā vietā apspriedes dalībnieki izvirzīja Latvijas un latviešu tautas intereses.

* Precizāk «Iskosol—12».

Sapulce vienbalsīgi nolēma ievēlēt visu pulku virsnieku un strēlnieku Pagaidu komiteju deviņu locekļu sastāvā.³ Vēl todien turpat Valmierā Pagaidu komiteja vienojās par nākamo sēdi Rīgā. Mēneša laikā vajadzēja sasaukt visu strēlnieku pulku pārstāvju «lielo padomi».

Pagaidu komiteja 31. martā pieņemtajā darbības programmā paredzēja aģitāciju par karu līdz «galīgai Krievijas un, attiecībā uz latviešiem, Kurzemes atsvabināšanai no ienaidnieka», aģitāciju par labu Pagaidu valdībai tās izsludinātās programmas realizēšanā. Tika pausts atbalsts strēlnieku un virsnieku sadarbībai kopējiem Latvijas mērķiem, apzinīgas disciplīnas uzturēšanai, Krievijas Saveršmes Sapulces un autonomas Latvijas Saeimas vēlēšanu gatavošanai, sakaru uzturēšanai ar strādnieku padomēm Rīgā un Petrogradā, kareivju interešu un tiesību likumīgai aizstāvēšanai⁴ u.tml.

Tāda nostāja nepavisam nevarēja apmierināt Latvijas Sociāldemokrātijas lielniekus, kuri līdz ar legalizēšanos izvērta enerģisku politisko aģitāciju vispirms Rīgā, kā arī latviešu strēlnieku daļās. Apvienojot atsevišķos pulkos izveidojušos partijas biedru pulciņus, 8. aprīlī lielnieki radīja latviešu strēlnieku pulku LSD organizāciju un tās vadošo centru — Organizācijas komiteju. Tā nekavējoties izvērta plašu aģitāciju latviešu strēlnieku daļās. Strēlnieku «apstrādāšanai» LSD Centrālā Komiteja nosūtīja labākos propagandistus.

No 9. līdz 11. aprīlim Rīgā, Jonatāna biedrības telpās notika latviešu strēlnieku lielā padome jeb 1. kongress, piedaloties 176 strēlnieku un 14 virsnieku delegātiem. Par kongresa vadītāju ievēlēja strēlnieku K. Bergu. Jau sākumā domstarpības izraisījās jautājumā par virsnieku un strēlnieku vienotu vai atsevišķu organizēšanos. Vairāki virsnieki un strēlnieki noteikti aizstāvēja vienotības principu, pret kuru asi vērsās strēlnieks J. Gricmanis, pieredzējis lielnieks. Kongresa delegāti nobalsoja par apvienošanos un kopējas virsnieku un strēlnieku izpildkomitejas jeb Iskolastrela ievēlēšanu. To sekmēja strēlnieka K. Skalbes paustā doma par nepieciešamību latviešiem vienoties kā tautai.

Jautājumā par kara turpināšanu tika pieņemts lielnieka praporišķa N. Tilliba priekšlikums: aģitēt par «kara vešanu līdz tam laikam, kad būs iespējams noslēgt starptautisku mieru bez aneksijām, bez kontribūcijām, dibinātu uz tautu pašnoteikšanās principiem». Toties cits viņa priekšlikums, proti, noteikt ieplānota-

jam latviešu strēlnieku laikrakstam «stingri sociāldemokrātisku virzienu», tādējādi lieliniekiem no paša sākuma pārņemot savā kontrolē presi, tika kritizēts un noraidīts; tā vietā delegāti pieprasīja stingra demokrātiska virziena ievērošanu.

Kongress izteicās par Pagaidu valdības atbalstīšanu, «kamēr viņa izved dzīvē izsludināto programmu un darbojas saskaņā ar Strādnieku un zaldātu deputātu padomi,» apliecināja atkārtotu atbalstu Latvijas autonomijai un puda nosodījumu katram nedisciplinētam un neorganizētam uzstāšanās gadījumam, pavēlu neizpildīšanai. Asu kritiku saņēma latviešu strēlnieku bataljonu Organizācijas komiteja. Lejot ūdeni uz lielinieku dzirnavām, štābkapteinis A. Zaure, viens no radikālāk noskaņotajiem virsniekiem, iesniegtajā rezolūcijā pieprasīja revīziju un šīs komitejas likvidēšanu. Pēc kongresā ļoti aktīvā lielinieka Latviešu rezerves pulka strēlnieka K. Pētersona ierosinājuma delegāti izteica neuzticību valsts domniekiem J. Goldmanim un J. Zālītim par pasivitāti, klusēšanu un laipošanu pirmajās nedēļās pēc patvaldības krišanas Krievijā, par nenorobežošanos no centīgākajiem vecā režīma kalpiem.⁵ Lielinieki visādi centās diskreditēt pilsoniskos politiķus un sabiedriskos darbiniekus, noskaņojot strēlniekus pret viņiem. Nekādu nopietnu pretsparu pilsonības pārstāvji neizrādīja. Inteligence vēl tikai meklēja kopējas idejas un mērķus.

Latviešu strēlnieku 1. kongress ievēlēja Iskolastrelu 28 locekļu sastāvā. Iskolastreļa pirmajā sēdē par priekšsēdētāju tika ievēlēts štābkapteinis V. Ozols. Diezgan kreisais Iskolastreļa sastāvs sekmeņa sadarbību ar radikālo Rīgas Strādnieku deputātu padomi. Praktiski tas izpaudās viena latviešu strēlnieku pulka (7. Bauskas, vēlāk 2. Rīgas pulka) norīkošanā pilsētas iekšējās kārtības sargāšanas dienestā.

Latviešu strēlnieku noskaņojumu un tā izmaiņas noteica dažādu faktoru mijiedarbība. 1. kongresa delegāti izteica atbalstu LSD biedra *Dr. med.* A. Priedkalna kandidatūrai uz Vidzemes guberņas komisāra posteni, bet nedēļu vēlāk kā vicekomisāru Iskolastreļš vēlējās redzēt agronomu K. Ulmani, vienu no Latviešu Zemnieku savienības (LZS) organizatoriem. Toties kā nevajadzīgu un nesaistošu strēlnieki uztvēra formāli nodoto zvērestu Krievijas Pagaidu valdībai, vēl jo vairāk vērojot šīs valdības pietāti pret veco kārtību.

«Mēs prasām Latvijas autonomiju!» — atgādinot latviešu tautas vēlmi, 1917. gada 26. aprīlī pie lasītājiem ceļu aizsāka «Brīvais

Strēlnieks». Laikraksts uzsvēra, ka saimnieciskā un kulturālā ziņā Latvija vairāk līdzinās Skandināvijas valstīm, taču politiskā satverme te bijusi tāda pati kā kirgīzu stepēs. «Mēs prasām Latvijas autonomiju...» turpināja «Brīvais Strēlnieks», «lai reiz priekš visām reizēm atsvabinātu ceļu latviešu tautas netraucētai attīstībai.»⁶ Runa bija par teritoriāli politisko, nevis nacionāli kulturālo autonomiju, kā to centās uztiept Pagaidu valdība. Dienu iepriekš Iskolastrels vienbalsīgi bija pieņēmis lēmumu par komisijas izveidošanu sakariem ar sabiedriskiem darbiniekiem un organizācijām Latvijas autonomijas projekta izstrādāšanai.⁷ Vēl pirms tam pulkvedis J. Vācietis bija informējis Iskolastrelu par tikšanos ar Pagaidu valdības galvu kņazu G. Ļovu Petrogradā un kņaza solījumu gādāt par Latvijas autonomiju.⁸ Pagāja nedēļa pēc nedēļas, bet Pagaidu valdība no šī jautājuma risināšanas izvairījās. Vēl sliktāk, Pagaidu valdības ārlietu ministrs P. Miļukovs pat atļāvas paņirgāties: «Ja latvieši prasa autonomiju, tad tāda dodama arī karēļiem, samojediem un kamčadaliem*.»⁹ Tāda bija krievu demokrātijas attieksme.

Latvijā pret tās autonomiju uzstājās daudzi cittautieši, galvenokārt vietējie krievi. Kā atzīmēja publicists A. Kroders, viņi vēlējās «latviešus padarīt no sevis atkarīgus, atņemt viņiem tiesību pašiem savā zemē par savu dzīvi lemt»¹⁰. Latviešu ļoti tolerantā izturēšanās pret cittautiešiem, kā tagad saka, nacionālajām minoritātēm, tāpat Pagaidu valdības pozīcija mudināja krievu birokrātiskos ierēdņus rīkoties uzstājīgāk. Šie birokrāti saprata, ka autonomā Latvijā viņiem nebūs iespējams paturēt iesildītās vietas.

Vārdos atbalstot Latvijas autonomijas ideju, LSD lielinieku nostāja Latgales un Kurzemes problēmas** risināšanā lika saprast, ka nacionālais jautājums un latviešu tautas nākotnes izredzes šo partiju interesēja tikai kā taktisks solis ceļā uz sociālistisko revolūciju. Jau agrāk, saskatījis LSD un Latvijas strādniecības tendenci «atteikties no latviešu tautas lietas», par to kritiski izteicās J. Rainis.¹¹ Dzejniekam bija taisnība.

* Agrāk tā sauca Kamčatkas pamatiedzīvotājus itelmeņus, vēlāk — Kamčatkā dzīvojošo itelmeņu, korjaku u.c. tautību pēctečus, jau sajaukušos ar krievu ieceļotājiem.

** Tolaik LSD lielinieki sekoja V. Ļeņina ieteikumam nevis atkarot, bet ar kurzemnieku plebiscītu noteikt, pie kuras lielvalsts palikt, lai gan 1915. gadā tie visnotaļ protestēja pret iespējamo Kurzemes pievienošanu Vācijai.

Paplašinot sabiedriski politisko darbību, Iskolastrels atsaucās uz aicinājumu sūtīt strēlnieku delegātus uz Latgales Pagaidu zemes padomi,* un šajā sakarībā tika stimulēta Iskolastreļa Latgaliešu sekcijas noformēšanās un darbība. Sekcija diezgan enerģiski iesaistījās Latgales problēmu risināšanā, lai gan ar īpašu ietekmi neizcēlās. Paziņojumus un īsus materiālus Latgaliešu sekcija ievietoja «Brīvajā Strēlniekā», publicējot tos ar latīņu burtiem**. Četri latviešu strēlnieku pārstāvji tika nosūtīti uz Vidzemes bezzemnieku kongresu, bet trim bija jādarbojas jaunievēlētajā Rīgas pilsētas Pagaidu domē.¹²

1917. gada pavasara mēnešos latviešu strēlnieku pulkos varēja vērot dažādu politisko spēku klātbūtni, tikai viņu aktivitāte un ietekme bija visai atšķirīga. Nenoliedzams bija lielinieku iespaids pieaugums. 19. aprīlī, piemēram, tika panākta dažādu pulku deviņu lielinieku kooptēšana Iskolastreļa sastāvā (gan bez balsstiesībām), lai tie, atbrīvoti no tiešajiem dienesta pienākumiem, darbotos agitācijas komisijā. 4. maija sēdē V. Ozols aicināja iskolastreliešus izteikties, kādu nostāju ieņemt pret LSD lieliniekiem.¹³ Jautājums bija vairāk formāls un netika nopietni iztirzāts. Nebija grūti pamanīt, ka pamazām lielinieku ietekme kļūst noteicoša.

Kopš bataljonu organizēšanas vienmēr tiekušies pēc zināmas autonomijas 12. armijā, latviešu strēlnieki to it uzskatāmi apliecināja ar savu distancēšanos no šīs armijas kareivju deputātu padomes un Iskosola. Par to viņiem nācās uzklaut daudz pārmētumu. Ģenerālis N. Trikovskis bezatbildīgi apvainoja latviešu strēlniekus valsts nodevībā. Pilnīgi noraidot ģenerāļa izdomājumus, Iskolastrels vienbalsīgi lēma griezties pie 12. armijas pavēlnieka, lai armijas juridiskā komisija izmeklētu paša N. Trikovska lietu par situācijai pavisam neatbilstošajām un vēlāk atsauktajām pavēlēm Ziemassvētku un janvāra kauju laikā.¹⁴ Šis konflikts strēlniekus vēl vairāk noskaņoja pret generalitāti.

Visā plašajā krievu—vācu frontē, arī pie Rīgas, bija sākusies un turpinājās pretimstāvošo armiju karavīru brāļošanās. Aktīvi brāļošanās rosinātāji un sekmētāji bija lielinieki, saskatot šajā pasākumā revolucionāra miera praktisku īstenošanu. Pavēlniecība un

* Pareizāk, uz Latgales pagastu un pilsētu pašvaldību, draudžu, biedrību u.c. organizāciju pārstāvju kongresu Rēzeknē, kas ievēlēja Latgales Pagaidu zemes padomi.

** «Brīvo Strēlnieku» iespieda ar gotu burtiem.

daudzi virsnieki mēģināja nepieļaut brāļošanos, un dažkārt tās pārtraukšanai izmantoja artilēriju. Šāda rīcība saasināja pavēlniecības un frontes daļu, virsnieku un kareivju attiecības, kas pasliktinājās arī latviešu strēlnieku pulkos.

Gan pelnīti, gan nepelnīti pārmetumi bira pār pulkveža A. Auzāna galvu. 2. brigādes pulki viņam izteica neuzticību un griezās pie Iskolastrela, lai tas padzītu pulkvedi. A. Auzāns negaidīja un pats atstāja brigādi. «Viņa aiziešana nav pamatota, tie pārmetumi, kuri viņam izteikti, nav pierādīti,» — tā «Brīvā Strēlnieka» redakcijai rakstīja 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka komiteja,¹⁵ darot zināmus daugavgrīviešu uzskatus. Incidents tomēr nekļuva par brīdinājumu, un A. Auzāna liktenis drīz piemeklēja citus latviešu strēlnieku pulku virsniekus, vispirms tos, kuri nespēja samierināties ar disciplīnas lejupslīdi, komiteju un lielinieku pieaugošo ietekmi daļās un apakšvienībās. Tā jau drīz saasinājās latviešu pulku aktīvāko lielinieku un pulkveža K. Gopera attiecības. Neatļaidīgi pieprasot saglabāt militāru kārtību karaspēka daļās, daudzu komiteju vīru acīs šis virsnieks kļuva par nevēlamu personu. Viņš gan negrasījās atstāt latviešu strēlnieku daļas.

Karavīru vēlētie orgāni bieži pieminēja apzinīgo disciplīnu saistībā ar demokratizāciju, tomēr tajā pašā laikā visur jautās kareivju tiekšanās «vienkāršot» līdz tam stingri reglamentētās izturēšanās normas. Jūtami pasliktinājās disciplīna un iekšējā kārtība arī latviešu strēlnieku daļās. Atpogātajām apkaklītēm un uz pakauša atstumtajām formas naģenēm sekoja biežāki «brīvsoli», vienaldzīgāka attieksme pret dienesta pienākumiem, «sariebušo» apakšvirsnieku un virsnieku ignorēšana. Satraucoši ziņojumi Iskolastrelam pienāca par žūpības gadījumiem, kāršu spēļu izplatību rezerves pulkā.¹⁶ Pulkā bija daudz lielinieku, taču šiem «brīvības» sludinātājiem nerūpēja nekārtību novēršana, bet gan strēlnieku balsis dažādu komiteju vēlēšanās, kuras ar stiprāku uzstāšanos varēja zaudēt. Atrunāšanās, ka krievu pulkos situācija vēl sliktāka, nebija nekāds attaisnojums. Kļuva skaidrs, ka pulku un rotu, komandu komitejas nespēj garantēt disciplīnu un iekšējo kārtību daļās.

12. armijā ar pavēli ieviestās biedru tiesas stāvokli redzami neuzlaboja. Tas pats sakāms par dezertieru ierakstīšanu īpašās «kauna listēs».

No pozīcijām nonākuši rezervē Rīgā vai tās tuvumā, latviešu strēlnieku pulki nebija piedabūjami turpināt apmācības. No tām

kategoriski atteicās 7. Bauskas, pēc tam gan ne tik strikti, bet pietiekami uzstājīgi arī 2. Rīgas pulks.¹⁷ Interesantāk bija apmeklēt mītiņus un dejas. Krietni mazāka vēriba tika veltīta mītņu sapkopšanai un uzturēšanai. Ārsti nespēja nodrošināt atkārtotu potēšanu pret vēdertīfu; uz procedūru ieradās tikai neliela daļa (7. Bauskas pulkā — piektdaļa¹⁸) no personālsastāva. Tādēļ jau tovasar tika novēroti vairāki inficēšanās gadījumi ar šo slimību.

Aizvien nepopulārāka latviešu strēlnieku vidū kļuva oficiālā agitācija par ieilgušā kara turpināšanu. Strēlnieki nosodīja tamlīdzīgā garā ieturētos Pagaidu valdības ministru paziņojumus, toties izrādīja atsaucību gluži pretējām — miera vēsmām un aktivitāti gāztā patvaldnieciskā režīma pamatu satriekšanā.

8. maijā Iskolastrela locekļi atbalstīja rezervistu sievu sapulces rezolūciju. Tās pirmais punkts bija formulēts šādi: «Nekavējoši iesākt miera sarunas [par miera noslēgšanu. — V. B.] bez aneksijām, bez kontribūcijām uz tautu pašnoteikšanās pamatiem.»¹⁹ Tāda attieksme, pausta tikai nedēļu pēc ārlietu ministra P. Miļukova notas sabiedroto lielvalstīm par Pagaidu valdības gatavību pildīt uzņemtās saistības, liecināja par Iskolastrela pievienošanos daudzajām valdības rīcību asi nosodošām organizācijām.

Brīvības vārdu latviešu strēlnieki cieši saistīja ar Latvijas nākotni. Tie bija viņi, kuri pirmie 1917. gada pavasarī cēla sarkanbaltsarkano karogu.²⁰ Strēlnieki tiecās panākt Latvijas administratīvo apvienošanu. Ignorējot prasību par Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas un piesaistīšanu Vidzemei, Krievijas Pagaidu valdība sagādāja vilšanos ne tikai latgaliešiem, bet ievērojami plašākiem Latvijas iedzīvotāju slāņiem. Izplēnēja cerības, kas bija radušās pēc igauņu apdzīvotās teritorijas sakļaušanas vienā administratīvā vienībā. Pagaidu valdības prestiža strauja krišanās latviešu vidū bija saistīta ar sabiedrības lielas daļas nepārprotamu radikalizāciju.

Latviešu strēlniekus neapmierināja pārtikas apgāde. Tuvojoties pavasara lauku darbiem, 1917. gada aprīļa pēdējā nedēļā rezerves pulka rotu un komandu komiteju kopējā sapulce nolēma atvaļināt lauku darbiem 40 gadus vecus un vecākus strēlniekus aptuveni uz mēnesi, nododot viņus pagasta pārtikas komiteju rīcībā. Pārtikas komitejām vajadzēja šos palīgus sadalīt starp saimniecībām, kam bija nepieciešamas darbarokas. Domājot par pašas šīs karaspēka daļas personālsastāva apgādi ar pārtiku, ievēlēja 15 cilvēku lielu

pulka pārtikas komiteju.²¹ Par pārtikas apgādi sūdzējās arī citi pulki. Maija beigās tika dibināta latviešu strēlnieku Ekonomiskā biedrība. Biedrība neilgā laikā noorganizēja trīs veikalus. Diemžēl grūtības ar dzelzceļa vagoniem traucēja vajadzīgo preču pievešanu.

2. Lieliniecisma valgos

Bez jebkādas kaut cik nopietnas konkurences no citu politisko partiju puses latviešu strēlnieku daļās savu darbību turpināja izvērst lielinieki. Vienā partijā ar viņiem palikušie t.s. mazinieki internacionālisti* nelielu ietekmi saglabāja pirmajos mēnešos pēc Februāra revolūcijas, tomēr vēlāk vairs nespēja izrādīt sāncensību. To pašu var teikt par revolucionārajiem sociālistiem jeb eseriem, kuru ietekme Latvijā nekad nav bijusi spēcīga. Pilsoniskās partijas topavasār tikai radās, un, izņemot Latviešu Zemnieku savienību, to rindas bija diezgan retas. Turklāt pilsonība un intelīģence vairāk uzmanības veltīja pašvaldībām, tādēļ latviešu strēlnieku pulkos par tām samērā maz ko zināja.

Nevienai no politiskajām partijām un organizācijām Latvijā nebija tik liela pieredze un stingra biedru disciplīna kā lieliniekiem. Turklāt viņi, kā jau teikts, veiksmīgi palielināja partijas rindas; 1917. gada martā un aprīlī biedru skaits pieauga septiņas, bet latviešu strēlnieku pulkos — pat divdesmit (!) reizi.²² Rīkojoties ļoti enerģiski un uzņēmīgi, lielinieki nevairījās runāt par jebkuru jautājumu, protams, sniedzot pašiem vēlamu izskaidrojumu. Sapulcēs viņi atbalstīja cits citu, īpašu prasmi izrādīja rezolūciju izvirzīšanā un apspriešanā. Ārkārtējas aktivitātes un pat nekautrīgas «uzprasīšanās» dēļ vairākumā gadījumu tieši lieliniekus ievēlēja rotu, komandu un pulku komitejās. Nākamais solis, bez šaubām, bija šo komiteju pakļaušana savai kontrolei, lai ar to starpniecību ietekmētu bezpartejisko strēlnieku vairākumu, noskaņotu vēlāmā garā un varētu uzstāties viņu vārdā.

Ar latviešu strēlnieku pulkiem vien lielinieki nedomāja apmierināties. Tikpat uzņēmīgi viņi rīkojās strādnieku un Vidzemes bezzemnieku padomē. 24. maijā Rīgas strādnieku deputātu padome pieņēma LSD Centrālās Komitejas rezolūciju. Nosodot kara turpi-

* Pēc mazinieku aizsardzībnieku izslēgšanas no LSD kara sākumā tajā palika tie mazinieki, kuri, tāpat kā lielinieki, nosodīja Pirmo pasaules karu.

nāšanu, šī padome vienlaikus uzstājās pret Krievijas Pagaidu valdību un aicināja visu varu nodot strādnieku, kareivju un zemnieku deputātu padomēm.

Propagandējot pretkara idejas un aicinot enerģiski uzstāties par miera noslēgšanu, lielinieki vienlaikus centās mazināt strēlnieku uzticību agrāk ievēlētajiem LSD nevēlamiem pārstāvjiem komitejās un Iskolastrelā, pārmetot samierināšanos ar virsniekiem, tāpat aktivitātes apsūkumu. Lieliniekus darīja uzmanīgus 1. latviešu strēlnieku brigādes deputātu 5. maija kopsapulces protokolā fiksētais: «Ļeņina partijas lietā bez jebkādiem motivējumiem ar lielu balsu vairākumu tiek peņemta rezolūcija: izteikt stingru protestu viņa partijas rīcībai un propagandai.»²³ Šī brigāde visu aprīli atradās pozīcijās frontē, kur aģitatori ne tik labprāt ieradās. Partijas intereses profesionālie lielinieki stādīja augstāk par visu; galu galā par tādām varēja «pielabot» arī puspatiesības. Taču atšķirībā no viņiem vairākums strēlnieku šīnēļos tērpto LSD biedru kaut ko tādu nevēlējās pieņemt. Tādēļ dažs labs lielinieku orators strēlnieku aprindās tika zemu vērtēts vai arī, reiz «sašmucējies», par nevainojamu vairs nespēja uzdoties.

Paredzot sev vēlamus rezultātus, lielinieki uzstājās par strēlnieku komiteju, tāpat Iskolastrela pārvēlēšanu. LSD CK iesaistīšanās kampaņā piešķīra pārvēlēšanām politiski mērķtiecīgu raksturu. Lieliniekiem iegūstot vairākumu komitejās, tās kā strēlnieku masu organizācijas pārvērtās par šīs partijas organizācijas piedēkļiem un politikas īstenotājām strēlnieku vidū. LSD CK loceklis R. Bauze vēlāk bija ļoti atklāts: «Katrš frakcijas komitejas* lēmums faktiski bija obligāts pulku komitejām un nevienam strēlniekam prātā nenāca nepakļauties frakciju komiteju vadībai, jo boļševistiskās organizācijas autoritāte bija nesatricināma.»²⁴ Tāda bija demokrātija lielinieku izpratnē.

Lielinieki tiecās pārņemt pilnīgā kontrolē laikrakstu «Brīvais Strēlnieks». Kāds tā raksts brīdināja, ka «Ļeņina.. aģitācija ienes apjukumu tautas masās, skalda revolūcijas spēkus un rada apstākļus, kuri var sekmēt pilsoņu karu un anarhijas izcelšanos»²⁵. Pieauga laikraksta redakcijas apvainojumi «neitralitātē», «izlīgšanā ar buržuāziju» u.tml. grēkos. Bija zināms, ka strēlnieki savu laikrakstu lasa

* T.i., pulka komunistiskās frakcijas, citiem vārdiem, pulka LSD partijas organizācijas komiteja. Tā vadīja pulka lielinieku kolektīva darbību.

daudz labprātāk nekā lieliniecisko «Cīņu», tāpēc tika gatavota redakcijas sastāva maiņa. Tik vienkārši to nevarēja panākt, tāpēc jautājumu nācās atlikt strēlnieku 2. kongresa delegātu izšķiršanai.

Komunistiskās frakcijas un pulku komitejas apsprieda un izvirzīja kandidātus Iskolastrela jaunajam sastāvam.²⁶ Tika darīts viss iespējamais lieliniecisma noteicošās ietekmes panākšanai šajā vēlētajā izpildorgānā.

Ilgāku laiku latviešu strēlniekiem veltījusi maz uzmanības, 12. armijas pavēlniecība izdevīgā brīdī mēģināja viņus tomēr ietekmēt. Sakarā ar Francijas militārās misijas vadītāja ģenerāļa M. Žanēna ierašanos Rīgā Esplanādē sarīkoja parādi. Ģenerāli teica kareivīgas runas, kuru ietekmi lielinieki pacentās izjaukt ar svilpieniem un skaļi izkliegtiem pretkara lozungiem. Tādi politiskās cīņas paņēmieni tika izmantoti itin bieži.

Latviešu strēlnieku 2. kongress, kurā piedalījās 226 delegāti, notika Rīgā no 25. līdz 30. maijam. Kongresu atklāja par tā priekšsēdētāju ievēlētais un nesen par kapteini paaugstinātais V. Ozols. Pēc formālās kongresa sākuma procedūras vārds tika dots ģenerālim R. Dimitrijevam. 12. armijas pavēlnieks bija ieradies, lai pacenstos iespaidot latviešu strēlnieku noskaņojumu par labu kara turpināšanai. Īsā runā paslavējis latviešus un Latviju, viņš aicināja ticēt viņam, solot vest pulkus «taisnos ceļos». Urravas augstajam viesim un orķestra izpildītā «Dievs, svētī Latviju!» acimredzot vedināja uz domām, ka runa vajadzīgo iespaidu atstājusi. Tomēr pēc ģenerāļa aiziešanas noskaņojums kongresā ātri mainījās, un tā turpmākā gaita noritēja jau pēc gluži cita scenārija.

Delegāti ar aplausiem pavadīja Iskosola un Iskomofa pārstāvju apsveikuma runas, kas sekoja V. Ozola ziņojumam par Iskolastrela darbību, bet pietika diviem Petrogradas strādnieku un kareivju padomes vīriem, tāpat kara un jūrlietu ministra A. Kerenska adjutantam ierunāties par nepieciešamību turpināt karu, lai zālē saceltos troksnis, atskanētu svilpieni un saucieni, tā arī neļaujot runātājam uzstāšanos pabeigt. Šo notikumu aculiecinieks lielinieks P. Šmidre atzina, ka «tādā kārtā strēlnieki, ja tā varētu teikt, nelikumīgi piespieda viņus [lielinieku idejiskos pretiniekus. — V. B.] klusēt, jo sapulces vadītājam nebija pa spēkam nodibināt kārtību»²⁷. Politiskajiem konkurentiem nācās atzīt savu bezspēcību.

Kongresā uzklusēja arī Iskolastrela daudzo apakškomisiju, tāpat Latgaliešu sekcijas ziņojumus. Kā izteicās K. Pētersons un

A. Zaure, īpašas komisijas izstrādāto Latvijas autonomijas projektu tuvākajās dienās gatavojās nosūtīt Pagaidu valdībai uz Petrogradu. Pēc visa spriežot, projekts iegūla šīs valdības lietu aktis.

Visilgāk delegāti apsprieda iekšpolitisko situāciju jeb, kā tolaik teica, «tekošo momentu». Runas par to faktiski iezīmēja politiskās cīņas gaitu kongresā.

Attieksme pret koalīcijas Pagaidu valdību bija nevienmērīga. Mazinieki internacionālisti — B. Kalniņš, V. Rinkuss un K. Kurševics — aicināja sadarboties ar šo valdību. Savdabīgu vidusceļu mēģināja iezīmēt lielinieks V. Sprinģis, tomēr tas nespēja ieinteresēt klausītājus. Virsnieku delegātu aplausus, bet strēlnieku lielinieku asu pretreakciju izsauca pulkveža K. Gopera aicinājums izteikt pilnīgu uzticību Pagaidu valdībai.

Tūlīt pēc K. Gopera uzstājās LSD CK loceklis J. Daniševskis. Viņš noteikti noraidīja aicinājumus par labu uzbrukumam frontē un uzticēšanos Pagaidu valdībai. Runa beidzās ar vārdiem: «Pagaidu valdība Krieviju nevar glābt, glābs tikai pati tauta, ja vēl ir glābjama.»²⁸ Līdzīgi apgalvojumi lieliniekiem bija ļoti raksturīgi; viņi mēdza savas partijas vietā minēt tautu, pašiem labi apzinoties teiktā jēgu.

Tekošā momenta apspriešana turpinājās 27. un 28. maijā. Pretēju viedokļu sadursme kara un miera jautājumā atsākās ar jaunu sparū. Runātāji bieži aizvirzījās no tēmas, tādēļ uzstāšanos debatēs saīsināja līdz 5 minūtēm. Ar nokavēšanos kongresā ieradies P. Stučka neiztika bez striktas prasības, ka «jāņem valsts vara savās rokās»²⁹. Pēc viņa uzstāšanās delegāti ķērās pie rezolūcijas izstrādāšanas par tekošo momentu.

Kongresu iepazīstināja ar 12. armijas padomes pieņemto rezolūciju par Pagaidu valdības atbalstīšanu, tāpat ar kapteiņa R. Dambīša iesniegto, kas ierosināja pievienoties Petrogradas strādnieku un kareivju deputātu padomes samiernieciskajai. LSD CK rezolūciju nolasīja J. Daniševskis. Pārrunāja arī citus dažādos strēlnieku kolektīvos pieņemtos lēmumus.

Aizklātajā balsošana ar zīmītēm J. Daniševska iesniegtā rezolūcija saņēma 194 balsis, V. Dreifelda rezolūcija, kas aicināja atbalstīt Pagaidu valdību — 29 balsis (atturējās viens delegāts).³⁰ Līdz ar to LSD CK rezolūciju pieņēma par pamatu turpmākai izstrādāšanai.

29. maija sēdē, kā rakstīts protokolā, «pārlabotu un pa punktiem izstrādātu rezolūciju pieņem ar visām pret 1 un 9 (8(?))

balsīm atturoties»³¹. Tajā Pagaidu valdība raksturota kā nespējīga pārtraukt kara turpināšanu un aicināts «izlietot visus iespējamus un nepieciešamos līdzekļus Krievijas glābšanai no saimnieciskā sabrukuma un kontrrevolūcijas uzliesmojuma». Rezolūcijā bija aizstāvēts lozungs par visas varas nodošanu strādnieku, kareivju un zemnieku deputātu padomēm.³² Nav ne vārda par brīvību Latvijai un tās tautai. Šīs rezolūcijas pieņemšana bija noteicošais lielinieku panākums strēlnieku 2. kongresā.

Kongresa pēdējā dienā ievēlēja Iskolastrela jauno sastāvu — 50 locekļus. Ievēlēto vidū bija tikai 6 virsnieki — pieci praporščiki un štābkapteinis A. Zaure. Jau minētais R. Bauze apliecina, ka jaunā Iskolastrela sastāvs ticis «izšķirts delegātu — partijas biedru apspriedē, ko 14. maija [27. maija pēc jaunā stila. — V. B.] vakarā sasauca Organizācijas komiteja»³³. «Brīvajam Strēlniekam» lielinieki izvirzīja prasību darboties «padomes platformā» un piespieda to pakļauties. Sakarā ar to laikraksta redakciju tuvākajā laikā atstāja M. Skujeniks, F. Menders, A. Kroders u.c. «vecā kursa» atbalstītāji. Gatavību palikt izteica tikai A. Peine (vēlāk J. Sudrabkalns).

Latviešu strēlnieku 30. maija rezolūcija, ko tolaik pazina kā 17. maija (pēc vecā stila) rezolūciju, ļoti pārsteidza un satrauca latviešu sabiedrību. «Pārsteidzoša vēsts» — tā to raksturoja «Baltijas Vēstnesis»,³⁴ līdzīgu vērtējumu sniedza citas avīzes, neviens no asiem pārmetumiem un pat nievām. Kaut arī uztraukums bija saprotams, tamlīdzīga izturēšanās nebija labākā reakcija, jo radīja strēlniekos iecirtību, uzspēlētu bravūru un spītu. Neviens pilsonības laikraksts pirmajās nedēļās pat nemēģināja nopietni analizēt, kāpēc tā noticis, kādi apstākļi to izraisījuši un sekmējuši, ko darīt, lai stāvokli labotu. 4. Vidzemes pulka virsnieks A. Plensners savās atmiņās norādījis, ka strēlnieku pulkos pretlielinieciskai aģitācijai palikusi tikai strēlnieku politiski un nacionāli apzinīgākā daļa, galvenokārt virsnieki (ar maz izņēmumiem) un strēlniekos iesaistītā intelīgences — rakstnieki, žurnālisti, mākslinieki, jaunie zinātnieki u.tml., turklāt šī «pretdarbība lielinieku organizētai kolektīvai darbībai sākumā bija tikai individuāla, bez ideoloģiskas un organizatoriskas saistības, pēc ikviena paša spējām, prasīšanas vai gribas darboties»³⁵. Tā nu tas bija. Lielinieki, protams, nelaida garām izdevību pa vienam nostumt malā vai izrēķināties ar šiem atsevišķajiem cīnītājiem. To viņi darīja bez jebkādas sentimentalitātes.

Spriežot pēc dažādām tālaika liecībām, liela daļa latviešu strēlnieku 2. kongresa delegātu un vairākums daļu personālsastāva vismaz sākumā īsti neapjauta, kas tad bija noticis. Uzstājoties pret ieilgušo karu un Krievijas Pagaidu valdību, prasot varu nodot strādnieku un zemnieku (Vidzemē — bezzemnieku), kā arī kareivju padomēm, viņi gluži nemanot bija iepinušies lielinieku izmestajā tīklā. Protams, ar ko tas viss beigsies gan pašiem strēlniekiem, gan tolaik lielā mērā kreisi orientētajai latviešu tautai, neviens pēc labākās gribas nevarēja pateikt. Par ļaunprātīgiem meliem lielinieki nosauca pilsoniskās preses pārmetumus par viņu saistību ar «vācu aģitācijas nolūkiem un viņu samaksām»³⁶. Latvijā tam pamatojumu būtu grūti atrast, toties par V. Ļeņina un viņa domubiedru atgriešanos Krievijā pēc carisma krišanas ar Vācijas speciālo dienestu palīdzību sakrājies pietiekami daudz apstiprinoša materiāla,³⁷ lai to vienkārši noliegtu.

Jaunievēlētais Iskolastrels uz pirmo sēdi pulcējās 31. maijā. Pēc LSD frakcijas ieteikuma tika kooptēts kapteinis V. Ozols, kuru šajā postenī tūlīt pat ievēlēja atkārtoti. Bezpartejiskais virsnieks* lieliniekiem bija ļoti noderīgs aizsegs. Tiesa, V. Ozols atteicās uzņemt atbildību par Iskolastrela darbības idejisko pusi, par kuras nostiprināšanu strēlnieku vidū vajadzēja rūpēties ievēlētajai 9 cilvēku aģitācijas komisijai, kam piešķīra kooptācijas tiesības. Šīs tiesības nekavējoties tika izmantotas, papildinot komisiju ar strēlnieku Zaķi, tāpat J. Daniševski un mazinieku P. Kalniņu. Paliel iespāids, ka lielinieki bija nobažījušies par pretaģitāciju latviešu strēlnieku daļās sakarā ar 30. maija rezolūciju. Bija saņemti pirmie protesti un varēja sagaidīt citus. Tādēļ uz strēlnieku sapulcēm nosūtīja aģitatorus rezolūcijas izskaidrošanai.

Tādā veidā Iskolastrels ar priekšsēdētāja aktīvu līdzdalību kļuva par galveno LSD balstu latviešu strēlnieku pulkos. Tas lielā mērā noteica lielinieku izvērzišanos par izšķirošo politisko spēku neokupētajā Latvijas daļā.

Latviešu strēlnieku sekošanu lieliniekiem dažādi politiskie un sabiedriskie spēki ar retiem izņēmumiem vērtēja nosodoši. Ilgi nemitējās birt pārmetumi, pat draudi. Strēlniekus zākāja gan par uzpirktiem vācu aģentiem, gan nodevējiem utt. Pilsoniskās avīzes

* Pilnīgi precīzu ziņu par to gan nav, toties neapšaubāma ir V. Ozola turpmākā saistība ar padomju slepeno dienestu, par ko gan maz kas vēl zināms.

aicināja tautu nosodīt lielnieku apmātos strēlniekus. Dažādas organizācijas un atsevišķas personas pārtrauca produktu, naudas līdzekļu u.c. sūtījumus viņiem. Valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis ieminējās par nepaklausīgo pulku izformēšanu.³⁸ Vēlāk izskanēja arī reālāki notikušā vērtējumi, kā, piemēram: «Tas ir latviešu pilsonisko aprindu grēks, viņu politiskā neattīstība.»³⁹ Un ko bija darījusi Latviešu Zemnieku savienība, lai ietekmētu strēlniekus? Neilgi pirms latviešu strēlnieku 2. kongresa slēgšanas kāda tās biedra* apsvēkums liecināja kā par neinformētību, tā arī par šīs partijas vienaldzību izšķirošajā brīdī. Spriežot pēc kongresa protokoliem, šo forumu ignorēja radikāldemokrātiskā, demokrātiskā u.c. partijas.

Visneatmaidīgāk pret 30. maija rezolūciju uzstājās latviešu virsnieki. Viņus iedvesmoja nenogurdināmais 1. brigādes komandieris pulkvedis K. Gopers. 1. jūnijā K. Gopers sasauca brigādes virsnieku un kara laika ierēdņu sapulci. Tā lēma turpināt uzstāšanos pret 2. kongresa lielniecisko rezolūciju. Daļa virsnieku tomēr izturējās nogaidoši un protesta akcijās neiesaistījās, kā, piemēram, 5. Zemgales pulka komandieris J. Vācietis. Patvaldības laikā cietis par atklātību un demokrātismu, viņš centās ieklausīties strēlniekos, izprast viņu nostāju un notikumu vērtējumus, kas nepavisam nebija viennozīmīgi.

Daudzās rotās un komandās notika sapulces, tika pieņemtas protesta rezolūcijas publicēšanai «Brīvajā Strēlniekā» u.c. preses izdevumu slejās. Lielnieku aģitatori atkal un atkal skaidroja rezolūcijas nozīmi un uzdevumus, nesaudzējot «nacionālistus» un «izlīdzējus».

Skaitot tikai laikrakstos publicētos protestus, pret 30. maija rezolūciju nostājās kādas desmit lielākas vai mazākas latviešu strēlnieku vienības — rotas, komandas, atsevišķas grupas. Nepavisam nevar apgalvot, ka protestējuši tikai vai galvenokārt aizmugurē sēdošie, jo «visstiprāko protestu» izteica divas trešdaļas no 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka izlūku komandas vīriem un 5. Zemgales pulka mazinieku internacionālistu grupa, kas turklāt vēlējās, lai «Brīvais Strēlnieks» kā «visu strēlnieku orgāns arī uz priekšu paliktu brīvs, t.i., lai viņa slejas būtu pieietamas visām partijām un virzieniem, jo tā ir vārda brīvības elementārā prasī-

* Kongresa protokolā viņa uzvārds nav minēts.

ba»⁴⁰. Bija gadījums, kad iesniegtais protests tika atsaukts, jo protestējošajiem izrādījās nepareizi izskaidrots šis rezolūcijas teksts. Nomanāmi lielnieku pūliņi presē publicētajiem protestiem organizēt citu šīs vienības strēlnieku atbalstītu atsaukumu. Sakarā ar «Brīvā Strēlnieka» redakcijas maiņu (laikraksts K. Ozoliņa-Tomasa vadībā kļuva izteikti lielniecisks) šādu darbību nekas nekavēja. Tāpat par LSD lielnieku organizētiem materiāliem ir uzskatāmas daudzas strēlnieku iesūtītās un «Cīņā» vai «Brīvajā Strēlniekā» ievietotās vēstules un korespondences par 2. kongresa rezolūciju un lēmumu atbalstīšanu un pilsoniskās preses ieņemto pozīciju nosodīšanu. Saprotais, pēc tik daudz gadu desmitiem to pierādīt ir grūti. Komentējot Rīgas Sabiedrisko organizāciju padomes konstatējumu, ka latviešu strēlnieku 2. kongresa galvenā rezolūcija neatbilst latviešu tautas uzskatiem un pieņemta aģitatoru iespaidā, pret to vērsās ar naiviem skaidrojumiem un sofismiem. Tā, piemēram, «Brīvajā Strēlniekā» apgalvots, ka «strēlnieku brīvā doma ir revolucionārās demokrātijas doma un līdz ar to viņu pašu doma»⁴¹.

Taču izrādījās, ka tik daudzus satraukusi rezolūcija nav līdz galam izdomāta, un lielniekiem jāpasteidzas ar labojumiem. Rezolūcijas «idejiskajiem» punktiem nācās pievienot ar četriem apakšpunktiem papildinātu divpadsmito, kas ieguva «taktiskās puses» apzīmējumu. Šis punkts apliecināja apņemšanos sekot Krievijas demokrātijas vairākumam un revolucionārās armijas izpildorgāniem, gatavību atturēties no brāļošanās, izpildīt Pagaidu valdības rīkojumus, «cik tālu viņi saskan ar revolucionārās demokrātijas vairākuma mērķiem»⁴². Tādējādi tika pieļauta zināma atkāpšanās. Pretējā gadījumā grūti būtu izvairīties no briesmīgā konflikta, kas lielniekiem tad vēl nebija vēlams.

Idejiska rakstura cīņiņi ap 30. maija rezolūciju turpinājās latviešu strēlnieku 3. kongresa laikā, kas notika 9.—12. jūnijā. Citu 12. armijas daļu, to skaitā ukraiņu, poļu, lietuviešu, igauņu un musulmaņu kareivju pārstāvju, ierašanās izraisīja dedzīgas pārrunas un strīdus par tekošā momenta vērtējumu un iekšpolitiskās attīstības perspektīvām. Pēc trīs dienu enerģiskām diskusijām 30. maija rezolūcija aizklātā nobalsošanā savāca 185 balsis, pret balsojot 75 un 1 atturoties.⁴³ Tātad pretinieku rindas bija ievērojami pieaugušas. Izskaidrot to tikai ar virsnieku kuplāko skaitu, kā tas darīts līdz šim, nevar, jo kongresā piedalījās tikai daži desmiti virsnieku.

Strēlnieku un virsnieku attiecības nepārprotami saasinājas. Lielinieki tās vienkāršoti apzīmēja kā šķiriskas pretrunas, lai gan netrūka virsnieku — kalpa dēlu pat starp pulku komandieriem (J. Vācietis, A. Lielgalvis, K. Berķis), bet strēlnieku vidū — saimniekdēlu un «īstu buržuju». Virsniekus un strēlniekus šķīra galvenokārt domstarpības separāta miera, Pagaidu valdības un brāļošanās vērtējumā, virsnieki pieprasīja pārtraukt Iskolastrela un «Brīvā Strēlnieka» izvērsto šauri partejisko, t.i., lielniecisko agitāciju.⁴⁴

Pēc latviešu strēlnieku 3. kongresa virsnieku pārstāvji no līdzdalības Iskolastrelā izvairījās. Nepametot pulkus, tādi virsnieki kā P. Dardzāns, S. Staprāns, V. Skrabe, E. Ramats u.c. oponenta lieliniekiem. Tas bija visai sarežģīti, jo spēki izrādījās nevienādi. Iskolastrels papildinājās, kooptējot privātpersonas — gandrīz tikai lielniekus.⁴⁵

Tika nomainīti latviešu strēlnieku pārstāvji 12. armijas Iskosolā, jo iepriekšējie neatbalstīja 30. maija rezolūciju, neieradās sniegt pārskatu Iskolastrelam par savu darbību. Viņu vietā ievēlēja lielinieku praporščiku P. Bruņinieku un trīs strēlniekus. Trūkst ziņu par jaunievēlēto pārstāvju darbību. Visticamāk, ka, saasinoties Iskolastrela un Iskosola attiecībām, viņu līdzdalība 12. armijas padomes izpildorgānā bija visai nosacīta.

Nekas nebija iznācis no gatavotās latviešu strēlnieku bataljonu Organizācijas komitejas revīzijas, kas izrādījās iestrēgusi. Revīzijas komisijas klusēšana lika domāt, ka «izkliegtās nepareizības ar tālāku revīziju neapstiprinās»⁴⁶. Pagāja nedēļas un mēneši, bet revīzijas rezultāti palika neapkopoti un nepublicēti.

Lai gan lielinieki noliedza viņu revolucionāro ideju demoralizējošo ietekmi, dzīve liecināja pretējo. 12. armijas citu daļu pievienošanās latviešu strēlnieku politiskajai pozīcijai izrādījās saistīta ne tik daudz ar revolucionarizēšanos, cik demoralizēšanos. Satrauktā armijas pavēlniecība sāka apsvērt iespēju izvest abas latviešu brigādes aizmugurē un atbruņot.* Taču no tā nekas neiznāca, jo atbruņošanu nepieļāva citu karaspēka daļu atbalsts latviešu strēlniekiem.

* Savulaik nosodījuši latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanu kā noziegumu pret tautu, lielinieki nebūt nebija noskaņoti šo noziedzīgo soli labot un pielaut latviešu strēlnieku daļu atbruņošanu un izformēšanu, jo nu jau paši izrādījās ieinteresēti to izmantošanā proletariāta, pareizāk, savas partijas, interesēs.

3. Mēs neiesim uzbrukumā!

Krievijas Pagaidu valdības pirmā sastāva aizstāšana ar koalīcijas kabinetu neradīja nekādas nopietnas izmaiņas valstisko struktūru darbībā. Lai gan labi bija redzams, ka milzīgā valsts turpina karu ar pēdējiem spēkiem, kuri visai drīz draud izsīkt, tika plānoti nevis aizsardzības pasākumi, bet gan vairākkārt atliktā plaša uzbrukuma operācija krievu—vācu frontē. Palīdzot sabiedroto lielvalstīm, Pagaidu valdība acīmredzot loloja cerības tikt pie uzvarētāju pīrāga dalīšanas. Augstākā virspavēlniecība ar uzbrukumus saistīja arī aprēķinus panākt vismaz daļēju karaspēka «atveseļošanu».

1917. gada vasaras sākumā gatavošanās uzbrukuma operācijai sasniedza kulmināciju. Pierunāt kareivjus doties uzbrukumā izbrauca atbildīgi augstāko štābu darbinieki, domnieki, maziņieku un eseru agitatori, pat ministri. Rīgu un Daugavpili apmeklēja kara un jūras ministrs A. Kerenskis, sabiedroto lielvalstu militārie pārstāvji. 12. armijā augstajiem viesiem nekāda daiļrunība nelīdzēja, daudzas karaspēka daļas neslēpa noraidošu attieksmi pret gatavoto uzbrukuma operāciju. No latviešu strēlnieku apmeklēšanas uzbrukuma agitatori izvairījās, droši vien tādēļ, ka necerēja viņus ietekmēt. Nekas taču nebija iznācis arī no triecienu jeb «dzelzs rotu»* organizēšanas latviešu daļās.

Pavēlniecības un dažādu inspicētāju rošanās satrauca karaspēka daļu personālsastāvu, kas saprata, ka uzbrukums sagādās jaunus lielus upurus. Karavīru noskaņojumu prasmīgi izmantoja lielinieki, enerģiski agitējot pret gatavoto operāciju. 1. jūlijā LSD lielinieki noorganizēja strādnieku un kareivju demonstrācijas Rīgā, Cēsīs, Valmierā, Valkā u.c. Latvijā ar pretkara lozungiem un pavēlniecības aktivitātes nosodījumu.

Lai arī frontē brāļošanās nebija pārtraukta, latviešu strēlnieki pozīcijās ievēroja nepieciešamo kārtību un disciplīnu. Tomēr varēja just, ka pēc katras aizmugurē pavadītās kārtējās atpūtas disciplīna pavājinās. Ilgāka uzturēšanās tālāk no frontes par to liecināja it uzskatāmi. Dažu labu reizi strēlnieki apstrīdēja arī pulka komitejas lēmumu un atteicās doties uz pozīcijām.⁴⁷ Saasināti viņi uztvēra netaisnīgus rīkojumus un piespiedu pasākumus, bet bija gadījumi,

* T.s. nāves jeb triecienvienību organizēšana tika sākta 1917. gada pavasarī nolūkā morāli ietekmēt karaspēku. No latviešu strēlnieku daļām tikai 1. Daugavgrīvas pulkā izveidojās neliela «dzelzs rota», kas drīz tika izformēta.

kad iecirtās bez redzama iemesla. Kad 5. jūlijā pirmajos ierakumos pēc krietna pārtraukuma ieradās 2. Rīgas pulka 2. bataljons (1. bataljons palika gādāt par kārtību Rīgā), tā strēlnieki dienesta pienākumus veica ļoti pavisī. Mēneša laikā 123 strēlnieki patvaļīgi devās «brīvšoli», konflikti ar virsniekiem disciplīnas dēļ izcēlas cits pēc cita. Pulka komiteja neko nopietnu neuzsāka visa tā novēršanai. Pavisī tika glabāti ieroči, un pārbaudes rādīja, ka daudzas šautenes netiek tīrītas.⁴⁸ Agrāk latviešu strēlnieku pulkos ieroči vienmēr atradās priekšzīmīgā kārtībā, tādēļ šķiet gluži saprotams virsnieku satraukums par šo nolaidību.

Vēl sliktāks likās stāvoklis Latviešu strēlnieku rezerves pulkā. Gan ar, gan bez iegansta mācības tajā vai citā rotā tika pārtrauktas uz īsāku vai ilgāku laiku. «Rezerves pulka 14. rotā mācības netiek izvestas,» ziņoja kāds šīs rotas virsnieks par jūlija otro pusi. «Kad izgājām uz šaušanas mācību, piedalījās tikai ap 50 cilvēku. Izšāva 25 patronas un ar to šaušana bija pabeigta. Reģistrācija tika darīta rotas kancelejā.»⁴⁹ Papildinājums aktīvajiem pulkiem tika gatavots jūtami bezatbildīgāk. Toties idejiskā ziņā rezerves pulka strēlniekus apstrādāja jo pamatīgi; par to parūpējās LSD lielinieki, kuru pozīcijas pulkā bija ļoti spēcīgas. Galu galā Iskolastrels bija spiests iejaukties un izveidot īpašu komisiju, lai tā kopā ar pulku komitejām un komandieriem izstrādātu mācību programmu.⁵⁰ Būtisku uzlabojumu panākt tomēr neizdevās. Uz aizrādījumu par apmācību nepieciešamību strēlnieki parasti atgādināja daudzās rezolūcijas kara un miera jautājumā, ar tām piesedzot nevēlēšanos, viņu izpratnē, lieki liet sviedrus.

Rezerves pulka lielinieki bija ne tikai rosīgi agitatori, bet arī aktīvi bezzemnieku padomju organizētāji. Kad pēc LSD ierosmes Vidzemes apriņķos sākās agrārā jautājuma risināšana atbilstoši šīs partijas norādījumiem, citiem vārdiem, muižu konfiscēšana, laukstrādnieku streiku organizēšana, Iskolastrels un Latviešu strēlnieku rezerves pulka komiteja nepalika novērotājos. Kaut arī šis process tad aptvēra vēl tikai nelielu daļu no muižām, ar šo rīcību lielinieki ieguva daudzu bezzemnieku un bezpartejisko strēlnieku simpātijas,⁵¹ jo tie bija, kaut patvarīgi, tomēr konkrēti soļi gadsimtu netaisnības labošanā, kamēr Latviešu Zemnieku savienības piedāvātais zemes iepirkšanas variants bezzemniekiem vienkārši nebija pa kabatai.

Tiecoties būt visaptverošs, aizvien izplūdušāks un smagnējāks kļuva Iskolastrels. Veidojās ar to saistīts vesels birokrātiskais

aparāts. Iskolastrela prezidijam bija pakļauta kanceleja un kase. Daudz bija komisiju un apakškomisiju — saimniecības, redakcijas, rīcības, aģitācijas un juridiskā, Latgaliešu sekcija, pārstāvniecība Iskosolā un 12. armijas Nacionālajā blokā (tas aptvēra dažādu tautību kareivju organizācijas), Petrogradas strādnieku un kareivju padomē, Viskrievijas zemnieku deputātu kongresā un Viskrievijas strādnieku un kareivju deputātu padomē. Vēl bija statistiskā komisija, vietējo lietu komisija, revīzijas komisija un Ekonomiskā biedrība. Pie Iskolastrela skaitījās simfoniskais orķestris (34 cilvēki), dubultkvartets (10 cilvēku), aktieru pulciņš (9 cilvēki),⁵² tāpat Kara muzejs. Iskolastrelis turpināja skaitliski augt, jo plaši izmantoja kooptācijas tiesības. Pēc vienām ziņām, 1917. gada jūlijā tas pulcēja ap sevi kādus 150 LSD lielniekus.⁵³ Tiem savukārt kā palīgi, katrā ziņā vismaz potenciāli, jāpieskaita pulku, rotu un komandu komitejas, komunistisko frakciju locekļi.

Jūlija vidū izraisījās jauna Pagaidu valdības krīze un tūlīt arī streiki, mītiņi un strādnieku un kareivju demonstrācijas Petrogradā, tāpat Maskavā. «Brīvais Strēlnieks» sāka kampaņu par visas varas pārņemšanu padomju rokās. Asinis Petrogradas ielās lielnieku uztāšanās rezultātā tikai sanikņoja viņu līdzbiedrus no LSD. 18. jūlijā Rīgā visu sociālistisko partiju un organizāciju sēdē, piedaloties A. Priedkalnam un Pagaidu valdības ieceltajam 12. armijas komisarā A. Dibuā, lielnieki — virsnieks A. Ribe un J. Daniševskis — prasīja varu nodot padomēm, iziet ielās un atbalstīt petrogradiešus.⁵⁴ Nākošajā naktī uz Marijas (tagad A. Čaka) un Stabu ielas stūra izraisījās sibīriešu un latviešu strēlnieku bruņota sadursme ar «nāves bataljonu». Latviešu strēlnieki šajā sadurmē visumā neitrālā laikraksta «Jaunais Vārds» skatījumā parādījuši sevi «ne no labās puses»⁵⁵. Protams, šādās sadursmēs, kuras atkārtojās, nebūt nebija tik vienkārši konstatēt patieso aizsācēju.

12. armijas pavēlniecības spējas piespiest paklausīt padoto karaspēku bija jūtami sarukušas. Vispirms nācās atteikties no domas iesaistīt armijas daļas uzbrukuma operācijā, pēc tam arī atņemt ieceri par vācu pozīciju demonstratīvu apšaudi ar artilēriju.⁵⁶ Atlika samierināties ar karaspēka pausto gatavību palikt ierakumos. Turpmāk armija operatīvo darbību saistīja tikai un vienīgi ar aizsardzību. Pēc nedēļas sasauktā fronšu virspavēlnieku apspriede konstatēja kareivju vispārēju nevēlēšanos uzbrukt un aktīvi cīnīties. Ziemeļu frontes pavēlnieks V. Kļembovskis latviešu strēlniekus rak-

sturoja kā ar lieliniecisma bacīļiem «visvairāk inficēto elementu»⁵⁷. Arī viņam vajadzēja atzīt savu bezspēcību panākt noskaņojuma maiņu karaspēkā.

Generalitātes un Pagaidu valdības iecirtība turpināt karu par katru cenu tika pielīdzināta Krievijas upurēšanai par uzticību sabiedrotajiem.⁵⁸ Kara turpināšanu prasmīgi izmantoja lielinieki, pakāpeniski noskaņojot pret Pagaidu valdību un armijas vadību, pret visu vēl maz izmainīto veco kārtību aizvien plašākus iedzīvotāju slāņus un miljoniem kareivju. Šajā ziņā LSD lielinieki guva vislielākos panākumus. 24. jūlijā pēc viņu iniciatīvas sasauktajā latviešu strēlnieku u.c. 12. armijas daļu pārstāvju sanāksmē lika pamatus «kreisajam blokam», kurš sākumā apvienoja 17, bet pēc nedēļām trijām — jau 28 pulkus.⁵⁹ Ģenerāļi ar šo bloku galā netika.

Atjaunojās runas par latviešu strēlnieku izformēšanu. Iskolastrela pārstāvji V. Ozola vadībā devās uz Petrogradu, lai Kara ministrijā reizi par visām reizēm noskaidrotu šo jautājumu. Izrādījās, ka pavēle par latviešu strēlnieku daļu izformēšanu nav dota,⁶⁰ un to neviens pat negrasoties darīt. Spriedze uz laiku mazinājās.

Ziemeļu frontes štābs, samierinājies ar pasīvo aizsardzību 12. armijas frontē, deva rīkojumu atvilkt karaspēku no Nāves salas. To izdarīja naktī no 27. uz 28. jūliju, slepus evakuējot Nāves salas aizstāvjus uz Daugavas labo krastu. Pasīvai aizsardzībai Nāves sala nekādas priekšrocības nedeļa, bet pretinieka uzbrukuma gadījumā šeit atradušies karavīri kristu par upuri pārspēkam. Pakāpeniski par 12—15 km atvilka stipri izvīrīto 12. armijas labo spārnu Rīgas jūras līča piekrastē, saīsinot aizstāvamo fronti un konsolidējot spēkus vairāk vienuviet. Lieki abos gadījumos meklēt nodevīgu rīcību, par kuru runas izraisījās vēlāk, bet ne karaspēka atvilkšanas laikā. Kā parasti, lielinieki troksni sacēla tad, kad tas viņiem bija izdevīgi.

Tuvojās latviešu strēlnieku 4. kongress, un nacionāli noskaņotie latviešu virsnieki privātā apspriedē Rīgā 1. un 2. augustā beidzot mēģināja vienoties par turpmāko rīcību un attieksmi pret Iskolastrelu. Spriežot pēc protokola, tā varbūt bijusi praporščiku iniciatīva, kas pēc dienesta pakāpes vecākos virsniekus, visai iespējams, aizskārusi. Ar novēlošanos ieradies pulkvedis K. Gopers, viens no apspriedes organizatoriem, taču, liekas, pabijis tajā neilgu laiku, jo viņa uzstāšanās protokolā nav fiksēta.

Apspriedi atklāja kapteinis R. Dambītis, bet tās vadība vēlēšanu rezultātā tika uzticēta štābkapteinim A. Zaurem. Ar plašāku ziņojumu par stāvokli latviešu strēlnieku pulkos uzstājās praporščiks S. Staprāns. Starp citu, viņš atzīmēja, ka no pulkiem uz citām daļām aiziet ar lielnieku iedibināto kārtību un uzskatiem neapmierinātie strēlnieki, minot, ka kādu no pulkiem atstājuši 400 cilvēku. Vairāki runātāji norādīja uz brāļošanos ar vāciešiem, kas joprojām turpinājās, gandrīz visi kritizēja Iskolastrelu un «Brīvo Strēlnieku». Nedaudz atšķirīgs bija virsnieka J. Gregora teiktais: «Es neuzstājos pret izpildu komiteju, tikai pret lielniecisko virzienu.» — «Mums jāsāk organizēties un dibināt nacionālu organizāciju,» aicināja podporučiks E. Ramats, kā piemēru minot poļu, lietuviešu, ukraiņu un igauņu karavīru apvienības 12. armijā. Viņam pievienojās rezerves pulka podporučiks K. Švēde, uzsverot nepieciešamību to radīt kā pretsparu Iskolastrelam.⁶¹ E. Ramata ieteikums tūlīt pat dibināt šādu organizāciju tomēr nesaņēma vajadzīgo atbalstu. Pieņemtā rezolūcija paredzēja virsnieku atsaukšanu no Iskolastrela, kā arī pieprasīja radikāli mainīt «Brīvā Strēlnieka» politisko virzienu vai avīzi slēgt. Tika ieteikts izveidot centrālo latviešu kareivju nacionālo organizāciju, «kuras galvenai darbībai un mērķim jābūt — Latvijas demokrātiskās iekārtas nodibināšanai, latviešu nacionālo un kulturālo mērķu realizēšanai un ciešu sakaru uzņemšanā ar pārējiem latvju kareivjiem krievu pulkos»⁶². Daudz laika jau bija zaudēts, turklāt paliek iespajds, ka vairākums sapulcējušos virsnieku bija noskaņots nebūt ne enerģiskai rīcībai.

Pieredzējušākajiem latviešu virsniekiem aizstāvēt nacionālās idejas ļoti traucēja tas apstākļis, ka ilgo dienesta gadu laikā, uzturoties tālu no dzimtenes un latviskas vides, viņi paši bija piesavinājušies krieviskas ieražas, bieži arī domāšanas veidu. Trūka zināšanu tautas vēsturē, paražās un kultūrā, lai spētu uzstāties un pārliecināt strēlniekus. Iniciatīvs un autoritatīvs nacionālpolitīķis pretlielnieciski noskaņoto virsnieku vidū neatradās.

1917. gada 3. augustā, kad Rīgā sanāca latviešu strēlnieku 4. kongress, pilsētā bija diezgan nemierīgi. Pa ielām jādēlēja kazaki. Ar šiem aizmugures «varoņiem» strēlniekiem bija diezgan sapīlētas attiecības. «Brīvais Strēlnieks» todien publicēja P. Stučkas rakstu «Vienīgi vēlēti virsnieki!», likdams saprast, ka jāieņem stingra nostāja pret virsniekiem. Pašiem strēlniekiem gan norādījums

likās priekšlaicīgs, tomēr lielinieki P. Stučkas saukli neaizmīrsa, un nepagāja ilgs laiks, kad latviešu pulkos sākās propaganda par visa komandējošā sastāva vēlēšanām. To uzdeva veikt rotu, komandu un pulku komitejām.⁶³ Tādā veidā lielinieki gatavojās atbrīvoties no nevēlamajiem virsniekiem, kuri bija palikuši pulkos.

Strēlnieku kongresu ieradās sveikt pāris 12. armijas ukraiņu kareivju un viens musulmaņu pārstāvis. «Vienībā spēks.. Bez brīvas Latvijas nebūs brīvas Ukrainas un otrādi,» skanēja solījums abpusējai solidaritātei. Visi runātāji, arī kongresa delegāti, uzsvēra tautu pašnoteikšanās principa ievērošanas nepieciešamību. Divi latviešu kareivji bija atveduši sveicienus no 3000 tautiešiem Rumānijas frontē. Kongresa turpinājumā līdzīgas emocijas radīja Latgaliešu sekcijas ziņojums par centieniem panākt Latgales pievienošanu pārējai Latvijai. Tika lemts par Iskolastrela sadarbību ar 12. armijas Nacionālo bloku, deleģējot trīs pārstāvjus, to skaitā vienu no latgaliešiem.⁶⁴ Varēja jaust, ka tautu pašnoteikšanās lietas strēlnieku delegātiem tuvas un saprotamas.

Ar plašu runu uzstājās Pagaidu valdības ieceltais 12. armijas komisāra palīgs V. Voitinskis, nosodot brāļošanu un aicinot nostiprināt fronti. Vairāki delegāti, ilgu un trokšņainu aplausu sveikti, apgalvoja, ka vācu karaspēka uzbrukuma gadījumā latviešu strēlnieki izrādīs visniknāko pretestību. Kapteinis V. Ozols atzina par vajadzīgu piebilst: «Jāspēr nekavējoši soļi pie frontes stiprināšanas. Kaujas pavēles jāizpilda bez iebilduma..»⁶⁵ V. Voitinskis, par šādu atbalstu pārsteigts un apmierināts, solīja rūpēties un panākt dažādu nebūšanu novēršanu, kas bija saistītas ar komandējošā sastāva rīcību vai nostāju. Izbraukums uz pozīcijām viņa kongresā gūtos iespaidus apstiprināja.

Pēc pārrunām ar kazaku pārstāvjiem izdevās novērst bruņotas sadursmes Rīgas ielās. Lielinieciskais kongress vēl pieņēma lēmumu Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 26. augustā balsot par LSD kandidātu listi.⁶⁶ Strēlnieku vietā izvēle bija izdarīta, un viņiem galvu lauzīt nevajadzēja. Tāds bija kārtējais «patiesas» demokrātijas apliecinājums. Kongresa pēdējā dienā pēc praporščika N. Tilība priekšlikuma tika nolemts Latvijas autonomijas lietā pievienoties Rīgas strādnieku deputātu padomes rezolūcijai. Šī 1917. gada 3. augustā «Brīvajā Strēlniekā» publicētā rezolūcija paredzēja nekavējoties ķerties pie Latvijas politiskās autonomijas projekta izstrādāšanas un īstenošanas.

Autonomijas jautājums atkal tika cilāts dažādās instancēs, un 12. augustā Rīgā pēc Vidzemes Pagaidu zemes padomes iniciatīvas sasauca dažādu sabiedrisku un revolucionāru organizāciju pārstāvju konferenci. LSD lielinieki no līdzdalības konferencē atturējās, gan neliedzot partijas biedriem piedalīties kā citu struktūru pārstāvjiem, droši vien, lai saglabātu ietekmi dažādos iedzīvotāju slāņos. Pavisam ieradās 52 balsstiesīgi delegāti; Iskolastrelu pārstāvēja 8, Latgaliešu sekciju — 5.⁶⁷ Preses sniegtās skopās ziņas diemžēl nedod iespēju komentēt viņu izturēšanos konferencē. Pieņemtā rezolūcija atgādināja latviešu tautas pilnīgas pašnoteikšanās tiesības un visu Latvijas novadu apvienošanas nepieciešamību, puda noteiktu pārlicību, ka Latvijai jāklūst par politiski autonomu vienību Krievijas demokrātiskajā republikā ar savu likumdošanu, izpildi, tiesu varu un saeimu. Iesniegto priekšlikumu apkopošanai tika nolemts pie Vidzemes Pagaidu zemes padomes izveidot paplašinātu autonomijas komiteju.⁶⁸ Tās pirmo sēdi uzticēja sasaukt minētās padomes valdei.

Latviešu strēlnieku 4. kongress nelika šaubīties, ka lielinieki norūpējušies ne jau par Latvijas apvienošanu un autonomiju, bet gan par fronti un karavīru disciplīnu. Viņi baidījās pieļaut armijas pilnīgu sabrukumu, tās pārvēršanos par dezorganizētu pūli. Iespējama vācu karaspēka uzbrukuma apstākļos kareivjus aicināja sakļaut rindas, uzturēt apzinīgu «revolucionāru» disciplīnu, būt gataviem izrādīt ienaidniekam stingru pretestību. Krievu karaspēku Dienvidrietumu frontē piemeklējusi katastrofa kļuva par nopietnu brīdinājumu. Tādēļ tika uzņemts «jaunais kurss»⁶⁹, kas faktiski izrietēja no 30. maija rezolūcijai pievienotā 12. punkta. Šādos apstākļos Iskolastrels 21. augustā vienbalsīgi lēma turpināt bloķēšanos ar 12. armijas Nacionālo bloku, gan «tikai nacionālajā jautājumā». Trīs Iskolastrela pārstāvji — N. Tillibs, A. Rostoks un S. Kambala — devās uz Krievijas mazo tautu pārstāvju kongresu Kijevā. Tobrīd P. Stučkam pietika nekaunības demagoģiski brīdināt latviešus no jauna šovinisma,⁷⁰ kas bija pilnīgi nevajadzīgi un lieki. LSD vadība, liekas, baidījās, ka nacionālo un autonomijas lietu dēļ tās ietekme var negaidot sarukt.

Kā to jau varēja sagaidīt, pirmajās vispārējās un tiešajās domes vēlēšanās Rīgā uzvarēja LSD. Uzvaru lielā mērā nodrošināja kareivju šineļos tērptie vēlētāji un pilsētā patvērušies galējā trūkumā nonākušie Kurzemes bēgļi. Cik no viņiem bija saistīti ar Rīgu pirms kara un vēlāk, var tikai minēt.

Vasaras beigās palielinājās plaša un nesaskaņas starp latviešu pulku strēlniekiem un virsniekiem. Pulkos palika galvenokārt tie virsnieki, kuri iecietīgāk vērtēja notiekošo, uzskatot, ka juku laikiem reiz jābeidzas. Daža laba pulka vai bataljona komandiera autoritāte, balstīta uz pieredzi, zināšanām un strēlnieku psiholoģijas izpratni, cieta maz. Tieši šajās daļās vislabāk saglabājās disciplīna un kārtība. Atšķirīga bija nepieņemami noskaņoto virsniņu izturēšanās. 18. augustā daļa no šiem virsniekiem nodibināja Latvju karēju nacionālo savienību (LKNS).^{*} Tajā līdz ar virsniekiem iesaistījās arī strēlnieki. Savienības izpildkomitejā, ko pāris mēnešu vēlāk apstiprināja 12. armijas štābs, bija ievēlēti A. Kroders, E. Ramats, S. Staprāns, N. Strunke, A. Plensners, A. Kociņš, A. Zaure, J. Akuraters, J. Porietis, E. Virza, V. Tone, A. Ubāns, R. Suta, F. Vītoliņš u.c., pavisam 20 cilvēku.⁷¹ Neatrūka tādu, kuri nevarēja izšķirties, ko pasākt, vai domāja rīkoties uz savu roku. Taču tad nāca notikums, kas visus šos sarežģījumus it kā nostūma malā, un strēlnieki un pulkos palikušie virsnieki uz brīdi atkal jutās kā viena saime.

4. Pie Mazās Juglas

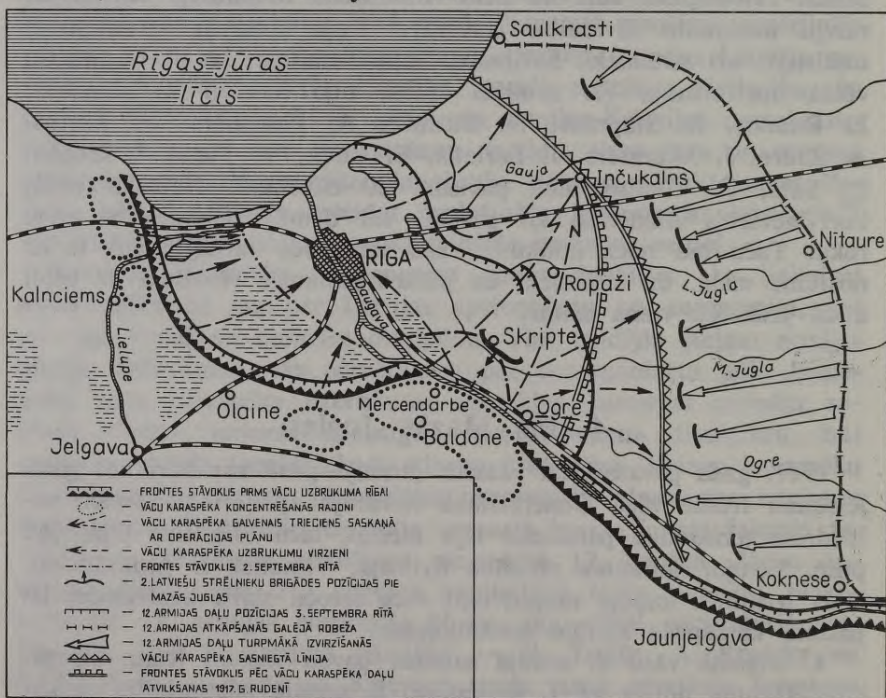
1917. gada pavasarī un vasaras pirmajā pusē karadarbības gaita Rietumu frontē vācu Ģenerālštābu nevarēja apmierināt. Tiesa, sabiedroto teritoriālie panākumi bija niecīgi, taču iniciatīva bija viņu pusē. Vērojot notikumu attīstību Krievijā, Vilhelma II ģenerāli nolēma izmantot iespēju uzspodrināt vācu ieroču slavu austrumos, lai paceltu karaspēka morālo noskaņojumu.

4. augustā vācu 8. armija saņēma pavēli ieņemt Rīgu. Operācijas sākumu nolika uz 1. septembri. 8. armiju pastiprināja ar karotāju tūkstošiem un kara tehniku, īpaši ar artilēriju. Rīgas tuvumā koncentrēja 15½ divīzijas, to skaitā vairākas kavalērijas divīzijas, apmēram 170 artilērijas bateriju jeb 615 lielgabalus un ap 90 lidmašīnu.⁷² Par Rīgas ieņemšanu vācu ģenerāli nešaubījās. Taču ar to vien viņiem likās par maz. Pretinieks gatavojās Rīgas rajonā ielenkt un iznīcināt 12. armiju. Lai to panāktu, frontes pārrāvumam un Daugavas forsēšanai vajadzēja notikt Ikšķiles ap-

^{*} 1917. gada 18. augustā «Brīvais Strēlnieks» ievietoja nelielu informāciju par šo savienību («Ramaļa un Ko roku darbs») nepārprotami nosodošā tonī.

kārtņē ar sekojošu izlaušanos uz Ropažiem un Inčukalnu, atgriežot uz rietumiem un dienvidiem no Rīgas dislocēto krievu karaspēku.

Par pretinieka gatavoto uzbrukuma operāciju 12. armijas štābs ieguva ziņas no dažādiem avotiem: aģentiem un izlūkiem, lidotājiem novērotājiem, gūstekņiem, kā arī no pārbēdzējiem. Kļuva zināma ne tikai frontes pārrāvumam izvēlētā vieta, bet pat līdz stundai precīzs uzbrukuma sākums. Tomēr aizstāvēšanās organizēšanā pavēlniecība neizrādīja centību.

5. shēma. Ciņas par Rīgu 1917. gada septembrī

Viens no 12. armijas korpusu un divīzijas komandieriem neslēpa bažas par pozīciju neapmierinošo stāvokli, karavīru noskaņojumu. «Kājnieku vispārējais noskaņojums — stipri pazemināts, nekaujniecisks, vairāk ar noslieci uz savu pozīciju atstāšanu nekā uz to sīkstu aizstāvēšanu. Un šai ziņā sevišķi nedrošas ir latviešu daļas, kurās līdz šim laikam netiek pārtraukta brāļoššanās ar pretinieku,»⁷³ — tā 12. armijas jaunieceltajam pavēlniekam ģenerālim

D. Parskim ziņoja 2. Sibīrijas strēlnieku korpusa komandieris ģenerālis V. Novickis. Ģenerālis D. Parskis īsā laikā bija spējīgs apliecināt «diplomātisku pieeju» kareivju vēlmēm, nepārmeta disciplīnas kritumu karaspēkā un optimistiski uzskatīja, ka «armija gatava mierīgi sagaidīt un atsist pret to vērsto triecienu»⁷⁴. Bija maz pamata vērtēt šo apgalvojumu kā situācijai atbilstošu. Pavisam citāda rakstura slēdzieni tika izteikti Maskavā notikušajā valsts apspriedē, kurā augstākais virspavēlnieks ģenerālis L. Korņilovs paziņoja, ka, ja frontes nestabilitāte neļaus noturēties Rīgas līča piekrastē, ceļš uz Petrogradu būs atklāts.⁷⁵ Tas jau izskanēja kā neslēpti draudi. Viņu papildināja kazaku ģenerālis A. Kaļedins: «Valsts varas izvazāšanai no centrālās un vietējo komiteju un padomju puses nekavējoties un asi jādara gals.»⁷⁶ Viss vedināja uz domām par ģenerāļu drīzu «stingras rokas» rīcību.

Vācu 8. armijas uzbrukums sākās 1. septembra agrā rītā (plkst. 4), kad vēl bija tumšs, ar ārkārtīgi spēcīgu artilērijas apšaudi. Lielkalibra un ķīmiskie šāviņi pa iepriekš izvēlētiem mērķiem atstāja ārkārtīgi demoralizējošu iespaidu uz 12. armijas daļām. Krievu artilērija atbildēja vāji, bet drīz pavisam aplusa. Tiklīdz vācu baterijas pārnesa uguni vairāk uz 12. armijas aizmuguri, pretinieka divīzijas pāri sapieru sagatavotajiem trim pontonu tiltiem dūmu aizsegā ātri forsēja Daugavu un, vienai grupai dodoties uz Ogrī un Stūriem, divas citas steidzās uz Mazo Juglu un Salaspils apkārtni.

Ikšķiles pusē dunot līdz tam neiedomājamai kanonādei, pavisam mierīgi bija Olaines rajonā. Tur vēl pirms vācu 8. armijas operācijas sākuma 1. latviešu brigādes strēlnieki atsita vairākus maldinošus demonstratīvus vāciešu uzbrukumus.

Ko šādā situācijā darīja 12. armijas pavēlniecība? Ģenerālis D. Parskis domāja ar tiešu pretuzbrukumu atjaunot agrāko stāvokli Ikšķiles rajonā, pēc speciālistu vērtējuma izvairoties no riska, ar kuru bija saistīts, piemēram, prettrieciens Daugavu forsējušā ienaidnieka grupējuma flangā un aizmugurē.⁷⁷ 43. korpusa komandiera ģenerāļa V. Boldireva rīcībā nodeva divas kājnieku divīzijas no armijas rezerves. Taču atspiest pretinieku aiz Daugavas apstākļos, kad karaspēka daļas atkāpās, neizrādot kaut cik nopietnu pretestību, nebija ko domāt. Rezerves nespēja manāmi ietekmēt notikumu gaitu.

Tā paša 1. septembra pēcpusdienā vāciešu avangards sasniedza Mazās Juglas apkārtni. Tur plkst. 16, atspiežot uz priekšu izrā-

vušās pretinieka vienības, vēl nepabeigtās 12. armijas otrās aizsardzības pozīcijas Štālu—Melmgures—Skriptes—Viliškalna—Tīnūzu līnijā (ap 15—16 km garumā) ieņēma steidzīgi no armijas rezerves atsauktā pulkveža A. Lielgalvja komandētā 2. latviešu strēlnieku brigāde. Pēdējā brīdī tā aizšķērsoja uzbrucējiem ceļu caur Skripti un Riekstiņiem uz Ropažiem. Atbildīgāko centrālo iecirkni abpus lielceļam pie Skriptes mājām aizstāvēja 5. Zemgales pulks, iecirkni pa labi no tā — apakšpulkveža P. Avena komandētais 8. Valmieras pulks, pa kreisi — 6. Tukuma pulks (to komandēja apakšpulkvedis A. Krustiņš). 7. Bauskas pulks (komandieris apakšpulkvedis G. Mangulis) tika paturēts brigādes rezervē. Pie Mazās Juglas vēl todien izraisījās ārkārtīgi nikns ciniņš. Vācieši par katru cenu centās pārmākt latviešu strēlniekus, kas bija uzdrošinājušies stāties tiem pretim un aizkavēt līdz tam veiksmīgi noritošo uzbrukumu. Vācieši līdz vēlam vakaram centās padzīt 2. latviešu brigādes daļas no to pozīcijām, bet bez panākumiem. Nakts pagāja samērā mierīgi, ja neskaita laiku pa laikam atsākušos abpusēju apšaudīšanos. Tumsas aizsegā pretinieks pievilka papildspēkus, lai no rīta ar jaunu sparū triektos pret strēlnieku pozīcijām.

Nakts tumsā latviešu strēlnieku izlūkiem netālu no Kaparāmura, kā apgalvo J. Vācietis, izdevies pielāvēties pavisam tuvu pretiniekam un dzirdēt vācu virsnieku paskaidrojumus kareivjiem par to, ka pie Mazās Juglas nākamajā dienā sagaidāma sīva kauja: «.. *da stehen Letten; das sind nicht Russen!*..»* To virsnieki atkārtotiski vairākkārt.⁷⁸

Nākamā diena, t.i., 2. septembris, patiesi izvērtās par vienu no asiņainākajām 2. latviešu strēlnieku brigādei, pret kuru tika raidītas 14. Bavārijas un 1. gvardes rezerves divīzijas daļas.⁷⁹ Pretinieka pārspēks bija liels gan skaitliskā karotāju attiecībā, gan kara tehnikas ziņā. Taču 2. brigāde nenodrebēja, tā pašai izlīdzīgi pieņēma nevienlīdzīgo cīniņu. Aizturot ienaidnieku, bija jāiegūst laiks, lai 12. armijas galvenie spēki, arī 1. latviešu strēlnieku brigāde, pagūtu izslīdēt no vāciešu gatavotā «maisa». Tātad no 2. brigādes pulku izturības lielā mērā bija atkarīgs visas 12. armijas liktenis.

Tas varēja likties paradoksāli, ka pavēlniecībai paklausīgās karaspēka daļas bēga, retos gadījumos uz laiku izrādot uzbrucējiem

* «.. tur stāv latvieši, tie nav krievi..» (vācu val.).

pretestību, bet nepakļāvīgie un daudzu pirms tam nopeltie latviešu strēlnieki izrādījās gatavi aizstāvēties līdz pēdējai iespējai. Lielinieki šādu latviešu strēlnieku apņēmību vēlāk skaidroja ne tikai kā uzpurēšanos armijas labā, bet arī kā apņemšanos nosargāt, nepieļaut vācu karaspēka tālākvirzīšanos uz revolūcijas šupuli — Petrogradu. Veikt šo otro uzdevumu nekādā ziņā nebija strēlnieku spēkos. No vienas brigādes nevarēja prasīt to, ko nespēja vesela armija. Izskaidrojums bija daudz prozaiskāks un nepavisam ar Krievijas galvaspilsētu nesaistīts. Strēlnieki nebija zaudējuši ne pieņēmuma jūtas pret dzimteni Latviju, ne pašlepnumu. Viņi vienkārši nevarēja rīkoties līdzīgi tiem «tēvijas aizstāvjiem», kuri bēga, atpakaļ neskatīdamies. Daži štābi un daļas tā aizrāvās, ka atjēdzās tikai Pleskavā.

Visgrūtāk klājās 5. Zemgales pulkam. Laiku pa laikam vācu lielgabali pret zemgaliešu ierakumiem vērsa istu viesuļuguni. Piekomandētās pāris vieglās baterijas, tāpat palīgos pieteikušos smago lielgabalu pulku galvenokārt izmantoja kājnieku uzbrukumu atsišanai. Kad lādiņi izbeidzās, baterijas aplusa, un zemgaliešiem atlika paļauties uz pašu šautenēm, ložmetējiem un vīra dūšu.

Vairākkārt nonākot sadursmēs ar ienaidnieku, pēc forsēta nakts pārgājiena no Olaines apkārtnes cauri Rīgai Lielo un Mazo Juglu sasniedza 1. latviešu strēlnieku brigāde. Taču uzbrucēju pusē joprojām palika liels pārspēks.

Noturēties kļuva arvien grūtāk. Vācu kājnieku ķēdes cita aiz citas neatlaidīgi pulējās ieņemt 5. Zemgales pulka ierakumus. Kad pretiniekam beidzot izdevās ielauzties tajos, izraisījās ārkārtīgi sīksta tuvcīņa. Zemgalieši laida darbā durkļus un šauteņu laides, pat ēdienu katliņus, akmeņus un dūres. «Šeit īsti pierādīja latviešu strēlnieki savu drosmi un patstāvību. Dažās vietās strēlnieki savu virsnieku vadībā devās vāciem virsū un ar durkļu palīdzību atsvieda viņus tālu no mūsu ierakumiem,»⁸⁰ vēlāk «Latvju Strēlniekā» rakstīja kāds no kaujas dalībniekiem. Pēc katra uzbrucēju triecienviļņa pozīciju aizstāvju skaits saruka jo mazāks, bet viņi neatstāja šaviņu saārdītos un pusaizbērtos ierakumus. Kad ienaidniekam likās, ka no latviešiem diezin vai kāds palicis dzīvs, un atkal uz priekšu tika raidītas kājnieku ķēdes, to priekšā kā no zemes jau

* Kad pēc A. Kerenska pavēles 1917. gada 8. septembrī slēdza «Brīvo Strēlnieku», tas drīz vien atsāka iznākt ar nosaukumu «Latvju Strēlnieks».

kuru reizi izauga strēlnieku stāvi un metās tām pretim, sagādājot vācu kājniekiem, pēc reihā vēsturnieku visai nenoteikta apgalvojuma, «jūtamus zaudējumus»⁸¹.

2. latviešu strēlnieku brigādei aizstāvot Mazās Juglas pozīcijas, ienaidnieka apšaudīto Rīgu pameta gan daudzas civilās, gan militārās iestādes. Izbrauca Iskolastrels, lielā steigā evakuējās «Brīvā Strēlnieka» redakcija, pametot arhīvu un laikrakstam sagādāto papīru. Izmantojot vispārējo apjukumu, atkāpjošās krievu karaspēka daļas neiztika bez laupīšanām un marodierisma. Tika demolēti veikali, juvelieru u.c. darbnīcas, turklāt vēl atbildību par visu to mēģināja uzvelt... latviešiem.

Beidzot 2. septembrī plkst. 18 ģenerālis D. Parskis pavēlēja 2. latviešu strēlnieku brigādei atkāpties. Brigāde bija aizturējusi pretinieku uz 26 stundām, 12. armijas galvenie spēki bija atkāpušies uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem no Rīgas.

Apturēt un koncentrēt Rīgu atstājušās karaspēka daļas aizsardzības organizēšanai nebija cerību. Kareivji vairākumā gadījumu nepakļāvās virsnieku rīkojumiem un pavēlēm. Gaisā nedalīti dominēja vācu lidmašīnas ar melnajiem krustiem. Izlūkojot un bombardējot, tās vēl vairāk palielināja atkāpjošos kareivju nervu spriedzi. Redzot priekšā jātniekus, atskanēja saucieni: «Vācu kavalērija! Esam atgriezti!» Tūlīt pat sākās neiedomājama panika. Artilēristi pameta lielgabalus, vezumnieki — vezumus. «Nekādas varas, izņemot instinktu varu, nebija pār šiem pūļiem. Viņas nespēja savaldīt ne ložmetēji, ne komandieri, kuri tāpat kā zaldāti blandījās pa ceļiem, nezinādami, kur atrodas divīzijas un korpusi,»⁸² paša pieredzēto aprakstīja E. Virza. Ceļā šiem karavīru pūļiem pagādījušies civilo bēgļu vāgumi tika apgāzti un sašķaidīti, daudzi cilvēki savainoti.

Sākot atkāpšanos, 2. latviešu strēlnieku brigādes pulkiem, pirmkārt zemgaliešiem, vajadzēja vispirms atrauties no uzbrucējiem, kuri burtiski vai mina uz papēžiem. Īstā brīdī kādas strēlnieku rotas flankējošā uguns atšķēla sekotājus.

5. Zemgales pulka rindas bija sarukušas pavisam retas. Zaudējumi sasniedza 2/3 no kaujas sastāva. 1. un 5. rota bija gandrīz pilnīgi iznīcināta. Pēc dažām dienām, kad tika saskaitīti kritušie un ievainotie, izrādījās, ka virsnieki zaudējuši ap 80%, strēlnieki — ap 67%.⁸³ Stipri bija cietis arī 8. Valmieras pulks. Pārējām brigādes daļām zaudējumi bija mazāki.

Pēc ziņu ievākšanas 12. armijas štābs konstatēja, ka latviešu strēlnieku daļas zaudējušas 6437 vīrus jeb ceturto daļu no visas armijas zaudējumiem; latviešu bija 41,5% no visiem kritušajiem un bez vēsts pazudušajiem, un 17% no ievainotajiem.⁸⁴ Pēc vācu datiem, kādi 9000 12. armijas karavīru tika saņemti gūstā, tāpat pretinieka rokās nonācis liels daudzums kara tehnikas, tai skaitā 262 lielgabali⁸⁵ jeb 37% no 12. armijas vieglās un smagās artīlērijas kopējā stobru skaita.⁸⁶ Tas bija daudz.

Pēc ilgāka laika par latviešu strēlniekiem 1917. gada septembra pirmajās dienās izteicās ļoti atzinīgi. Par viņiem rakstīja visdažādākie laikraksti. Augstu tika novērtēta latviešu strēlnieku pašaizliedzība un varonība, kas daudzus bija pārsteigusi.

Pār 5. Zemgales pulku nolija Jura krustu lietusi; ziņoja par 642 strēlnieku un 22 virsnieku apbalvošanu.⁸⁷ Krievijas armijā, cik zināms, tādai šī apbalvojuma masveida piešķiršanai nebija precedenta. Toties 43. korpusa komandieris ģenerālis V. Boldirevs, kura štābs un divīzijas, ja arī bija izcēlušās, tad ar mudīgu atkāpšanos, līdzīgi kā agrāk ģenerālis N. Trikovskis, pacentās 2. latviešu strēlnieku brigādes nopelnus galvenokārt pierakstīt savam korpusam.* Maldinātā 12. armijas pavēlniecība izteica sevišķu pateicību šim, tāpat 2. Sibīrijas strēlnieku korpusam, jo tiem, lūk, gandrīz vienīgajiem esot nācies iznest visu cīņu smagumu ar pretinieka pārspēku, kad citi bēguši, radot apjukumu un paniku.⁸⁸ V. Boldireva talants «rakstu darbos» nepalika bez ievēribas, un drīz viņš tika iecelts par Ziemeļu frontes 5. armijas pavēlnieku.

Pēc atkāpšanās 12. armijas tuvākajā aizmugurē vēl labu laiku turpinājās haoss, nevarēja vien beigties patvarības. No karaspēka daļām noklīdušie kareivji aplaupīja apkārtējos lauku iedzīvotājus. Nekādas kārtības nebija ievainoto evakuēšanā, daudzus no viņiem vienkārši pameta. Trūka sanitāro vilcienu, tādēļ ievainotos ievietoja parastajos satiksmes vilcienos, iepriekš izsēdinot veselos kareivjus un simulantus.

Sadarbojoties ar vietējām pašvaldības iestādēm, Iskolastrels mēģināja nodibināt kārtību Cēsīs un to apkārtnē. Steigšus organizēja ēdināšanas punktus, sagādāja produktus. Produktus ņēma no in-

* Patiesības labā jāsaka, ka ziņojumā atzīmēti «arī» (!) 5. un 6. latviešu strēlnieku pulks.

tendantūras, kas tos gatavojās iznīcināt, lai nekristu ienaidnieka rokās. No pulkiem nošķirušos strēlniekus reģistrēja un nosūtīja atpakaļ, kā saka, pēc piederības. Papildu rūpes sagādāja dezertieri un dažādi tumši elementi.

Kādā no Iskolastreļa pirmajām sēdēm Cēsīs tika aplūkots latviešu strēlnieku daļu stāvoklis pēc Rīgas krišanas. Noskaidrojās, ka daudzos gadījumos pulku komitejas nav bijušas uzdevumu augstumos, vairāki to locekļi palikuši Rīgā. Tādēļ Iskolastrels komandēja pārstāvjus uz brigādēm «saformēt jaunas pulka komitejas, kas grūtā brīdī neatstās savus biedrus». Gluži negaidot izrādījās, ka uzdevums nav tik vienkārši izpildāms, jo «vaina esot pašu strēlnieku vēsajā pretimnākšanā»⁸⁹. Īsi sakot, komitejas «pārbaudi ar kauju» nebija izturējušas. Atzinība tika komandieriem, un varēja domāt, ka strēlnieku un virsnieku attiecības vairs nebūs tik asas. Pat vairāk, daudzos gadījumos tās bija krietni uzlabojušas.⁹⁰ Taču lielinieku interesēs nebija pieļaut kaut daļēju izlīgumu.

Ģeneralitāte ar augstāko virspavēlnieku L. Korņilovu priekšgalā Rīgas krišanu centās izmantot militāras diktatūras nodibināšanai Krievijā. Aktivizējoties viņa atbalstītājiem 12. armijā, Iskolastrels izsauca uz Cēsīm 4. Vidzemes pulka mācību komandu. Bija nolemts kontrolēt štābus, arestēt enerģiskākos korņiloviešu līdzjutējus. Tas arī tika darīts.

Apcietināja Cēsīs iebrukušo ģenerāļa L. Korņilova emisāru A. Gučkovu* ar visu viņa «svītu». Pret militārās diktatūras atbalstītājiem stingri nostājās Latviešu strēlnieku rezerves pulks, kas uzņēmās kontrolēt karaspēka vienības un apsargāt karamateriālu noliktavas pilsētā.

Kā zināms, ģenerāļa L. Korņilova plāns izgāzās. Viņa neveiksme ļāva lieliniekiem ne tikai nostiprināties, bet pat redzami palielināt ietekmi Krievijā gan kareivju, gan civiliedzīvotāju vidū. Apsvēris situāciju, V. Ļeņins nekavējās orientēt savu partiju uz varas sagrābšanu. Jaunus uzdevumus saņēma LSD lielinieki, kam vajadzēja sekmēt izšķirošos notikumus Petrogradā.

Par pašaieliedzību pie Mazās Juglas latviešu strēlniekiem pavīdēja cerība īstenot kādu vēl 1917. gada pavasarī radušos ieceru. 10. septembrī V. Ozols Iskolastreļa sēdes dalībniekus iepazīstināja

* Pagaidu valdības pirmajā sastāvā viņš ieņēma kara un jūras ministra posteni.

ar iespējamo abu latviešu strēlnieku brigāžu apvienošanu vienā korpusā, pulkus pastiprinot ar artilēriju, inženieru u.c. tehniskām daļām.⁹¹ Galvu par to bija laužījuši V. Ozols un J. Vācietis. Pēdējais korpusa formēšanu visnotaļ saistīja ar latviešu tautas interešu aizstāvēšanu.

Strēlnieku attieksme pret korpusa formēšanu bija labvēlīga un pretimnākoša. Todien gan visas runas par korpusu aprobežojās ar nekonkrētām norādēm.

Liekas, nav tādas 1917. gada notikumiem Latvijā veltītas padomju režīma laika publikācijas, kura nepieminētu lielinieku pānākumus Vidzemes Zemes padomes un apriņķu zemes padomju vēlēšanās. Ar tām pamatoja tautas «politisko izvēli». Taču lielinieku saņemto vēlētajū balsu īpatsvaram ir otra, līdz šim maz apzināta puse. Proti, vietām visai zemā vēlētajū aktivitāte, pat tur, kur to nepavisam negaidīja.

Tā, piemēram, Valmieras apriņķa zemes padomes vēlēšanās 1917. gada 23. septembrī Rūjienas pagastā (LSD lielinieki tur bija ieguvuši 80,1% balsu) no reģistrētajiem 855 vēlētajiem, piedalījās tikai 236 jeb 27,3%.⁹² Acīmredzot ir vērts mēģināt pārbaudīt vēlētajū aktivitāti vācu karaspēka neokupētajā Vidzemes daļā kopumā.

Joprojām bieži tika cilāts nacionālais un ar to saistītais Latvijas autonomijas jautājums. Katrā ziņā LSD lieliniekiem visgrūtāk bija ietekmēt sev vēlamā virzienā latviešu strēlnieku nacionālo noskaņojumu.

Lieliniekiem nācās izdarīt korektīvas autonomijas problēmas izklāstā, viņu manipulēšana ar pasaules revolūcijas saukļiem vietā un nevietā gluži vienkārši «negāja cauri».

1917. gada 25. septembrī Iskolastrels vienbalsīgi lēma, ka lozungs par tautu pašnoteikšanās tiesībām attiecināms uz Krievijas mazo tautu organizēšanos. Tika izteikta atziņa, ka latvieši «šo tiesību pirkuši ar savu labāko dēlu asinīm»⁹³, kas atbilda visstingrākajiem kritērijiem. Nekādas priekšrocības netika pieprasītas, taču respektēt šīs vēlmes gan. Pēc nepilna mēneša «Latvju Strēlnieks» publicēja «Latvijas autonomijas pamatprincipus», ko bija izstrādājis deviņpadsmit cilvēku lielā jaukta sastāva Valkas autonomijas nodaļa — A. Birkerts, P. Birkerts, J. Bokalders, O. Kārklīšs, K. Ozoliņš, Z. Meierovics u.c. Šādai sadarbībai gan nebija ilgs mūžs.

5. Oktobra apvērsums un latviešu strēlnieki

Rīgas krišanas dienās lielus zaudējumus bija cietusi latviešu strēlnieku daļu LSD organizācija, kuras biedru skaits bija sarucis vairāk nekā uz pusi. Dažos pulkos komunistiskās frakcijas izrādījās pavisam izirušas. Tādēļ lielinieki pielika visas pūles to ātrākai atjaunošanai un papildināšanai.

Kaut arī 12. armijas frontē nekas neliecināja par jaunu uzbrukumumu no vācu puses, frontes intereses nevarēja atstāt bez ievēribas. Septembra otrajā pusē Iskolastrels pieņēma īpašu lēmumu «zemes aizsardzības lietā»⁹⁴. Visām latviešu strēlnieku organizācijām uzdeva enerģiski piedalīties aizsardzības pasākumos, neatlaidīgi uzstāties pret dezorganizējošām parādībām. Lai vēl vairāk kontrolētu karaspēka daļu stāvokli, pulkos un brigādēs ieviesa komisāru institūtu. Brigādes komisārus iecēla Iskolastrels, bet pulku komisārus — šo pulku komitejas. Par visu latviešu strēlnieku pulku komisāru kļuva S. Nahimsons, kurš līdz tam darbojās 12. armijas LSD kara organizācijā. Turpmāk ikviena pavēle stājās spēkā tikai pēc tam, kad to parakstīja attiecīgais komisārs. Nepakļaušanos komisāra rīkojumiem pielīdzināja Latviešu strēlnieku pulku apvienotās padomes ignorēšanai.

Komisāru iecelšana liecināja par lielinieku kontroles pastiprināšanos latviešu strēlnieku pulkos, tādēļ to neuzņēma bez iebildumiem. Vairāku pulku komandieri negribēja atzīt jaunās amatpersonas. Šādos gadījumos Iskolastrela nostāja bija nepiekāpīga. Ar nepaklausīgajiem izrēķinājās, veicot komandējošā sastāva «tīrīšanu no korņiloviešiem».

Pulku komitejas sāka izvirzīt prasību par komandieru ievēlēšanu,⁹⁵ ko, kā jau minēts, bija ieteicis P. Stučka. Prasību motivēja ar to, ka strēlnieki sarežģītajā politiskajā situācijā uzticēšoties tikai pašu demokrātiski ievēlētiem komandieriem. Lielinieki uzmanīgi vēroja ne tikai pulku un bataljonu komandieru izturēšanos, tie pārbaudīja arī rotu un komandu komandierus, t.s. jaunāko komandējošo sastāvu, un lēma par viņu atstāšanu amatos.

Latviešu strēlnieku rezerves pulka komiteja pretojās pavēlniecības mēģinājumam pārcelt pulku no Valmieras uz Novgorodas guberņu. Izdevās panākt, ka pulku atkal izvietoja netālajā Tērbatā.

1917. gada rudens sākumā pasliktinājās latviešu strēlnieku pulku materiālā apgāde. Strēlnieki sūdzējās, ka trūkst zābaku,

veļas, šineļu, pārāk pieticīgas kļuvošas pārtikas porcijas. Lai gan vairākkārt tika pieprasīts uzlabot karaspēka daļu apgādi, tikpat kā nekas netika panākts. Ekonomiskā biedrība, kas bija atjaunojusi darbību pāris nedēļu pēc atkāpšanās no Rīgas, līdzekļu trūkuma dēļ arī maz ko iespēja. Laika apstākļi nelutināja: bieži lija, naktis kļuva aizvien vēsākas. Pulku apakšvienības noraidoši uzņēma norādījumus par apmācībām, bieži atteicās tajās piedalīties. Komitejas to izskaidroja ar nogurumu, nepieciešamību atpūsties.

Atrazdamies aizmugurē, latviešu strēlnieki negarlaikojās un neurēja rokas klēpī, vismaz vairākums no viņiem atrada sev piemērotu nodarbošanos. Daudzi aizrautīgi lasīja grāmatas, aizņemoties no apkārtējo māju iedzīvotājiem. Darbojās svešvalodu (vācu un franču valodas), grāmatvedības pamatu kursi, tika lasītas lekcijas par atsevišķiem mākslas un literatūras jautājumiem u.c. problēmām. Pasniedzēji atradās pašos pulkos no bijušo tautskolotāju, grāmatvežu, profesionālo mākslinieku aprindām. Tomēr entuziastu skaits bija sarucis, salīdzinot ar agrāko periodu. Lielinieku agitatori neatlaidīgi turpināja iesaistīt strēlniekus politisko jautājumu apspriešanā, ievirzot to sev vēlāmā gultnē. Šajā ziņā agitatori nebija jāmāca.

Vecās Krievijas armijas demoralizācija gāja plašumā un dziļumā. Disciplīna dažviet Latvijā bija tiktāl noslīdējusi, ka šķita zudusi pat elementāra iekšējā kārtība. Pašķīdis bija «kreisais bloks», no kura, kā konstatēts Iskolastrela slēgtajā sēdē 18. oktobrī, «nav nekas vairs palicis pāri»⁹⁶. Nemitējās civiliedzīvotāju sūdzības par aizmugures daļām. «Galvenie laupītāji ir kazaki. Viņiem nekas nav svēts,» teikts kādā 1916. gada ziņojumā, iesakot sodīt vainīgos un atņemt kazakiem policijas funkcijas.⁹⁷ Pēc gada stāvoklis šajā ziņā bija kļuvis vēl sliktāks. Apbruņotie karavīri patiesi rikojās kā ieņemtā ienaidnieka teritorijā: ar varu atņēma pārtikas produktus, apšāva mājlopus, dažkārt nogalināja cilvēkus, ja viņi traucēja vai mēģināja pretoties laupītājiem. Pavisam nevarīgas izrādījās 12. armijas «militārās apsardzes vienības», kuru tiešais uzdevums bija novērst visas minētās varmācības un aizturēt dezertierus. Laupīšanām un vardarbībai nemitoties, latviešu strēlnieki izrādīja gatavību piedalīties marodierisma apkarošanā. 5. Zemgales pulka komandieris J. Vācietis izdeva īpašu pavēli, uzdodot zemgaliešiem aizstāvēt vietējos iedzīvotājus pulka izvietojuma (pie Valmieras—Ainažu šaursliežu dzelzceļa) tuvumā.⁹⁸ Iskolastrels ilgu laiku atturējās iesaistīt latviešu strēlniekus kārtības

uzturēšanā aizmugurē, aizbildinoties ar nevēlēšanos izsaukt nacionāla rakstura nesaskaņas, līdz aizmugures daļu komitejas atklāti sāka spriedelēt: «Nu ko, latvieši visi ir buržuji.»⁹⁹ Tā jau bija marodierisma attaisnošana. Mērs bija pilns, un latviešu strēlnieku vienības laiku pa laikam enerģiski kontrolēja un kratīja formās tērptos laupītājus, dzelzceļa stacijās atņemot piesavinātās mantas un neļaujot izvest tās no Latvijas.

Tikmēr Petrogradā brieda konfliktsituācija, kuru apzināti gatavoja lielinieki. Ekonomiska sabrukuma un armijas demoralizācijas apstākļos turpinot karu, atsakoties no pārkārtojumiem agrārajā, administratīvajā u.c. jomās, Krievijas Pagaidu valdība bija radījusi plašu iedzīvotāju slāņu dziļu neapmierinātību, kas turpināja pieaugt. «Pagaidu valdība.. nonāca pilnīgas paralīzes stāvoklī,» — tā, sabiezinot krāsas, vēlāk raksturota situācija Krievijas valsts varas virsotnē kādā no politisko emigrantu izdevumiem. «Izsūtīja pavēles, telegrammas uz provinci, lūdzās un draudēja, bet neviens vairs neuzklausa rīkojumus.»¹⁰⁰ Trumpji atradās lielinieku rokās, jo viņi solīja tūlītēju mieru, zemi un iedzīvotāju vairākumam pieņemamu valdību. Pretēji oficiālās varas pārstāvju inertumam šī partija rīkojās ļoti enerģiski. Savlaicīgi tika veikta sagatavošanās varas sagrābšanai.

Pēc saņemtajiem norādījumiem no Petrogradas — no lielinieku vadības — nelegāli tika izveidota 12. armijas rajona Kara revolucionārā komiteja (KRK) ar LSD biedru J. Čariņu priekšgalā. Divdesmitgadīgais praporščiks izcēlās ar aktivitāti un iniciatīvu. Šai KRK pakļāvās Iskolastrels. Nelegālas trīs cilvēku KRK tika radītas katrā latviešu strēlnieku pulkā. Tām vajadzēja nodrošināt pulku gatavību izpildīt 12. armijas rajona KRK rīkojumus.

Pagaidu valdību atbalstošā 12. armijas štāba un Iskosola rīcībā trūka karaspēka daļu, uz kurām varētu paļauties. Vēl mazāk iespēju aktīvi pretdarboties bija latviešu pilsoniskajām partijām un organizācijām, arī LKNS. Tā bija iestājusies 12. armijas Nacionālajā blokā* kopējai cīņai pret lieliniekiem. Viņu nostājas dēļ nebija īstenojams A. Krodera ieteikums strēlniekiem, politiskajos un sociālajos jautājumos paliecot kopā ar LSD, «nacionālajā jautājumā meklēt dzīvus sakarus ar visu tautu»¹⁰¹. Lielinieciskais Iskolastrels atteicās no līdzdalības pilsonības un intelīgences ierosinātajā Latviešu pagaidu nacionālās padomes (LPNP) veidošanā

* LKNS tajā pārstāvēja poručiks F. Vītoliņš un praporščiks S. Staprāns.

un noraidīja Vidzemes Zemes padomes pilsoniskās daļas uzaicinājumu līdzdarboties iecerētās Latvijas Pagaidu valdes sastādīšanā. Šai Pagaidu valdei paredzēja nodot neokupētās daļas pārvaldi ar tiesībām noteikt Latvijas Satversmes Sapulces vai Nacionālpadomes sasaukšanas termiņu un kārtību.¹⁰²

«Latviešu strēlnieku pulku Mazā padome attiecībā uz Latviju pastrīpo latviešu strēlnieku agrāko lēmumu, ka Latvijai jābūt nedalītai, viņai jādod visnoteiktākās pašnolemšanās tiesības,»¹⁰³ tika paziņots 3. novembra Iskolastreļa paplašinātajā sēdē, domājams, lai novērstu uzmanību no pilsonisko organizāciju aktivitātēm. Patiesībā iskolastreliešu prātus aizņēma pavisam citas domas, saistītas ar «X» stundas tuvošanos.

Diezin vai to var uzskatīt par nejaušību, ka 5. novembrī Cēsīs no augstākā virspavēlnieka Galvenās mītnes tika saņemta telegramma¹⁰⁴ — atļauja formēt latviešu strēlnieku korpusu.* Tā drīzāk jāvērtē kā novēlojies mēģinājums iespaidot latviešu strēlnieku noskaņojumu.

12. armijas rajona KRK izvirzīja latviešu strēlnieku pulkiem uzdevumus, kas tiem bija jāizpilda, sākoties apvērsumam Krievijas galvaspilsētā. Speciālais ievadraksts («Priekšvakarā») klajā nākušajā «Latvju Strēlnieka» numurā¹⁰⁵ nelika šaubīties, ka izšķirošais brīdis ir gluži tuvu.

Kad 7. novembra rītā Latvijā uzzināja par bruņotā valsts apvērsuma sākumu Petrogradā, nekavējoties legalizējās 12. armijas rajona KRK. Diennakti vēlāk tā publicēja manifestu ar vēsti par Krievijas Pagaidu valdības gāšanu.

Latviešu strēlnieku daļās no LSD lieliniekiem izraudzīja komi-sārus — kontrolierus dežūrām pastā, telegrāfā u.c. «Gandrīz neviens labprāt negribēja uzņemties jaunus, nezināmus pārvaldes pienākumus,» skaidroja K. Poema. — «Un tiešām, viss vairums biedru bija vai nu vienkārši fabrikas strādnieki, vai lauku puīši, kuri tikko savu vārdu prot parakstīt un baidījās, ka viņus «neapved ap stūri» u.t.t. Pat tie, kas atklāti nepretojās, jaunus priekšlikumus tomēr uzņēmās kā smagu nastu un, kā saka, no tā «pat naktī nevarēja gulēt». Tikai partijas disciplīna daudzus piespieda padoties neizbēgamam liktenim.»¹⁰⁶ Pateikts atklāti un bez parastā

* Iepriekš savu piekrišanu bija apliecinājuši Ziemeļu frontes komisārs V. Voitinskis un Pagaidu valdības kara ministrs A. Verhovskis (KVKVA, 366. f., 1. apr., 93. l., 35., 37., 38. lp.).

strēlnieku revolucionārā apzinīguma «uzfrizēšanas», kas nebūt nebija tik izteiksmīgs, kāds tas parasti figurēja vēlākajos padomju izdevumos. Skaidrs arī tas, ka būtu par daudz prasīts, lai šie vienkāršie strādnieki un lauku puīši patstāvīgi orientētos tālaika sarežģītajos politikas labirintos. Tur tiem pilnīgi vajadzēja palauties uz pieredzējušo LSD biedru suflēto.

Stingra pārbaude aptvēra gandrīz vai visus pulkā palikušos virsniekus. Viņiem vajadzēja paskaidrot, kādu politisko partiju atbalsta, raksturot savu attieksmi pret padomju varu un tās rīkojumus, atbildēt, vai ir gatavi vadīt padotos cīņā pret kontrrevolūcijas spēkiem. «Tos, kas deva svinīgu publisku solījumu, atstāja savās vietās. Pārējos vai nu arestēja, vai arī atcēla no amata, ņemot vērā viņu izturēšanos un agrāko darbību.»¹⁰⁷ vēlāk šajā sakarībā izteicās A. Mucenieks, atceroties 6. Tukuma pulkā pieredzēto. Pirms gadiem piecpadsmit sešpadsmit sarunā ar šīs grāmatas autoru viņš piebilda, ka tajās dienās negaidot kļuvis par liecinieku strēlnieku sarīkotai krietni savdabīgākai nelielas virsnieku grupas pārbaudei. Kādā plāviņā šie virsnieki pēc kārtas sēdināti jaunam bullēnam uz muguras; kam izdevies brītiņu noturēties, to pavadījuši atzinīgi saucieni, toties neveiksmīniekus izsmējuši. Šāda «pārbaude», tāpat uzpleču noraušana virsniekiem, kas «nāca modē», abpusējās attiecības vēl vairāk sarežģīja.

Kara revolucionārās komitejas arestēja lielu skaitu virsnieku latviešu strēlnieku pulkos. 6. Tukuma pulkā, piemēram, apcietināja pulka komandieri apakšpulkvedi K. Berķi, adjutantu štābkapteini K. Čabli un viņa palīgu poručiku T. Kaufeldu, abus bataljona, tāpat daudzus rotu un komandu komandierus. Līdzīgs stāvoklis bija citos pulkos. Ilgi turēt virsniekus, izņemot nedaudzus — kapteini L. Jankovski, štābkapteini K. Rubi un poručiku V. Semolu u.c. —, apcietinājumā nevarēja. Tikai pēc parakstīšanās par neizbraukšanu no Cēsīm atbrīvoja 2. Rīgas pulka komandieri pulkvedi M. Peniķi, pēc tam arī citus, apmierinoties ar formālu godavārdu. Vēlāk ne viens vien no aresta atbrīvotais virsnieks minēja strēlnieku korekto izturēšanos pret apcietinātajiem. «Komisāriem un komitejām,» apgalvoja 2. Rīgas pulka podporučiks V. Ošs, «ir vēl daudz jāpūlas, lai strēlniekus padarītu pēc sava gīmja un līdzības.»¹⁰⁸ Laba daļa strēlnieku jutās neērti lielnieku vietā par komisāru izrīcību. Latviešu strēlnieki nenoslīdēja tik zemu, kā to varēja vērot citās 12. armijas daļās. Krievijas armijā līdz carisma krišanai daudzi virsnieki bija iecienījuši

«purna daudzīšanu» un fizisku izrēķināšanos ar kareivjiem. Nu, likās, bija sagaidīts bumeranga efekts, un kareivji atkal un atkal iekaustīja sariebušos virsniekus.

Uz neizglītotajiem kareivjiem, agrākajiem sādžiniekiem, starp kuriem liela daļa bija analfabētu, latviešu strēlnieki visumā noraudzījās no augšas. Lielinieku aģitatori veltīgi centās iestāstīt, ka tie esot tādi paši šķiras brāļi. Pārāk uzskatāma bija šo vārdu neatbilstība īstenībai.

Protams, bija vairāki augstāka ranga latviešu virsnieki, pret kuriem lielinieki neatlāvās aizskarošu izturēšanos. 5. Zemgales pulka komiteja apmierinājās ar pulkveža J. Vācieša paskaidrojumu, ka viņš arī turpmāk paliks kopā ar strēlniekiem. Līdzīgu nostāju pauda 7. Bauskas pulka komandieris G. Mangulis.

Vairākums no apcietinātajiem virsniekiem piekrita sekot pulkiem, kad tie 12. armijas rajona KRK uzdevumā devās ieņemt norādītos aprīņu centrus un dzelzceļa mezglu punktus. 1. Daugavgrīvas un 3. Kurzemes pulks pārņēma savā kontrolē Cēsis, 6. Tukuma un 7. Bauskas pulks — Valmieru. Nesen uzņēmies 12. armijas komandēšanu, ģenerālis J. Juzefovičs bez panākumiem protestēja pret šo latviešu strēlnieku pulku patvalīgo rīcību.¹⁰⁹ Pavēlniecības bezspēcība no akūtas stadijas pārgāja hroniskā.

Lai ieņemtu Valku, kur atradās 12. armijas štābs un Iskosols, tāpat nodibinājusies pretlielinieciskā «Dzimtenes un revolūcijas glābšanas komiteja», 12. armijas rajona KRK deva attiecīgu pavēli 6. Tukuma pulkam un 436. Novoladogas pulka 2. bataljonam. Pie Strenčiem tiem pievienojās smagās artilērijas baterija.

Valka bez kaujas tika ieņemta 20. novembrī, jo armijas štābu un Iskosolu izrādījās pametuši pat kazaki. Pilsēta kļuva par Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes izpildkomitejas — Iskolata — darbības centru. Iskolats bija Vidzemes ziemeļu un austrumu daļas autonomas pārvaldes institūcija. Vēlāk garnizona dienestam Valkā izvietoja 2. Rīgas pulku.

Jaunās varas pirmie soļi lika saprast, ka tā nedomā pielaut demokrātiju vecajā izpratnē, bet saista vienīgi ar pašas interesēm. Lielinieki neslēpa nepatiku pret pilsoniskās preses izdevumiem. 19. novembrī 3. Kurzemes virsnieku, ārstu un kara laika ierēdņu pilnsapulce, nosodot lielniekus par varas sagrābšanu, pauda nopietnas bažas un prasīja atjaunot pilnīgu preses un vārda brīvību. Kas to deva! 22. novembrī lielnieka praporščika

Ž. Zonberga vadīta strēlnieku grupa ieradās LKNS laikraksta «Laika Vēstis» redakcijas telpās, arestējot līdzstrādniekus poručiku A. Plensneru, strēlniekus J. Porieti un J. Bīskapu. 12. armijas rajona KRK, kam vairāki tās locekļi (Iskolastrela priekšsēdētājs P. Bārda, J. Jēkabsons) pārmeta nepieciešamā takta trūkumu un «karstas putras strēbšanu», steigzās pārtraukt nevēlamā laikraksta iznākšanu. Tik vienkārši tas gan nebija panākams, vajadzēja vien pagaidīt līdz attiecīgam Iskolata lēmumam 1917. gada decembrī.

Bezpartejisko strēlnieku vairākumu ar revolūcijas «taisīšanu» uz ilgu laiku aizraut nevarēja. Ja vien tas bija iespējams, strēlnieki labprāt apmeklēja dažādus sarīkojumus. Šajā ziņā labākos apstākļos atradās rezerves pulka rotas Tērbatā, kur notika gan latviešu mākslinieku koncerti, gan teātra izrādes. Līdzās pazīstamiem māksliniekiem — A. Kornetam, O. Pļavnieci un G. Helmanim, tāpat komponistam A. Kalniņam — sarīkojumos piedalījās koristi—strēlnieki un no viņu vidus izvirzījušies talanti, kā, piemēram, vēlākais Nacionālā teātra aktieris R. Parņickis. Šie sarīkojumi vairāk nekā cits kas stiprināja latviešu strēlnieku nacionālo pašapziņu, par ko satraucās viens otrs pārliecināts pasaules revolūcijas ideologs. Taču lielinieku pretaģitācijai nopietnu panākumu nebija. Pēc aculiecinieka atstāsta, ne viens vien agitators slaucījis asaras, kad A. Kornets 25. novembrī pārpildītajā Tērbatas Sv. Jāņa baznīcā dziedājis A. Jurjāna «Lūgšanu par tēviju».¹¹⁰ Domājams, strikts aizliegums apmeklēt līdzīgus sarīkojumus nesekoja tādēļ, ka grūti būtu bijis nodrošināt tā izpildi. Nenoliedzami, ar strēlnieku noskaņojumu vajadzēja rēķināties.

Virsnieku skaits latviešu strēlnieku pulkos turpināja sarukt, tādēļ 1. Daugavgrīvas pulka komitejai un komunistiskajai frakcijai pilnīgi negaidīta bija lieliniekiem nebūt nesimpatizējošā pulkveža F. Brieža atgriešanās pēc ilgstošas ārstēšanās. 26. novembrī pulka komiteja paplašinātā sastāvā sprieda, ko darīt. Pēc ilgām pārrunām pulka komandiera likteni izšķīra balsojot. Divpadsmit sēdes dalībnieki nobalsoja par F. Brieža nepieņemšanu, pieci bija pretējās domās, bet trīs sēdes dalībnieki atturējās. Par 1. Daugavgrīvas pulka komandieri ievēlēja lielinieku praporščiku R. Vainjāni,* nomainīja arī

* Kādu citu praporščiku — R. Kirhenšteinu — ievēlēja par 6. Tukuma pulka komandieri. Tā nu tas bija, par latviešu strēlnieku pulku, bataljonu, rotu un komandu komandieriem arvien biežāk kļuva, respektīvi, tika ievēlēti, jaunākie virsnieki un apakšvirsnieki, pat strēlnieki. Ne visi izraudzītie kandidāti bija ar mieru uzņemties atbildību, citi jaunajiem pienākumiem izrādījās pavisam nepiemēroti.

pulka komisāru; E. Lindes vietā stājās E. Briedis.¹¹¹ Tā F. Briedis, kas, sevi netaupīdams, no daugavgrīviešu rotas komandiera bija uzdienējis līdz pulka komandierim,* nu varēja doties uz visām četrām debess pusēm. Vēl toruden no pulkiem atvadījās pulkveži A. Zeltiņš un M. Peniķis. Pulkus atstāja ārsti un feldšeri, ne visi, protams. Medicīniskā personāla samazināšanās un sanitārās apkopes pasliktināšanās arī neko labu nesolīja.

1917. gada decembrī Vidzemē norisinājās Satversmes sapulces vēlēšanas. Ziemeļu frontes lielinieku sarakstā no 25 kandidātiem trīs — K. Gailis, S. Nahimsons un K. Pētersons — formāli varēja tikt uzskatīti par latviešu strēlnieku daļu pārstāvjiem. Ar to gan nav izskaidrojams augstais — 95%¹¹² — par šo sarakstu nodotais balsu skaits strēlnieku pulkos; nešaubīgi jāņem vērā daļu komiteju un komunistisko frakciju nodrošinātais strēlnieku «brīvās gribas izpaudums» tāpat kā citos līdzīgos gadījumos. Kā redzams, jau tolaik šī partija visiem spēkiem tiecās pēc iespējami augstākiem rādītājiem, klaigājot par tikpat kā vienprātīgo (strēlnieku pulkos) atbalstu tās politikai.

Sarkangvardu un matrožu vienības nespēja garantēt «revolucionāro» kārtību Krievijas galvaspilsētā. Tādēļ Petrogradas KRK pieprasīja Iskolastrelam nosūtīt uz Petrogradu vienu latviešu strēlnieku pulku. 4. decembra sēdē Iskolastrels nolēma nosūtīt 6. Tukuma pulku. Jau nākamajā dienā šis pulks trijos ešelonos izbrauca uz Petrogradu. Gandrīz vienlaikus ar tukumnieku nosūtīšanu tika saņemts pieprasījums pēc speciālas vienības padomju valdības apsargāšanai Smoļnija institūtā. Vienību sastādīja, katram pulkam izdalot pa 40 strēlniekiem, galvenokārt lieliniekus, un vienam virsniekam. 8. decembrī šī t.s. Smoļnija rota devās ceļā.

Iskolastrels no Petrogradas pienākušos rīkojumus steidzās izpildīt kā ārkārtējus, bet pulku pārstāvji ne reizi vien iebilda šādai izdabāšanai centra interesēm. Iebildes, turklāt no strēlnieku — lielinieku puses, šajā pašā sakarībā nācās uzklaut 5. latviešu strēlnieku kongresam, kas sanāca Cēsis 20. decembrī. Kongresa laikā noskaidrojās, ka latviešu strēlnieku nosūtīšana balstīt padomju varu ārpus Latvijas radījusi neapmierinātību pat daļā Iskolastrela locekļu. Komisāram S. Nahimsonam vēl pirms kongresa — Iskolastrela sēdē 1917. gada 29. novembrī nācās uzklaut asas ie-

* 1917. gada 30. augustā viņam piešķīra pulkveža pakāpi.

bildes šajā sakarībā,¹¹³ jo vairāk tādēļ, ka citas 12. armijas daļas turpināja pašrocīgu produktu un elpes sagādi, aplaupot vietējos iedzīvotājus.

Latviešu strēlnieku 5. kongress nebūt nenorītēja mierīgi un gludi. Pulku delegāti atklāja bēdīgu ainu savās daļās vispirms apgādes ziņā. Ļoti daudziem strēlniekiem bija pusizjukuši apavi, noplīsis ietērps. «Stāvoklis 1. brigādes pulkos ir patiešām šausmīgs,» atzina 1. brigādes komisārs E. Cimermanis. «Nav transporta, lai piegādātu vajadzīgo uzturu.. Tagad nevar arī būt runa par iziešanu uz pozīcijām..»¹¹⁴ Tāds pats stāvoklis bija 2. brigādē. Tādēļ kāds Latviešu strēlnieku rezerves pulka delegāts ieteica uz fronti latviešu strēlnieku vietā nosūtīt astoņus mēnešus aizmugurē nepārtraukti atpūtušās karaspēka daļas. Kongresā nolašīja dažas dienas iepriekš 7. Bauskas pulkā pieņemto rezolūciju,¹¹⁵ kas atzina latviešu strēlnieku morālas un juridiskas tiesības uz atpūtu, tāpat uzsvēra nepieciešamību palikt Baltijā un nekavējoties organizēt latviešu strēlnieku korpusu, pārceļot uz to latviešus no Krievijas armijas dažādām daļām. Tādas rezolūcijas izvirzīšana, jāpiekrīt U. Ģermanim,¹¹⁶ bija izaicinājums LSD lieliniekiem, katrā ziņā tiem, kuri izrādīja gatavību izdabāt Krievijas padomju valdībai.

Vairāki Iskolastrela locekļi centās mazināt spriedzi un atgādina: «Krievu pulkos ir tāds pat stāvoklis kā mums. Arī viņi ne tikai negrib iet uz pozīcijām, bet gatavojas atstāt fronti.. Tagad mums ir jābūt uz frontes..»¹¹⁷ Pēc tam iesniegtajā sociāldemokrātu (lielinieku) frakcijas rezolūcijā teikts, ka «latvju strēlniekiem vienotiem spēkiem jāapkaro atsevišķu personu demagoģiskā rīcība.. un visiem kā vienam uz pirmo mājienu jāizpilda revolucionāro iestāžu rīkojumi..». 7. Bauskas pulka delegāti iesniedza savu jau minēto rezolūciju. Ar 181 pret 37 balsīm, 8 atturoties, kongress pieņēma sociāldemokrātu frakcijas rezolūciju.¹¹⁸ Šāds balsošanas rezultāts pēc oktobra apvērsuma jāvērtē kā negaidīts.

Situāciju kongresā palīdzēja izlīdzināt 12. armijas jaunievēlētā Iskosola priekšsēdētāja S. Nahimsona telegramma par pienākušo ilgi gaidīto atļauju formēt latviešu strēlnieku korpusu. Tūlīt pat Iskolastrelam vajadzēja izveidot īpašu komisiju.

Saskaņā ar Iskolata 1917. gada 25. decembra rīkojumu Iskolastrelam bija nekavējoties jāstājas pie revolucionārā tribunāla organizēšanas.¹¹⁹ Tam turpmāk tika nodota t.s. kontrrevolucionāru lietu izlemšana.

Ar miera sarunām Brestā latviešu strēlnieku 5. kongress saistīja armijas daļu demobilizācijas lietu, gan plašākā, t.i., visas Krievijas, gan šaurākā — latviešu strēlnieku pulku mērogā. Katram demobilizētam latviešu strēlniekam vajadzēja iestāties vietējo padomju organizētajā sarkanajā gvardē.¹²⁰ Tādā veidā to plānoja nostiprināt ar militāri apmācītiem un pieredzējušiem cilvēkiem.

Neskatoties uz lielinieku iesniegto vairāku rezolūciju pieņemšanu — par padomju valdības atbalstīšanu, par LPNP padzišanu u.c. —, kongress faktiski izteica neuzticību Iskolastrelam. Neapmierinātību ar tā darbību puda pulku pārstāvji. Tomēr jaunajā Iskolastreļa sastāvā praktiski nomainījās tikai priekšsēdētājs, par kuru kļuva V. Šteinharts, kamēr A. Pētersonu par sekretāru ievēlēja jau piekto reizi. Paliek iespāids, ka lielinieku vadošais kodols Iskolastreļā atļāvās daudz nerēķināties ar zemākām institūcijām.

Iskolastrelam lielinieku diktatūras interesēs sadarbojoties ar F. Roziņa vadīto Iskolatu, neviens no tiem neizrādīja īpašu interesi par Brestu, kur pēc 1917. gada 15. decembrī noslēgtā Vācijas un Padomju Krievijas pamiera abas puses turpināja miera sarunas. Šajā sakarībā 12. armijā dienošie ukraiņi gatavojās apspriest Ukrainas lietas. Vārdos atzīstot ukraiņu tautas tiesības pašai izvēlēties turpmākās attīstības ceļu, lielinieki bija naidīgi noskaņoti pret Ukrainas Centrālo radu un tās politiku. Turklāt gluži asas pēc oktobra apvērsuma bija kļuvušas Iskolastreļa attiecības ar 12. armijas Nacionālo bloku. Iskolastrels, uzzinot par paredzēto ukraiņu karavīru sanākumi Valkā 26. decembrī, pieņēma lēmumu, gan nebūt ne vienprātīgu — pret latviešu strēlnieku iesaistīšanu izteicās J. Jēkabsons, J. Judiņš un A. Reders —, sapulci nepieļaut.¹²¹ Sapulcējušos izklīdināšanai S. Nahimsons pieprasīja latviešu strēlnieku vienību. Norādītajā dienā padzīti no trim dažādām telpām, ukraiņi nolēma doties uz laukumu pilsētas centrā. Tur viņus ielencā latviešu strēlnieki ar šautenēm rokās un piespieda izklist.

Šis 2. Rīgas pulka strēlnieku «varoņdarbs» saņēma 12. armijas sociālistiskā bloka u.c. nelieliniecisku organizāciju nosodījumu: «Biedri, latviešu strēlnieki, bīstaties spēlēt žandarmu lomu...»¹²² Vai Iskolastrels un pulku komitejas, par komunistiskajām frakcijām nemaz nerunājot, ieklausījās brīdinājumā? Diemžēl nē. Par to liecināja turpmākā latviešu strēlnieku iesaistīšana padomju valdības un lielinieku varas radītās kārtības stabilizēšanā Krievijā.

Tajā laikā pulki apsprieda no Krievijas saņemtos jaunus pieprasījumus pēc latviešu strēlniekiem. Uz Donas apgabalu cīņai pret ģenerāļa A. Kaļedina spēkiem Iskolastrels gatavojās nosūtīt 7. Bauskas pulku. Tā strēlnieki neslēpa neapmierinātību par «godpilno» izvēli. Iskolastrelam nācās piekāpties, un uz Donas apgabalu apmēram pēc mēneša nosūtīja 3. Kurzemes pulku.* Gandrīz tad pat, pēc izmaiņām sākotnējā norīkojumā, caur Maskavu uz Baltkrieviju izbrauca 4. Vidzemes pulka 1. bataljons un 1. Daugavgrīvas pulka pāris rotu un ložmetēju komanda, dodoties apspiest poļu korpusa daļu sacelšanos pret padomju varu. Krieviju aizvien vairāk aptvēra pilsoņu karš, un LSD lielinieki, izpildot padomju valdības rīkojumus, nekavējās sviest latviešu strēlnieku pulkus tā liesmās.

Petrogradā padomju valdība 6. Tūkuma pulku iesaistīja Satversmes sapulces padziņā.¹²³ Pārlicinājies, ka nav cerību panākt no Satversmes sapulces oktobra apvērsuma leģitīmāciju, V. Ļeņins deva attiecīgu rīkojumu.

Tas notika 1918. gada 19. janvārī. Tiesa, šauts netika, nogalināto nebija. Cits jautājums, vai Satversmes sapulce spētu Krieviju ievirzīt demokrātijas gultnē. Daudzas pazīmes liek par to stipri šaubīties.

No otras puses, latviešu strēlnieku piedalīšanās līdzīgās akcijās sagādāja tiem ne tikai sliktu slavu, bet atstāja uz viņiem arī negatīvu psiholoģisku ietekmi.

Viens kas tiesa — uzturēšanās Krievijas galvaspilsētā 6. Tūkuma pulka strēlniekiem par labu nenāca. Varbūt arī daudzkārtējās saskarsmes dēļ ar sabiedrības padibenēm — bandītiem, zagļiem un klaidoņiem, deklasētajiem viņa pagrabu grāvējiem, jo nācās gādāt par iedzīvotāju drošību un kārtību Petrogradā. Pašā pulkā biežāk sāka atgadīties pa nopietnam disciplīnas pārkāpumam. Piecas dienas pēc Satversmes sapulces padziņas komunistiskās frakcijas komitejas sēdē šajā sakarībā izskanēja nopietnas bažas. «Mūsu pulkam vajag pāriet uz Latviju. Latvijā mēs visādā ziņā justos daudz labāk nekā starp krieviem,»¹²⁴ bez aplinkiem izteicās, piemēram, A. Stumburs. Tas, protams, netika pieļauts, pulkam bija jāpaliek Petrogradā.

* K. Poemas atmiņas liecina, ka īstas vienprātības par došanos prom no Latvijas arī šajā pulkā nav bijis (sk.: Latvju strēlnieku vēsture. — Maskava, 1928. — 1. sēj., 2. d. — 402., 403. lpp.).

6. Uz plašo Krievzemi

Latviešu strēlnieku 5. kongresā saņemtā telegramma par 12. armijas pavēlniecības, jaunievēlētā Iskosola* un komisariāta lēmumu «nekavējoši saformēt latvju revolucionāro korpusu»¹²⁵ nespēja atgāņāt šaubas, vai tam sekos konkrēta rīcība. Kā nekā armijas štābs gatavojās 2. korpusam piekomandētās latviešu strēlnieku daļas ieskaitīt 43. un 49. korpusā, tātad, nevis vienot, bet šķirt. Iskolastrels par latviešu korpusa formēšanu izrādīja tikai formālu interesi. Pieprasījis latviešu strēlnieku pulkus nepiekomandēt nevienam korpusam, bet izdalīt tiem atsevišķu iecirkni, tas pulku apgādi atstāja 2. korpusa intendantūras ziņā. Tādējādi nebija cerību sagaidīt apgādes uzlabošanos, jo 12. armijas korpusu intendantūras piekomandētajām daļām pārtiku un ietērpu izsniedza pēdējā kārtā. Aizdomīga likās «pagaidu korpusa» nosaukuma ieviešana, praktisku soļu novilcināšana.

No jauna iekustinājis vairākkārt cilāto un atkal atlikto latviešu strēlnieku korpusa jautājumu, nerimās S. Nahimsons. Tuvāk iepazīnis situāciju 12. armijā, viņš bija sapratis — kā uz disciplinētu spēku var paļauties tikai uz latviešu strēlniekiem. S. Nahimsona telegrammas Iskolastrelam un jaunizveidotajai Ziemeļu frontes karaspēka koleģiālajai pārvaldei — B. Pozerns, A. Ščerbakovs, M. Krutovs — mudināja uz noteiktu rīcību. Tomēr Ziemeļu frontes pārvalde nesteidzās ar atbalstu latviešu korpusa lietā.

Tajā laikā korpusa komandiera amatam izraudzītais pulkvedis J. Vācietis bija izsaukts uz Revolucionāro lauka štābu** Mogiļovā. Kā šī štāba operatīvās daļas vadītājs viņš izmantoja iespēju sekmei korpusa idejas īstenošanu. 30. decembrī, panācis Padomju valdības ieceltā Krievijas armijas augstākā virspavēlnieka N. Kriļenko pavēli par latviešu korpusa formēšanu, J. Vācietis nekavējoties telegrafēja Iskolastrelam.¹²⁶ Likās, ka beidzot ir pārvarēti visi šķēršļi, un korpusa formēšana žigli virzīsies uz priekšu. Vēlmi iestāties tajā daudzās telegrammās un vēstulēs izteica latviešu arti-

* Pēc oktobra apvērsuma 12. armijas ārkārtējais padomju kongress (Cēsis 1917. gada 27. un 28. novembrī) Iskosolā ievēlēja galvenokārt lielniekus. Par Iskosola priekšsēdētāju kļuva S. Nahimsons.

** Tas kā pilsoņu karam radīts operatīvās vadības centrs stājās vecās augstākās virspavēlniecības Galvenās mītnes vietā.

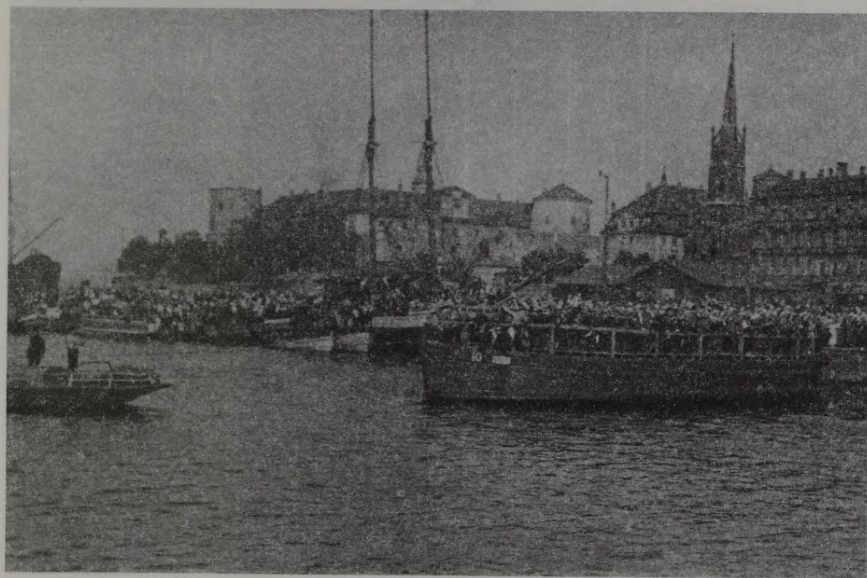
lērīsti, lidotāji u.c. tehnisko daļu pārstāvji, latviešu karavīri no dažādām frontēm un armijām. Atsaucība bija liela.

Tomēr Iskolastrels un ievēlētā organizācijas komisija rīkojās it kā negribīgi. Neatbildēts paliek jautājums, kāpēc komisijā bija iekļauts principiāls korpusa pretinieks K. Krūze. Laiks gāja, bet atbildīgās personas nevarēja izšķirties par korpusa formēšanas vietu. Valkā, kur daudzo bēgļu dēļ ievērojami bija pieaudzis iedzīvotāju skaits, nevarēja atrast piemērotas telpas. Ieteikumu izvēlēties Tērbatu noraidīja, nevēloties izsaukt rīvēšanos ar igauņiem. Piekrišanu neguva Iskolastrela prezidija ierosinātais nosaukums (Latvijas sarkanās gvardes korpuss), atbalstu saņēma vienkāršais un visiem saprotamais apzīmējums — Latviešu strēlnieku korpuss.

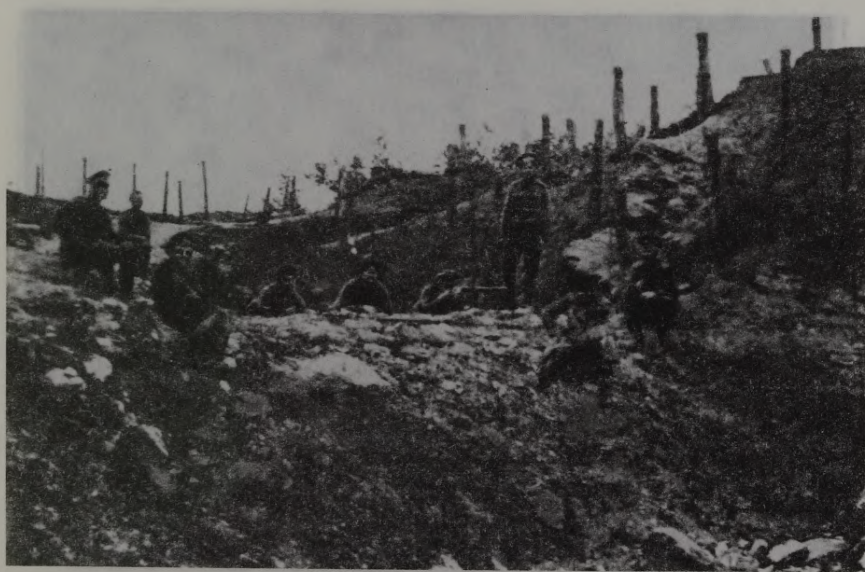
Diezgan sarežģīta izrādījās korpusa komandējošā sastāva izraudzīšana. Korpusa štāba priekšnieka vietai sākotnēji par atbilstošu uzskatīja 5. Zemgales pulka 2. bataljona komandiera pulkveža J. Kureļa kandidatūru.* Pret to strikti izteicās četri iskolastrelieši, tādēļ šim postenim nedaudz vēlāk izraudzīja J. Briedi no tā paša pulka. Par korpusa komisāru ievēlēja Iskolastrela locekli J. Zariņu. Adjutanta pienākumus nolēma pagaidām uzticēt J. Lerhem, par korpusa ārstu iecēla agrāko 1. latviešu strēlnieku brigādes ārstu J. Bērziņu utt. Pats J. Vācietis bija nolūkojis citas kandidatūras, proti, par korpusa štāba priekšnieku — pulkvedi G. Manguli vai pulkvedi A. Kosmatovu (viņš agrāk bija darbojies 12. armijas štābā), par intendantu — kopš latviešu strēlnieku bataljonu organizēšanas pazīstamo kapteini K. Baltiņu.

Abas latviešu strēlnieku brigādes izvēršot par divīzijām, tās bija nepieciešams papildināt. Tādēļ paredzēja izformēt Latviešu strēlnieku rezerves pulku, tā personālsastāvu iekļaujot aktīvo pulku rindās. Nedaudz vēlāk Ziemeļu frontes pārvaldei korpusa papildināšanai tika pieprasīti pēdējā iesaukuma latviešu jaunekļi.¹²⁷ Zirgu trūkuma, tāpat pieredzējušu jātnieku mazā skaita dēļ grūti bija cerēt uz apmierinošiem rezultātiem kavalērijas brigādes formēšanā. Tas pats bija sagaidāms, sākot organizēt artilērijas divizionus u.c. tehniskās daļas. Sliktākais bija tas, ka formēšanas jautājumos skaidrības un noteiktības izrādījās gauži maz.

* Pirms Pirmā pasaules kara J. Kurelis vairākus gadus bija dienējis Ģenerālštāba pārvaldes organizācijas daļā.

Brīvprātīgo izvadišana

Nāves salā

Veselā miesā vesels gars

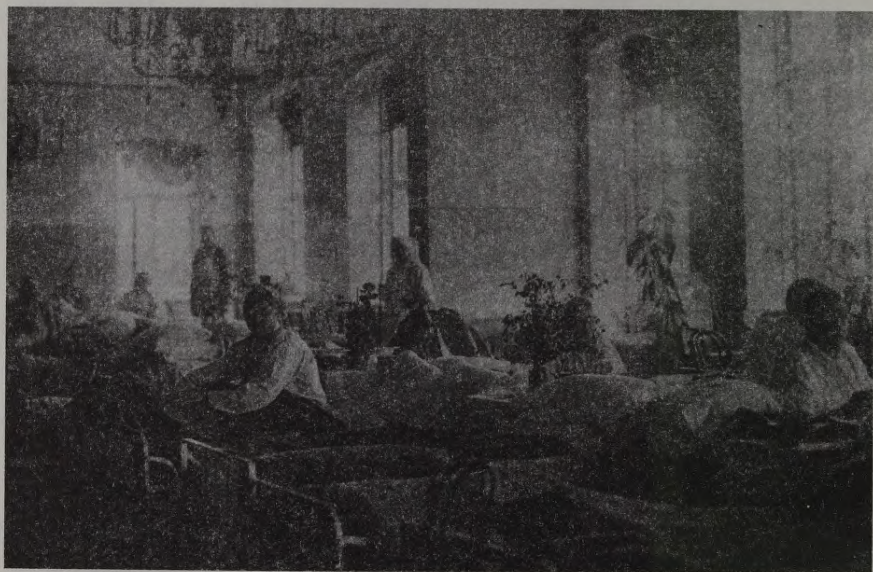
1. Daugavgrīvas bataljona orķestris

Kokmateriālu sagatavošana nocietinājumiem

2. Rīgas pulka ložmetējnieki

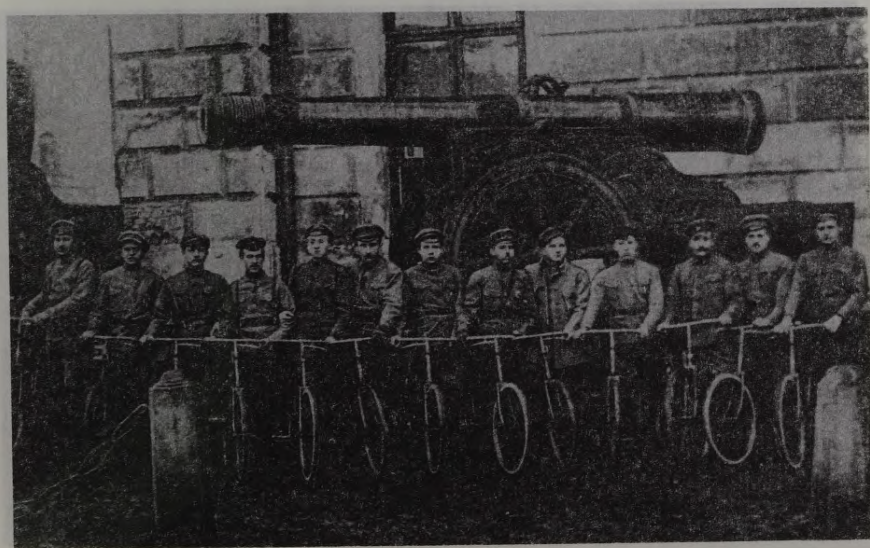
Strēlnieki lazaretē

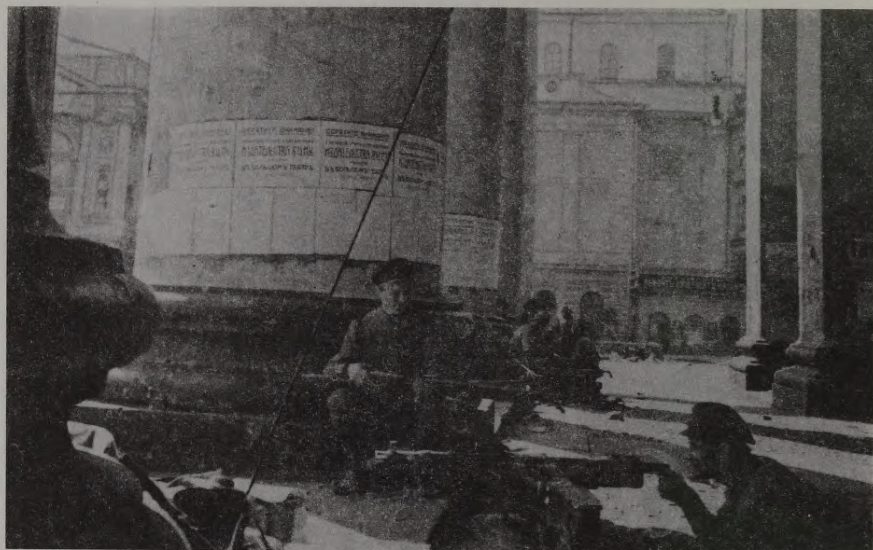
Ko raksta «Brīvais Strēlnieks»

Ložmetējkalns

Latviešu strēlnieki-sakarnieki Kremli

Pie Maskavas Lielā teātra

3. pulka strēlnieku grupa Kalugā 1918. gadā

Uz Latvijas zemes. 1919. gads

3. brigādes štāba pārvietošanās Dienvidu frontē

Un atkal pārgājiens

2. brigādes štābs Vrangeļa frontē

Latviešu strēlnieku korpusa formēšanu ietekmēja Krievijas vecās armijas demobilizācija, kas attiecās arī uz latviešu strēlnieku daļām. Demobilizācijas komisiju izveidošana un to darbība armijas daļās bija vērsta korpusa formēšanai pretējā virzienā. Protams, demobilizāciju latviešu strēlnieku pulkos nedomāja steidzināt. No karadienesta atlaida tikai vecākos gadagājumus un neveselos strēlniekus. 1918. gada 1. februārī Iskolata loceklis R. Bauze, piedaloties Iskolastrela sēdē, nepārprotami izteicās pret pilnīgu latviešu strēlnieku pulku demobilizēšanu, taču aizstāvēja iespēju viņus sakausēt ar vietējo sarkano gvardi, tādēļ ka «latviešu strēlnieki tomēr ir citādāki kā krievi, jo viņi ir vairāk apzinīgi»¹²⁸. Iskolata sarkano gvardi vairākums Iskolastrela locekļu augstu nevērtēja. Tie nešaubījās, ka vācu regulārā karaspēka uzbrukuma gadījumā sarkanā gvarde nekādu nopietnu pretestību nespēs izrādīt.

Krievijas lieliniekiem slikti veicās ar strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas organizēšanu, par ko tika pieņemts oficiāls dekrets 1918. gada 28. janvārī. Pēc pāris nedēļām tika konstatēts, ka 12. armijā, bet to uzskatīja par pašu prolielinieciskāko visā Ziemeļu frontē, no demobilizētajiem 240 000 karavīru Sarkanajā armijā pieteikušies tikai kādi 10 000¹²⁹ jeb 4,17 %. Tāpat atbalsts jaunveidojamiem padomju bruņotajiem spēkiem no Krievijas vecās armijas kareivju puses bija niecīgs.

Karaspēka daļu personālsastāvam demobilizējoties, tika pamesti bruņojuma un munīcijas krājumi, tādēļ Iskosols, Iskolastrels un Iskolats izveidoja komisiju, lai uzskaitītu šos krājumus un nepieļautu to izvazāšanu. Tobrīd jau bija skaidrs, ka latviešu strēlnieku daļu demobilizēšana jāaptur. 15. februārī paplašinātā sēdē Iskolastrels lēma šos pulkus pakāpeniski pārvērst par «sarkano sociālistisko gvardi», «iztīrot tos no nevēlamiem elementiem». Tā kā bija jau pārtrauktas miera sarunas Brestā, tika nospriests, ka jauna vācu karaspēka uzbrukuma gadījumā latviešu strēlniekiem jāatkāpjas un «jāpievienojas Krievijas proletāriskai armijai»¹³⁰. Kādās atmiņās apgalvots: «Padoties vāciešiem gūstā strēlnieki turēja par vislielāko kaunu.»¹³¹ Iskolastrels aplūkoja arī kreiso eseru un kreiso komunistu aizstāvēto revolucionārā kara ideju un plašās partizānu kustības izvēršanas iespējas. Spriedums bija īss: nevienas valsts, arī Krievijas strādnieki un zemnieki nav spējīgi kā līdzīgi ar līdzīgu cīnīties pret regulāru armiju.

16. februārī Vācijas valdība paziņoja Krievijas pusei, ka abas valstis līdz ar to sabiedrotajiem atkal atrodas karastāvoklī. Vācu Ģenerālštābs bija nolēmis divas dienas vēlāk sākt uzbrukumu visā plašajā krievu—vācu frontē. Tam bija labi zināms, ka krievu karaspēks stipri sarucis un novājināts, tādēļ par panākumiem nešaubījās.

Šādā situācijā centra rīkojumiem līdz tam atsaucīgais Iskolastrels noraidīja Petrogradas kara apgabala pavēlniecības pieprasījumu par latviešu strēlnieku pulka nosūtīšanu uz Somiju.¹³² Jau tā Somijas iekšējos notikumos* bez Petrogradas sarkangvardiem februāra pirmajā dekādē bija iesaistītas pārmaiņus divas 6. Tukuma pulka vienības Mikeli rajonā, t.i., uz ziemeļiem no Kouvolas.¹³³ Ja vien Krievijas padomju valdības rīcībā būtu lielāki spēki, šī intervence tiktu paplašināta.

18. februārī Iskosola ārkārtējā sēdē ar Iskolata un Iskolastrela pārstāvju piedalīšanos visa uzmanība tika veltīta fronteī. 12. armijas korpusu un divīziju kaujasspējas bija vairāk nekā apšaubāmas. Nelielas cerības apspriede saistīja ar sarkanarmiešu pulkiem un latviešu strēlnieku daļām. Pēc aptuvenām ziņām armijā tobrīd skaitījās ap 35 000 sarkanarmiešu un aptuveni 14 000 latviešu strēlnieku.¹³⁴ Šie skaitļi bija pārspīlēti, jo ne vienu, ne otru tik daudz patiesībā nebija. Latvijā palikušajos 2. Rīgas, 5. Zemgales, 7. Bauskas un 8. Valmieras pulkā kopā ar 4. Vidzemes pulka 2. bataljona rotām pavisam rēķināja ap 9000 cilvēku, bet vēl kādi 600 atradās Latviešu strēlnieku rezerves pulkā Tērbatā.¹³⁵ Pret vācu divīzijām tā bija tikai saujiņa. Cerības noturēties praktiski nebija.

Augstākie štābi rēķinājās ar demoralizētās 12. armijas nespēju aizstāvēt ieņemtās pozīcijas. Par to liecināja arī telegramma, kuru 18. februārī latviešu strēlnieku daļas saņēma no 43. korpusa štāba. Telegrammā bija norādīts, ka, ienaidniekam uzbrūkot, «atļauta lēna atiešana, ar visiem spēkiem aizkavējot pretinieka virzīšanos uz priekšu, jo šajā situācijā galvenā prasība ir laika ieguvums...»¹³⁶. Paliek iespaids, ka korpusa vadība skeptiski vērtēja šīs prasības izpildes iespējas.

12. armijas frontē vācu uzbrukums sākās 19. februāra rītā. Krievu karaspēks nekavējoties atkāpās. Armijas pavēlniecība ziņo-

* V. Leņina vadītā padomju valdība 1917. gada nogalē atzina Somijas neatkarību. Tas tomēr netraucēja 1918. gada sākumā šai valdībai iejaukties kaimiņvalsts iekšējās lietās, nosūtot palīgā somu sarkangvardiem savas karaspēkā vienības.

jumā augstākā virspavēlnieka štāba operatīvajai daļai neslēpa, ka «atiešanai ir visnekārtīgākais raksturs». Korpusi un divīzijas, tāpat saformētās sarkanarmiešu daļas, ieraugot vācu jātnieku patrulās, atkāpās pat bez apšaudīšanās.¹³⁷ Vezumnieku kolonnas aizņēma visus Vidzemes ceļus uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem. Novājējušo zirgu dēļ daudz no līdzpaņemtās kara mantības nācās pamest sniegotajās ceļmalās. Automašīnu armijai bija nedaudz, bet pa dzelzceļiem tā arī neko nepaguva evakuēt. Vājie karaspēka daļu savstarpējie sakari radīja neziņu un pasliktināja kareivju jau tā nospiesto noskaņojumu, rosinot viņus vienkārši bēgt. Vācu puses materiāli un publicētie apraksti rāda, ka Vidzemē pretestību viņiem vietām izrādījuši latviešu strēlnieki, tāpat reizēm apšaudīšanās notikusi ar vietējiem sarkangvardiem. Tās tomēr bija nelielas un nenozīmīgas sadursmes un notikumu norisi nopietni ietekmēt nespēja.

Pārvarējuši dažu 8. Valmieras pulka rotu spontānu pretestību (pārējās pēc pašu iniciatīvas* jau bija atkāpušās), 20. februārī vācieši ieņēma Cēsis, sagūstot daļu no šo rotu strēlniekiem. Pēc intensīvas apšaudīšanās pie Limbažu ceļa un dzelzceļa stacijas ar Iskolastrela sekretāra A. Pētersona komandētajiem sarkangvardiem pretinieks nākamās dienas rītā iegāja Valmierā.¹³⁸ Turpinot uzbrukumu, vācu 8. armijas daļas tuvojās Valkai.

Lai gan 2. latviešu strēlnieku divīzijas vadība bija pieņēmusi saprātīgu lēmumu un norādījusi divīzijas pulkiem patstāvīgi atkāpties uz Pleskavu, Iskolats, Iskolastrels un Iskosols gatavojās Valku aizstāvēt. Valkas aizsardzības organizēšanai bija izveidots ārkārtējais štābs, te koncentrējās kā pilsētā un apkārtņē dislocētās — 2. Rīgas un 5. Zemgales pulks —, tā atkāpušās — 8. Valmieras un 7. Bauskas pulks — latviešu strēlnieku daļas, izņemot 4. Vidzemes pulka 2. bataljonu, kas 21. februārī no Alūksnes devās uz Pleskavu. Taču ziņas, ka vācu karaspēks no Sāmsalas pārcēlies uz Igaunijas cietzemi un virzās uz Pērnavu, Tallinu, Vīlandi un Tērbatu, ka kritusi arī Rēzekne, spieda tomēr atteikties no sākotnējā nodoma Valku aizstāvēt.

Iskolats, Iskosols un Iskolastrels, 1. un 2. latviešu strēlnieku divīzijas štābs, tāpat daļa no 2. Rīgas un 8. Valmieras pulka strēlnie-

* Nav izdevies noskaidrot, vai pulku laikus bija sasniegusi 2. latviešu strēlnieku divīzijas komandiera pulkveža P. Avena 20. februāra rītā dotā pavēle par atkāpšanos. Spriezot pēc pulka rotu rīcības, jāsecina, ka drīzāk gan ne.

kiem, 5. Zemgales pulks un sarkangvardi vilcienā no Valkas izbrauca uz Pleskavu, bet no turienes devās vai nu uz Maskavu, vai Bologoji. Vagonu trūkuma dēļ visus strēlniekus pa dzelzceļu nevarēja evakuēt, tādēļ 2. Rīgas pulka lielākā daļa, ieskaitot vezumniekus, atstāja Valku, gājiena kārtībā virzoties uz Veravu un tālāk uz Pleskavu. Kā pēdējais Valku atstāja pulkveža G. Manguļa komandētais 7. Bauskas pulks kopā ar vairākām 8. Valmieras pulka apakšvienībām. Latviešu strēlnieki atkāpās pilnīgā kārtībā. Nekādas pavēles vai direktīvas netika saņemtas. Kavēties nedrīkstēja, jo, vāciešiem tuvojoties Valkai, kuru viņi sasniedza 22. februāra vakarā, un no Rēzeknes virzoties uz Ostrovu un tālāk uz Pleskavu, minētās daļas un apakšvienības varēja tikt atgrieztas un iznīcinātas. Tā notika ar 7. Bauskas pulka 4. rotu.

Līdz vācu uzbrukumam šī rota viena pati no pulka atradās Rūjienā, kur demobilizēja gados vecākos strēlniekus. Aizkavējusies Rūjienā, tā steidzās atkāpties, bet pa ceļam uz Tērbatu to 24. februāra agrā rītā ielenca un sagūstīja vācieši. Gūstekņus atbrūvoja un nogādāja Tērbatā. Drīz pēc tam strēlniekus izveda ārpus pilsētas un nošāva, bet liķus sameta Mētraines (Emajagi) upē. Izglābties izdevās četriem; divi — J. Krauksts un K. Dolmanis — slepus atgriezās Latvijā, divi citi — J. Škapars un E. Skrastiņš — devās uz Krieviju. Vēlāk šo nežēlīgo izrēķināšanos ar gūstekņiem mēģināja dažādi izskaidrot. Tas it kā esot noticis par izrādīto pretestību, it kā pēc kāda baltvācu izcelsmes virsnieka iniciatīvas, viņam vēloties atriebties par latviešu strēlnieku līdzdalību baronu muižu konfiscēšanā. Tikpat labi atriebība varēja sekot par 7. Bauskas pulka komitejas ķīlniekiem, kurus šīs komitejas vīri apcietināja īsi pirms Valmieras atstāšanas un slepus no strēlniekiem veda līdzī. 17 ķīlnieku vidū bijuši muižas īpašnieki, mācītāji, turīgie pilsoņi un inteligenti, gan latvieši, gan vācieši. Pie Strenču stacijas daļa no ķīlniekiem bez jebkādas izmeklēšanas un tiesas nogalināta.¹³⁹ Jāpiebilst, ka 7. Bauskas pulka komiteja, nostājusies uz patvarību ceļa, vairs nebaudīja strēlnieku uzticību, īpaši pēc tam, kad komitejas priekšsēdētājs J. Griško Valkā pulku pameta un ar kādiem pusotra simta strēlniekiem pamanījās ar vilcienu izbraukt caur Pleskavu uz Bologoji.

Gan latviešu strēlnieki, kuri atkāpās no Latvijas, gan vācieši tiecās ātrāk sasniegt Pleskavu, pirmie — lai turpinātu atiešanu at-

karībā no situācijas, otrie — saskaņā ar uzbrukuma operācijas plāna prasībām. 22. februārī Petrogradas kara apgabala karaspēka vadība Krievijas galvaspilsētas aizsardzības interesēs uz stratēģiski svarīgo Pleskavu Ziemeļu frontes pārvaldes rīcībā pavēlēja doties 6. Tukuma pulkam. Strēlnieki pavēlē saskatīja bezjēdzīgu izrīcību ar pulku, virzot to pret vācu milzīgo pārspēku, un atteicās paklausīt. Vēl todien sanāca pulka komunistiskās frakcijas pilnsapulce, kas atzina, ka «vajadzīgs visiem spēkiem turēties pretim vācu imperiālistu uzbrukumam,» ka jāizpilda saņemta pavēle, gan piebilstot, lai «uz Pleskavu līdz ar 6.-to pulku tiktu nosūtīti arī krievu biedri»¹⁴⁰.

Viena lieta bija pulka lielinieku rezolūcija un pavisam cita — pulka nostāja. Pulks atkal atteicās izpildīt saņemto rīkojumu.

Tie latviešu strēlnieku pulki, kuri no Valkas uz Pleskavu devās kājām, sasniedza šo pilsētu dažādā laikā. 2. Rīgas pulka strēlnieki Pleskavā ieradās 24. februāra rītā, kad tuvumā vāciešu vēl nebija. 7. Bauskas pulks pilsētā iegāja tās pašas dienas pievakarē. Apmēram tad pat Pleskavā ieradās vācu avangards. Starp 7. Bauskas pulku un vāciešiem izraisījās apšaudīšanās, pēc tam pulks turpināja atkāpšanos uz Lugu. Ilgstoši atrodoties arjergardā, baušķenieki lielā salā (termometrs rādīja -25°C un zemāk) nosloja vairāk nekā 400 km. Šis attālums tika pieveikts astoņos pārgājienos. Puse no tiem notika naktī, lai izvairītos no vācu lidmašīnām. Rati un divriči reizēm grima dziļajā sniegā, un vietvietām strēlniekiem nācās tos celt un bīdīt. Atkāpšanās izvērtās par nopietnu fiziskās un morālās izturības pārbaudi, jo pirmajās diennaktīs miegam atlika ne vairāk par divām trim stundām. Vajadzēja daudzkārt iztikt bez silta ēdiena. Pārbaude tika godam izturēta; strēlnieki prata un spēja mobilizēties, jo garajā ceļā netika reģistrēti ne nopietnāki saslimšanas gadījumi, ne apsaldējumi.¹⁴¹ Mēneša pašas beigās pulks sasniedza Lugu.

6. Tukuma pulks līdz pat 25. februārim palika Petrogradā. Aizvadītajā pavasarī lielinieku ieviestā svarīgāko jautājumu apspriešana kopsapulcēs strēlniekiem bija iepatikusies. Arī šoreiz sapulcē tika balsots pret izbraukšanu uz fronti. Pulka komunistiskā frakcija izvērsa ļoti enerģisku aģitāciju nolūkā panākt pavēles izpildīšanu, kas tika saņemta jau trešoreiz. Atsaucās pāris simti strēlnieku, paziņojot par gatavību doties uz Pleskavu un iekļauties cīņā pret vācu karaspēku (citos pulkos šādu brīvprātīgo bija vismaz divreiz

mazāk, pat ne 10—20 cilvēku¹⁴²). Uz Pleskavas rajonu izbraukušajiem 6. Tukuma pulka strēlniekiem kaujās neiznāca iesaistīties, jo vācieši neturpināja uzbrukumu Petrogradas virzienā. Tukumnieku bataljona — vēlākā 6. Torošinas latviešu strēlnieku pulka komandierim K. Hercbergam pakļāva Pleskavas rajonā koncentrētos galvenos padomju spēkus, jo latviešu strēlnieki veidoja lielāko un disciplinētāko vienību.

5. Zemgales un 8. Valmieras pulks pa dzelzceļu bez nopietniem starpgadījumiem sasniedza Novgorodu, pēc tam Bologoji. No Lugas Novgorodā ieradās 7. Bauskas pulks un uzņēmās garnizona dienestu. Vairākas Latviešu strēlnieku rezerves pulka rotas no Tērbatas atkāpās uz Narvu, piedaloties tās aizstāvēšanā.

Februāra beigās Baltkrievijā vācu karaspēka daļām sīkstu pretestību izrādīja 1. Daugavgrīvas un 4. Vidzemes pulka strēlnieki, kuri līdz tam bija iesaistīti militārās operācijās pret ģenerāļa J. Dovbora-Mušņicka komandēto poļu korpusu. J. Dovbors-Mušņickis bija atteicies izpildīt Krievijas armijas augstākās virspavēlniecības rīkojumu par korpusa demokratizāciju (ar to jāsaprot komiteju ievēlēšana, virsnieku lojalitātes pārbaude attiecībā pret padomju varu u.tml.), tādēļ tika izsludināts ārpus likuma, bet padomju karaspēkam dota pavēle atbruņot korpusa daļas. Sarkangvardu vienības netika galā ar šo uzdevumu, tāpēc to pastiprināšanai izmantoja latviešu strēlniekus. Viņi piedalījās Rogačevas ieņemšanā. Cīņas ar vācu karaspēku izraisījās Žlobinas un Gomeļas rajonā un bija visai sīvas; kāda dzelzceļa stacija (Kaļinkoviči) trīsreiz gāja no rokas rokā.¹⁴³ Tomēr aizturēt vāciešus uz ilgāku laiku nebija iespējams, un nācās atkāpties. Kad 1. martā vācieši ieņēma Gomeļu, 1. Daugavgrīvas un 4. Vidzemes pulka vienības caur Brjansku un Tulu izbrauca vispirms uz Nižņijnovgorodu, bet no turienes uz Maskavu.

1. Daugavgrīvas un 4. Vidzemes pulka strēlnieki pēc J. Vācieša ierosmes paguva izvest daļu no Krievijas armijas Rietumu frontes bāzes noliktavu ieroču, ietērpa un pārtikas rezervēm Žlobinas un Rogačevas rajonā. Uz Maskavu nogādāja trīs vilcienu sastāvus ar pārtiku (konserviem, miltiem, putrainiem) un drēbēm.¹⁴⁴ Tā visa latviešu strēlniekiem pietika veselam gadam, pat ilgāk.

Tā bija kāda no 1918. gada marta dienām, kad uz Arbata par lielu izbrīnu maskaviešiem atskanēja latviešu tautasdziesma «Kur tu teci, kur tu teci, gailīti man'» 1. Daugavgrīvas pulka strēlnieku

izpildījumā. Brašie dziedātāji bija labi apbruņoti: krustām pāri abiem pleciem pārvestas ložmetēju lentes ar patronām, katram pie vidusjostas pa sešām rokasgranātām. Daugavgrīviešu kolonna virzījās uz Aleksandra karaskolu,¹⁴⁵ kur pulks tika izvietots.

Tādējādi, vācu plašā uzbrukuma laikā beidza pastāvēt Krievijas vecā armija. No Pirmā pasaules kara katlā «vāritām» daļām saglabājās tikai latviešu strēlnieku pulki, gan skaitliski manāmi sārukuši. Nē, viņi nejutās sakauti un uzvarēti. Latviešu strēlniekiem nepieņemama likās daudzu citu daļu kareivju rīcība, kuri atmeta visam ar roku un steidzās atgriezties mājās. Tiesa, strēlniekiem tāda iespēja bija liegta, ja nevēlējās nokļūt vācu gūstā. Nē, to viņi nevēlējās. Izklist pa plašo Krievzemi arī nebija pieņemams risinājums. Ko tad darīt?

III nodaļa

SARKANAJĀ ARMIJĀ

1. Latviešu strēlnieku padomju divīzija

Tajā tālajā un aukstajā februārī ikviens strēlnieks atstāja Latviju ar smagu sirdi, jo latvietim šķiršanās no dzimtenes ir sevišķi grūta. Turklāt strēlniekus satrauca neziņa par to, kas būs ar Latviju, viņu tuviniekiem, kuri šeit palika, kad tiks sagaidīta iespēja atgriezties... Neskaidru jautājumu bija tik daudz, viss likās kā miglā līts.

Vācu karaspēks ieņēma arī Igauniju, kas pēdējā brīdī, t.i., 1918. gada 24. februārī, paguva, tiesa gan, tikai deklarēt neatkarību un sastādīt Pagaidu valdību ar K. Petsu priekšgalā. Protams, pārņemot Igauniju Vācijas impērijas aizbildniecībā, okupanti šai valdībai nepiešķīra nekādu nozīmi.¹ 1917. gada pavasarī organizētie igauņu pulki vācu karaspēka uzbrukuma laikā izira, uz Petrogradu atkāpās galvenokārt igauņu sarkangvardi.

Padomju valdībai pieņemot Vācijas izvirzītās ultimātīvās prasības, 1918. gada 28. februārī abas puses atsāka miera sarunas. Vācu karaspēks gan tūlīt nepārtrauca uzbrukuma operāciju, tas patentās ieņemt vairākus svarīgus centrus un paviszījās vēl tālāk uz austrumiem un ziemeļaustrumiem.

To apdraudēto rajonu vietējās padomes, uz kuriem bija atkāpušies latviešu strēlnieku pulki, par katru cenu tiecās panākt viņu iesaistīšanos attiecīgo teritoriju aizstāvēšanā un pat pārtikas produktus apņēmās izsniegt tikai tad, ja viņi būs gatavi doties pretim vāciešiem. To pašu centās panākt 12. armijas Iskosols, kam bija vienalga, vai latvieši iesaistās cīņā ar ienaidnieka pārspēku savu pulku vai pašu radītu brīvprātīgo vienību rindās. Bologojē ieradušies Iskolastrela locekļi ierosināja pulkiem sākt brīvprātīgo reģistrēšanu, pārējie iskolastrelieši Maskavā 1. martā ievēlēja piecu cilvēku komisiju — P. Starke, K. Lukstiņš, J. Zariņš, J. Judiņš

un O. Stiga — «latviešu sarkano pulku» organizēšanai.² Iskola-
strels apņēmās visnotaļ sekmēt tās darbību.

Par Augstākā virspavēlnieka štāba priekšnieku ieceltais ģenerālis M. Bončs-Brujevičs* izvirzīja uzdevumu padomju karaspēka vienībām atgūt Pleskavu. Šo pavēli viņš vairākkārt atkārtoja, tomēr prettrieciens nenotika. Kaut arī bija iegūtas ziņas, ka Pleskavā vācu karaspēka maz, brīvprātīgo vienības neuzdrošinājās doties uz priekšu. Kas cits atlika, kā koncentrēt tās Narvas, Pleskavas, Staraja Rusas un Veļikije Luku rajonā, mēģinot aizkavēt (pavēlēts gan bija stingri aizstāvēt³) mezgla staciju un dzelzceļu nonākšanu vācu karaspēka rokās.

Karaspēka daļas Bologojē saņēma pretrunīgus rīkojumus. Marta pirmajās dienās tām pavēlēja steidzīgi sakārtoties kaujas gatavībā. Par brīvprātīgo vienību organizēšanu neviens vairs nelikās ne zinis. Latviešu strēlnieki posās cīņai, bet nepaspēja atstāt Bologoji, kad telegrāfs pavēstīja par Brestā 3. martā parakstīto Vācijas un Krievijas miera līgumu.

Tūlīt pēc tam reorganizēja Krievijas bruņoto spēku vadību. Likvidēja augstākā virspavēlnieka posteni, fronšu un armiju štābus, tāpat revolucionāro lauka štābu. Par valsts, kā arī demarkācijas līnijas** aizsardzību vajadzēja gādāt KSFPK Karalietu tautas komisariātam un 4. martā sastādītajai Augstākajai kara padomei.

Krievijas vecajai daudzmiljonu armijai faktiski un oficiāli beidzot pastāvēt, izrādījās, ka no tās pāri palikuši vienīgi latviešu strēlnieku pulki. Attiecībā uz šo pulku nākotni varēja dzirdēt pat diametrāli pretējus ieteikumus. Marta vidū kāds rīkojums paredzēja tiem apsardzes dienestu Petrogradā, Novgorodā, Bologojē un Veļikije Lukos,⁴ bet tuvākajās dienās Iskolestrela Maskavas grupa uzskatīja par nepieciešamu demobilizēt tos līdz 1. aprīlim. Tad pat sprieda par korpusa formēšanas iespējām⁵ u.tml. jautājumiem. Tobrīd 1. latviešu strēlnieku divīzijā Maskavā bija 5700 cilvēku, 2. divīzijā Petrogradas, Torošinas un Bologojes rajonā — 6000 vīru.⁶

25. martā Maskavas kara apgabala pavēlnieks N. Muralovs pavēlēja izformēt latviešu strēlnieku pulkus. Dienu vēlāk ar nelielu

* Tautas komisāru padomes jeb padomju valdības lietu pārvaldnieka V. Bonča-Brujeviča brālis.

** Tā šķīra Padomju Krieviju no Vācijas karaspēka ieņemtās teritorijas.

balsu pārsvaru Iskolastrels tam piekrita un lēma par pašlikvidēšanos tuvāko nedēļu laikā.

Ar šādu pavēli nevarēja samierināties J. Vācietis, kas piedalījās Iskolastreļa 26. marta sēdē. Nedēļu iepriekš K. Krūze bija izteicies pret to, lai «latviešus pulcinātu un kautu»,⁷ nu pulkvedis pauda pārliecību, ka latviešu strēlnieki nedrīkst izklīst. Izklīstot zustu jēga sāktajai cīņai, lielajiem upuriem un, galvenais, cerībām piedalīties Latvijas nākotnes izšķiršanā. No Krievijas dažādo politisko partiju līderiem tikai V. Ļeņins bija izrādījis gatavību atbalstīt bijušās impērijas tautu pašnoteikšanos, ko zināmā mērā apstiprināja Somijas piemērs. Kā vēlāk rakstīja pats J. Vācietis, latviešiem «vajadzēja atbalstīt Krievijas padomju varu ar ieročiem rokās, lai gala rezultātā gūtu brīvu Latviju»⁸. Tādēļ viņš pacentās ietekmēt ne tikai Iskolastrelu, bet arī padomju augstākās militārās instances, kā rezultātā 27. martā KSFPR Karalietu tautas komisiāts un Augstākā kara padome deva rīkojumu Iskolastrelam neizformēt latviešu strēlnieku pulkus, solot galīgi atrisināt šo pulku jautājumu tuvākajā laikā.

Latviešu strēlnieku pulku instrukciju izstrādāšanas komisijas, kurā ietilpa J. Vācietis, V. Grīnbergs, A. Caune u.c., izveidošana liek domāt, ka daudz kas minētā jautājuma risināšanā izrādījās atkarīgs no tās paveiktā. Komisija rūpīgi iepazinās ar Sarkanās armijas divīziju un pulku uzbūves projektu u.tml. problēmām. Tā kā Sarkanajā armijā nebija paredzētas kareivju komitejas, komisija, aizstāvot to saglabāšanu latviešu strēlnieku pulkos, uzdeva K. Dozītīm un K. Pētersonam divu diennakšu laikā izstrādāt komiteju pagaidu instrukciju.⁹ Neapmierināja latviešu strēlnieku pulku izklieidētība samērā plašā teritorijā. Tas varēja apgrūtināt un kavēt paredzamo organizatorisko pārkārtojumu norisi.

Kā liecināja strēlnieku sapulces pulkos, doma par latviešu strēlnieku daļu apvienošanu bija ļoti populāra. Īstas skaidrības gan nebija, jo Sarkanajā armijā nacionālas karaspēka daļas, turklāt ārpus šīs nācijas apdzīvotās teritorijas, nebija paredzētas. Padomju valdība tomēr nevēlējās atteikties no tāda labi organizēta un disciplinēta, kā arī daudzās kaujās norūdīta spēka kā latviešu strēlnieki, bet tas nozīmēja, ka jāsāk vien bija ar izņēmumu, internacionālajā Sarkanajā armijā kā pirmo izveidojot nacionālu divīziju.

Patiesību sakot, latvieši nebija vienīgais izņēmums, tā paša gada martā Petrogradā no igauņu sarkangvardiem sāka formēt

igauņu komunistisko kājnieku bataljonu.¹⁰ Tas gan bija gluži jauns veidojums, turklāt tikai bataljons. Citas igauņu daļas organizēja ievērojami vēlāk.

Ar 1918. gada 13. aprīļa pavēli KSFPK Karalietu tautas komisariāts no visiem latviešu strēlnieku pulkiem un vienībām izveidoja Latviešu strēlnieku padomju divīziju. Par tās komandieri jeb, kā toreiz teica, priekšnieku iecēla bezpartejisko J. Vācieti, par komisāriem — K. Pētersonu un K. Dozīti. Par spīti šim dokumentam, ilgus gadus — līdz pat Padomju Savienības sabrukumam — krievu padomju kara vēsturnieki dažādos izdevumos centās ne tikai abšaubīt, bet pat noliegt faktu, ka Latviešu divīzija bijusi pirmā Sarkanajā armijā, un visas citas organizētas pēc tam. Cēlonis vienkāršs — šī patiesība nekādā gadījumā nebija pieņemama lielkrievu šovinistiskajām aprindām. Toties tagad var vērot pretēju reakciju, jo latviešu strēlniekiem tiek pierakstīts daudz kas tāds, ko viņi nav darījuši, visrupjākos izdomājumus ieskaitot. Kā vienā, tā otrā gadījumā nevar būt runa par nopietnu attieksmi pret vēsturi.

Latviešu divīzijas formēšana sākās ar strēlnieku pulkiem. Nekavējoties tika pieņemti brīvprātīgie. Maskavā formējās 1. un 2. brigāde 1., 2. un 3., respektīvi, 4., 5. un 9.* strēlnieku pulka sastāvā. Brigāžu komandēšanu uzņēmās štābkapteinis P. Dūdiņš un pulkvedis P. Avens. 5. pulks gan uz laiku palika Bologojē, kur poručika J. Judīņa vadībā veidojās 3. brigāde (6., 7. un 8. pulks). Tāpat kā agrāk strēlnieku pulkos bija ložmetējnieku, izlūku, sakarnieku, saimniecības un muzikantu komandas.

Piecu dienu laikā pēc pavēles par divīzijas formēšanu pieteicās apmēram 6000 cilvēku.¹¹

Šis skaits turpināja augt, liecinot, ka ar strēlnieku daļu formēšanu aizkavēšanās nebūs. Brīvprātīgo pieteikšanos sekmēja vairāki apstākļi. Laikam gan tikai retais latvietis necerēja uz Vācijas un tās sabiedroto drīzu sakāvi Pirmajā pasaules karā, kas tika saistīta ar iespēju atgriezties Latvijā. Daudziem strēlniekiem pulks bija kļuvis kā liela ģimene, kā mājas, un paliekot, respektīvi, atkal iestājoties tajā, nevajadzēja domāt par tādām nopietnām

* Par 9. pulku pārveidoja Kremli izvietoto 1. komunistisko vienību (agrāko Smolnija rotu). Pulki līdz ar numerāciju vēl kādu laiku saglabāja arī vecos nosaukumus, taču vēlāk tika nolemts no tiem atteikties.

lietām kā darbs un iztikas līdzekļi. «Lielākā daļa strēlnieku palika pulkā tikai tamdēļ, ka nebija, kur braukt, arī robeža*, pēc avižu ziņojumiem, slēgta, fabrikas nestrādā, stāvoklis grūts,» — tā reāli vērtējis situāciju kāds strēlnieks, piebilstot, ka «tamdēļ nav citas izejas, kā iestāties pulkos.»¹² Bija arī tādi, kuri iestājās divīzijā pasaules revolūcijas gaidās, tomēr viņu skaits pat strēlnieku lielnieku vidū bija ierobežots, kur nu vēl starp bezpartejiskajiem strēlniekiem.

Latviešu divīzijas formēšanā nesaskaņu radīja 6. pulka strēlniekiem uztiptā komunistiskās frakcijas diktatūra un no tās izrietošās separātisma tieksmes. Nerēķinoties ar bezpartejisko strēlnieku domām (tika gan apgalvots, ka tādi esot arī viņu uzskati), kādi četrdesmit lielnieki novilcināja 6. pulka iekļaušanos divīzijā vairāk nekā divus mēnešus. Attaisnojumam frakcija izvirzīja visādus iemeslus.

Viens no aktīvākajiem separātistiem uz aizrādījumu, ka «masās būs stipra rūkšana un nemiers,» esot atcirtis: «Mums, partijai, nav jārēķinās ar masām, bet jāiet tām pa priekšu.» Viņš arī iesniedza rezolūciju, kurā bija norādīts, ka 6. pulks «atrod atsevišķas latviešu divīzijas dibināšanu šai momentā par nevajadzīgu»¹³. Kā redzams, starp latviešu strēlnieku daļu lielniekiem netrūka ne tikai radikāli noskaņotu, bet arī demagoģiski aģitējošu personāžu. Apnikuši ar tiem cinīties, gan bezpartejiskie strēlnieki, gan daži partijas biedri griezās pie Iskolastrela ar lūgumu pārcelt viņus uz citiem latviešu strēlnieku pulkiem.¹⁴ Katrā ziņā 6. pulka frakcijai, nobīdot pie malas komiteju sistēmu, pilnīgi vadot un kontrolējot pulka dzīvi, arī operatīvo darbību un saimniecību, bija izteikti negatīva nokrāsa. Kauju apstākļos, kā redzēsīm vēlāk, tā nespēja nodrošināt vajadzīgo noskaņojumu un disciplīnu.

Divīzijas vadība jau ar pirmajām dienām enerģiski rikojās, lai līdz ar strēlnieku pulkiem saformētu kavalērijas pulku un tehniskās daļas. Kavalērijas pulka organizēšanu uzticēja daudz pieredzējušajam agrākā 3. Kurzemes pulka jātnieku izlūku komandas priekšniekam J. Krišjānim. Līdz 20. maijam pulks formējās Maskavā, pēc tam 30 km attāļajā Pavlovskijposadā. Trūka zirgu un pieredzējušu jātnieku, tādēļ formēšana krietni ievilkās. Tikai 1. oktobrī, kavalērijas pulkam pēc pusotra mēneša cīņām iero-

* Acīmredzot domāta demarkācijas līnija.

doties Simbirskā un saņemot atsūtītos papildinājumus — gan cilvēkus, gan zirgus, gan citu nepieciešamo,¹⁵ izdevās to izvērst paredzēto četru eskadronu sastāvā.

Lielu uzņēmību prasīja vieglās un smagās artilērijas divizionu izveidošana. Samērā neilgā laikā izdevās saformēt 1. vieglās artilērijas divizionu (3 baterijas, pavisam 12 lielgabali), daudzus strēlniekus pārkvalificējot par artilēristiem. Toties ievilkās 2. un 3. divizona noorganizēšana.

Tas pats jāattiecinā uz smago artilēriju; šai gadījumā gan nekādā ziņā nevarēja iztikt bez pieredzējušiem artilēristiem. Izdevās saformēt arī zenītbateriju.

Artilērijas bateriju formēšana turpinājās vēl 1918. gada rudenī. Tad arī vairāki strēlnieku pulki — 5., 8. pulks¹⁶ u.c. — veidoja savas baterijas, jo gūtā pieredze Pilsoņu karā visnotaļ pamatoja šādas «savas» artilērijas nepieciešamību.

Galvenokārt materiāla rakstura grūtības bremzēja Latviešu divīzijas bruņuvienības un aviogrupas radīšanu. Turklāt iegūtie bruņotie automobiļi un lidmašīnas bieži bija izmantojamas tikai pēc pamatīga remonta. Ļoti nolietotas bija lidmašīnas, to skaitā visi ārzemju ražojumi — «Sopwith», «Farman» u.c. marku. Aviogrupas komandieris R. Stukalis, kā arī abu aviovienību komandieri A. Veinbergs un M. Teteris dažos mēnešos panāca daudz. Ne velti Latviešu divīzijas pavēlē 1918. gada 24. augustā aviogrupa nosaukta pa «divīzijas lepnumu»,¹⁷ kaut gan lidmašīnu izmantošanu traucēja eļļas, benzīna, tāpat hroniskais rezerves daļu trūkums.

Pēc Maskavas padomju vēsturnieka B. Tomaņa aprēķiniem, 1918. gada beigās Latviešu divīzijas kaujas sastāvu veidoja aptuveni 9000 durkļu un 2000 zobenu, bet pavisam divīzijā bija 23 000—24 000 strēlnieku, kuru rīcībā atradās vairāk nekā 400 ložmetēju, kā ar apmēram 80 lielgabalu un 20 lidmašīnu.¹⁸ Salīdzinot ar topavasār apstiprinātajiem Sarkanās armijas kājnieku (turpmāk strēlnieku) divīzijas personālsastāva štatiem (35 985 cilvēki), Latviešu divīzija atpalika par aptuveni 12 000—13 000.* Vairākums divīziju bija vēl mazākas, jo cilvēku skaits tajās svārstījās no 7000 līdz 15 000.¹⁹ Tātad Latviešu divīzija bija ne

* 1918. gada 13. novembrī strēlnieku divīzijas personālsastāvu paredzēja 57 325 cilvēku apmērā. Tik smagnējas un milzīgas tās tomēr izveidotas netika.

tikai samērā labi tehniski apgādāta, bet apmēru ziņā pārsniedza daudzas citas.

Taču ne visas Sarkanās armijas latviešu daļas un vienības pastaidzās iekļauties Latviešu divīzijā. Ilgāku laiku ārpus divīzijas palika Torošinas pulks jeb daļa no 6. pulka, 1. Liepājas pulks un Vologdas bataljons, Arhangeļskas rota, Vitebskas kavalērijas pulks un Penzas eskadrons, tāpat t.s. Tambovas kolonna un Saratovas sevišķu uzdevumu latviešu strēlnieku pulks. Visu 1918. gadu divīzija papildinājās galvenokārt ar brīvprātīgajiem kā no demobilizējušos strēlnieku vidus, tā arī no evakuētajiem strādniekiem un bēgļiem. Lai iestātos divīzijā, no okupētās Latvijas ieradās latviešu kareivji un jaunieši, kuri bija izbēguši no vācu gūsta. Ar lielu neuzticību Iskolastrels izturējās pret strēlniekiem, kuri bija atgriezušies no vācu gūsta. Pulka komitejas tika brīdinātas tādus cilvēkus nepieņemt bez Iskolastreļa ziņas. Tas baidījās no Vācijas slepeno aģentu iesūtīšanas.²⁰ Līdz šim gan neko konkrētu par to nav izdevies noskaidrot.

Tikai gada pēdējā ceturksnī Latviešu divīzija papildinājumu ņēma no mobilizētajiem. 5. oktobrī KSFPR kara komisariātiem deva rīkojumu mobilizētos latviešus nosūtīt divīzijas štāba rīcībā. Mēnesi vēlāk Iskolastrels pieprasīja latviešu instruktorus²¹ (apakšvirsniekus) sakarā ar komandējošā sastāva lielajiem zaudējumiem. Papildinot kaujās izretinātās strēlnieku rindas, divīzijas štābs un Iskolastrels lēma par 1500 mobilizēto krievu, pēc tam vēl par 500 nelatviešu liela papildinājuma pieņemšanu.²²

Tā kā divīzijas formēšanas laikā un arī vēlāk atsevišķas tās daļas palika dislocētas dažādās vietās, pulki nereti paši rūpējās par papildinājuma pieņemšanu. 6. pulks Petrogradā, piemēram, izveidoja īpašu «vervēšanas komisiju» un īsā laikā jūtami papildināja savas

* Par tā pamatu kļuva vairākas no Latvijas atkāpušās 7. Bauskas pulka apakšvienības.

** To veidoja daļa no bijušā 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulka, kas atteicās iekļauties jaunorganizētajā 2. pulkā. Vēlāk tas tika iedalīts 8. pulkā.

*** Tā kā latviešu ložmetējnieku komanda sāka formēties 1918. gada jūlijā, jau augustā to iekļāva Latviešu divīzijā.

**** Sākotnēji 1918. gada februārī to formēja kā 1. latviešu jātnieku izlūku vienību.

• Penzas latviešu kavalērijas eskadronu 1918. gada rudenī iedalīja Latviešu divīzijas 3. brigādē.

••• Tambovas latviešu padomju kolonna arī vēlāk iekļāvās Latviešu divīzijas 3. brigādē.

•••• Šis pulks organizējās Saratovā 1918. gada aprīlī un togad ar Latviešu divīzijas daļām (3. brigādī) bija saistīts tikai operatīvi, bet ne organizatoriski.

rindas. Līdzīgi rīkojās 7. pulks Petrogradas apkārtnē (Pargolovā). No personām, kuras iestājās kādā no pulkiem, pieprasīja rakstiski apliecināt apņemšanos nodienēt tajā ne mazāk par sešiem mēnešiem; šādu dienesta laiku noteica KSFPR Tautas komisāru padomes 1918. gada 22. aprīļa dekrēts. Bez tam pulku komitejas un Iskolastrels no ikviena brīvprātīgā pieprasīja lielinieku partijas, kādas padomju iestādes vai arī vairāku lielinieku vai strēlnieku rekomendācijas.

Kaut arī trūkst precīzu datu, var apgalvot 1918. gadā Latviešu divīzijas personālsastāva lielāko daļu veidoja latvieši. It īpaši tas sakāms par strēlnieku pulkiem. Vairāk cittautiešu bija no jauna izveidotajās tehniskajās daļās. Tajā pašā laikā dažādu iemeslu dēļ uz Latviešu divīziju nepārnāca daudzi latvieši no citām Sarkanās armijas daļām.

Vairākums latviešu strēlnieku bija 21—25 gadus veci. Protams, netrūka arī divdesmitgadīgo un pidsmitnieku, tāpat gados vecāku vīru.

Dienests Latviešu divīzijā nekādā ziņā nebija no vieglajiem ne tikai tai izvīrīto atbildīgo uzdevumu, bet arī stingrās iekšējās kārtības dēļ. Divīzijā nepieļāva brīvdomību un saņemto rīkojumu apspriešanu, kas pārējā Sarkanajā armijā ne tik drīz tika izskausta. Šajā sakarā jāatzīmē, ka relatīvi neliels skaits strēlnieku no divīzijas tajā pašā 1918. gadā izstājās pēc pašu vēlēšanās vai tika izslēgti par dažādiem pārkāpumiem.²³ Izslēgšana notika saskaņā ar attiecīgu Iskolastrela lēmumu. Šiem cilvēkiem turpmāk tika liegta iestāšanās kādā no latviešu strēlnieku vienībām vai arī Sarkanajā armijā vispār. Mazāk nozīmīgus pārkāpumus sodīja ar atcelšanu no ieņemamā amata, ar arestu vai naudas sodu. Iekasētās soda naudas parasti izlietoja grāmatu vai periodisko izdevumu iegādei.

Atalgojums latviešu strēlniekiem bija noteikts tāds pats kā visā Sarkanajā armijā: pašā sākumā 50 rbļ., tad 150 rbļ., vēlāk 300 rbļ. mēnesī. Pilnīgi nepamatoti un no gaisa grābti ir dažkārt dzirdētie apgalvojumi par latviešu strēlniekiem it kā maksātajām lielajām algām, par viņiem kā padomju valdības landsknehtiem*, V. Ļeņina pretoriāņu** gvardi. Viens no pirmajiem šādus uzskatus noteikti noraidīja J. Vācietis. «Latviešu strēlnieks,» viņš paskaidroja, «bija idejisku centienu izcīnītājs, un ar viņu bija

* Tā sauca savervētus kājniekus Vācijā 15.—17. gadsimtā.

** Romiešu karaspēka privileģēta daļa, pārnestā nozīmē — algots karaspēks uzurpētas varas atbalsīšanai.

jārēķinājās kā ar tādu.»²⁴ Cits jautājums, kādi bija šie idejiskie centieni un vai visiem tie izrādījās vieni un tie paši.

Strēlnieku neapmierinātību radīja nevis algu apmērs, bet gan lielā starpība, salīdzinot vienkārša strēlnieka un komandiera vai komisāra saņemto. Šai starpībai piemita neabšaubāma tendence palielināties ar ik jaunas algu likmes noteikšanu;²⁵ padomju valdība Sarkanajā armijā realizēja veco militāro speciālistu uzpirkšanas politiku.

Pārtikas ziņā latviešu strēlnieku apgāde bija pieticīga. Par to nav grūti pārliecināties, kaut vai iepazīstoties, teiksim, ar viņu pārtikas devām, kuras strēlnieki saņēma 1918. gada pavasara un vasaras mēnešos Maskavā.²⁶ «Ēdienkarte» ļoti vienkārša — kartupeļu, grūbu vai dārzeņu zupa un griķu putra pusdienās, tā pati zupa arī vakariņās... Protams, tolaik vēl knapāks galds bija Maskavas civiliedzīvotājiem.

Lai gan Latviešu divīzijas personālsastāvu veidoja galvenokārt pieredzējuši karavīri, tas nenozīmēja ka bija iespējams iztikt vai nu ar minimālām apmācībām, vai arī paredzēt tās tikai agrāk nedienējušajam papildinājumam. Jau nākamajā dienā pēc pavēles par divīzijas izveidošanu sekoja tās komandiera rīkojums par pulku šautuvju ierīkošanu un šaušanas apmācībām, kam viņš ieteica piešķirt sportisku sacensību raksturu ar naudas balvām labākajiem.²⁷ Regulāri bija jānotiek taktikas mācībām, ieroču un kara tehnikas materiālās daļas apguvei. Nebija aizmirsta arī strēlnieku fiziskā sagatavotība, viņus mudināja aktīvi sportot.

Sekmīgas apmācības un kaujas uzdevumu izpilde visai daudz bija atkarīga no komandieru prasmes un uzņēmības. Sakarā ar virsnieku lielākās daļas aiziešanu no strēlnieku pulkiem, Latviešu divīzijā komandieru kadru jautājums bija diezgan sarežģīts, kaut arī krietni labāks nekā citās Sarkanās armijas divīzijās. Komandējošos posteņos izvirzīja bijušos apakšvirsniekus vai pieredzējušākos strēlniekus. Lai gan ne vienās vien atmiņās uzteikti «kaujās rūditie apakšvirsnieki», kuri vadījuši «rotas un bataljonus»,²⁸ ne katreiz šie jaunieceltie komandieri izrādījās atbilstoši attiecīgajām prasībām. Ar pieredzi un personisko drosmi vien nepietika. Vēl grūtāk izrādījās aizpildīt vakances štābos. Bez tam latviešu strēlnieki saviem komandieriem izvirzīja tiešām augstas pretenzijas. «No latviešu komandiera vispirms tika prasīts: apķēriba un gudrs prāts, tad — lietpratība, pašuzpurēšanās un

augstsirdība. Šāda komandiera īpašības imponēja tādām pat latviešu strēlnieku īpašībām. Tāda solidaritāte radīja kaujā savstarpēju uzticību, disciplīnu un produktīvu ieroču izlietošanu,»²⁹ apstiprina J. Vācietis. Pēc šāda izsmeloša paskaidrojuma atliek vienīgi pāris vārdu piebilst par lietpratību, ar ko saprotama kompetence noteiktā specialitātē. Sakarā ar tehnisko daļu formēšanu savu iepriekšējo specialitāti vajadzēja mainīt ne vienam vien komandierim, turklāt bez jebkādas iepriekšējās sagatavošanās, nereti ne no brīvas gribas. Īsā laika sprīdī apgūt jaunu, īpaši tehnisku specialitāti pienācīgā līmenī vairākumā gadījumu izrādījās prasīts par daudz. No otras puses, šis lietpratības trūkums negatīvi ietekmēja komandiera autoritāti. Piemēram, par 1. vieglā artilērijas divizona komandieri tika iecelts E. Bērziņš, kas agrāk artilērijā nebija dienējis. «Lai gan viņš ir krietns cilvēks un var ieturēt disciplīnu, bet ar to nepietiek,» atzīmēts F. Lāča dienasgrāmatā. — «Viņš nepārzin artilērijas mehānismus, un tādēļ to skaita ne par artilēristu, bet kājnieku.»³⁰

Pats par sevi saprotams, latviešu strēlnieki nepieļāva komandiera rupju vai augstprātīgu izturēšanos. «Ja kādā karaspēka daļā.. virsnieks nebija pietiekoši populārs strēlnieku vidū vai arī bija rupjš pret tiem, latviešu strēlnieki bieži vien atteicās pildīt tāda komandiera pavēles un rīkojumus,»³¹ — tā vēlāk izteicās A. Reders.

Pulku vecos virsniekus kā militāros speciālistus kontrolēja komisāri, tiem vēriģi sekoja pulku komitejas, komunistiskās frakcijas un Iskolastrels. Iskolastrels pat pieprasīja izveidot «visstingrāko un precīzāko novērošanas sistēmu par komandējošā sastāva un atsevišķu personu visām darbībām un rīkojumiem»³². Apgalvot, kā to darījis B. Tomanis, ka «sevišķi daudz komunistu bija komandējošā sastāvā»³³, bez norādes, ka minēts tiek galvenokārt zemākais komandējošais sastāvs, nav pareizi. Piemērs ar 9. pulku nepavisam nav raksturīgs, ja atceramies šī pulka veidošanās īpašos apstākļus. Starp divīzijas augstākajiem komandieriem, pulku un tehnisko daļu komandierus** ieskaitot, lielinieku 1918. gadā bija nedaudz — bri-

* T.i., uzturēt.

** Gan, kā jau minēts, divīzijas komandieris J. Vācietis, gan tās štāba priekšnieks A. Kosmatovs, gan viņa palīgs J. Lerhe, brigāžu komandieri P. Dūdiņš, P. Avens (kopš 1918. gada jūlija otrās puses komandēja divīziju), gan pulku komandieri G. Mangulis, F. Rieksts, J. Gregors u.c. bija bezpartejiskie.

gādes komandieris J. Judiņš, pulku komandieri P. Bērziņš, J. Lācis, J. Krišjānis u.c.

Salīdzinājumā ar pārējām Sarkanās armijas divīzijām Latviešu divīzijai piemita daudzas tikai tai raksturīgas iezīmes. Vairāk vai mazāk tās bija saistītas ar divīzijas īpatnējo iekšējās uzbūves shēmu.

2. Komitejas, frakcijas un strēlnieki

Latviešu divīzijas iekšējās uzbūves veidu noteica divīzijas lielnieku 1. konferencē Maskavā, kas noritēja 1918. gada 25.—27. aprīlī. P. Stučkas un vairāku citu LSD CK locekļu piedalīšanās, J. Sverdlova apsveikuma runa atgādināja, ka lielnieku augstākās instances bija ieinteresētas pārvērst Latviešu divīziju par tiem uzticamu triecienspēku. Šajā nolūkā LSD CK, respektīvi, tolaik izveidotais LSD CK Krievijas birojs*, pat uzņēmās kaut ko līdzīgu šefībai pār tās partijas Organizācijas komiteju.

Vairākas konferences rezolūcijas skāra Latvijas jautājumu. Lai gan divīzijas partijas organizācijā bija 790 lielnieku,³⁴ no kuriem pat puse nebija strādnieku izcelsmes, «Tēzēs par Latvijas jautājumu» delegāti uzskatīja par iespējamu ne tikai strēlnieku, bet arī Latvijas proletariāta vārdā solīt neatkāpties «no padomju iekārtas, proletariāta diktatūras un sociālistiskās revolūcijas»³⁵. Tas nozīmēja Latvijas nākotni veidot saskaņā ar Padomju Krievijas lielniecisko modeli, kam P. Stučkas domubiedri neredzēja alternatīvu.

Konference noraidīja komunistiskās frakcijas klajas diktatūras ideju un lielnieku «vadošo lomu» apņēmas realizēt ar komiteju sistēmas starpniecību. Vēlāk Pulku padome komitejām un Iskolastrelam izstrādāja īpašu nolikumu, ko 1918. gada 9. jūnijā apstiprināja Viskrievijas Centrālā izpildkomiteja. Rotu, komandu un pulku komitejas, tāpat Iskolastrels pārzināja attiecīgo komandieru iecelšanu, gan bez tiesībām iejaukties komandējošā sastāva operatīvajā darbībā.**

Ļoti sīki konference reglamentēja pulku komunistisko frakciju uzbūvi, pienākumus un tiesības. Frakciju un to sastāvā ietilpstošo

* Piecas dienas pirms konferences sanākšanas tas apstiprināja divīzijas komunistiskās Organizācijas komitejas izstrādāto darba kārtību, uzdodot referentiem sagatavot attiecīgās rezolūcijas, lai birojs ar tām varētu iepazīties (LVA SPDN, 32. f., 1. apr., 2. lp.).

** Pulku padome un tās izpildorgāns — Iskolastrels deviņu locekļu sastāvā pārstāvēja augstāko varu Latviešu divīzijā. Iskolastrela ziņā bija organizatoriskā, administratīvā, politiskā, kā arī kultūras un izglītības darba pārziņāšana. Sakarā ar to komisāru institūtam divīzijā bija ievērojami mazāka nozīme nekā pārējā Sarkanajā armijā.

rotu un komandu pulciņu darbībai vajadzēja notikt Organizācijas komitejas pārraudzībā un vadībā. Pie katras pulka komunistiskās frakcijas komitejas kā pulka lielinieku vadošās institūcijas bija jāievēl partijas biedru tiesa.

Neskatoties uz divīzijas sekmīgo formēšanos, Organizācijas komitejas lielinieki nebija droši par nacionāli noskaņotās latviešu pilsonības un inteligences ietekmes iespējamo izplatību strēlnieku vidū. Frakcijām saziņā ar pulku komitejām uzlika par pienākumu sekot, vai netiek vesta attiecīga aģitācija, tādā gadījumā arestējot šos agitatorus un nododot revolucionārajam tribunālam. Lieliniekus satrauca latviešu virsnieku aicinājums strēlniekiem nepalik Sarkanaajā armijā, bet atgriezties Latvijā vai doties uz latviešu kolonijām Sibīrijā.³⁶ Vācu okupētajā Latvijā strēlnieki atgriezties nevēlējās, toties otrs priekšlikums mudināja uz pārdomām. Sekot priekšlikumam gan izšķīrās ne tik daudzi.

Vadoties no iepriekšējā gadā apgūtās pieredzes, pulku komunistiskās frakcijas pārņēma strēlnieku vēlētās komitejas, praktiski bez kādām ceremonijām uzurpēja to tiesības komandieru izraudzīšanā u.tml. jautājumu kārtošanā. «Kandidāti uz pulka, bataljona un rotu komandieru un komiteju locekļu, kā arī saimniecības daļas u.c. atbildīgo darbinieku amatiem tika uzstādīti vai apstiprināti frakcijas komitejā,» — tā norises praktisko pusi 9. pulkā attēlojis J. Bāle, «pēc tam tie tika formāli iecelti no pulka padomes vai komitejas jeb likti priekšā masu sapulcēs.»³⁷ Frakcijas komitejā parasti darbojās paši enerģiskākie lielinieki. Ierindas lielinieku aktivitāte bija ievērojami zemāka. Atskaitē par 1918. gada septembra pirmo pusi 8. pulka frakcijas komiteja, piemēram, neslēpa, ka partijas biedri frakcijas pieņemto lēmumu realizēšanā «ņem diezgan maz dalības»³⁸. Tamlīdzīgas norādes sastopamas arī citu pulku frakciju komiteju protokolos vai pārskatos, tādēļ jāsecina, ka būtībā visu t.s. partijas un politisko darbu veica galvenokārt neliela daļa pašu pārliecinātāko un enerģiskāko lielinieku. Zināms, sevišķa uzmanība tika veltīta partijas biedru darbībai bezpartejisko strēlnieku vidū, tā bija t.s. cīņa par proletāriskā apzinīguma nostiprināšanu, kam gala rezultātā vajadzēja pārvērst viņus par lielinieku rīkojumu un norādījumu precīziem izpildītājiem. Tomēr bezpartejiskie strēlnieki atļāvās atkal un atkal paust savas, no lielinieku propagandētājiem bieži vien atšķirīgas domas un uzskatus. Tādēļ visu Latviešu divīzijas pastāvēšanas laiku komunistiskajai aģitācijai un

propagandai tika pievērsta ārkārtēja nozīme un uzmanība. Lietas un parādības šie agitatori strēlniekiem nereti skaidroja vairāk vai mazāk sagrozītā veidā, vadoties no lielinieku galvenā morāliskā kritērija, proti, mērķis attaisno līdzekļus. Iespējams vārds palīdzējis saglabāt pietiekami daudz šādu piemēru.

Kauju apstākļos, latviešu strēlnieku daļām nonākot kritiskās situācijās, pulku komitejas palaiķam aizstāvēja strēlnieku intereses, iebilda un pat atklāti nostājās pret mēģinājumiem viņus atkārtoti un bezjēdzīgi raidīt pret pārspēku vai nemākulīgi organizētā uzbrukumā, nerēķinoties ar cilvēku nogurumu, slikto apgādi u.tml. Šādu komiteju rīcību asi uzņēma Sarkanās armijas un lielinieku partijas augstākās instances. Divas nedēļas pirms Latviešu divīzijas partijas organizācijas 2. konferences divīzijas komisārs K. Pētersons LSD CK Krievijas biroja sēdē pavēstīja: «Skļanskis* ziņojis, ka latviešu pulku kaujas spējas esot mazinājušās. Pie tā vainojams Iskolastrels un pulku komitejas. Skļanskis izteicies par Iskolastrela likvidēšanu un pulku komiteju funkciju aprobežošanu...». K. Pētersona priekšlikums apvienot Iskolastrelu un Organizācijas komiteju, atstājot to ziņā kulturālā un saimnieciskā darba pārraudzīšanu, bet operatīvās darbības kontroli un komandējošā sastāva iecelšanu nodot komisāru ziņā, neguva atbalstu. Vairākums klātesošo — O. Stiga, R. Bauze, T. Zeke, F. Roziņš — izteicās par Iskolastrela un pulku komiteju saglabāšanu.³⁹ Lemt par to vajadzēja 2. konferencei.

Šī konference, kas noritēja Maskavā no 15. līdz 19. novembrim, aplūkojusi daudzus politiskus jautājumus, pieņēma arī «Noteikumus par latviešu strēlnieku padomju pulku uzbūvi». Tie strikti noliedza pulka komitejas iejaukšanos operatīvajos jautājumos, novirzot tās darbību uz pulka administratīvās, saimnieciskās un kulturālās puses vadību un kontroli, gan palīdzot komandējošam sastāvam uzturēt kārtību un disciplīnu pulkā. Tika arī noteikts, ka «pulka komunistiskās frakcijas komiteja pilnā sastāvā iet pulka komitejā kā viņas sastāvdaļa ar balsstiesībām priekš politiski organizatoriska un agitatoriski propagandistiska darba veikšanas». Turklāt pulka komitejas priekšsēdētājam** bija katrā ziņā jābūt

* E. Skļanskis, zobārsts pēc profesijas, tajā laikā bija L. Trocka — KSFPR Revolucionārās kara padomes priekšsēdētāja vietnieks ar plašām pilnvarām, kuras nekavējās izmantot.

** Latviešu divīzijā pulka komitejas priekšsēdētājs izpildīja arī pulka komisāra funkcijas.

komunistam. Organizācijas komiteja turpmāk varēja neatbilstošu pulka komitejas priekšsēdētāju atsaukt un iecelt citu. Savukārt Iskolastrela varā bija «atcelt pulka komitejas, kuras nestāv sava uzdevuma augstumā»⁴⁰. Tātad augstais lielinieku īpatsvars Latviešu divīzijas pulkos — caurmērā 13—18%⁴¹ — nedeva garantiju pret skrūvju piegriešanu.

Konference nolēma ievēlēt Iskolastrelu 15 cilvēku sastāvā. Daudzos Iskolastrela līdzstrādniekus parasti formāli ieskaitīja kādā no pulkiem, * garantējot tajos arī algas saņemšanu.

Algās jautājums latviešu strēlniekos 1918. gada rudenī radīja lielu neapmierinātību, jo 20. septembrī noteiktās jaunās likmes ievērojami palielināja starpību vienkāršo kareivju un komandieru, tāpat komisāru algās. Pulku komitejas un frakcijas šajā sakarībā nosūtīja protesta rezolūcijas Iskolastrelam un Organizācijas komitejai.⁴² Kā parasti — tās neko nepadarīja.

Par maldīgiem vai vismaz nepilnīgiem jāuzskata apgalvojumi, it kā vienīgi pamatos proletāriskā izcelsme, lielinieku plaši izvērstā aģitācija, propaganda un personiskais piemērs nodrošinājis Latviešu divīzijas daļu augsto apzinīgumu un kaujasspējas. Ar kaujasspējām, kā jau norādīts, latviešu strēlnieki izcēlās kopš bataljonu pirmajām kaujām, bez tam latviešu karavīrus ne velti augstu vērtēja citās daļās. Komunistu vidū patiesi bija ne mazums drosmīgu un prasmīgu karavīru, bet tajā pašā laikā daudzi komisāri un komunisti savas rīcības vai personisko īpašību dēļ tā arī nekļuva par autoritātēm.

1918. gadā Latviešu divīzijas partijas organizācija bija izteikti latviska (to apliecina visdažādākie avoti, to skaitā latviešu valodā rakstītie sapulču protokoli). Turklāt tā bija salīdzinoši mazāk saindēta ar marksisma dogmām un pārspīlētu internacionālismu.

Ne visi no strēlniekiem lieliniekiem spēja izturēt dzelžaino un ļoti bieži jebkādu individualitāti nomācošo partijas disciplīnu, jo pēc domu apmaiņas ar balsu vairākumu pieņemtais lēmums neatzina nekādas atlaides tā izpildē. Tādēļ laiku pa laikam pulku frakcijas izslēdza stingro kārtību neizturējušos, partijas politiku ap-

* Starp citu, 1918. gada 30. maijā Iskolastrels ieteica ieskaitīt 1. pulkā KSFPK Karalietu tautas komisariāta rīcībā esošo S. Nahimsonu, kuru neilgi pēc tam iecēla par Jaroslavljas apgabala komisāru, tātad dienesta ziņā Nahimsons nepavisam nebija saistīts ar Latviešu divīziju.

šaubījušos un sapulces neapmeklējušos lieliniekus.⁴³ Viņu vietā frakcijas centās iesaistīt jaunus biedrus.

Pulku komunistisko frakciju un Organizācijas komitejas loma pakāpeniski pieauga uz visu strēlnieku vēlēto komiteju un to centra — Iskolastrela rēķina. Tas partijas augstākajām instancēm apmierinājumu nevarēja sagādāt, tādēļ vajadzēja rēķināties, ka turpmāk šī kārtība var tikt mainīta.

Bezpartejiskos strēlniekus visas šīs lietas īpaši neinteresēja. Lūk, piemēram, 1. pulka frakcijas komitejas atbilde uz 1918. gada novembra anketas* jautājumu par frakcijas attiecībām ar pulka komiteju un pārējiem strēlniekiem: «Pulka komiteja ir frakcijas rokās. Pret pārējiem pulka locekļiem — apmierinošas.»⁴⁴ Strēlnieki brīvos brīžus tiecās aizvadīt nevis lielinieku nebeidzamajās politikajās pārrunās, bet citās nodarbībās, kas vairāk veldzēja viņu garu un jūtas.

Izmantojot uzturēšanos Maskavā, Petrogradā u.c. lielākās pilsētās, daudzi latviešu strēlnieki centās apmierināt, cik tas bija iespējams, vēlmes pēc kultūras un izglītības. Privileģētā stāvoklī šajā ziņā atradās Kremli un padomju valdību apsargājošais 9. pulks, lai gan daudz neatpalika Hodinkas rajonā izvietotais 2. pulks, 6. pulks Petrogradā un 7. pulks Pargolovā.

Kamēr Latviešu divīzijas daļu strēlnieki starp dienesta pienākumiem varēja izbrīvēt īsākus vai garākus vaļas brīžus, viņi kuplā skaitā iesaistījās dažādos kulturālos pasākumos vai arī uzņēmīgi centās aizpildīt robus izglītībā. Tobrīd Sarkanajā armijā tas atkal bija unikāls gadījums, kam līdzīgu velti meklēt. Diemžēl šiem kultūrizglītojošiem pasākumiem lielinieki ar fanātisku ietiepību centās piešķirt politisku nokrāsu. Tas sagandēja dažu labu ieceru, bet reizēm atturēja bezpartejiskos strēlniekus no aktīvākas līdzdalības.

Kā jau teikts, starp latviešu strēlniekiem bija daudz grāmatu draugu. Ne tik reti grāmatas atrada vietu patronsomās, kas liecināja, ka tās tiek sevišķi augstu vērtētas. Lasīts tika daudz un aizrautīgi. Gandrīz visās Latviešu divīzijas daļās darbojās bibliotēkas. Grāmatu skaits daļās bija atšķirīgs, tomēr parasti sniedzās vairākos simtos. Tā, 6. pulka bibliotēkā bija 260 grāmatu latviešu, 110 — krievu valodā. Bez tam aptuveni 100 bojātu grāmatu netika izsniegtas strēlniekiem līdz to salabošanai pašu strēlnieku ie-

* Frakcijas komitejas ik mēnesi iesniedza pārskata anketas Organizācijas komitejai.

rikotajā grāmatu iesiešanas darbnīcā. Bibliotēkas pakalpojumus izmantoja 372 lasītāji jeb gandrīz puse no pulka strēlniekiem. Centīgākie dažu mēnešu laikā izlasīja aptuveni 60 grāmatu. Interesanti atzīmēt, ka biežāk tika pieprasīta daiļliteratūra, bet no grāmatām 6. pulkā visvairāk lasītā bijusi P. Lotī «Islandes zvejnieks». Romāns lasītāju aizveda prom no politikas un lielinieku nepārtraukti atgādinātās šķiru cīņas, ko strēlnieki, šķiet, arī vēlējās.⁴⁵ Nepārtraukti bibliotēku papildināja 2. pulks; tam 1918. gada septembrī bija 547 grāmatas, tiesa, lasītāju reģistrēts mazāk — 154 cilvēki.⁴⁶ Grāmatu skaita ziņā visbagātākās laikam gan bija 8. un 9. pulka bibliotēkas, kurās atradušās aptuveni 1000 un 2000 vienību.⁴⁷ 4. pulkā sākumā bija pat divas bibliotēkas, bet pēc apvienošanas par īpašnieku uzmetās frakcija. «Bibliotēkai, pēc manām domām, vajag atrasties visā pilnībā zem frakcijas, lai nenovērstos no pareizā ceļa,»⁴⁸ šādi rīcību pamatoja O. Aupe, cik var spriest, viens no pārņemšanas iniciatoriem. Tā arī frakcijas padome nolēma un izdarīja. Ja dažā citā pulkā komunistiskā frakcija bibliotēku nepārņēma, tad tomēr sekmēja marksistiskās literatūras — politisku brošūru — iepirkšanu pirmām kārtām.

Strēlnieki nelaida garām izdevību iepazīties ar periodisko presi. Avīzes un žurnāli, bet tikai lielinieciskie izdevumi, bija pieejami pulkos iekārtotajās lasītavās. Lasītavas bez izņēmuma pārzināja komunistiskās frakcijas komitejas, uzmanīgi sekojot, lai strēlnieku rokās nenonāktu citu politisko spēku izdevumi, jo tie, kā rādīja pieredze, radīja vai palielināja šaubas par lielinieku uzskatu pareizību, jūtamī mazināja marksistiskās ideoloģijas propagandas efektivitāti.

Starp latviešu strēlniekiem varēja atrast spēkus izmēģināt alkošo literatūras entuziastus. Paretam viņi praktizējās nelielu tēlojumu vai dzejoļu rakstīšanā, balstoties uz pašu pieredzēto un apjausto. Retajam kaut ko no uzrakstītā izdevās publicēt, vairākumam literārie mēģinājumi palika piezīmju blokā vai vienkārši burtnīcā. No šī interesantā materiāla, cik zināms, maz kas saglabājies. Dažs labs no strēlniekiem šīs nodarbības atsāka pēc Pilsoņu kara, taču tā jau ir cita tēma.

Ne jau praktiskas nepieciešamības spiests, bet zināšanu un redzesloka paplašināšanas labā lielāks skaits strēlnieku vēlējās

* Viens no pazīstamā franču rakstnieka Pjēra Lotī (īstajā vārdā Žiljēna Vio, 1850—1923) daudzajiem darbiem, tulkots latviski vēl pirms Pirmā pasaules kara.

apgūt kādu svešvalodu — vācu, franču vai angļu, papildināties matemātikā vai ielauzīties grāmatvedības gudrībās. Kursu vadīšanai bija nepieciešami speciālisti. «Maskavā atrodošies strēlnieki pieprasa lektoros — valodniekus,» šādu jautājumu 1918. gada 4. jūnijā izskatīja Latviešu nacionālo lietu komisariāta* kolēģijas sēdē. Lūgums līdzekļu trūkuma dēļ tika noraidīts. Atteikuma iemesls fiksēts bezkaislīgi isi: «Nav iespējams dot.»⁴⁹ Pasniedzēja darba samaksai vajadzēja 600 rbļ. mēnesī. Zināmas summas iedalīja paši pulki. 2. pulks augusta mēnesī svešvalodu un matemātikas skolotāja atalgojumam paredzēja 2400 rbļ., bet 2300 rbļ. — grāmatu iegādei.⁵⁰ Nodarbības notika pulka iekārtotajā klubā. Turpat strēlnieki pulcējās uz lekcijām u.c. kultūrizglītojošiem pasākumiem. Daudzās divīzijas daļās iecienīti bija t.s. vispārizglītojošie kursi. No 2. pulka, piemēram, šajosursos pieteicās 415 cilvēku — katrs otrs no pulkā esošajiem.⁵¹ Tāda atsaucība šodien spēj izbrīnīt.

Diezgan bieži koncertēja Latviešu divīzijas pulku orķestri. Pie 9. pulka Kremli noorganizēja simfonisko orķestri diriģenta J. Reinholda vadībā. Viņa rīcībā bija muzikanti P. Apsāns, F. Birznieks, J. Kolāts, J. Vīrs, Ž. Zalcmanis, K. Zesers u.c., pavisam vairāk nekā trīs desmiti, kuri pirms tam bija ieskaitīti 2. pulka muzikantu komandā.⁵² Šis orķestris izpelnījās ievēribu ar koncertiem Kremļa Katrīnas zālē un agrākajā Muižniecības zālē. Petrogradā izvietotajā 6. Tukuma pulkā ieskaitīja diriģenta T. Reitera latviešu simfonisko orķestri. Tātad veseli divi simfoniskie orķestri divīzijā! Jāpiebilst, ka mūziķi tādā veidā paglābās no pusbada dzīves, kādā bija nonākuši abās lielpilsētās.

Pulkos pastāvēja arī kori, jo dziedātgribētāju latviešu vidū nekad nav trūcis. «Kur bija latviešu strēlnieki, tur skanēja latviešu dziesmas,»⁵³ lepmi vēstī J. Vācietis. Tā patiesi bija. Dziedāts tika ne tikai pastāvīgajās un pagaidu mītnēs, bet arī pārbraucienos un pārgājienos, atpūtas vietās un kauju starplaikos. Parasti tās bija vecās latviešu dziesmas un tautasdziesmas. Lieļinieki gan centās uzspiest «Marserljēzu» un «Internacionāli». Ne viens vien strēlnieks šīs grāmatas autoram atzinies: «Tās partij-

* Latviešu divīzijas lielinieku 1. konference uzdeva pulku komunistiskajām frakcijām stāties «visciešākos sakaros ar Latviešu nacionālo lietu komisariātu», lai tas palīdzētu «veikt latviešu pulkos politiski sabiedrisko darbu visplašākā nozīmē». Tam gan minētajam komisariātam nebija ne vajadzīgo spēku, ne līdzekļu.

nieku dziesmas jau vilka viņi paši. Mēs tām ne vārdus zinājām, ne dziedājām.» Oficiālos mītiņos dziesmas lāga neskanēja, tur nu nekās nevarēja līdzēt.

9. pulka koris K. Jurgīša vadībā uzstājās ne tikai Kremli, bet reiz pat uz Maskavas Lielā teātra skatuves. Ar pavājiem priekšnesumiem uz tās nevienu nelaida.

Kā 9. pulkā Kremli, tā arī 2. pulka klubā rosīgi darbojās dramatiskie pulciņi. Neilgā laikā tie sagatavoja un uzveda vairākas nelielas ludziņas. Vēl enerģiskāk rikojās teātra entuziasti 6. pulkā, vispirms iesaistot kopēju izrāžu sagatavošanā, bet pēc tam ieskaitot pulkā Rīgas aktierus, kuri Pirmā pasaules kara laikā bija noorganizējuši Pēterpils Jauno latviešu teātri. A. Mierlauks, J. Ozols, P. Zauers, J. Kļava, A. Leitlands, K. Ķerve u.c. ķērās pie R. Blaumaņa «Indrānu», M. Gorkija «Dibenā» un vairāku citu lugu iestudēšanas. Režisora pienākumus veica F. Mierkalns. Izrādīja arī sagatavoto F. Šillera «Vilhelmu Tellu», J. Paleviča «Purvā» u.c. nelielus uzvedumus. Strēlnieku teātri izveidoja 7. pulkā. Augustā tas sāka izrādes, nododot skatītāju vērtējumam J. Raiņa «Ģirtu Vilku» u.c. iestudējumus A. Amtmaņa-Briedīša režijā. Kad nākamajā mēnesī kā 7., tā 6. pulks tika nosūtīts uz fronti, daļa profesionālo aktieru devās pulkiem līdzi,⁵⁴ lai arī bijaniecīgas cerības tur kalpot skatuves mākslai.

«Bieži gājām uz muzejiem,» atmiņu manuskriptā ierakstījis 9. pulka strēlnieks A. Matisons. «Tretjakova galeriju apmeklēju daudzreiz, bet, jo vairāk skatījos, jo lielāka kļuva interese. Pirms kara biju redzējis daudz kopijas no šē izstādītām gleznām, tagad ar interesi skatīju pašus oriģinālus.»⁵⁵ Puslīdz droši var teikt, ka mākslas galeriju apmeklēšana rosināja īstos glezniecības entuziastus pašiem ķerties pie otas. Viena no daudzajām telpām Kremli ierādīja strēlnieku gleznotāju pulciņam. Pašu iekārtoto darbnīcu izmantoja V. Andersons, M. Baude, K. Veidemanis, P. Irbītis, A. Drēviņš u.c. Rudens pusē viņi sarīkoja gleznu izstādi. Kopējais eksponātu skaits tajā bija aptuveni 130.⁵⁶ Dienesta biedri — un ne tikai viņi — ieinteresēti vērtēja, ko iespējuši pašu pulka gleznotāji.

Daudzmaz sistemātiski visi šie kultūras un izglītības pasākumi Latviešu divīzijā varēja norisināties tās formēšanas pirmajos mēnešos. Tomēr arī tolaik vajadzēja veikt dažādus uzdevumus, doties tuvākos un tālākos komandējumos.

3. Padomju varas drošais balsts

Tajā haosā, kas Krievijā valdīja pēc Brestas miera noslēgšanas, lielinieciskās varas stāvoklis bija visai nestabils. Grūti bija paredzēt iekšpolitisko notikumu attīstību, jau tuvākajās nedēļās to varēja ietekmēt bezdarbs un asi izjūtamais pārtikas trūkums lielajās pilsētās, dažādu politisko spēku aktivizēšanās. Antantes valstis izšķīrās par intervenci, un to karakuģi 1918. gada marta pirmajā nedēļā ieradās Murmanskas ostā.

Petrogradā padomju valdība nejutās droša, tādēļ tā pārcēlās uz Maskavu. Pārbrauciena laikā — 10. martā — šo valdību apsargāja speciāla latviešu strēlnieku vienība. Arī turpmāk dažādu padomju delegāciju un augstu amatpersonu, Ļ. Trockī un ģenerāli M. Bonču-Brujeviču ieskaitot, izbraukumu apsargāšanai parasti izvēlējās latviešu strēlniekus. Augstu tika vērtēta viņu disciplinētība un aukstasinība (valdībai pārbraucot uz Maskavu, latviešu strēlnieku noteiktā rīcība novērsa sadursmi ar matrožu ešelona Malaja Višeras stacijā⁵⁷), kas radīja apsargājamo paļāvību un lielāku drošības sajūtu pašās sarežģītākajās situācijās. Kā jau atzīmēts, latviešu strēlniekus norīkoja Maskavas Kremļa apsargāšanai, bet 1., 2., 3. un 4. pulks izpildīja garnizona dienestu galvaspilsētā, izvietojot sargpostņus pie visiem nozīmīgākajiem objektiem, ieroču un pārtikas noliktavas ieskaitot.

Kārtības uzturēšana Maskavā, ievērojot nepieciešamību veikt bruņotu bandītu, grautiņu rīkotāju un huligānu arestēšanu un atbrūnošanu, sevišķi pirmajā laikā, nebija viegla lieta. Vēl nopietnāku problēmu radīja anarhisti, kuri ātri vien nonāca konfliktos ar lielinieku ieviesto vietējās pārvaldes sistēmu. Bez tam nelielām vai lielākām latviešu strēlnieku vienībām kā ugunsdzēsēju komandām nācās kursēt vai pa visu Krievijas Eiropas daļu, gādājot par mieru un kārtību visdažādākajās tās vietās un nostūros. Paši strēlnieki notiekošo uztvēra bez liekām emocijām; zināma kārtība bija nepieciešama. Parasti to panāca bez nevajadzīgiem cilvēku upuriem. Pietika kādā attālākā pilsētiņā vai ciemā ierasties latviešu strēlniekiem, un viss nokārtojās it kā pats no sevis, nebija pat jāķeras pie šautenēm. Sprotams, neiztika arī bez gluži cita rakstura piedzīvojumiem, bet to nebija daudz. Tomēr visas šīs kārtības ieviešanas akcijas, izbraukumi vairāk vai mazāk līdzinājās policeiskai rīcībai un ar laiku varēja

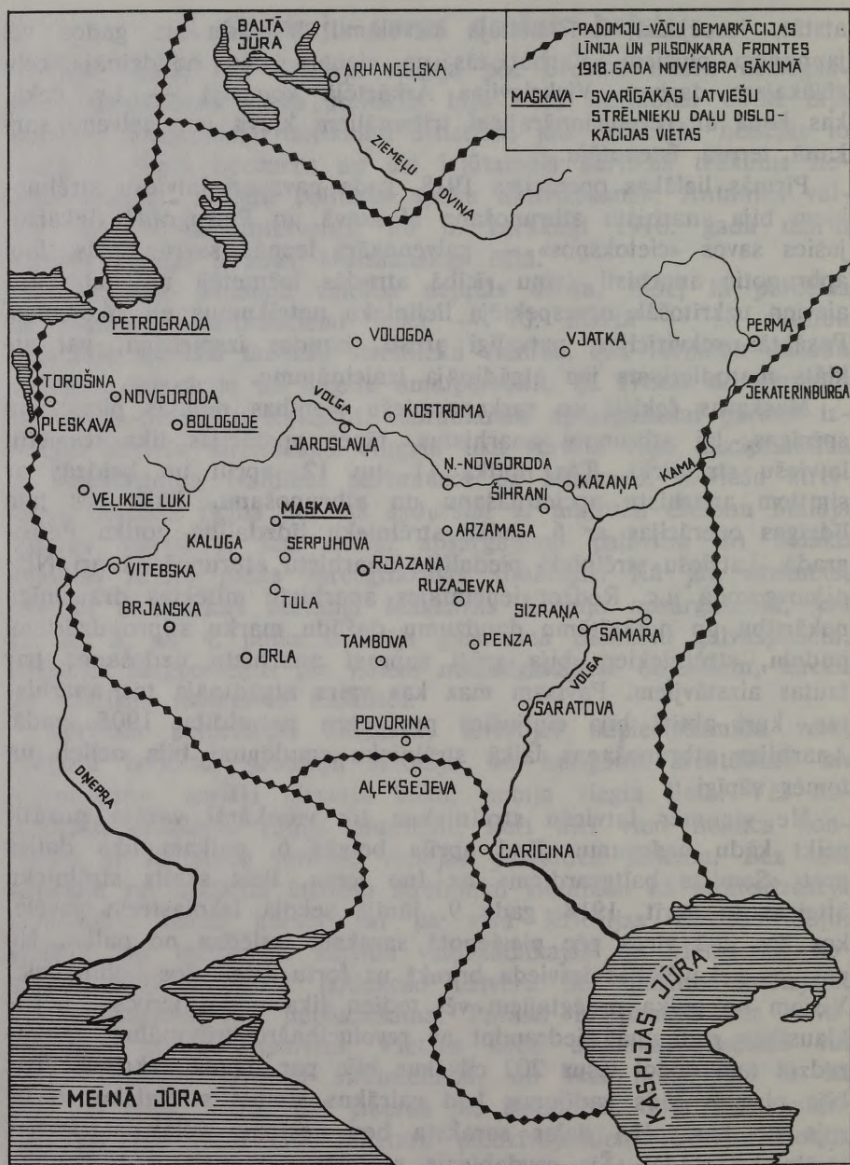
atstāt, iespējams, arī atstāja nevēlamu iespaidu uz gados vēl jaunajiem puisiem. Varbūt tās ne vienam vien nolīdzināja ceļu vēlākajam darbam Viskrievijas Ārkārtējā komisijā — t.s. čekā, kas kopā ar revolucionārajiem tribunāliem kļuva par galveno sarkanā terora īstenotāju.

Pirmās lielākās operācijas 1918. gada pavasarī latviešu strēlniekiem bija anarhistu atbrūošana Maskavā un Petrogradā. Iekārtojoties savos «cietokšņos» — galvenokārt lepnās savrupmājās, labi apbruņotie anarhisti (viņu rīcībā atradās ložmetēji un lielgabali) aizvien uzkrītošāk nerespektēja lielinieku noteikumus un rīkojumus. Pasāktās rekvizīcijas, patvaļīgi aresti, naudas izspiešana, pat atklāts marodierisms jau atgādināja izaicinājumu.

Maskavas čekisti un sarkanarmiešu vienības nejutās pietiekami spēcīgas, lai atbrūnotu anarhistus, tāpēc operācijās tika iesaistīti latviešu strēlnieki. Tās notika 11. un 12. aprīlī un beidzās ar simtiem anarhistu apcietināšanu un atbrūošānu. Tūlīt pēc tam līdzīgas operācijas ar 6. pulka strēlnieku līdzdalību notika Petrogradā. Latviešu strēlnieki piedalījās anarhistu atbrūošānā arī Nižņijnovgorodā u.c. Redzot ieņemtajos anarhistu mitekļos drausmīgu nekārtību un neskaitāmu daudzumu dažādu marku stipro dzērienu pudeļu, strēlniekiem bija grūti saprast anarhistu uzdošanos par tautas aizstāvjiem. Pavisam maz kas vairs atgādināja tos anarhistus, kuri aktīvi bija cīnījušies pret cara patvaldību 1905. gadā. Anarhijas atbrūošanas laikā strēlnieku zaudējumi bija nelieli un tomēr sāpīgi.

Ne vienmēr latviešu strēlniekus tik vienkārši varēja nosūtīt veikt kādu uzdevumu. Kad aprīļa beigās 6. pulkam lika doties pret «Somijas baltgvardiem» uz Ino fortu, liels skaits strēlnieku atteicās to darīt. 1918. gada 9. jūnijā sekoja Iskolastrela pavēle, kas šos 202 vīrus pēc pievienotā saraksta izslēdza no pulka. No partijas nekāvējoties izsvieda braukt uz fortu atteikušos lieliniekus.* Visiem no pulka izslēgtajiem vēl todien lika nodot ieročus, nepaklausības gadījumā piedraudot ar revolucionāro tribunālu.⁵⁸ Acīmredzot tam nodot visus 202 cilvēkus bija par daudz uzkrītoši. Tas bija pirmais tāds gadījums, kad vairākus simtus strēlnieku izsvītroja no karaspēka daļas saraksta bez tiesībām vēlāk atgriezties strēlnieku rindās. Šis savdabīgais protests gan nebūtu jāpārspīlē,

* Kā redzams, disciplīnas ziņā frakcijas diktatūra neko neiespēja.

6. shēma. Latviešu strēlnieki Padomju Krievijā 1918. gadā

jo izslēgto vidū bija, pēc visa spriežot, galvenokārt jaunpieņemtie, pulkā iestājušies materiālo apstākļu spiesti. Spriežot pēc uzvārdiem, starp viņiem daudzi nebija latvieši.

Krievijas—Somijas robežas apsargāšanai 30. aprīlī uz Pargolovas rajonu nosūtīja 7. pulka apakšvienības. Pulks tur palika gandrīz līdz vasaras beigām. Nekādu nopietnu robežkonfliktu šajā laikā nebija.

Uz Ino fortu izbraukušie 6. pulka strēlnieki to aizstāvēja divarpus nedēļas. Pēc tam saskaņā ar saņemto pavēli forts tika uzspridzināts, bet strēlnieki atgriezās Petrogradā.

1918. gada 1. maijā Maskavā notika pirmā padomju karaspēka daļu parāde. Parādē piedalījās arī Latviešu divīzijas daļas. Laiks bija auksts un lietains, bet parādes pieņēmējs Karalietu tautas komisārs Ļ. Trockis aizkavējās par vairākām stundām. 4. un 9. pulks, nenogaidījis viņa ierašanos, atstāja parādes vietu — Hodinkas lauku — un atgriezās kazarmās, respektīvi, Kremli. Ļ. Trockis pieprasīja abus komandierus — J. Lāci un P. Bērziņu — stingri sodīt. Notikuma izmeklēšanā iesaistījās Organizācijas komiteja, LSD CK Krievijas birojs, arī V. Ļeņins. Trūkumi parādes organizācijā un abu kalpu dēlu sociālā izcelšanās bija patvaļīgās rīcības vainu mikstinoši apstākļi, un minētie pulku komandieri tika cauri ar veselu ādu. «Mūsu augstākā vara prasa no mums stingru disciplīnas ievērošanu, kurpretim paši viņu nebūt tā neievēro,» konstatēja kāds 1918. gada 4. maijā notikušās abu pulku komunistisko frakciju un divīzijas komunistiskās organizācijas komitejas kopējās sēdes dalībnieks. — «Tāpat b. Trockim vajadzēja to ievērot un ierasties agrāk, jo strēlnieki bij nosaluši un neēduši, tādēļ nevarēja tik ilgi gaidīt.» — «Šai gadījumā stāvu strēlnieku pusē, Augstākam priekšniekam arī vajag uzmanīt savu disciplīnu tāpat kā strēlniekam,» savas domas sēdē izteica F. Roziņš. Toties divīzijas komisārs K. Pētersons uzskatīja, ka strēlniekiem jebkuros apstākļos jā saglabā augsta disciplinētība. «Ja minētie biedri neizpilda CIK [Centrālā izpildkomiteja. — V. B.] lēmumu un caur to vēl tiek no frakcijas atbalstīti, tad tādas nodaļas jāizformē,» viņš kategoriski secināja.⁵⁹ Tie gan izrādījās tukši draudi. Ar augstprātīgo Ļ. Trocki latviešu strēlniekiem izveidojās ne visai labas attiecības. Rudenī, kad 9. pulku Kremli nomainīja 2. pulka strēlnieki, Ļ. Trocki nepatīkami satrauca viņu pieteiktais «karš» vārnām.* Se-

* Strēlnieki šad un tad pacentās «nocelt» pa vārnai no daudzo Kremļa baznīcu kupoliem.

koja aizliegums šaut Kremļa teritorijā, taču strēlnieki — varbūt te vainojama reizi pa reizēm uzplaiksnījusi latviskā spītība — ar šo aizlieguma ievērošanu neizcēlās. Var, saprotams, strēlniekiem pār-mest nedisciplinētību. Daudzus gadus vēlāk bijušais 2. pulka strēl-nieks J. Vītols paskaidroja, ka pulks aizliegumu uzskatījis par sikumainu iejaukšanos strēlnieku dzīvē.⁶⁰ Līdz ar citiem gadīju-miem šis incidents rāda, ka, pretēji savulaik paustajiem apgalvo-jumiem, latviešu strēlnieki sevišķi nerespēktēja lielinieku līderus.

Jaunu pavērsienu pilsoņu kara attīstībā iezīmēja 1917. gada ru-denī no čehu un slovaku gūstekņiem un pārbēdzējiem Krievijā sa-formētā Čehoslovaku korpusa sacelšanās pret padomju varu. Padomju valdība bija piekritusi korpusa evakuācijai no Vladivosto-kas pa jūras ceļu uz Franciju, lai tas tur papildinātu sabiedroto karaspēku, bet tad negaidot Ļ. Trockis pieprasīja atdot ieročus. Korpuss, kura sešdesmit ešeloni ar vairāk nekā 51 000 karavīru, to skaitā 1600 virsnieku,⁶¹ bija izkļiedēti pa visu Transsibīrijas dzelzceļu, atteicās rīkojumu izpildīt. Vietējo padomju un nelielie Sarkanās armijas spēki nespēja piespiest korpusu paklausīt. Kor-pusa daļas isā laikā pārņēma savā kontrolē plašu teritoriju no Pievolgas līdz pat Tālajiem Austrumiem.

Kāda Čehoslovaku korpusa vienība, ieņēmusi Rtiščevas staciju, aizšķērsoja ceļu A. Šēnberga komandētajam Latviešu divīzijas 2. pulka 1. bataljonam, kad tas pēc komandējuma no Sarapulas devās atpakaļ uz Maskavu. Savlaicīgi brīdināts, bataljons pēc veikla manevra un neilgas kaujas, zaudējis vienu kritušo un piecus ievainotos, staciju ieņēma un atbrūvoja tur esošos čehu un slovaku leģionārus.⁶² Pēc tam bataljons turpināja ceļu un 30. maijā atgriezās pie pulka. Aptuveni tad pat Pievolgā kaujās pret Čehoslovaku korpusa daļām tika iesaistītas vairākas latviešu vienības no 6. pulka, vēlāk arī citas. Augstākā kara padome Pilsoņu kara pirmajai — čehoslovaku jeb Austrumu — frontei pievērsa maz uzmanības, lai gan visumā nelielajam un sastāva ziņā raibajam padomju karaspēkam bija vājas cerības apturēt čehu un slovaku leģionāru enerģisko uzbrukumu. Vairāk par cīņām Pievolgā bija norūpējusies KSFPR Karalietu tautas komi-sariāta Operatīvā daļa, kas 28. maijā deva norādījumu Latviešu divīzijas komandierim nosūtīt uz turieni 4. pulku. Divas dienas vēlāk šis pulks un 2. vieglā artilērijas divizona 1. baterija, bet drīz arī A. Grauzes komandētā smagās artilērijas baterija devās

ceļā.⁶³ Ar dažādiem speciāliem uzdevumiem uz Pievolgu turpināja nosūtīt atsevišķas latviešu strēlnieku vienības.

Jūnija sākumā pēc ierašanās Austrumu frontē 4. pulku iekļāva Sizraņas rajonā koncentrētajā grupējumā. Kaujas pierādīja, ka pulks noteikti bija labākā grupējuma daļa. Taču pārējām daļām neizturot pretinieka spiedienu un atkāpjoties, latviešu strēlnieki bieži tika pamesti vieni kritiskās situācijās.

8. jūnijā Čehoslovaku korpusa daļas ieņēma Samaru. Pilsētā tūlīt pat aktīvu darbību izvērsa Satversmes sapulces locekļu komiteja jeb Komučs — viena no Krievijas pretlielinieciskajām valdībām. Lielu uzmanību tā veltīja savu bruņoto spēku — t.s. tautas armijas organizēšanai. Jau tuvākajā laikā šī armija iesaistījās cīņā pret padomju karaspēku.

Sizraņas aizstāvēšanas kaujās atkal izcēlās 4. pulka strēlnieki. Ar viņu pūliņiem bija par maz, lai noturētu pilsētu, un 17. jūnijā tā krita. Atkal kaujas laikā pamesti vieni, strēlnieki sāka kurnēt, pieprasīja atsūtīt viņiem palīgā kādu latviešu pulku. Neilgi pēc tam, kad šādas ziņas bija sasniegušas Iskolastrelu, 4. pulkā ieradās tās priekšsēdētājs J. Zariņš, Organizācijas komitejas loceklis H. Valdbahs un J. Daniševskis. J. Daniševskis par stāvokli Sizraņas rajonā sagatavoja plašu ziņojumu, kurā samērā daudz vietas atvēlēja 4. pulkam. Tā komandieris J. Āzēns raksturots kā «nedz komunisti, nedz padomju varas piekritējs», taču kā «ļoti labs karotājs», kam strēlnieki ļoti uzticas. Tādēļ secināts, ka nomainīt J. Āzēnu, pateicoties kuram 4. pulks minētajā rajonā izrādījies «vienīgais pietiekoši uzticams spēks», nav lietderīgi.⁶⁴ Kā redzams, ziņojuma autors paudis pragmatiskus uzskatus, daudz nebēdānot par politiskām toņkārtām.

Sarežģītajos «ešelonu kara» apstākļos, kad karaspēka daļas ne tikai pārvietojās, bet arī bieži uzturējās vilcienu sastāvos, fronte kā tāda bija ļoti nosacīta, latviešu strēlniekiem nācās likt lietā kā pieredzi un atjautību, tā apņēmību un spītu. Kaimiņu daļām pārāk bieži nepamatoti un steidzīgi atkāpjoties, šī spīts reizēm sagriezās šķērsām. Tad parasti aukstasinīgie un nosvērtie strēlnieki kļuva nikni un nevaldāmi. Tomēr tas neturpinājās ilgi, viņi paši prata «savākties», saņemt sevi rokās. J. Daniševskim atrodoties 4. pulkā, Barišas stacijā — aptuveni 65 km no Inzas — ieradās vietējo civiliedzīvotāju pārstāvji izteikt pateicību par latviešu strēlnieku iesaistīšanos dažādu nekārtību novēršanā.⁶⁵ Tātad apstākļos, kad

citas padomju karaspēka daļas izpelnījās iedzīvotāju nosodījumu par patvarīgām rekvizīcijām un marodierismu, 4. pulks visumā saglabāja stingru stāju.

Aizvien vairāk sarežģoties lielinieku un kreiso eseru partijas attiecībām, Viskrievijas 5. padomju kongresa laikā 1918. gada 6. jūlijā eseri organizēja Vācijas diplomātiskā pārstāvja grāfa V. Mirbaha nogalināšanu. Bez tam kreisie eseri, kuru rīcība bija liela un labi apbruņota čekistu vienība, ložmetēji un lielgabali, arestēja F. Dzeržinski un čekas kolēģijas locekli M. Lāci (J. Sudrabu). Dumpis?! Tā to vērtēja lielinieki, kaut arī paši «dumpinieki» izrādīja nepārprotamu pasivitāti. Rietumu un pēdējā laikā arī Krievijas vēsturnieki, kuri pievērsušies šī notikuma rūpīgai analīzei, secinājuši, ka kreiso eseru uzstāšanās bijusi lielinieku izprovocēta,⁶⁶ lai visu varu koncentrētu pilnīgi savās rokās.

Latviešu divīzijas štābam par aizkulišu spēlēm nekas nebija zināms. 6. jūlijā divīzijas komandieris saņēma uzdevumu sastādīt «dumpja» apspiešanas operatīvo plānu, tā izpildē iesaistot latviešu strēlniekus un citas Maskavā esošās padomju karaspēka daļas. Tā kā galvenā loma bija atvēlēta latviešu strēlniekiem, J. Vācietis izteica apņēmību uzņemties visa šī karaspēka komandēšanu. Ierosinājumu pieņēma, un vienlaikus tika iecelti vairāki komisāri viņa rīcības kontrolei. Naktī no 6. uz 7. jūliju Latviešu divīzijas komandieris Kremlī tikās ar V. Ļeņinu un ziņoja par situāciju un «dumpja» apspiešanas plānu.

Uzdevumu sakaut kreiso eseru spēkus latviešu strēlnieki izpildīja precīzi. Kad loks ap eseru izvietojumu bija noslēgts, 7. jūlija pusdienā pēc neilgas, bet precīzas artilērijas apšaudes «dumpinieku» štābs tika sagrauts, bet paši tie bēga prom no Maskavas. Bēgļu lielāko daļu apcietināja turpat galvaspilsētā, daļu — vēlāk dažādās citās vietās.

Šī operācija Maskavā patiesībā tika veikta bez lielas piepūles un upuriem. Latviešu strēlnieku rindas saruka par vienpadsmit vīriem, ieskaitot vienu kritušo, kā arī ievainotos un bez vēsts pazudušos.⁶⁷

Tā lielinieku partija nobīdīja pie malas politisko konkurentu, kam gan bija vājas izredzes atklātā sāncensībā. Ja būtu noticis

* Kreisie eseri pret apcietinātajiem lieliniekiem un sagūstītajiem latviešu strēlnieku sakarniekiem izturējās augstsirdīgi. Vairākus sagūstītos strēlniekus atbrīvoja jau pēc piecām stundām.

brīnums un virsroku gūtu kreisie eseri, nav nekāda pamata domāt, ka tādā gadījumā Krievijā uzplauktu demokrātija. Pašiem kreisajiem eseriem bija tālu līdz tai, toties šāds pavērsiens pārvērtu ceļu anarhijai un haosam, mazākā mērā — vecās Krievijas impērijas atjaunošanas piekritējiem. Ar kreiso eseru «dumpi» saistīta ne viena vien mīkla. Slepajos arhīvos koncentrētajiem materiāliem būtu arī šeit jāienes korektīvas, kuras atklātu interesantas lietas, domājams, ne tikai par lielinieku un kreiso eseru attiecībām.

Pēc cita scenārija norisinājās eseru un vecās armijas virsnieku organizētās sacelšanās Pievolgas pilsētās un Austrumu frontē. Jau naktī no 5. uz 6. jūliju sākās sacelšanās Jaroslavlā. Viens no tās vadītājiem bija pulkvedis K. Gopers. Uz šo pilsētu tik nosūtīti 8. un 6. pulka strēlnieki. Cīņiņš bija sīvs, bija daudz kritušo un ievainoto abās pusēs. Piedalīšanās sacelšanās apspiešanā uz strēlniekiem atstāja negatīvu ietekmi; Pilsoņu karš Krievijā viņus arvien vairāk pārvērtā par dažādu speciālu uzdevumu izpildītājiem. 6. pulka frakcijas sēdē A. Mucenieks neslēpa, ka pulks Jaroslavlā bijis tik neorganizēts, ka «pilnīgi līdzinājies laupītāju bandai»⁶⁸. Tas bija vēl viens pierādījums pulka frakcijas diktatūras idejas neveiksmei. Latviešu strēlniekiem «nomierināšanas» akcijas nācās veikt arī citās Pievolgas pilsētās. Jūlija pirmajā pusē viņi šajā sakarībā ieradās Ribinskā un Muromā.

Čekistiem izdevās izsekot un apcietināt pulvedi F. Briedi. Vel-tīgas izrādījās J. Vācieša un Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas⁶⁹ pūles nepieļaut izrēķināšanos ar viņu.

Padzirdis par kreiso eseru «dumpi» Maskavā, 10. jūlijā kažoku uz otru pusi apmeta Austrumu frontes virspavēlnieks pulkvedis M. Muravjovs*. Viņa pavēle pagriezt fronti uz otru pusi, lai kopā ar Čehoslovaku korpusu cīnītos pret lieliniekiem un Vāciju, jau tā slikti disciplinētajās sarkanarmiešu daļās radīja apjukumu un haosu, kas strauji izplatījās.

Lai novērstu pilnīgu Austrumu frontes sabrukumu, padomju valdība par tās virspavēlnieku iecēla J. Vācieti, kas bija sevi apliecinājis kā lielisks militārais speciālists. Nodevis divīzijas komandēšanu P. Avenam, viņš izbrauca uz Kazaņu, uz Austrumu frontes štābu.

* Viņš pats bija kreiso eseru partijas biedrs, taču īsi pirms sava «pagrieziņa» — acimredzot maldināšanas nolūkos — paziņoja par izstāšanos no kreiso eseru rindām.

Jauniecltā virspavēlnieka speciālvilcienam sekoja Latviešu divīzijas 5. pulks. Tam vajadzēja palīdzēt stabilizēt situāciju.

Situācija Austrumu frontē par lielu nepatiku lieliniekiem turpināja strauji pasliktināties. Drīzumā bija sagaidāma Jekaterinburgas krišana. Naktī no 16. uz 17. jūliju pēc Urālu apgabala padomes prezidija lēmuma ar Maskavas ziņu Jekaterinburgā tika nogalināts bijušais Krievijas cars Nikolajs II un viņa ģimene. Lai gan latviešu strēlnieku tolaik šai pilsētā nebija, dažādu publikāciju autori cara ģimenes locekļu nonāvēšanu pieraksta latviešiem, pat nepūloties pamatot savus apgalvojumus ar dokumentāliem pierādījumiem. Cara ģimenes slepkavu vārdi ir zināmi. Starp viņiem nebija neviena latvieša. Tas gan nav kavējis lielkrievu šovinistu pūlīņus kārtējo reizi nodarboties ar vēstures viltošanu savās interesēs. Tāpēc tāda rakstura publikācijām nav veltāma nopietna uzmanība.

Kādu citu samezģojumu aizsācis K. Helferihs, kas 1918. gadā no 23. jūlija līdz 10. augustam Maskavā izpildīja Vācijas diplomātiskā pārstāvja pienākumus. Vēlāk publicētajā grāmatā viņš apgalvojis, ka tajā pašā jūlijā latviešu strēlnieku augstākie komandieri griezušies ar priekšlikumu pie reiha valdības, solot vērsties pret lieliniekiem, ja saņemtu no tās atļauju latviešu pulkiem atgriezties Latvijā. K. Helferihs nav nosaucis šo «augstāko komandieru» vārdus, bet toties V. Baumgarts viņu papildina, un 48 gadus vēlāk min J. Vācieti.⁷⁰ Šis autors raksta par arhīviem, taču nekādas atsaucis uz avotiem nedod, jo par tādu nevar uzskatīt 1965. gadā (!) notikušu personiska rakstura sarunu. Tas nepavisam nav pietiekams pierādījums. Attiecībā par J. Vācieti jāsaka, ka viņš bija par lepnu šādam lūgumam, turklāt vēl laikā, kad Vācijas sakāve Pirmajā pasaules karā vairs nebija aiz kalniem, bet pēckara izmaiņu laikā vajadzēja izšķirties Latvijas liktenim.

Karstajā 1918. gada vasarā pret padomju varas laupītāja politiku laukos, respektīvi, pārtikas repatrīciju, cēlās Pievolgas guberņas zemniecība. Principā tā joprojām sekoja eseriem, kuri gan maz ko darīja tās organizēšanai. V. Ļeņins, kā zināms, pieprasīja izvērst nesaudzīgu cīņu pret turīgo zemniecību,⁷¹ iesaistot šajā cīņā Sarkano armiju. Ar viņa «gādību» uz Saratovas, Penzas un Tambovas guberņām «kulaku dumpju» apspiešanai citu pēc citas nosūtīja latviešu strēlnieku vienības. Tā bija nevienlīdzīga cīņa, jo zemnieki bija krietni vājāk apbruņoti un sliktāk organizēti, kara mākslā neapmācīti.

Neskatoties uz visām pūlēm Austrumu frontes stabilizēšanā, J. Vācietim pirmajās nedēļās pēc ierašanās Kazaņā praktiski neko taustāmu neizdevās panākt. Sarkanās armijas daļas joprojām atkāpās un pat nemēģināja realizēt viņa stratēģiskās ieceres, kam nepavisam nebija gatavas. Čehoslovaku korpusa daļas un t.s. Komuča tautas armija augusta sākumā jau atradās netālu no Kazaņas.

Austrumu frontes štābā bija daudz vecās armijas virsnieku, kuri, kā vēlāk pierādījās, gaidīja izdevīgu brīdi, lai pārietu pretinieku pusē. 5. pulka strēlnieki bija uzņēmušies garnizona dienestu Kazaņā, frontes štāba u.c. svarīgu objektu apsardzi. Par labāko caurlaidi ieejai štāba ēkā kļuva latviešu valoda, jo bija iemesls neuzticēties dažādām rakstiskām atļaujām, kuras gan pakļāva rūpīgai pārbaudei.

Uz saviem pleciem 5. pulka strēlnieki iznesa Kazaņas aizstāvēšanu. Līdz pēdējai iespējai turoties pilsētā, tika nogurdināti uzbrucēji un iegūts laiks papildspēku pievilksanai. Cīņina pēdējais cēliens risinājās Kazaņas ielās. Sadalījušies grupās, strēlnieki mēģināja izlauzties no aplenktās pilsētas. Frontes virspavēlnieks ar nelielu grupu strēlnieku Kazaņu atstāja pēc vairākkārtējām sadursmēm un, kā likās, gandrīz vai bezizejas situācijām.

Kazaņas garīgā semināra ēkā ielenktie pulka saimniecības daļas 137* strēlnieki krita gūstā. Piespiesti parakstīt atteikšanos no turpmākas aktīvas līdzdalības Krievijas Pilsoņu karā, viņi noteikti noraidīja piedāvājumus pāriet «tautas armijas» pusē.⁷² Tādēļ viņus paturēja cietumā. Kad Sarkanā armija Kazaņu atguva, viņu lielākā daļa atgriezās pulkā. Gūstā kritušo strēlnieku lietu izskatīja speciāla komisija.

Par Kazaņas aizstāvēšanu 5. pulku VCIK apbalvoja ar «sarkano goda karogu». Ar to aizsākās kolektīvais apbalvojuma veids, kas Sarkanajā armijā ātri kļuva populārs.

Cīņas Austrumu frontē prasīja no latviešu strēlniekiem lielus upurus. Arvien jaunas Latviešu divīzijas daļas iesaistījās cīņās šajā frontē. 4., 5. un 6. pulka strēlniekiem, kā arī 1. Liepājas pulkam pievienojās jātnieku pulks, vairākas artilērijas baterijas, 2. un 3. brigādes štābs.

Latviešu strēlnieku daļas iekļāva galvenokārt iepretim Kazaņai koncentrētajā 5. armijā. Tā jau 11. augustā pārgāja uzbrukumā, gan negūstot lielākus panākumus.

* Pēc citām ziņām — 143.

Krievijas lielinieku partijas vadoņi nekādā ziņā nevairījās no asiem līdzekļiem, lai panāktu radikālu lūzumu Austrumu frontē un stingru «kārtību» aizmugurē. V. Leņins ieteica ķerties pie neuzticamo personu masveida izvešanas, praktizējot nošaušanu par ieroču glabāšanu, atsaucās uz dekrēta projektu par ķilniekiem no bagātākajiem iedzīvotājiem (pa 25—30 cilvēkiem no katra pagasta). Viņš arī personīgi parūpējās, lai par «kārtību» aizmugurē nopietnākos gadījumos gādātu latviešu strēlnieki. Telegrammā Penzas guberņas izpildkomitejas priekšsēdētājam A. Minkinam Leņins, starp citu, norādīja: «Latviešu rotu pagaidām atstājiet Penzā līdz Čembaras^{*} apspiešanai.»⁷³ Tie ir tikai atsevišķi piemēri un epizodes.

Par katru cenu celt sarkanarmiešu daļu kaujasspējas bija uzņēmies Ļ. Trockis. Karalietu tautas komisārs, garas svītas pavadībā ar speciālvilcienu ieradies Svijažskā, izvērta sparīgu darbību. Daudzus kaujas lauku pametušu un atkāpušos karaspēka daļu komandierus un komisārus sodīja ar nāvi. Pirmoreiz Austrumu frontē un Sarkanajā armijā vispār te notika decimācijas,⁷⁴ t.i., ierindā nostādīto karavīru katra desmitā nošaušana. Frontes virspavēlnieks J. Vācietis šādas disciplinēšanas un kaujasspēju celšanas metodes principā neatzina, taču aizkavēt to izmantošanu nespēja. Toties S. Gusevs^{**} no Ļ. Trocka svītas vēlāk žurnāla «Proletarskaja revolucija» 1924. gada 2. numura rakstā «Svijažskas dienas (1918.g.)» īsti lielnieciskā garā apgalvoja, ka ar šādām «visvairāk mērķtiecīgām un nepieciešamām» metodēm cilvēku «materiāls» ticis «morāli» uzlabots.⁷⁵ Kā redzams, lielinieki atkārtoja to pašu, ko vēl pirms gada bija asi nosodījuši.

Ar Ļ. Trocka svītas darbību «disciplīnas un kārtības ieviešanā» Austrumu frontē iznāca saskarties arī latviešu strēlniekiem. 16. augustā 4. pulku pēc divarpus mēnešu cīņām (kaujas ierindā bija vairs tikai ap simts durkļu) gatavojās nomainīt un nosūtīt uz Šihranu staciju neilgai atpūtai. Taču solījums netika izpildīts, tāpēc dienu vēlāk pulka komitejas priekšsēdētājs J. Ozols ziņoja frontes revolucionārajai kara padomei, ka strēlnieki jūtas piekrāpti

* Naktī no 1918. gada 18. uz 19. augustu Čembarā sacēlās kreisie eseri. 20. augustā uz turieni no Penzas nosūtīja latviešu strēlniekus.

** Tas netraucēja raksta autoram minētā gada nogalē publicēt citu rakstu («Leņins un Sarkanā armija»), kurā tad jau partijas diskusijā zaudējušais Ļ. Trockis raksturots nepārprotami negatīvi.

un draud atstāt pozīcijas.⁷⁶ Ziņotāju arestēja. Draudēja izcelties nopietns konflikts, jo strēlnieki par šādu augstākās priekšniecības rīcību bija uzbudināti, atskanējuši aicinājumi atbrīvot arestēto ar bruņotu spēku. Pārējie pulka komitejas locekļi tomēr spēja strēlniekus atturēt no pārsteidzīgā soļa. Ļ. Trockim iesniedza pieprasījumu atbrīvot J. Ozolu. Tūlīt tika apcietināts pieprasījumu parakstījušais J. Saulītis. Kā redzams no pulka frakcijas komitejas ziņojuma Organizācijas komitejai, «nu visi bija tā uztraukušies, ka tik ziņot pulkam uz priekšējo līniju, lai nāk ārā un ar ložmetējiem iet atpestīt arestētos».⁷⁷ Frakcijas un pulka komitejas locekļiem labi saprotot, pie kā tas var novest, ar lielām pūlēm izdevās strēlniekus aizkavēt. Uzzinājis, ka abiem arestētajiem vairāk par pusgadu vai gadu ieslodzījuma nepiespriedišot, pulks pamazām nomierinājās, lai gan, kā atzīmēts ziņojumā, «rūkšana ir diezgan liela»⁷⁸. Nācās iejaukties frontes virspavēlniekam. Viņš paziņoja, ka 4. pulku u.c. kaujās cietušos latviešu pulkus izvedīs tuvākajā aizmugurē sakārtot un papildināt. Atpūtu frontē sasprīgtās situācijas dēļ solīt nevarēja.⁷⁹ Par 4. pulka konfliktu ar Ļ. Trocki tika informēts LSD CK Krievijas birojs, kas šajā sakarībā griezās pie VCIK priekšsēdētāja J. Sverdlova. J. Sverdlovs apsolija lietu steidzīgi izskatīt,⁸⁰ taču vārdu neturēja. Pagāja vairāki mēneši, un 1918. gada novembrī Latviešu divīzijas lielnieku 2. konference izteica VCIK savu ārkārtēju izbrīnu un pārmetumu, kāpēc attiecībā uz J. Ozolu un J. Saulīti, kuri abi atradās apcietinājumā, netiek piemērota amnestija.* Konference ierosināja viņus nekavējoties atbrīvot.⁸¹

Konfliktsituācijas jūkami ietekmēja latviešu strēlnieku noskaņojumu. Par to runāja R. Bauze LSD CK Krievijas biroja 11. septembra sēdē, norādot, ka strēlnieku vidū dzirdamas šādas runas: «Ko mēs te cīnamies. Varam braukt atpakaļ uz Baltiju»⁸². 8. pulkā, piemēram, ne viens vien strēlnieks vēlējās izstāties no pulka, vairāki pat bija izšķīrušies atgriezties vācu okupētajā Latvijā, kur tiem draudēja gūsts un «vaņģinieku lēģeris». Pulka frakcija lēma izstāšanos nepieļaut: «Pie tagadējiem apstākļiem neizlaist nevienu no pulka; ja apstākļi grozītos, tad izlaišana no pulka var notikt vienīgi ar frakcijas ziņu.»⁸³ Zināms, runa nebija par mas-

* Pretēji sākotnējam paziņojumam Austrumu frontes Revolucionārais tribunāls bija piespriedis abiem trīs gadus cietumsoda ar tiesību zaudēšanu uz pieciem gadiem.

veida parādību, taču vajadzēja rēķināties ar to, ka šādi gadījumi varētu atkārtoties.

Latviešu strēlniekus ērcināja viņu pulku atsevišķu rotu izdalīšana starp citām Sarkanās armijas daļām un apakšvienībām. Tādējādi pavēlniecība cerēja panākt padomju karaspēka labākas kaujas spējas. Iepazīstinot ar šo jautājumu LSD CK Krievijas biroju, R. Bauze puda noraidošu attieksmi. Pretējs viedoklis bija R. Eihem un pazīstamajam čekistam J. Petersam, kurš atzina latviešu pulku sadalīšanu par tehnisku jautājumu un vienā mierā konstatēja latviešu izkaušanu* revolūcijas interesēs. Šādai nostājai nevēlējās piekrist F. Roziņš: «Mums zināmā mērā jāsaudzē latviešu pulki.»⁸⁴ Tas gan netika darīts.

Atentāts pret V. Ļeņinu 1918. gada 30. augustā deva padomju valdībai ieganstu izvērst vēl nesaudzīgāku cīņu un teroru pret tās pretiniekiem frontē un aizmugurē. 2. septembrī VCIK lēma pārvērst visu KSFPR par vienotu kara noņemni. Kā augstāko militārās vadības koleģiālo orgānu izveidoja Republikas** Revolucionāro kara padomi (RRKP) ar «Sarkanās armijas vadoni» Ļ. Trocki priekšgalā. Vadoņa lauri pēc taisnības pienācās J. Vācietim, kuru iecēla par visu bruņoto spēku virspavēlnieku.

Jau ilgāku laiku Antantes valstu diplomātiskie pārstāvji un slepeno dienestu aģenti pievērsa pastiprinātu uzmanību latviešu strēlniekiem Maskavā. Ar īpašu aktivitāti izcēlās Lielbritānijas speciālās misijas vadītājs R. Lokarts un slavenais angļu spiegs S. Reilijs. Nobrieda plāns uzpirkt latviešu strēlniekus un ar viņu palīdzību apcietināt padomju valdību Kremli. No tā nekas neiznāca, un 4. septembrī par šo plānu laikraksts «Izvestija VCIK» publicēja plašu materiālu.⁸⁵ Šim notikumam veltīts liels skaits dažādu publikāciju, ieskaitot R. Lokarta memoārus,⁸⁶ taču daudz kas palicis nenoskaidrots. Rietumu vēsturnieki secinājuši, ka sazvērestība patiesībā bijusi «jaukta», t.i., tajā līdzdarbojusies F. Dzeržinska vadītā iestāde. Citiem vārdiem, britu slepenā dienesta izcilnieki S. Reilijs, Dž. Hills u.c. piedalījušies dubultā spēlē.⁸⁷ Spriest par latviešu strēlnieku lomu šajā slepeno dienestu kāršu partijā, kurā tika apmuļķots pieredzējis diplomāts, nav nekādas nepieciešamības; ja neskaita nedaudzus čekistu izpalīgus, viņi palika ārpus spēles.

*Kur gan nenotiek latviešu izkaušana," fiksēts protokolā.

**T.i., KSFPR.

Notikumi Austrumu frontē attīstījās Sarkanajai armijai daudzsoļi. Panākumus nodrošināja nevis «Ļ. Trocka komandas» represijas, bet galvenokārt daudzkārtējais spēku pārsvars pār pretinieku pēc lielāku papildspēku iesaistīšanās cīņās Pievolgā. Čehoslovaku korpusa daļām un latviešu strēlnieku vecā paziņas — ģenerāļa V. Boldireva komandētās «tautas armijas» spēkiem nācās atstāt vienu pilsētu pēc otras. 10. septembrī Sarkanā armija ieņēma Kazanū, pēc tam — Simbirsku, Samaru u.c. Bezspēcīgā niknumā «tautas armija» izmeta lozungu: «Sītiēt latviešus!»⁸⁸ Sagūstītajiem latviešu strēlniekiem nereti uz vietas tika izdzēsta dzīvība.

Arvien grūtāk Sarkanajai armijai klājās Krievijas dienvidos. Oktobrī Kremli tika sacelta trauksme par ļoti apdraudēto Carcinas stāvokli. Sakarā ar to Dienvidu frontes štābs gatavoja uzbrukuma operāciju 9. armijas rajonā — Povorinas iecirknī.

Pirms uzbrukuma 9. armiju vajadzēja papildināt ar disciplinētām, kaujasspējīgām daļām. Kur tādas ņemt? No Latviešu divīzijas! To atcerējās vienmēr, kad nācās veikt ko sarežģītu un grūtu.

Uz Dienvidu fronti nosūtīja dažādas latviešu daļas no Austrumu un Ziemeļu frontes, Maskavas un Tambovas, tās visas — 8., 9. un Saratovas sevišķu uzdevumu pulku, vairākas artilērijas baterijas, nedaudz kavalērijas, pāris bruņauzviņotus un avionodaļu, t.i., divas lidmašīnas — apvienojot Latviešu divīzijas 3. brigādes štāba vadībā. Pavisam šajā steigā sakļautajā 3. brigādē bija 3381 cilvēks, bet tiešo cīnītāju jeb durkļu — apmēram 1500.⁸⁹ 16. oktobrī, tūlīt pēc ierašanās norādītajā 9. armijas iecirknī, brigāde, respektīvi, trieciengrupa, saņēma uzbrukuma pavēli. Laika sagatavoties — veikt izlūkošanu, kaut pavirši iepazīt kaimiņu daļas u.tml. — nebija, jo operācijai bija jāsakas jau nākamajā rītā.

Dienvidu frontē latviešu strēlnieku pretinieks bija Donas kazaku karaspēks. Nevienam nebija jāskaidro par kazaku «varoņdarbiem» Latvijā 1905. gadā. Strēlnieki atcerējās pirms gada pašu pieredzētās stepes dēlu izdarības Vidzemē. Donas kazaku karaspēka atamans ģenerālis P. Krasnovs tāpat bija atstājis pēdas Latvijā, piedaloties tautas revolūcijas aptvertās Alūksnes apkārtnes «nomierināšanā».* Par atmaksu latviešu strēlnieki gan nedomāja, kaut arī

* Pēc 1905. gada revolūcijas P. Krasnovs uzrakstīja romānu par Latvijā piedzīvoto. Romāns «Ella Rullīt» pēc pārtulkošanas latviešu valodā tika izdots Alūksnē 1910. gadā. Protams, ar revolūciju un tās apspiešanu saistītos notikumus autors skaidroja pēc savas pieriecības.

ne vienam vien no viņiem kāds tuvnieks bija izjutis kazaku pletnes cirtienus vai pat kā nelabojams «buntavnieks» ticis nošauts.

Izraisījušās cīņās 3. brigādei neklājās viegli. Pretinieks noasiņoja, bet piekāpties negrasījās. Neizturēja latviešu strēlniekiem flangos izvietotās daļas, tādēļ uzdevumu — ieņemt Aļeksikovas staciju — izpildīt neizdevās, un brigādei nācās atkāpties izejas pozīcijās.

Gatavojoties beidzot novērst latviešu strēlnieku pārmērīgo izkliedētību pa frontēm un armijām, kā arī plānojot viņu pakāpenisku izvešanu aizmugurē sakārtošanai, papildināšanai un kaut nelielai atpūtai, ko pieprasīja daudzu pulku komandieri, 19. oktobrī Latviešu divīziju ar pavēli pakļāva tieši virspavēlniekam. Ar iecerēto divīzijas daļu nomaiņu tomēr nācās pagaidīt, vismaz līdz uzsākto militāro operāciju pabeigšanai, bet tad jau viņus gaidīja citi uzdevumi.

Latviešu strēlniekus, kas Dienvidu frontē plašā iecirknī piesaistīja samērā lielus Donas kazaku spēkus, vajāja dažādas likstas. Neapmierinoša bija apgāde ar pārtiku, viņu «Arisaki» šautenēm aprūkās patronu, bet agri iestājies sals un spēcīgais vējš sagādāja viegli tērptajiem strēlniekiem pamatīgu fizisko un morālo spēku pārbaudi. To viņi izturēja. Ne -20°C sals, ne sniega vētra nespēja apturēt 3. brigādes daļas, kad naktī no 26. uz 27. novembri tās ieņēma svarīgo Aļeksikovas staciju.⁹⁰ Šis panākums izrādījās īslaicīgs, jo pēc pretinieka veiktā pārrāvuma brigādes kreisajā flangā atkal vajadzēja atkāpties. Skaitliski nelielās 3. brigādes daļas novembra pēdējā nedēļā vien zaudēja 60 kritušo, 107 ievainotos un 173 bez vēsts pazudušos.⁹¹ Par šādu cenu tika izjaukti Donas kazaku karaspēka plāni ne tikai Povorinas iecirknī vien, jo pretinieks vienkārši nespēja realizēt pārgrupēšanos. Novembra beigās 3. brigāde beidza cīņas minētajā iecirknī un Dienvidu frontē vispār. Drīz tā saņēma jaunu norīkojumu.

Lielāku un mazāku operāciju laikā Austrumu un Dienvidu, tāpat Ziemeļu frontē no latviešu strēlnieku vidus laiku pa laikam izraudzīja komandierus un komisārus citām Sarkanās armijas daļām. Dienesta karjeru retos gadījumos viņi tiecās sekmēt paši; kā nekā grūti bija atstāt savu pulku. Vēsa, pat noraidoša — vismaz pirmajā laikā — bija latviešu strēlnieku attieksme pret 1918. gada septembrī nodibināto individuālo apbalvojumu sarkan-

armiešiem — Sarkanā karoga ordeni. Liecību par to netrūkst. Tā 3. brigādes komandieris J. Šteins pēc cīņām Dienvidu frontē kādā ziņojumā rakstīja: «Lai gan brigādes daļu sastāvā ir daudz personu, kuras veikušas varoņdarbus, ierosināt viņas atsevišķi apbalvot man nav tiesību sakarā ar viņu kategoriskiem paziņojumiem par atteikšanos separāti pieņemt kādus nebūt apbalvojumus».⁹² Savulaik Jura krustus u.c. metāla zvārguļus noņēmuši, latviešu strēlnieki nealka slavas zīmju u.tml. pagodinājumu.

Brīvajos brīžos strēlnieki tvēra ik ziņu no Latvijas. Lai arī īsas un saraustītas, rudens sākumā tās likās visai cerīgas.

4. Mājup! Uz Latviju!

Atkal bija pienācis lielu pārmaiņu laiks. 1918. gada novembra pirmajā pusē strauji izplatījās ziņa par revolūciju Vācijā, pēc tam — vēsts par Kompjēnā parakstīto pamieru, kas iezīmēja Pirmā pasaules kara beigas ar Vācijas vadītā valstu bloka sakāvi. 13. novembrī anulējot Brestas miera līgumu, KSFPFR paziņoja: «Visi Krievijas okupētie apgabali tiks atsvabināti. Pašnoteikšanās tiesības pilnīgi tiks atzītas priekš visu tautu darbaļaužu masām.» Šīm okupēto apgabalu darbaļaužu masām lielinieki solīja «pilnīgu, nedalītu atbalstu viņu cīņā par strādnieku un zemnieku sociālistiskās varas nodibināšanu viņu zemēs».⁹³ Tajā pašā dienā RRRP apspriedē Serpuhovā tika pārrunāti Sarkanās armijas uzdevumi, lēsts par vairāku latviešu strēlnieku pulku nosūtīšanu uz Latvijas pievārti. 14. novembrī sekoja pavēle steidzīgi sakārtot kaujas gatavībā Latviešu divīziju.⁹⁴ To līdz ar citām Sarkanās armijas divīzijām paredzēja izmantot Baltijas ieņemšanā.

Par Latviju daudz runāja Latviešu divīzijas lielinieku 2. konferencē. Kā J. Sverdlova, tā P. Stučkas uzstāšanās liecināja par bažām, ka latviešu strēlnieki varētu pamest Pilsoņu kara frontes Krievijas austrumos un dienvidos un steigties uz Latviju.⁹⁵ Domājams, zināms pamats satraukumam bija. Nomierinot augstos viesus, delegāti rezolūcijā ierakstīja: «Latviešu strēlnieku pulki, ciktāl viņi atsvabināmi no citām Krievijas frontēm, ir jāsūta uz Latviju palīgā Latvijas proletariātam.»⁹⁶ Patiesībā vairākums Latvijas proletariāta tolaik atradās Krievijā; Rīgā un citās pilsētās strādnieku bija palicis pavisam maz. Tādēļ P. Stučka nedaudz vēlāk situāciju «uzlaboja», bezzemniekus ieskaitot strādnieku ka-

tegorijā un viņu padomes tikpat vienkārši pārdēvējot par strādnieku padomēm. Konferences pieņemtās «Tēzes Latvijas jautājumā» apgalvoja, ka «latvju strēlnieki saprot Krievijas un Latvijas brīvību kā Latvijas Padomju Republikas jeb Latvijas Komūnas pievienošanu Krievijas Sociālistiskai Federatīvai Padomju Republikai kā Eiropas un vispasaules sociālistisko republiku apvienības priekštecei», un tāpēc ieteica «līdz beidzamai iespējamībai cīnīties par Krievijas un tamlīdz arī par Latvijas Padomju Republiku, kur viņiem to arī neuzticētu kopējā plānveidīgā pilsoņu kara vadība»⁹⁷. Tādējādi visiem strēlniekiem paredzētie priekšraksti nekādu izvēli neatstāja. Komunistiskās Organizācijas komitejai un Iskolastrelam bija visnotaļ jārūpējas par šo norādījumu stingru ievērošanu un izpildi. Latviešu divīzijas daļās šo lēmumu vajadzēja atbalstīt frakcijām un komitejām, kā parasti strēlnieku vārdā apņemties pilnīgi pakļauties saņemtajiem rīkojumiem.

Delegātu pieņemtais «Apsveikums Latvijas darba tautai» skaidrāk par skaidru pateica, ka Latvijā tiks nodibināta proletariāta diktatūra un to iekļaus KSFPFR sastāvā. Viss agitācijas un propagandas aparāts tika mobilizēts šīs «īstās brīvības» pamatošanai.

1918. gada novembra vidū Sarkanā armija rietumos šķērsoja demarkācijas līniju un pa pēdām sekoja atejošajam vācu karaspēkam. Latvijai, tāpat kā visai Baltijai, draudēja jauna okupācija.

Vācu okupantu vara Latvijā strauji ira, viņu karaspēks revolucionarizējās un demoralizējās. Lielais vairākums Latvijas iedzīvotāju gaidīja vācu okupācijas karaspēka aizvākšanos un maz satraucās par to, kas būs pēc tam. Izņemot Ziemeļvidzemi un Latgali, pārējai Latvijai pat īstas nojausmas nebija par padomju varu. Tikai daļa Latvijas pilsonības un inteligences pilnībā izprata stāvokļa nopietnību.

1918. gada 18. novembrī Rīgā dažādu politisku partiju pārstāvju pēc iepriekšējas vienošanās sastādītā Tautas padome* pasludināja Latviju par neatkarīgu demokrātisku republiku. Spert šo soli politiķus un sabiedriskos darbiniekus bija iedrošinājis sabiedroto lielvalstu, vispirms Lielbritānijas, atbalsts. Izveidotā Latvijas Pagaidu valdība ar K. Ulmani kā ministru prezidentu stājās pie valsts aparāta veidošanas, domājot arī par valsts aizsardzību.

* Latvijas Tautas padomē kā Latgales pārstāvis iegāja S. Kambala, agrāk 2. Rīgas pulka virsnieks, kas 1917. gada pavasarī un vasarā bija darbojies Iskolastrela Latgāliešu sekcijā.

Latvijas neatkarības pasludināšana lika KSFPR rēķināties ar iespējamiem sarežģījumiem tās Baltijas sagrābšanas plānu realizēšanā, jo šādu neatkarību vēl pirms deviņiem mēnešiem bija paspējušas deklarēt arī Igaunija un Lietuva. Ne P. Stučkam, ne kādam citam no latviešu lielinieku vadītājiem nereaģējot, 23. novembrī LSD CK Krievijas biroja sēdē ieradās KSFPR Nacionālo lietu tautas komisārs J. Staļins un informēja biroju par V. Ļeņina atziņu, ka nepieciešams nekavējoties izveidot Latvijas Pagaidu padomju valdību. Tas arī tika izdarīts, tūlīt vienojoties par kandidātu saraksta sastādīšanu.⁹⁸ Pieprasītā valdība ar P. Stučku priekšgalā tika nodibināta 1918. gada 4. decembrī. Vēl pirms tam, 29. novembrī, V. Ļeņins telegrammā virspavēlniekam J. Vācietim lūdza «dot atbilstošo karaspēka daļu komandējošam sastāvam norādījumam, lai mūsu karaspēks visādi atbalstītu Latvijas, Igaunijas, Ukrainas un Lietuvas pagaidu padomju valdības, bet, protams, tikai padomju valdības».⁹⁹ Šāda telegramma par neesošu pagaidu padomju valdību atbalstīšanu neliek šaubīties, ka to sastādīšana bija politisks triks, lai, Sarkanajai armijai šīs zemes ieņemot, formāli varētu noraidīt apvainojumus par okupāciju. Domājot par P. Stučkas pagaidu valdības praktisko pusi, LSD CK Krievijas birojs pacentās pieprasīt un no attiecīgām KSFPR struktūrām saņemt 5 000 000 rbļ.¹⁰⁰ Šī nauda bija domāta dažādiem izdevumiem tikai pirmajā laikā. Pats P. Stučka vēl ilgi gaudās par Latvijas padomju republikas neatkarības piespiesto simulēšanu. Pasaules revolūcijas perspektīvas viņam aizsedza mazās Latvijas kontūras. Tikpat konsekventi rikojās V. Ļeņins, 1918. gada nogalē ar īpašiem KSFPR TKP un VCIK dekrētiem apliecinot, protams, formāli, šo Latvijas padomju republikas neatkarību.

Sarkanās armijas nelielās Pleskavas divīzijas daļas kopš 1918. gada novembra pēdējās dekādes mina Latgales zemi. Kā jau varēja gaidīt, latviešu strēlnieku nosūtīšana uz Latviju aizkavējās; tie joprojām atradās Austrumu un Dienvidu frontē. Tā nu zināja, ka nedēļu pēc Latviešu divīzijas lielinieku 2. konferences K. Pētersons ierosināja LSD CK Krievijas birojam «reagēt, lai latviešu strēlnieku pulkus neizkauj».¹⁰¹ Kā izrādījās, šajā īsajā laika sprīdī paļāvība «kopējai plānveidīgajai pilsoņu kara vadībai» latviešu lielinieku «spicē» bija tomēr gājusi mazumā.

* Lietuvas pagaidu padomju valdību izveidoja 1918. gada 8. decembrī.

Vēlāk nekā bija plānots no Simbirskas uz Maskavu un tālāk uz Dno un Pleskavu ceļā devās 1. pulks, pēc tam arī 4. un 6. pulka ešeloni. Tālais ceļš nogurdināja, jo daudzviet strēlniekiem nācās mērot garus gabalus kājām, pašiem attīrīt sliežu ceļus no sniega sanesumiem. No Maskavas uz Pleskavu nosūtīja Latviešu divīzijas jātnieku pulka 2. eskadronu, vieglās artilērijas bateriju. Visas šīs daļas apvienoja 2. brigādes štāba vadībā. Pēc ierašanās citu Sarkanās armijas daļu nesen ieņemtajā Pleskavā 2. brigāde saņēma uzdevumu caur Dienvidigauniju doties uz Valku. LSD CK Krievijas birojs kā politiskos komisārus tai piekomandēja R. Bauzi un F. Lindi. Bez tam līdz ar strēlniekiem veikt «izskaidrošanas darbu» Latvijā nosūtīja K. Pečaku, J. Mežiņu, A. Ozoliņu, K. Poemu u.c.

Ir grūti daudz maz precīzi noteikt, kad latviešu strēlnieki uz zināja par Latvijas neatkarības pasludināšanu un tās Pagaidu valdības sastādīšanu. Vairākas netiešas norādes liecina, ka 1918. gada decembrī kaut kas no tā strēlniekiem tika skaidrots. Protais, patiesu informāciju par Latvijas Tautas padomi un Pagaidu valdību viņi neieguva. Strēlniekiem centās iestāstīt, ka Pagaidu valdība ir vācu okupācijas varas veidota. Citkārt komiteju locekļiem un frakcijām tika uzsvērts, ka Latvijas pašnoteikšanās esot... «pelēko baronu gudrība»¹⁰². Abi šie skaidrojumi varēja tikt apvienoti, uzsverot vienu vai otru momentu, lietas būtību tas nemainīja. Toties pavisam atklāti reizēm tika izklāstīta KSFP valdības rīcība Baltijas jautājumā. 9. decembrī 2. pulka strēlniekiem, kuri Maskavā apsargāja Kremli, tā tika komentēta šādi: «Mūsu tautas komisāri dod Igaunijai patstāvību un naudas līdzekļus. Tas notiek ar vietējo lielinieku piekrišanu un demonstrācijas nolūkā. Ieņemot Latviju, arī viņai tiks dota patstāvība. To dara tādēļ, lai gadījumā, ja angļi izceltu malā desantu, varētu teikt, ka viņi uzbrūk neitrālām valstīm.»¹⁰³ Lielinieciskā garā tika paskaidroti arī citi starptautisko attiecību jautājumi, pilnīgi ignorējot to morāli ētisko pusi.

2. brigādes daļas, virzoties no Pleskavas puses, pēc pāris nelielām kaujām ar atejošā vācu karaspēka arjergarda vienībām nesteidzoties bija sasniegušas Veravu (Veru) Dienvidigaunijā, bet Pleskavas divīzijas daļas vienojušās ar vācu kareivju padomi par Daugavpils pārņemšanu, kad no Sarkanās armijas Lauka štāba Serpuhovā 8. decembrī pienāca vēsts par jaukta sastāva operatīvas

Latvijas armijas grupas izveidošanu. No Krievijas slepus iesūtītie lielinieki visur Latvijā enerģiski agitēja par padomju atjaunošanu un jaunizveidošanu (Kurzemē), gatavoja bruņotas sacelšanās. Pēc nedēļas, 2. brigādei sasniedzot Valku, P. Stučkas pagaidu valdība publicēja manifestu, pasludinot Latvijā proletāriskās revolūcijas likumu, respektīvi, tās neierobežotu patvaļu. Nepakļāvīgie iepazīna revolucionāro tribunālu nesaudzīgo dabu.

Latvijas Pagaidu valdībai visvairāk kaitēja apstākļu spiestā sadarbība un atkarība no vācu okupantiem, neapšaubāmi līgums ar Vācijas valdības pilnvaroto A. Vinnigu par Baltijas landesvēra formēšanu (tajā paredzēja iekļaut latviešu un vietējo vāciešu rotas, kā arī vienu krievu rotu). Vērojot šo sadarbību, ne tikai vienkāršie pilsētnieki, laukstrādnieki un kalpi, kas lielas cerības saistīja ar padomēm, bet pat saimnieki vairāk simpatizēja lieliniekiem. Vācu okupācijas vara bija atstājusi drūmas atmiņas visdažādākajās dzīves jomās. No otras puses, liela ietekme uz Latvijas iedzīvotājiem bija tam apstāklim, ka atgriezās gaidītie dēli, vīri un brāļi — latviešu strēlnieki. Viņus uzņēma kā atbrīvotājus no vācu okupantiem un vietējo baronu patvaļas. Kādā ziņojumā no Krustpils, kas izsūtīts 18. decembrī, dienā, kad 2. brigādes daļas iegāja Valkā, pateikts skaidri: «Nepieciešami būtu latvju strēlnieki. Vietējie saka: kāpēc nenāk latvieši, bet krievi, ir par krievu pulkiem ļoti neapmierināti.»¹⁰⁴ Diemžēl latviešu strēlnieki arī nesa svešas varas virskundzību, kaut arī tā it kā turējās ēnā un vēl gluži maz atgādināja par sevi.

Latvijas Pagaidu valdība griezās ar uzsaukumu pie latviešu kareivjiem Krievijā un aicināja atgriezties dzimtenē bez ieročiem vai nodot tos šīs valdības rīcībā. «Latviešu kareivji sarkanā armijā! Ir sasniegts tas mērķis, kura dēļ karstās kaujās daudzi no jums ir lējuši savas asinis uz Latvijas zemes: Latvija ir brīva!» teikts uzsaukumā. — «Latvija sauc jūs kā brīvus pilsoņus zem sava karoga...»¹⁰⁵ Starp daudzajiem latviešu strēlnieku dokumentālajiem materiāliem nav izdevies atrast kaut netiešas norādes par tā apspriešanu vai tikai nopēlumu, tādēļ ir pamats domāt, ka uzsaukums strēlniekus nav sasniedzis. Bet, ja arī būtu, toreizējā situācijā neko izmainīt tas nespētu.

No Valkas līdz Valmierai 2. brigāde, kuras rindas īsā laikā brīvprātīgi papildināja daudzi sajūsmināti jaunieši, nesastapa nekādu pretestību. Pie Valmieras 1. pulkam ceļā stājās vācu 8. armii-

jas pavēlniecības organizētā «dzelzsbrīgāde»,^{*} taču jau pēc nedaudz stundām naktī no 21. uz 22. decembri tās pretestība tika salauzta. Dienu vēlāk 4. pulka strēlnieki caur goda vārtiem iegāja Cēsis.

Latvijas armijas grupas labā kolonna — 3. pulks — no Krustpils—Jēkabmiesta (Jēkabpils) devās uz Jelgavu un 27. decembrī sasniedza Daudzevas staciju. Grupas kreisā kolonna — četri Sevišķās internacionālās divīzijas pulki — virzījās gar Dau-gavpils—Panevėžas—Šauļu dzelzceļu.

Apšaudījusi latviešu strēlnieku izlūkus un avangarda vienības pie Līgatnes un Siguldas, «dzelzsbrīgāde» atkāpās uz Inčukalnu. Inčukalna stacijas un muižas apkārtnē pretinieks bija nolēmis apturēt 2. brigādi. Kā pastiprinājums «dzelzsbrīgādei» te ieradās landesvēra vācu vienības. Izmantojot Pirmā pasaules kara laikā izveidotās pozīcijas, vācieši gatavojās sīvam cīņam.

Organizējot bruņotos spēkus, dažādu problēmu netrūka Latvijas Pagaidu valdībai. Aizkavējās plānoto rotu (trīs t.s. Rīgas apsardzības, Cēsu, instruktoru, studentu u.c.) formēšana, bez tam grūti bija paredzēt, vai to kareivji būs ar mieru kopā ar vāciešiem un baronu veidotajām landesvēra vienībām doties pret latviešu strēlniekiem. Kad 1. Rīgas apsardzības rota saņēma šādu pavēli, kareivji atteicās paklausīt. Tas bija draudīgs simptoms, kas lika atteikties no līdzīgiem mēģinājumiem.

Kauja pie Inčukalna norisinājās tieši pašā 1918. un 1919. gada mijā. Tāpat kā pie Valmieras, Līgatnes un Siguldas, saskatot pretējā pusē vīrus labi atmiņā iespiedušos zilganzaļajos formas tērpos un saklausot vāciski izkliegtās komandas, pie Inčukalna ne vienam vien no pieredzējušākajiem latviešu strēlniekiem likās miniatūrā atkarotajamies dvēseļu putenis Tīrelpurvā. Tiesa, gluži cita bija vispārējā un arī militārā situācija. Strēlnieki jutās atgriezušies mājup, lai padzītu šos svešos mundierus ne tikai no Rīgas pievārtes, bet no visas Latvijas.

Ja ne negaidīts šķērslis — labi saglabājušies Pirmā pasaules kara laika dzeloņstieplu žogi, kauju pie Inčukalna izšķirtu

^{*} Saskaņā ar Kompjeņas pamiera 12. pantu Vācijai bija jāpatur karaspēks Baltijā līdz sabiedroto lielvalstu turpmākajam rīkojumam, nepieļaujot šī reģiona nonākšanu Sarkanās armijas kontrolē. Taču Igaunijā un Latvijā dislocētās 8. armijas karavīri tiecās ātrāk atgriezties Vācijā un nedomāja cīnīties pret padomju karaspēku. Tādēļ šīs armijas pavēlniecība no kareivjiem—brīvprātīgajiem, solot tiem labu atalgojumu, noorganizēja t.s. dzelzsbrīgādi. Tās tiešais uzdevums bija visnotaļ aizkavēt Sarkanās armijas virzišanos Baltijā. Taču šim nolūkam aptuveni 450—500 viru lielās «dzelzsbrīgādes» spēki bija nepietiekoši.

1. pulka strēlnieku negaidīts trieciens no dienvidu puses; pateicoties Inču muižas kalpu parādītajai takai, pa Gaujas senleju strēlnieki slepus nokļuva pretinieka aizmugurē. Kauja turpinājās ar jaunu sparū, taču kad 1. un 4. pulks (6. pulks uz laiku bija atstāts Valkā) sāka aptvert «dzelzinieku» un landesvēristu pozīcijas, tie neizturēja un metās bēgt. Atpalikušos vācu landesvēristus strēlnieki sagūstīja. Šos gūstekņus nosūtīja uz Cēsīm, kur pēc nepilna mēneša revolucionārais tribunāls 14 gūstekņiem piesprieda nāvessodu nošaujot.¹⁰⁶ Tā padomju vara atriebās un pie viena iedzina bijāšanu «strādnieku šķiras ienaidniekam».

Desmit gadus vēlāk par šīs kaujas norisi savu versiju rakstā par pilsoņu karu Baltijā¹⁰⁷ izklāstīja J. Fabriciuss un A. Travinskis.* Ja ticēt tai, 2. brigādes uzvaras nodrošināšanā lieli nopelni bijuši personiski J. Fabriciusam. Šo apgalvojumu nākas noraidīt, jo dokumenti neapstiprina viņa klātbūtni Inčukalna kaujā vispār, to sarunā ar šīs grāmatas autoru pirms daudziem gadiem** noliedza bijušais Latviešu divīzijas 2. brigādes komandieris R. Lielbiksis. Arī Latviešu divīzijas 2. vieglā artilērijas divīziona 1. baterijas (ar vienu no tās lielgabaliem J. Fabriciuss it kā sašāvis vācu bruņuvilcienu) dokumentācija neapstiprina minētā komisāra līdzdalību Inčukalna kaujā.¹⁰⁸ Tā dažkārt tiek noskaidrota patiesība. Kādā citā publikācijā¹⁰⁹ ar līdzīgu virsrakstu*** kādreizējais padomju 7. armijas pavēlnieks N. Henriksons visai argumentēti kritizē minēto J. Fabriciusa un A. Travinska publikāciju.

Pēc «dzelzsbrigādes» un vācu landesvēristu sakāves pie Inčukalna latviešu strēlniekiem Rīgas vārti bija vaļā. Nenojaušot par lielajām izmaiņām stratēģiski operatīvajā situācijā Baltijas ziemeļdaļā nākamo pusotra divu nedēļu laikā, no Valkas bija izsaukts 6. pulks. To pirmo no 2. brigādes virzīja uz Rīgu.

* Aplūkojamā laikā J. Fabriciuss bija padomju 7. armijas kreisā kaujas iecirkņa komisārs, bet A. Travinskis komandēja 6. divīzijas 2. brigādi.

** Saruna notika R. Lielbikša dzīvoklī 1967. gada 23. oktobrī.

*** Raksts saucas «Kā dažreiz tiek atjaunota patiesība».

IV nodaļa

PAR PADOMĒM LATVIJĀ

1. Līdz Ventai un Ventspilij

1919. gada 3. janvāra vēlā pēcpusdienā lielinieku organizētie kaujinieki pie dzelzs tilta vēl raidīja šāvienus nopakaļ kādai vācu karaspēka vienībai, kad no Rīgas centra puses strauji tuvojās daudzbarsīga pakavu klaboņa. Brīdi vēlāk Daugavmalā parādījās 2. brigādes jātnieki. Naktī pilsētā ieradās 6. pulks, bet nākamajā dienā — 1. un 4. pulka strēlnieku kolonnas.

Sagaidīt latviešu strēlniekus ielās pulcējās daudz cilvēku. Vieni cerēja šīnēšos tērtajos vīros ieraudzīt tuviniekus, radus, draugus vai vismaz paziņas, citus — kā parasti šādos gadījumos — no dzīvokļiem bija izdzinusi ziņkārība. Bija jūtams abpusējs gandarījums par atkalredzēšanos, par vācu okupantu padzišanu. Strēlnieki gan nelikās vairs tik braši un izskatīgi kā agrāk, bet rīdzinieku bālās sejas un vājie stāvi runāja paši par sevi. Taču kuram gan negribējās ticēt, ka lielākie pārbaudījumi izturēti.

Todien tālu no Latvijas — Serpuhovā RRPK sēdē lēma par Padomju Latvijas armijas izveidošanu. Tādu pienācās radīt saskaņā ar KSFPR TKP un VCIK dekrētiem par Latvijas padomju republikas neatkarību. Šajā gadījumā paslēpes nespēlēja, bet strikti noteica, ka jaunā armija uzskatāma par Sarkanās armijas sastāvdaļu. Armijas pavēlnieka jautājums bija atrisināts iepriekš, to kā papildu pienākumu uzņēmās virspavēlnieks J. Vācietis. Centrs deva pavēles un direktīvas, kā arī apņēmas gādāt par bruņojuma, intendantūras priekšmetu u.c. piegādēm.

Padomju Latvijas armiju RRPK plānoja veidot no 1. Padomju Latvijas strēlnieku (bijušās Latviešu strēlnieku) divīzijas un vēl

*Šo pienākumu viņš uzņēmās uz laiku — līdz 1919. gada 10. martam. Līdz ar armijas izveidošanu tika izformēts agrākais operatīvais veidojums — Latvijas armijas grupa.

vienas — 2. strēlnieku divīzijas, saformējot to uz vietas Latvijā. Armijas galvenais uzdevums bija ieņemt visu Latvijas teritoriju, kā arī Ziemeļlietuvu daļu (līdz Panevėžas—Šauļu—Palangas linijai),¹ sniedzot tiešu bruņotu atbalstu V. Mickēviča-Kapsuka vadītajai Lietuvas pagaidu padomju valdībai.

Vēl svešākai virsvadībai nācās pakļauties Latvijas Pagaidu valdības bruņotajiem spēkiem; 1919. gada 5. janvārī Jelgavā izveidotais Latviešu atsevišķais bataljons ietilpa Baltijas landesvērā un vadījās no tā virsštāba rīkojumiem. Taču šī bataljona komandieris un Latvijas Pagaidu valdība cerēja ar sabiedroto lielvalstu palīdzību no vācu aizbildniecības atbrīvoties, bet P. Stučkas komisāri par patiesu neatkarību pat nesapņoja.

Sasniegušas Rīgu, 2. brigādes daļas kādu laiku uzturējās tur, līdz ziņas par lielinieku organizētām bruņotām aktivitātēm Tukumā, Talsos u.c. paātrināja karaspēka nosūtīšanu uz Kurzemi. 2. jātnieku divizionu*, vairākas 1. pulka rotas un artilērijas baterijas vadu nosūtīja uz Jelgavu, bet šī pulka jātnieku izlūku komandu — uz Tukumu. Jelgavā 1. pulka apakšvienības iegāja 9. janvārī, dienu vēlāk — 3. pulks. Turpmāk strēlnieki ar samērā nelieliem spēkiem sekoja atejošajām landesvēra un dzelzsbrigādes vienībām, okupācijas armijas atliekām.

Padomju Latvijas armijai daudzsološā stratēģiskā situācija sarežģījās negaidīti un ātri. Pirmie trauksmes signāli no Ziemeļvidzemes par Rūjienas piespiedu atstāšanu netika pienācīgi novērtēti. Valkas strādnieku padomes priekšsēdētāja A. Bērces (Arāja) 8. janvārī izteiktais ierosinājums steidzīgi nosūtīt strēlnieku pulku uz Vidzemes ziemeļiem un nekavējoties pārņemt Igaunijas un Latvijas pierobežā norītošās karadarbības kontroli tāpat palika bez atbalss.² Brīdinājumus atcerējās pēc nedēļas Latvijas 1. padomju kongresa laikā, uz kuru bija sabraukuši lielinieku izvirzītie deleģāti. Tad daudz ko vajadzēja veikt lielā steigā.

Sarkanā armija bija cietusi smagu sakāvi Ziemeļigaunijā. Igaunijas demokrātiskās republikas bruņotajiem spēkiem ar angļu karakuģu atbalstu isā laikā izdevās atspiest padomju 7. armiju aiz

* Pēc papildināšanas 2. brigādes jātnieku eskadronu izvērta par divizionu.

** Ziņojuma beigās dots ļoti kritisks J. Fabriciusa, tobrīd Dienvidigaunijā un Ziemeļlatvijā iebrukušās padomju 7. armijas kreisā kaujas iecirkņa, vienlaikus arī 2. Novgorodas divīzijas komisāra, darbības vērtējums: «Domāju, ka uzticēt Fabriciusam patlaban mūsu kara operācijas ir vislielākā muļķība, no kuras nekā laba nav sagaidāms.»

Narvas upes. Vēl līdz tam daļu spēku Igaunijas armija pavērsa dienvidu virzienā un strauji tuvojās Tērbatai. Uz turieni steigšus no Rīgas nosūtīja 6. pulku. Naktī uz 14. janvāri tas ieradās Tērbatā, bet jau nākamajā dienā igauņu karaspēks, bruņuvilcienu atbalstīts, sāka enerģisku uzbrukumu. Kopš pagājušās vasaras pienācīgu atpūtu nesaņēmušie strēlnieki svaigajām un aktīvajām igauņu daļām nespēja izrādīt pienācīgu pretsparu un atkāpās. Pēc Tērbatas ieņemšanas Igaunijas armija lauzās uz Valku, tādēļ uz Dienvidigauniju un Ziemeļvidzemi pārsvieda arī citas latviešu strēlnieku daļas, izveidojot Valkas grupu četru pulku sastāvā.

Piespiestās izmaiņas pilnīgi izjauca Padomju Latvijas armijas štāba plānus un lika turpināt uzbrukumu Kurzemē un Ziemeļlietuvā ar krietni ierobežotiem spēkiem. 10. (bij. Saratovas sevišķu uzdevumu) pulks, virzoties no Bauskas uz Eleju un tālāk, 15. janvārī iegāja Žagarē. No šejienes tas devās uz Vecauci, kuras apkārtnē dienu vēlāk izcīnīja grūtāko kauju pēc ierašanās Latvijā. Ne tik vienkārši izrādījās salauzt baltvācu landesvērīstū pretestību. Vēl todien 2. pulka strēlniekiem izraisījās sadursme ar Latviešu atsevišķo bataljonu pie Lielaucē. Tik tiešām, tur latvieši cīnījās pret latviešiem, mūsu gadsimtā pirmo, taču diemžēl ne pēdējo reizi. 2. pulka adjutants A. Štrauss vēlāk publicētajā aprakstā par pulka gaitām 1919. gadā apgalvo, ka Latviešu atsevišķā bataljona vīri bijuši spiesti bēgt. Bet... 2. pulka strēlnieki pēc kaujas atgriezušies Īles pilī un palikuši tur visu 16. janvārī;³ tas kaut kā nesaistās ar kaujā gūtu panākumu. O. Kalpaka komandētais Latviešu atsevišķais bataljons tikmēr netraucēts turpināja atkāpšanos.

Četras dienas pēc kaujas pie Lielaucē 2. pulka strēlnieki iegāja Saldū, bet vēl pēc pāris dienām sasniedza Skrundū. Vairāk uz dienvidiem 10. pulks pēc nelielas kaujas 24. janvārī ieņēma ezeri un trīs dienas vēlāk Nīgrandes muižu Ventas kreisajā krastā. Ziemeļlietuvā latviešu strēlnieki ieņēma Mažeiku miestīņu un staciju.

Tai laikā, kad Kurzemē strēlnieku pulki, kaut arī palēnām, virzījās uz priekšu un bija jau pārgājuši Ventu, Valkas grupai nācās domāt galvenokārt par aizsardzību. Pēc Veravas un Pečoru ieņemšanas Igaunijas armija arvien vairāk tuvojās Valkai. Padomju Latvijas armijas pavēlniecība, kam pakļāva Dienvidigaunijā esošās krietni papluinītās 7. armijas daļas, plānoja Mehikormas—Tāģeperas—Rūjienas—Ainažu līnijas aizsardzību, kad 20. janvārī telegramma no Serpuhovas lika gatavoties izšķirošam uzbrukumam kā Tērbatas—Tapas, tā Vilan-

des—Tallinas un Rūjienas—Pērnavas—Hāpsalas virzienā.⁴ Sarkanās armijas virspavēlniecība tiecās atjaunot nesēn tik daudzsološo situāciju Baltijas ziemeļdaļā. To panākt nepavisam nebija latviešu strēlnieku spēkos. Brīvprātīgie — šis vairākumā gadījumu neapmācītais un kauju apstākļos nepārbaudītais papildinājums — dažos pulkos pārsniedza veco strēlnieku kopskaitu, tādēļ šo daļu kaujas spējas bija kritušas.⁵ Nospiedošu iespaidu, sevišķi uz jaunpienācējiem, atstāja igauņu bruņuvilcieni, tāpat 2. Novgorodas divīzijas daļu dezorganizētība, vairāku 10. divīzijas pulku paniskā bēgšana un masveidīgā padošanās gūstā, pat pāriešana pretinieka pusē.⁶ Vispār uz Dienvidigauņu atkāpušos 7. armijas daļu kaujasspējas bija zemas. Tāpēc cīņu smagums bija jāiznes latviešu strēlniekiem.

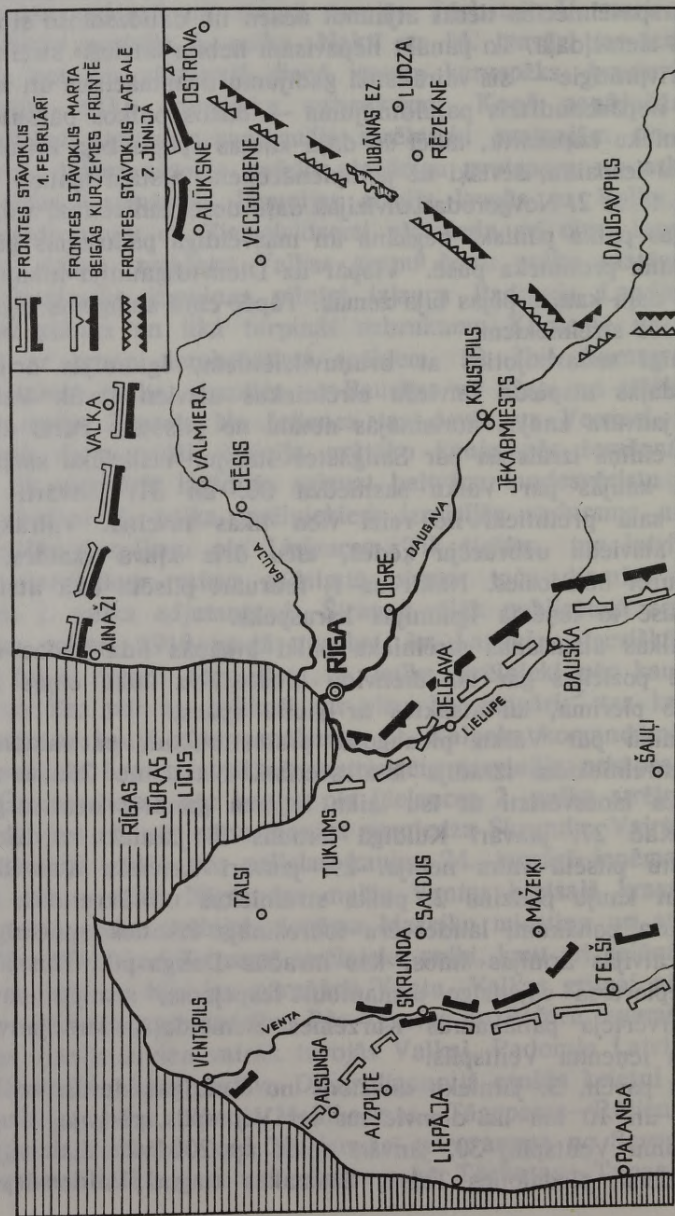
Veiksmīgi sadarbojoties ar bruņuvilcieniem, Igaunijas armijas kājnietu daļas atspieda latviešu strēlniekus aizvien tuvāk Valkai. Kopš 26. janvāra kaujas norisinājās netālu no pilsētas. Pāris dienu vēlāk sīvs cīņiņš izraisījās par Sangastes staciju. Vislielāko saspringdzinājumu kaujas par Valku sasniedza 30. un 31. janvārī, kad 15—20°C salā pretinieki ne reizi vien tikās tuvcinā. Vairākkārt strēlnieki atsvieda uzbrucēju ķēdes, taču drīz kļuva skaidrs, ka Valku noturēt neizdosies. Naktī uz 1. februāri pilsēta tika atstāta, un rīta pusē to ieņēma Igaunijas karaspēks.

Pēc Valkas atstāšanas strēlnieku pulki atkāpās līdz Sedas upei un ieņēma pozīcijas gar tās dienvidu krastu. Uz laiku cīņas Ziemeļvidzemē pierima, lai atsāktos ar jaunu sparū.

Cīņu laikā par Valku pieaugošu pretestību un pat aktivitāti Kurzemē strēlniekiem izrādīja landesvēristi. Naktī no 25. uz 26. janvāri vācu lanesvēristi uz īsu laiku ieņēma gandrīz neaizsargāto Kuldīgu. Kad 27. janvārī Kuldīgā ieradās 3. jātnieku divīzijs, landesvēristu pilsētā vairs nebija. 29. janvārī Latviešu atsevišķais bataljons ar kauju padzina 2. pulka strēlniekus no Skrundas. Lokāla rakstura panākumi landesvēru iedrošināja rīkoties apņēmīgāk. Padomju Latvijas armijas štābs, kas atradās Daugavpilī, šīm aktivitātēm nepievērsa vajadzīgo uzmanību. Iespējams, armijas pavēlniecība pārvērtēja panākumus Kurzemes ziemeļdaļā, kur janvāra beigās tika ieņemta Ventspils.

Saņēmis pavēli, 3. jātnieku divīzijs no Kuldīgas devās uz Piltenes pusi un 10 km uz dienvidiem no Ventspils pārgāja Ventu.

Uzbrukumu Ventspilij 30. janvārī veica ap 200 vīru lielais jātnieku divīzijs, piedaloties Talsu, Sasmakas (tagad Valdemārpils)

7. shēma. Militāri operatīvās situācijas izmaiņas Latvijā un Ziemeļļietuvā 1919. gadā (no 1. februāra līdz 7. jūnijam)

un Dundagas 60 vīru kaujinieku vienībai.⁷ Ventspili mēģināja noturēt ap 150 cilvēku lielā «dzelzsdivīzija», organizēta galvenokārt no vietējo turīgo vācu ģimeņu jaunekļiem, bruņotiem ar šautenēm, revolveriem un rokas granātām.⁸ Ar vārdu sakot, pretinieks nebija ne pieredzējis, ne arī spēcīgs, un tā pretestība ātri vien tika salauzta. 101 kritušais, 14 ievainotie un 2 gūstekņi, 3. jātnieku divizionam zaudējot tikai 1 kritušo, 1 bez vēsts pazudušo un 5 ievainotos,⁹ liek domāt, ka Ventspilī tikusi sarīkota nesaudzīga izrēķināšanās ar pārspēto pretinieku. Tāda rīcība vienmēr izsauc atbildes reakciju, ko turpmākās cīņas Kurzemē pilnībā pierādīja. Asīņainās izrēķināšanās aizsācējas, cik zināms, tomēr bija vācu landesvēra vienības, par ko liecināja viņu «varoņdarbi» vēl janvāra pirmajā pusē Tukumā, Talsos u.c. vietās Kurzemē.

Padomju Latvijas armijai Ventspils ieņemšana izrādījās pēdējais nozīmīgais teritoriālais panākums Latvijas rietumdaļā. Tūlīt pēc pilsētas iegūšanas 3. jātnieku divizionu nosūtīja atpakaļ uz Kuldīgu, lai kopā ar 1. strēlnieku divīzijas 1. brigādes pulkiem virzītu uzbrukumā Liepājai. Taču uzbrukuma pavēli atcēla it kā sakarā ar saņemtajām ziņām par ievērojamu papildspēku pienākšanu no Vācijas Nigrandes rajonā;¹⁰ brigādes vadība nebija pārliecināta par panākumiem. Izdevīgākais brīdis uzbrukumam bija nokavēts. Ne no armijas, ne no Lauka štāba Serpuhovā strikti norādījumi netika saņemti. Vai virspavēlnieks J. Vācietis apzināti nogaidīja ar uzbrukumu Liepājai un nevēlējās piespiest Latvijas Pagaidu valdību atstāt Latviju?¹¹ Telefona sarunu pieraksts ar P. Avenu rāda, ka virspavēlnieks patiesi nepieprasīja forsēt notikumus Kurzemē,¹² un nedarīja to, arī apmeklējot Daugavpili un Rīgu 26. janvārī. Liekas, tas tomēr saistāms ar centieniem panākt viņa stratēģiskā plāna īstenošanu, atkāpes no kura Baltijas ziemeļdaļā veiksmīgi bija izmantojusi Igaunijas armija. Nenoliedzams ir kas cits; latviešu strēlnieku daļas neizrādīja entuziasmu ietriekt jūrā «baronus un viņu dienderus», nevēlējās upurēties Eiropas un pasaules revolūcijas interesēs, uz ko mudināja nenogurstošie lielinieku agitatori.

Tajā pašā 1919. gada janvārī jūtami saplaka P. Stučkas domubiedru cerības, kas saistījās ar revolūciju Vācijā; janvāra sacelšanās Berlīnē cieta smagu sakāvi. Tiesa, revolūcijas liesmiņas

* Tajā laikā P. Avens bija Padomju Latvijas armijas pavēlnieka J. Vācieša vietnieks.

vēl turpināja iegailēties te tajā, te citā vietā Eiropā aiz Vislas, bet jau bez agrākā spēka.

Padomju valdība Latvijā gatavojās uzskatāmi pierādīt, ka lielinieki «atnākuši, lai uz .. drupām celtu jaunu, skaistu, stipru un brīvu Latviju»¹³. Daudz nerēķinādamās ar drūmo īstenību, šī valdība ar skaļiem vārdiem stājās pie sociālisma celtniecības, ieskicējot dažādus plānus ekonomikā, tautas izglītības un kultūras attīstībā. Tā kā daļu līdzekļu un izejvielu cerēja saņemt no KSFPR, tad, apklustot kara troksnim un paliekot šīs lielvalsts pakļautībā, P. Stučkas iecerētajai Latvijas darba komūnai bija visas iespējas perspektīvā kļūt par Eldorado laimes meklētājiem no visas Krievijas, ja vien neatrastos vēl aicinošāka oāze tālāk uz rietumiem. Aizņemta ar visdažādāko «jaunās dzīves celtniecības» problēmu risināšanu aizmugurē, P. Stučkas valdība fronti atstāja armijas štāba un Revolucionārās kara padomes, kā arī Kara komisariāta ziņā. Tam vajadzēja gādāt par esošo pulku papildināšanu un 2. strēlnieku divīzijas formēšanu, jo cīņas divās frontēs — Kurzemē un Ziemeļvidzemē — atlaides nedeļa. Telegrammas no Serpuhovas ne reizi vien atgādināja par 2. strēlnieku divīzijas formēšanu,¹⁴ bet tas nozīmēja radīt deviņus pulkus, vēl vienu rezervei, tāpat noorganizēt divīzijas artilēriju, kavalēriju. Jaunformējamajā strēlnieku divīzijā iekļāva Saratovas sevišķu uzdevumu, tāpat 1. Liepājas pulku, kā arī četrus* nelielus no Maskavas strādniekiem sastādītos Sevišķās internacionālās divīzijas pulkus. Protams, tie visi, kā arī pilnīgi no jauna organizētie pulki (vēl formēšanās stadijā) tika iesaistīti cīņās. 1919. gada pirmajos mēnešos pieteikusies 5000 brīvprātīgo,¹⁵ lielākoties jaunieši un bezdarbnieki, izšķīda starp 1. strēlnieku divīzijas pulkiem, otrajai gandrīz neko neatstājot, tāpēc jau janvārī sākās gatavošanās mobilizācijai.

P. Stučkas valdības Kara komisariāts 1919. gada ziemas un pavasara mēnešos Latvijas lielākajā daļā mobilizēja līdz 15 gadagājumiem (no 1884. līdz 1898. gadam dzimušos kara dienestam padotos vīriešus). Iesaukto kopskaits bija aptuveni 25 000 cilvēku.¹⁶

Vēlāk Kara komisariātam pārmeta mobilizēto šķiriskās piederības ignorēšanu, tādēļ pulkos esot iekļuvušas padomju varai naidīgas personas. Lielinieki gan tās steidza atlasīt un koncentrēt īpašās darba rotās.

* Vienu no tiem (47. internacionālo, t.i., 11. pulku) kā dezorganizētu 1919. gada pavasarī izslēdza no armijas sastāva, aizstājot ar Rīgā saformēto pulku.

Mobilizāciju rezultātā strēlnieku pulki un armija ievērojami izauga. 1. martā tajā bija 21 921 cilvēks (13 302 durkļi un 996 zobeni jeb tiešie cīnītāji), bet 15. maijā — 45 317 cilvēku (26 480 durkļi un 1867 zobeni).¹⁷ Šīs armijas štāba sniegtās ziņas nav precīzas un pilnīgas, jo, pēc citiem datiem, maijā armijas personālsastāvs bijis aptuveni 50 000 cilvēku. Apgādē, ieskaitot uz laiku atsūtītos papildspēkus, aizmugures daļas un vienības, Kara komisariāta darbiniekus, armijas vajadzībām strādājušos, tāpat ne vienu vien «mirušo dvēseli», atradās aptuveni 105 000 cilvēku.¹⁸ Armijas intendantūrai daudz maz normāli apgādāt tos nebija pa spēkam pārtikas, elpes, ietērpa u.tml. lietu trūkuma dēļ. Pārtiku armijas vajadzībām vajadzēja iegūt Latvijā, pievedumi no KSFPR un iepirkumi Ukrainā bija epizodiski un nepietiekoši. Strēlniekiem nācās iztikt ar samazinātām pārtikas devām. Februārī diennakts maizes normu samazināja no 2 uz 1,5 mārciņām jeb 600 g,¹⁹ turklāt pasliktinājās tās kvalitāte. Gaļas vietā ēdiena pagatavošanā arvien biežāk izsniedza zivis, cukura vietā — marmelādi no vācu okupantu pamestajiem krājumiem. Ar šādu iztiku novājinātais cilvēka organisms vairāk bija pakļauts saslimšanai. Nereti, it sevišķi ziemas mēnešos un pavasara sākumā, slimo skaits sasniedza plašus apmērus. Tā 1919. gada pirmajos divarpus mēnešos 6. pulka ierindu atstāja 251 saslimušais, bet 7. pulkā tikai laikā no 10. līdz 26. februārim saslima 102 cilvēki.²⁰

Lai kā tas nepatika augstākajām instancēm, Iskolastrels un strēlnieku komunistiskās Organizācijas komiteja panāca, ka savu iekšējo uzbūvi armija veidoja pēc Latviešu divīzijas parauga. Armijas LSD organizācijas 3. konferencē, kas norisinājās 20.—22. februārī Rīgā, notika kārtējais uzbrukums komiteju sistēmai, taču atkal neveiksmīgs. Vēlreiz šis jautājums tika izskatīts Latvijas Sociāldemokrātijas, respektīvi, Latvijas komunistiskās partijas 6. kongresā nedēļu vēlāk. Noklausījušies J. Daniševska un R. Bauzes ziņojumus par šo jautājumu, kongresa delegāti ar 60 pret 56 balsīm izteicās par komiteju saglabāšanu. Tad P. Stučka, par ieganstu minot mazo balsu starpību, panāca abu rezolūciju saskaņošanas komisijas izveidošanu. 9. aprīlī tika pieņemti komisijas izstrādātie noteikumi par armijas organizāciju. Tie armijas vadību pilnīgi koncentrēja Revolucionārās kara padomes rokās. Ievērojami lielākas pilnvaras saņēma par emisāriem pārdēvētie komisāri. Iskolastrelam atstāja armijas, pulku komitejām (ne vairs piecu, bet trīs cilvēku sastāvā) — pulku saimnieciskās dzīves un administratīvo kontroli. Rotu un komandu komiteju vietā nāca šo apakšvienību pārstāvji. Iskolastrelu pilnīgi pakļāva armijas Revolucionārajai kara pado-

mei, par kuras priekšsēdētāju iecēla J. Daniševski. Samazinājās arī Organizācijas komitejas loma, jo politisko darbību armijā nodeva pēc teritoriālā, respektīvi, rajonu principa izveidotajām četrām armijas politdaļām.

1919. gadā Latvijā «čeka» netika izveidota. Tās vietā darbojās Iekšlietu tautas komisariāta un apriņķu administratīvo nodaļu politiskās apakšnodaļas ar uzdevumu «savākt apvainošanas materiālus par personām un organizācijām, kas tiek turētas aizdomās par kontrrevolūciju un sazvērestību, kā arī par personām, kas ved pret padomju valdību naidīgu agitāciju, apcietināt viņas un nodot viņu lietas revolucionārā tribunāla izmeklēšanas komisijai»²¹. Iedzīvotāju izspiegošana nebija ne aizmirsta, ne atlikta. Valmieras apriņķa izpildkomitejas Iekšlietu nodaļas pārskatā par politiskās apakšnodaļas darbību 1919. gada februārī teikts: «Izlūkošanas aparāts noorganizēts, tikai cilvēku trūkuma dēļ nav vēl iespējams pilnīgi izvest dzīvē. Bez oficiāliem izlūkiem nodibinās plaša aģentūra uz vietām caur partijas organizāciju šūniņām.. Tāpat arī griezta ir vērība uz karaspēku, un sakari ir ar atsevišķām personām un Iskolastrela juridisko nodaļu. Griezta ir vērība arī [uz] dzelzceļniekiem un pasta—telegrāfa kalpotājiem, kur gan vēl ļoti maz ir iekļūts, tā ka šai organizācijai nav neviena partijas biedra.»²² Tika sastādīti saraksti par personām, kuras, izformējoties kaujinieku vienībām, bija atteikušās iestāties sarkanarmiešu rindās. Pagastos reģistrēja pirms latviešu strēlnieku ienākšanas aizbēgušos,²³ vāca ziņas par 1905. gada revolūcijas laika soda ekspedīciju locekļiem, goda policistiem, revolucionāru nodevējiem. Izmeklēšanas materiālus iesniedza revolucionārajiem tribunāliem. «Cīņas» un apriņķu laikrakstu slejās parādījās gari notiesāto un sodīto saraksti, taču tie neaptvēra ne tuvu visus notiesātos un nošautos. Praktizēja ķilnieku ņemšanu. Piemēram, 6. februārī, lai nodrošinātos pret iebrukumu Kuldīgā, pilsētas Kara revolucionārā komiteja apcietināja ķilniekus, paziņojot, ka viņi «baltgvardistu iebrukuma gadījumā tiks nošauti»²⁴. Kā zināms, P. Stučka revolucionāro tribunālu darbībai pierakstījis apmēram 1000 nošauto, pēc citiem aprēķiniem, to skaits bijis piecas reizes lielāks.²⁵ Vēl negantāk rīkojās Vācijā savervētie laimes meklētāji un baronu dēli, praktizējot latviešu civiliedzīvotāju apšaušanu bez jebkādas tiesas un izmeklēšanas. Šajā ziņā sevišķi izcēlās vācu landesvēristi. Ne velti tautā viņus dēvēja par landeszvēriem. Tādējādi Latvija visā pilnībā iepazīna pilsoņu karu un vienlīdz svešu, tās tautai naidīgu spēku asiņaino patvaļu.

2. Starp divām frontēm

Igaunijas armija līdz ar Valkas ieņemšanu aktivitātes nepārtrauca. 1919. gada februāra sākumā tā ieņēma Veravu un Pečorus, un, pārsviedusi spēkus no Narvas rajona, kur padomju karaspēks izturējās pasīvi, 12. februārī sāka jaunu uzbrukumu, vispirms Vec-laicenes rajonā. Dažas dienas vēlāk igauņu daļas laužās uz Ainažiem, Rozēniem, Mazsalacu un Naukšēniem. Padomju Latvijas armija trīs pirmās noturēt nespēja un atkāpās. Gūto panākumu ietekmē virspavēlnieks J. Laidoners izvīrēja Igaunijas armijai uzdevumu ieņemt Valmieru un Alūksni.²⁶ Tādēļ ciņas Ziemeļvidzemē turpinājās ar jaunu spar.

«Apmuļķotie igauņu zaldāti iet no apzinīgiem melnsimtniekiem — virsniekiem dzīti..., lai iznīcinātu komunisma perēkli Latvijā,» gaudās P. Stučka. — «Mēs no sirds nožēlojam, ka Igaunijas attīstība nosebojusies, ka tanī tiešām vēl acumirkli nav pietiekoši iekšēju komunistisku spēku...»²⁷ Iekšējo spēku trūkumu RRKP un igauņu lielinieki mēģināja aizstāt ar ārējiem. 18. februārī no padomju 7. armijas tika atdalīta Igaunijas padomju armija,²⁸ kas aptvēra igauņu sarkanarmiešu pulkus, kā arī citas daļas.

Tā, protams, bija vienkārša sakritība, ka tajā pašā 18. februārī tika noslēgts līgums starp Igaunijas un Latvijas demokrātisko republiku. Līgums paredzēja Latvijas karaspēka vienību formēšanu igauņu karaspēka kontrolētajā teritorijā. 5. pants noteica, ka Igaunijas valdībai, respektīvi, karaspēkam, «atļauts iztīrīt no lieliniekiem un ieņemt tādu Latvijas pierobežas joslu, kāda nepieciešama stratēģiskiem uzdevumiem»²⁹. Diemžēl tā nu tas bija — latviešu strēlniekiem lika palīdzēt Dienvidigaunijai un Ziemeļļietuvai tikt pie lielnieciskās padomju kārtības, bet Igaunijas karaspēks tika aicināts sniegt atbalstu un militāri operatīvu palīdzību Latvijas neatkarībai. Tas, ka Latvijas Pagaidu valdība un vācieši uz Kurzemi atkāpās gandrīz vienlaicīgi, deva lielas politiska rakstura priekšrocības personālsastāvā pilnīgi latviskajai P. Stučkas valdībai, jo vairāk tādēļ, ka, ļoti daudziem pietiekami neorientējoties sociāl-politiskajās norisēs, līdz zināmam laikam valdīja ieskats par tās visnotaļ patstāvīgu rīcību. Igaunijas karaspēka ienākšanu Ziemeļvidzemē etniskās pierobežas pagastu iedzīvotāji — un ne tikai viņi — uzskatīja par iebrukumu, un daudzos gadījumos pēc pašu iniciatīvas izveidoja kaujinieku vienības. Kaujinieki, kā teikts kādā zi-

ņojumā, steidzās palīgā strēlniekiem, «ko katris rokās paķēris»³⁰. Valmieras apriņķa Vecsalacas pagastā noorganizējās 27, Dikļu pagastā — 40, Pāles pagastā — 60 cilvēku liela vienība, bet Bauņu pagastā pulcējās 150 kaujinieku.³¹ Vēlāk viņu lielākā daļa tika ieskaitīta 7. pulkā. Kā atsevišķu vienību saglabāja galvenokārt no rūjieniešiem un mazsalaciešiem sastādīto Valmieras brīvprātīgo bataljonu.

Latvieši un igauņi paaudžu paaudzēs bija labi sadzīvojuši, kaut arī ne gluži bez konfliktiem. Vērst vieniem pret otriem ieročus tiem garus gadsimtus nebija nācies. Dažs izpilkomitejas lielinieks varēja kļūpt un krist par «šķiriskajām interesēm», taču ne vienkārši laucinieki un jaunieši. Tiem svarīgāks likās nacionālais moments un vēlēšanās padzīt pārāk uzmācīgos kaimiņus.

Pēc nedaudz dienām latviešu strēlnieki atguva Rozēnus un Ainažus. Grūtāk bija novērst draudus Valmierai. Vienubrid tās situācija likās karājamies vai mata galā, kad gar Valkas—Valmieras dzelzceļu izvietotie pārgurušie 4. pulka strēlnieki atteicās izpildīt kaujas pavēli.³² Kā redzams, arī Latvijā šis pulks izcēlās ar nepaklausību. Tas bija viens no pirmajiem strēlnieku protestiem frontes apstākļos dzimtenē. Stihiskais protests liecināja, ka strēlnieki intuitīvi sajuta, ka nav tā, kā tam vajadzētu būt. Tālāka rīcība gan nesekoja.

Aizvien grūtāk strēlniekiem kļuva noturēties Alūksnes apkārtnē, kur Igaunijas armijas daļām bija ievērojams pārsvars.³³ 6. pulka strēlnieku pretinieku rindās bija igauņu karaspēku papildinājušie somu brīvprātīgie. Ielauzušies strēlnieku aizmugurē, tie piespieda strēlniekus 21. februārī Alūksni atstāt.

Cīņas turpinājās ar mainīgām sekmēm; 22. februārī 7. pulks atguva Mazsalacu, par to, kā arī Valkas aizstāvēšanu (janvāra beigās) izpelnoties RRPK goda sarkano karogu.³⁴ Tas izrādījās vienīgais tāds apbalvojums kādam no strēlnieku pulkiem par cīņām Latvijā. 28. februāra vakarā 6. pulks ieņēma Alūksni, un somiem nācās atkāpties līdz Apei. Sasprindzinājums šajā rajonā pamazām atslāba.

Pēc vairāku mēnešu cīņām Igaunijas armijas daļas arī pagura. Uzuroties latviešu apdzīvotā teritorijā, saplaka to kaujas spars. Karadarbība Ziemeļvidzemē uz laiku pieņēma izlūkvienību reidu un īsu sadursmju raksturu.

Sarkanās armijas virspavēlniecība nebija atmetusi cerības panākt tai vēlamas izmaiņas stratēģiskajā situācijā Baltijā, t.i., Latvijas

ziemeļos un Igaunijā, padomju Rietumu armijai sasniedzot Nemunas līniju Lietuvas teritorijā.³⁵ Taču šīs optimistiskās ieceres tuvāko nedēļu laikā strauji izplēnēja.

1919. gada janvārī un februārī no Vācijas pa dzelzceļu un jūru Kurzemes dienvidrietumos un Ziemeļlietuvā ieradās un izvietojās savervētie algotņi. Pēc papildināšanas par divīziju pārformēja «dzelzsbrigādi», ar landsknehtiem* no Vācijas pastiprināja landesvēra vācu vienības. Saradās vesela buķete dažādu brīvkorpusu,** bet vēlāk no Berlīnes apkārtnes ieradās 1. gvardes rezerves divīzija. Visus šos spēkus, Baltijas landesvēru ieskaitot, apvienoja vācu 6. rezerves korpusā. Tā komandēšanu uzņēmas ģenerālis R. fon der Golcs.

Tādas pārmaiņas uz rietumiem no Ventas solīja drīzu karadarbības saasināšanos arī Kurzemē. Uz to ilgi nebija jāgaida. Naktī no 12. uz 13. februāri vācu landesvēristi ieņēma tikai vietējo kaujinieku aizstāvēto Kuldīgu. Veltīgi 10. pulka strēlnieki un 3. jātnieku divīzions mēģināja padzīt landesvēristus no pilsētas. Tikmēr vācu landesvēristi 24. februārī ieņēma Ventspili. Pēc šiem panākumiem vācu 6. rezerves korpusa štābs gatavoja plašāku uzbrukuma operāciju.

Liekas, nerēķinoties ar visām šīm izmaiņām, Padomju Latvijas armijas pavēlniecība, saņēmusi ziņas par Latvijas Pagaidu valdības un vācu 6. rezerves korpusa vadības domstarpībām un to iespēju izvērsties atklātā bruņotā konfliktā, deva direktīvu 1. strēlnieku divīzijas 1. brigādes komandierim P. Dūdiņam pēc viņa rīcībā nosūtīto papildspēku pienākšanas pāriet enerģiskā uzbrukumā Liepājai. Vēl pirms tam brigādei vajadzēja ieņemt Kuldīgu un nodrošināt Ventas līniju tālāk līdz Mažeikiem.³⁶ Taču tā neko nespēja paveikt, jo 3. martā uzbrukumā pārgāja vācu 6. rezerves korpus.

Nelīdzēja 3. pulka strēlnieku sīkstā pretestība, nākamās dienas vakarā Mažeikus tiem nācās atstāt. Mazāk uzņēmības izrādīja 2. pulks, kas pēc vairāku stundu kaujas 3. martā atstāja Jaunmuižu (dienvidaustrumos no Skrundas). Dienu vēlāk divas pulka rotas mēģināja muižu atkarot, taču nespēja. 2. pulks bija spiests atkāpties. Mēģinot nogriezt strēlniekiem atkāpšanās ceļu, 6. martā

* Šis algoto vācu kājnieku nosaukums (15.—17. gs.) vēlāk tika plaši lietots dažādu algotņu apzīmēšanai.

** Tā sauca visai atšķirīga sastāva un lieluma Vācijā izveidotas algotņu vienības, kas parasti dēvējās komandieru vārdos.

izraisījās apšaudīšanās starp vienu no «dzelzsdivīzijas» bataljoniem un Latviešu atsevišķo bataljonu Airītes stacijas tuvumā. Abās pusēs bija kritušie un ievainotie. Apšaudes laikā smagi ievainoja Latviešu atsevišķā bataljona komandieri pulkvedi O. Kalpaku, kas notikuma vietā mira. Bataljona, turpmāk Latvijas armijas dienvidu grupas, respektīvi, brigādes³⁷ komandēšanu uzņēmas J. Balodis. Tāpat kā O. Kalpaks, viņš bija piedalījies Pirmajā pasaules karā, bet nebija dienējis latviešu strēlnieku daļās.

Padomju Latvijas armijas kreisais flangs Ziemeļlietuvā, t.i., bijušās Sevišķās internacionālās divīzijas pulki, pēc vācu 1. gvardes rezerves divīzijas daļu triecieniem pajuka kā apgāzta siena stirpa. 13. martā vāciešu rokās nonāca Šauļi. Tādēļ J. Krišjāņa komandēto 1. jātnieku pulku, kas jau bija saņēmis rīkojumu doties uz Ziemeļvidzemi, steidzīgi pārsvieda uz Kurzemi, kur landesvērs 14. martā ieņēma Talsus, bet dienu vēlāk — Tukumu. Pēc piespiestas atkāpšanās latviešu strēlnieki, t.i., 2. un 3. pulks, atradās Dobeles, respektīvi, Bēnes, apkārtnē, un gluži nenosegts bija palicis Tukuma—Jelgavas ceļš. Tā aizsardzībai uz Džūkstes apkārtni tad arī pārvietoja 1. jātnieku pulku.

18. martā landesvēra galvenie spēki* no Tukuma devās uz Jelgavu un, atspieduši sāņus 1. jātnieku pulku, vēl todien ieņēma pilsetu. Jelgavas stacijā landesvēristu rokās krita sanitārais vilciens ar ievainotajiem latviešu strēlniekiem. Viņi tika nogalināti.

Šo notikumu laikā 2., 3. un 8. pulka strēlnieki, kā arī no frontes rezerves atsūtītais 11. divīzijas 99. pulks atradās uz rietumiem no Jelgavas. Kad nākamajā dienā šīs daļas uzzināja par Jelgavas krišanu, 3. pulka komandieris K. Stucka ierosināja kopējiem spēkiem to atgūt. Taču pārējo daļu komandieri nevēlējās riskēt. Tika nolemts atkāpties uz Bausku, kuru šīs daļas sasniedza 21. martā. Tikmēr Jelgavā ieradās «dzelzsdivīzija», nostiprinot landesvēra panākumu.

Jelgavas zaudējums ārkārtīgi satrauca P. Stučkas valdību. Ilgu laiku maz vēribas veltījusi armijas lietām, nu šī valdība tām pievērsa īpašu uzmanību. Viens uzsaukums un rīkojums sekoja otram. Mainījās uzsaukumu tonis. Vairs nekautrējoties aizskart «vācu biedrus», LKP CK sāka klaji atgādināt par Golca vadītajiem

* Tajos neietilpa Latviešu atsevišķais bataljons, kas tolaik atradās uz dienvidrietumiem no Jaunpils.

«melnā bruņinieka pēctečiem» un viņu nodomiem pakļaut sev Baltiju. Vēl pirms neveiksmīgajiem mēģinājumiem atgūt Jelgavu tika daudzkārt atgādināts: «Rīga briesmās! Pie ieročiem, strādnieki!»³⁸ Rīgu kā svarīgu politisku centru lielinieki gatavojās aizsargāt par katru cenu.

Situāciju vēl vairāk sarežģīja vienlaicīgās cīņas Ziemeļvidzemē. Padomju Latvijas armijas daļu kaujasspējas turpināja kristies. 1. strēlnieku divīzijas 2. brigādes daļas brīžiem pavisam neizrādīja gatavību cīnīties. «Pavēlu ar jums uzticētām daļām atjaunot agrāko stāvokli,» 12. martā izrīkoja divīzijas vadība, iesakot aizmūrēt visus bēgošos un ne vairāties pielietot visasākos līdzekļus līdz pat nošašanai uz vietas.³⁹ Daudz nerēķinoties ar šiem draudošajiem simptomiem, piecas dienas vēlāk strēlnieku pulkus raidīja jaunā uzbrukumā, lai atbalstītu Igaunijas padomju armijas aktivitātes Pečoru iecirknī. Kombinētais uzbrukums no Valmieras un Pečoru puses uz Valku sākumā guva sekmes, bet panākumi drīz beidzās. 20. martā sekoja igauņu karaspēka pretuzbrukums vispirms Alūksnes grupējuma labajam spārnam, pēc tam visā šā iecirkņa frontē. Padomju Latvijas armijas daļas pēc deviņu dienu kaujām tika atspiestas izejas pozīcijās.

Šo cīņu laikā P. Stučka LKP CK sēdē ierosināja sākt miera sarunas ar Igaunijas demokrātiskās republikas valdību, protams, saziņā ar KK(b)P CK. Vairāki sēdes dalībnieki par priekšlikumu izteicās noraidoši. Tā kā nepieciešamo vienprātīgo nostāju neizdevās panākt, P. Stučka savu priekšlikumu noņēma. Sakarā ar Maskavas piekrišanu LKP CK pie šī jautājuma atgriezās 6. aprīlī. J. Bērziņu (Ziemeļi) pilnvaroja «vest sarunas, ja tādas notiktu»⁴⁰. Sarunas nenotika. Dažādu apstākļu dēļ bija maz izredžu uz to sekmīgu iznākumu. Ņemot vērā Kolčaka uzbrukumu Austrumu frontē, uz turieni bija jānosūta Sarkanās armijas virspavēlniecības rīcībā esošās rezerves, tāpēc padomju varas liktenis Latvijā stratēģiski bija izšķirts; vienlaicīgas cīņas Ziemeļvidzemē un Kurzemē bez lieliem papildspēkiem tā ilgi izturēt nespēja.

Taču atstāt Latviju lielinieki nedomāja. Cerības tika liktas uz pasaules revolūcijas atkal paplaiksnījušām izredzēm. «Kapitālistiskās sabiedrības pamati ļodzās jau visā pasaulē,» rakstā «Vispasaules lieliniecisms» apgalvoja «Sarkanais Strēlnieks». «Tikai izciest vēl īsu brīdi!.. Mums palīgā nāk visas pasaules strādniecība.»⁴¹ Līdzīga rakstura materiālus laikraksts publicēja arī turpmāk, visādā

ziņā uzturot mundru toni. Ar to vien gan maz kas bija līdzēts. Ziņas no pulkiem liecināja par strēlnieku apgādes bēdīgo stāvokli, par sliktas kvalitātes pārtikas produktiem, pieaugošu ietērpa, veļas un apavu trūkumu. Desmitiem strēlnieku 4., 7. u.c. pulku rotās bija pavisam bez apaviem, basām kājām.⁴² Tādēļ joprojām daudzi atstāja ierindu slimības dēļ.

Armijas apgāde lielā mērā tika balstīta uz Latvijas iekšējām rezervēm. «Nācās atņemt civiliedzīvotājiem burtiski visu, lai kaut kā un ar kaut ko apgādātu armiju,»⁴³ apstiprina armijas inspekcijas materiāli. Tādējādi pasliktinājās vispārējais jau tā saspringtais pārtikas stāvoklis Latvijā. Latviešu strēlniekus neapmierināja padomju varas un lielnieku partijas pārstāvju rīcība aizmugurē, par ko viņi uzzināja kā no tuvinieku vēstulēm, tā arī no personiski novērotā. Bija dzirdami atklāti protesti pret piederīgo īpašuma rekvizīcijām un draudi izrēķināties ar aizmugures komunistu varasvīriem. Pulku komitejām draudētājuš neizdevās noskaidrot, jo citi strēlnieki viņus neuzrādīja.⁴⁴ Pret rekvizīcijām protestēja arī strēlnieki lielnieki. Viņu vidū bija cilvēki, kuri ar šādu rīcību nevēlējās samierināties. «Tik vienaldzīgi nevar noskaitīties, kā tiek paņemts, rekvizēts un atkal izdalīts nedaudzu cilvēku starpā,» asāk nekā citi reaģēja 4. pulka strēlnieks K. Zaļkalniņš, «.. bet galvenais, ar ko neesmu mierā, kā tagad rīkojas partijas orgāni. Pēc visas tās darbības un visām tām nolaidībām es esmu spiests izstāties no tās partijas, kas nes atbildību darbaļaužu priekšā. Es esmu spiests palikt kā vienkāršs cīnītājs bez organizācijas. Tādēļ lūdzu uz priekšu neskaitīt mani par partijas biedru».⁴⁵ Tā bija tieša un drosmīga rīcība, lai gan tad vēl izstāšanās no lielnieku partijas netika vērtēta kā nepieņemams izaicinājums vai nodevība, kā tas bija vēlāk. K. Zaļkalniņš palika pūlkā un kā 6. rotas komandieris krita kaujā pret deņikiniešiem 1919. gada 22. oktobrī.⁴⁶

Strēlniekus interesēja arī zemes jautājuma risināšana. 1. martā P. Stučkas valdība ar īpašu dekrētu visu zemi nacionalizēja. Bezzemnieku cerības saņemt zemi nepiepildījās. Muižu pārvēršana par valsts saimniecībām, runas par komūnām — tās organizējās galvenokārt Latgalē — satrauca daudzus lauciniekus, to skaitā sīkrentniekus un pusgraudniekus. Ļoti noraidoši laukstrādnieki un kalpi vērtēja mājlopu, viņu vienīgo govju sadzīšanu kopu kūtīs.⁴⁷ Kad šie paši cilvēki ar novēlošanos uzzināja par Latvijas Pagaidu

valdības 27. februāra lēmumu par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi, agrāro politiku salīdzinājums nebija lieliniekiem labvēlīgs.

1. aprīlī Organizācijas komiteja kopā ar karaspēka daļu komunistisko frakciju un Iskolastrela, armijas RKP pārstāvjiem analizēja stāvokli pulkos pēc marta kaujām. Apspriedes dalībnieki bieži pieminēja strēlnieku nogurumu, slikto apgādi. Tāds strēlniekus satraucošs jautājums kā lielā algu starpība salīdzinājumā ar komandieru un komisāru mēnešalgām (tās pārsniedza strēlniekiem mēnesī izmaksāto 2—5 un vairāk reizi) apspriests netika, jo, kā paskaidrots protokolā, «algas nonormēšana ir iespējama tikai Viskrievijas maštabā»⁴⁸. Runātāji atturējās izteikt vērtējumus P. Stučkas valdības agrārajai politikai, atstājot tos vēlākam laikam. Karaspēka daļu kaujasspēju pacelšanai apspriede par labu atzina veco recepti: propagandas un aģitācijas pastiprināšana.

Pavasara šķidoņa dēļ cīņām uz laiku atslābstot, sarosījās strēlnieku pulku komunistiskās frakcijas. Pēc ilgāka laika notika sapulces, frakciju komiteju pārvēlēšanas. Lielinieki saņēma jaunus uzdevumus. Kā viens no neatliekamākajiem jāatzīmē saziņā ar pulku emisāriem organizējamā karaspēka daļu personālsastāva slepena novērošana, nekavējoties ziņojot par jebkādu «kontrrevolucionāru kustību»⁴⁹. Sakarā ar vispārējo mobilizāciju un mobilizēto ieskaitīšanu pulkos strēlnieku, īpaši jaunā papildinājuma, izsekošana pastiprinājās.

Kara komisariāta veiktā mobilizācija daudzviet nebūt nenoritēja gludi. Par aģitāciju pret mobilizāciju Zesas pagastā 4. aprīlī tika nošautas trīs personas, vairākus cilvēkus arestēja. Citur iesaukšanai pakļautie sabēga mežos. Vēstis no Ungurmuižas pagasta brīdināja, ka «kontrrevolucionāri ir organizēti, apbruņojušies ar vintovkām* un ložmetējiem,» tie apšaudījuši uz pagastu nosūtīto vienību.⁵⁰ Neveiksmīgi bija vairākkārtējie mēģinājumi likvidēt ap 50 cilvēku lielo «dezertieru bandu» Cēsu puses mežos. Kā parasts tādos gadījumos, arestēja aizdomās turētos cilvēkus par palīdzību dezertieriem.⁵¹ Šie un citi fakti neliek šaubīties, ka Latvijas iedzīvotāji aizvien mazāk atbalstīja lieliniekus, kuru rīcība tikai paretam atgādināja agrākos solījumus, turklāt raksturojās ar dogmatisku ietiepību un nesaudzīgu attieksmi pret citādi domājošiem.

* T.i., šautenēm.

Lieliniekiem nevēlams bija armijas daļu personālsastāva, arī pieredzējušo strēlnieku vairākuma noskaņojums. Ziņojumi no pulkiem par to liecināja vairāk vai mazāk atklāti. Jaunformētā 16. pulka frakcijas komiteja politisko gaisotni rotās un komandās — izņemot 6. rotu un 1. bataljona ložmetējnieku komandu — vērtēja kā neapmierinošu. «Stipra kurnēšana pret aizmugures komunistiem, sevišķi pret tiem, kuri strādā padomēs,» teikts ziņojumā, kurā piebilsts, ka «strēlniekos liels naidis pret muižniekiem un kapitālistiem, kas tomēr neizslēdz zināmu naidu pret komunistiem»⁵². Sevišķajai nodaļai vai ik pulkā darāmā netrūka. 4. pulkā, kura strēlnieki bija sākuši brāļoties ar igauņu kareivjiem, atklāja «baltgvardu šūniņu», divus cilvēkus arestēja. «Pulka garastāvoklis nomākts,» atzīmēts sevišķās nodaļas ziņojumā armijas RKP. «Visliktāk ir ar 3. bataljonu, kur liela daļa strēlnieku ir no Ulmaņa armijas, kas Rīgas ieņemšanas laikā pārnāca mūsu pusē. Baltgvardu šūna atklāta Rīgas pulkā**.. Puse no šī pulka 2. bataljona internacionālās rotas pārgāja pie pretinieka.»⁵³ Minētas arī armijai piekomandētās karaspēka daļas, kurās nereti situācija bija vēl sliktāka.

Mobilizēto pāriešana pretinieka pusē Ziemeļvidzemē laiku pa laikam atkārtojās. Ne vienmēr varēja noteikt, vai notikusi pāriešana vai apstākļu spiesta padošanās gūstā. 11. pulka 9. rotas divu vadu pāriešanu Igaunijas armijas pusē apstiprināja šīs rotas komandieris,⁵⁴ bet līdzīgs atgadījums ar veselu rotu — 72 cilvēkiem — izrādījās krietni sarežģītāks; tumsā rota tikusi ielenkta, pretošanos nebija izrādījusi. Nošāvuši komunistus un viņu līdzjutējus⁵⁵ (acīmredot tie tikuši uzrādīti), igauņu karavīri pārējos kā gūstekņus nogādājuši aizmugurē.

Protams, nebūtu pareizi teikto pārspilēt un secināt, ka minētās Padomju Latvijas armijas daļas un vienības pavisam bija zaudējušas kaujaspējas. Pavēļu neizpildīšanai un strēlnieku grupveida pāriešanas gadījumiem pretējā pusē bija epizodisks raksturs. Pavēlniecības reakcija šajā sakarībā parasti bija asa un nesaudzīga.

1. strēlnieku divīzijas 1. brigādes štābam Kurzemes frontē par gūstā padošanās vai pārbēgšanas gadījumiem nebija jāraizējas, jo tādi tur tikpat kā nenotika. Vācu 6. rezerves korpusa daļas ne-

* Domātas Latvijas Pagaidu valdības organizētās Rīgas apsardzības rotas.

** T.i., 11. pulkā.

kavējās nežēlīgi izrēķināties uz vietas ar ikvienu to rokās nonākušu latviešu strēlnieku.

Ar bažām vērojot karaspēka daļu noskaņojumu, 10. aprīlī armijas RKP pavēlēja nekavējoties stāties pie 1. aizsprosta vienības formēšanas.⁵⁶ Līdz šim gan nav izdevies neko tuvāk uzzināt par tās izmantošanu, taču vienības uzdevumi nepārprotami saistījās ar padomju karaspēka ieņemtās frontes stabilizēšanas iecerēm.

17. aprīlī Ziemeļvidzemē — vispirms Alūksnes rajonā — sākās Padomju Latvijas armijas daļu uzbrukums. Tikai pēc nedēļas 45 km garā frontē uz priekšu devās 1. strēlnieku divīzijas 3. brigādes spēki. Ieņēmuši Rūjienu, Idus un Virķēnu muižu, tie virzījās tālāk. Tomēr panākumi ātri vien beidzās. 27. aprīlī sekoja Igaunijas armijas prettrieciens Valkas — Valmieras virzienā, bet pēc nedaudz dienām — pretuzbrukums, kas spieda atkāpties jau visai 3. brigādei. Maija sākumā strēlnieki atgriezās izejpozīcijās. Ar to arī operācija beidzās.

Atkāpšanās gandrīz vienmēr saistīta ar noskaņojuma strauju pasliktināšanos karaspēkā un dažādām nevēlamām parādībām. Šoreiz emisārus un lieliniekus daļās sevišķi satrauca mobilizēto vidū izplatītā padomju varai naidīgā aģitācija. «Mēģinājumi radikālā kārtā pārtraukt šo aģitāciju neizdodas.. Lietot represijas.. masu apjomā nav iespējams,» — tā, norādot uz strēlnieku nepārtrauktu atrašanos frontē, galvenokārt par 9. pulku, želojās 1. strēlnieku divīzijas kara padome. — «Tāpēc jārikojas ļoti lēni, pamazām novācot[!] rūgšanas vadoņus. Visa šī lieta nodota revolucionāram kara tribunālam.» Minēto kara padomi satrauca arī «savstarpēju attiecību paasināšanās starp komunistiem un pārējiem strēlniekiem». «Vietām attiecības izvēršas atklātā veidā, kā, piemēram, 11. un 9. latpulkos, 3. brigādes sapieru rotā un dažās pārsiešanas nodaļās,» lasām turpat tālāk. Pārmests tiem lieliniekiem, kuri piesavinājušies dažādas privilēģijas un iekārtojušies aizmugures iestādēs, tādējādi diskreditējot partiju. Vēl ziņojumā uzsvērts, ka «no centra atbraukušie aģitatori dažreiz.. ar saviem nemākulīgiem paskaidrojumiem un jautājuma nostādni vēl pavairo rūgšanu, sevišķi saistībā ar agrāro jautājumu»⁵⁷. Dokuments sniedz diezgan pārskatāmu ainu par stāvokli strēlnieku pulkos Vidzemes frontē, vairākos aspektos visā armijā, kas ir «pa šuvēm».

Aprīļa otrajā pusē minēto cīņu laikā latviešu strēlniekiem — 6. pulkam — pretim stājās Igaunijas armijā iekļautais un tās kontrolētajā teritorijā saformētais latviešu 1. Valmieras kājnieku pulks. No pulka 1471 vīra 345 jeb 23,5% agrāk bija dienējuši

latviešu strēlnieku daļās.⁵⁸ Nožēlojami, ka arī Ziemeļvidzemē latvieši izlēja latviešu asinis.

Vēl turpinoties smagām cīņām Ziemeļvidzemē, padomju Rietumu frontes štābs 1919. gada aprīļa nogalē par spīti pilnīgam rezervju izsīkumam panāca latviešu strēlnieku daļu uzbrukumu Bauskas rajonā.⁵⁹ Apstākļos, kad nedēļu iepriekš Polijas karaspēks bija ieņēmis Viļņu un pavisinājies par apmēram 50 km uz Daugavpils pusi, spiežot šīs pilsētas nosegšanai steigšus pārdislocēt 18. pulku jauno draudu novēršanai,⁶⁰ tā bija klaja militāra rakstura avantūra.

Par stabilu nevarēja uzskatīt Latvijas padomju republikas iekšpolitisko stāvokli. P. Stučkas valdība par spīti optimistiskajiem paziņojumiem netika galā ar savām problēmām ne pilsētās, ne laukos. Partijas un padomju aparāts strauji birokratizējās. Lēmumu bija daudz, darba toties maz. Aizvien lielāks nemiers pārņēma piefrontes pagastus un pilsētas.

Satraukta par pēdējo neveiksmīgo uzbrukumu un citām ar strēlnieku pulkiem saistītām parādībām, Valmieras apriņķa izpildkomiteja 7. maijā nosūtīja LKP CK vēstuli. Tajā tuvāk raksturots noskaņojums latviešu strēlnieku pulkos, minēti piemēri. «Vispārējais armijas garastāvoklis ir noslīdējis uz pēdējo pakāpi,» konstatēts šajā vēstulē. — «Apstākļi tam ir dažādi. Kā galvenais un nesaprastais iemesls ir agrārā reforma, kura pagastos tiek izvesta, tagad apturēta pa daļai, kuru izskaidroja pagastos, bet nepaskaidroja sarkanarmiešiem. Un kā sekas tam ir tā parādība, ka, par piemēru, Braslavas muižā, kur apriņķa izpildu komiteja gribēja izdarīt evakuāciju, bet 7. pulka 4. rota noliedza un neļāva, ejot pat tālāk par muižas strādniekiem.» Un vēl: «Pateicoties šai strēlnieku neapziņai, melni spēki, kuri ar pēdējo mobilizāciju ir pārpludinājuši strēlnieku rindas, — ved savu melno darbu,» raksta vēstules autori, piebilstot, ka tas «nav bez sekmēm». Ne mazāk satraucošu ainu vēstule iezīmē bezpartejisko strēlnieku un lielinieku attiecībās: «Atsevišķās daļās, kā, par piemēru, Rīgas pulkā*, 9. pulkā un pa daļai 7. pulkā, mūsu partijas biedrus ne tik vien kā lād un lamā, bet gan ņirgājas, neturēdami viņu iebildumus par pilniem. Vārds «komunists» tiek uzņemts ar smieklīgiem un aplausiem.» Vēstulē pieminēta 9. pulka emisāra izsvilpšana un draudi viņu nošaut.⁶¹ Patiesi, pēc daudzkārtējiem personālsastāva papildinājumiem tālu savā evolūcijā bija aizgājusi kādreizējā apvie-

* T.i., 11. pulkā.

notā Smoļņija rota! Arī citos pulkos varēja vērot līdzīgu ainu. V. Feldmanis (1. pulks) atmiņās apgalvo, ka neapmierināto, gan ne tiešu padomju varas pretinieku, «bij vislielākā strēlnieku daļa, apmēram puse vai pat vairāk no pulka, galvenā strēlnieku masa»⁶². Tātad tieši dzimtenē arvien vairāk un vairāk strēlnieku saskatīja komunistisko ideju ārdošo dabu.

Acīmredzot negatīvā bezpartejisko strēlnieku attieksme pret lieliniekiem lika turpmāk komunistisko frakciju atskaitēs kā neiztrūkstošu pieprasīt norādi par strēlnieku attieksmi pret šīs partijas biedriem. Politiskajam noskaņojumam karaspēka daļās pievērsa arvien lielāku uzmanību, un katrā nevēlamas attieksmes gadījumā tika sīki noskaidroti visi apstākļi un meklētas iedarbīgākās «zāles».

Daudzi armijas komunisti nopietnus pārmērumus veltīja agrārā jautājuma marksistiski ortodoksālajam risinājumam Latvijā. Ziņojumi no pulkiem joprojām pauda strēlnieku sašutumu par muižu strādnieku ģimenēm atņemtajiem mājlopiem u.c. padomju aktīvistu izdarībām.

Kaut kāda atbilde Padomju valdībai bija jādod, ja tā nevēlējās vēl vairāk nokaitēt atmosfēru. «Biedri strādnieki, strēlnieki, Latvijas darba tauta! Mums vajadzīga savstarpēja saprašanās un satiecība. Tas ir mūsu visstiprākais spēks,» pavisam nepārlicieņoši skaidroja Zemkopības tautas komisariāts «Latvijas Komūnas Strēlnieka» slejās. Dekrēta «Par zemes nacionalizēšanu, lietošanu un pārvaldīšanu» īstenošanu jau bija nosodījis lauku iedzīvotāju lielākā daļa. Eksperimenti ar komūnu organizēšanu nepavisam neatbilda latviešu vēlmēm un vēl vairāk atgrūda viņus jau ar ziņu vien par to veidošanu.

Strēlniekiem bija sāpīgi pieredzēt savā dzimtenē visus šos lielinieku eksperimentus. Jo zemāk kritās morālais noskaņojums, pavājinājās disciplīna. Nemierīgāk kļuva aizmugurē. 14. maijā Cēsīs, pēc vietējā laikraksta ziņām, «apbruņojusies dezertieru un dažu vietējo kontrrevolucionāru un «pašpuiku» banda negaidīti iebruka Cēsu cietumā un atsvabināja visus 212 arestētos»⁶³. Steidzīgi izsauca karaspēku, mobilizēja miliciju, kas nogādāja atpakaļ cietumā 185 izbēgušos. Sekoja nāves spriedumi 10 cilvēkiem, to skaitā vienam strēlniekam un trim miličiem⁶⁴ par palīdzību uzbrucējiem.

Līdzīgi notikumi un ar tiem saistītās neizbēgamās baumas radīja pieaugošu nedrošību civiliedzīvotājos. Arī frontē neatslāba sašprindzinājums.

* Tā ar 1919. gada maiju tika pārdēvēts «Sarkanais Strēlnieks».

3. Rīgas un Vidzemes atstāšana

Padomju Latvijas armijas pavēlniecība un P. Stučkas valdība kopš Jelgavas zaudējuma rēķinājās ar vācu 6. rezerves korpusa uzbrukumu Rīgai, taču vairāku cēloņu dēļ nedomāja, ka tas varētu notikt vēl pirms Versaļas miera līguma parakstīšanas. Dominēja uzskats, ka Vācijas valdība atturēs Golcu no aktīvas rīcības. Attiecībā uz Igaunijas armijas līdzdalību Ziemeļu korpusa Petrogradas operācijā gan bija vājas cerības. Notikumu attīstība Petrogradas rajonā toties vairāk varēja piesaistīt sabiedroto lielvalstu uzmanību, vismaz uz laiku mazinot to interesi par Baltijas reģionu.

Lai liegtu iespēju vācu 6. rezerves korpusam netraucēti sagatavoties Rīgas ieņemšanai, priekšroka tika dota strēlnieku daļu aktivitātēm Rīgas tuvumā un Bauskas rajonā. 1. strēlnieku divīzijas 1. brigādei 16. maijā pavēlēja uzbrukt un ieņemt Lielupes austrumu krasta teritoriju no Babītes ezera līdz Ķīšu klosterim. Jāpiebilst, ka uzdevuma smagumu brigāde uzvēla vienam — 2. pulkam, lai tas «izjauktu pretinieka plānu [!] un novērstu viņa uzmanību no frontes pārējiem iecirkņiem un radītu aizsargāšanai izdevīgāku brigādes ieņemto fronti»⁶⁵. Tā tika pamatots pulkam izvīrītā uzdevuma mērķis.

2. pulka, precīzāk, tā 2. bataljona uzbrukums Kalnciemam (1. bataljons saņēma patstāvīgu uzdevumu krievu Ložmetējkalna rajonā) sākās 18. maija agrā rītā. Lai atvieglotu 2. pulka strēlnieku triecienu Kalnciemam, tajā pašā laikā demonstratīvā uzbrukumā gar jūrmalu devās 1. pulks. Tā labais spārns kāpās pie Kaugurciema atspieda J. Baloža komandētās Latviešu atsevišķās brigādes 3. bataljona 2. rotu, bet neizturēja šīs rotas durkļu prettriecienu un atkāpās. Tas atkal bija latviešu savstarpējs cīņiņš, kurā kritušo vidū bija bezbailīgais prettriecienu organizētājs — 2. rotas komandieris kapteinis P. Zolts.⁶⁶ 1. pulks uzbrukumu vairs neatkārtoja,* turpmākajās dienās šajā iecirknī norisinājās tikai abpusēja apšaudīšanās.

Uzbrukumā Bauskai tika raidīta trieciengrupa, respektīvi, 8. pulks, 5. pulka 3. bataljons, kā arī jātnieku pulka eskadrons u.c. vienības. Šīs pilsētas ieņemšana dotu atzīstamas priekšrocības,

* Pulka neveiksmi šajā uzbrukumā apliecina arī kāds tā komandiera P. Dumpes parakstīts dokuments.

toties operācijas organizēšanai nācās izlietot jau tā niecīgās armijas rezerves. Kurzemes frontes labais flangs Rīgas tuvumā palika gluži bez jebkādam pastiprināšanas iespējām.

2. pulka 2. bataljona uzbrukums Kalnciemam pārsteidza landesvēristus, un tādēļ pašā sākumā strēlnieki guva panākumus. Bataljona rotas un kājnieku izlūku komanda gandrīz vai nokļuva līdz landesvēristu ierakumiem, bet tad spēcīga ložmetēju un šauteņu uguns uzbrucējus noguldīja vācu veco dzeloņstieplu žogu priekšā. Tālāk viņi netika.⁶⁷ Sakarā ar apiešanas draudiem rotas pakāpeniski atvilka uz izejas pozīcijām. Nākamajā dienā 2. pulka strēlniekiem lika atkārtot uzbrukumu. Tas beidzās līdzīgi kā iepriekšējais. Vēl pēc dienas strēlniekus atkal raidīja uzbrukumā Kalnciemam pēc vecā scenārija. Grūti teikt, uz ko cerēja brigādes vadība ar šādu savu stūrgalvīgu rīcību. Noguruši, vairākas naktis tikpat kā negulējuši, 2. pulka strēlnieki bija kļuvuši apātiski un zaudējuši ticību panākumiem primitīvi frontālos triecienos.

Saņēmis pietiekami sīku informāciju par 2. pulka strēlnieku atkārtoto uzbrukumu norisi un neapmierinošajiem rezultātiem, 1. brigādes štābs, gan pastiprinājis šo pulku ar divām 1. pulka rotām, pavēlēja tam 22. maija rītā vēlreiz doties uzbrukumā Kalnciema placdarmam. Varbūt vienīgais loģiskais izskaidrojums šādai nostājai meklējams aprēķinos par katru cenu nepieļaut pretinieka aktivizēšanos Rīgas pieejās, jo izlūki bija pamanījuši 4—6 rotu (iespējams, landesvēra triecienvienības) pārvietošanos no Tukuma uz Sloku.

Kad 2. pulka 2. bataljona strēlnieki 21. maija vakarā uzzināja par šo pavēli, viņos modās protesta gars. Četrus dienu kaujās pulks bija zaudējis 60 strēlniekus,⁶⁸ negūstot nekādus praktiskus rezultātus. Vai jauns uzbrukums dos ko vairāk? Pulka emisārs K. Briedis, kas, pēc pulka komunistiskās frakcijas komitejas atziņuma, «faktiski pulku komandē.., bet.. no stratēģijas maz saprot»⁶⁹, nespēja strēlnieku noskaņojumu izmainīt. Nelīdzēja arī draudi nodot viņus karatiesai.* Saspīlējums neatslāba.⁷⁰

* To pēc daudziem gadu desmitiem atcerējās kāds no bijušajiem 2. pulka strēlniekiem. Pats pulka emisārs K. Briedis 1919. gada 26. jūlijā, sniedzot atbildes uz Rīgas krišanas izmeklēšanas komisijas jautājumiem, par piedraudējumu ar karatiesu, kā liecina saglabāties pieraksts, nav minējis, taču norādījis, ka strēlnieki nomocījušies, negulējuši, viņu noskaņojums slikts. Par to ticis ziņots 1. brigādes emisāram. Turklāt naktī no 21. uz 22. maiju viņš pats personiski ieradās brigādes štābā un izskaidrojis stāvokli, tomēr pavēle par uzbrukumu 22. maijā netikusi atcelta. Šis komisijas slēdzienā norādīts, ka 2. pulks ar neticību izturējies pret šo uzbrukumam.

Negribīgi, tomēr izejas pozīcijas strēlnieki ieņēma. Grūti teikt, vai viņi dotos uzbrukumā un, ja tas notiktu, cik enerģiski to darītu. Taču notikumi guva negaidītu ievirzi. Apsteidzot 2. pulka strēlniekus, uzbrukumā pārgāja landesvērs, sadalījies daudzās atsevišķās kolonnās, bet Jelgavas iecirknī uz priekšu devās «dzelzsdīvīzija». Strēlnieki pretinieku sagaidīja ar šāvieniem, taču apturēt uzbrucējus nespēja. Landesvērs un «dzelzsdīvīzija» pārrāva strēlnieku sargāto fronti.

Sakarā ar 5. strēlnieku pulka 3. bataljona novēlotu ierašanos norādītajā iecirknī uzbrukumu Bauskai trieciengrupa bija sākusi dienu vēlāk nekā paredzēts. Kamēr netika panākta trieciengrupas daļu savstarpējā sadarbība, operācijai panākumu nebija, bet uzbrukuma turpinājumā tām veicās labāk, un 22. maija rītā no Bauskas šīs daļas šķīra vairs tikai daži kilometri.⁷¹ Vairāku dienu kaujās uzbrukuma spars bija tomēr manāmi apstājis, turklāt vācu 1. gvardes rezerves divīzijas daļas pievilka papildspēkus un gatavojās prettriecienam. Tas sākās 22. maijā.

Tālāk uz dienvidiem — Ziemeļlietuvā — negaidītu panākumu guva no Vidzemes frontes pārvietotā 6. pulka strēlnieki, kuri 22. maijā, nesastopot pretestību, ieņēma Panevėžu. Tiesa, neilgi pirms tam 2. strēlnieku divīzijas štābs bija saņēmis pavēli pārtraukt uzbrukumu Panevėžas rajonā un noteikti atgūt Anikščus; Padomju Latvijas armijas štābs bija visai norūpējies par Daugavpils nosegšanu.⁷²

Padomju Latvijas armijas pavēlniecībai visvairāk nervozēt lika draudi armijas flangiem. Vairāk optimisma saglabāja Latvijas padomju valdība. Tieši tobrīd P. Stučka, O. Kārklīšs u.c. augstas amatpersonas bija izbraukušas uz Maskavu, kur vajadzēja apstiprināt «neatkarīgās» Padomju Latvijas otrā pusgada budžetu. Rīgā to izdarīt nevarēja.

Lai nu kas, aģitācija netika piemirsta. 22. maija numurā «Latvijas Komūnas Strēlnieks» centās pārliecināt: «Latvijas sarkanā fronte nedrīkst ļodzīties! Sarkanās Latvijas revolucionārie strēlnieki nedrīkst atkāpties... Latvijā mēs stāvam Padomju Krievijas sargu posteņos. Uz mums raugās Sarkanā Pēterpils kā uz saviem glābējiem. Tādēļ ne soli atpakaļ. Tikai uz priekšu!» Jau kuro reizi strēlniekus aicināja uzpurēties, šoreiz — lai sargātu Padomju Krieviju un Petrogradu. Gandrīz kā 1917. gada vasarā un tomēr ne tā. Pirms diviem gadiem pie Mazās Juglas situācija bija cita, citi — vispirms savās domās un noskaņojumos — bija strēlnieki.

Vēl todien, 22. maijā, par frontes pārrāvumu pie Rīgas uzziņāja V. Ļeņins, par ko viņš tūlīt pat steigās pavēstīt Ļ. Trockim. «Rīga, redzams, zaudēta,» konstatēja V. Ļeņins. — «Visai iespējama latviešu buržuāzisko virsnieku nodevība.»⁷³ Tāds bija lieliniekiem vēlāmākais izskaidrojums.

Izvairoties no ielenkuma, pāri Cenas tīrelim uz Švarcmuižu (Švarceniekiem) atkāpās 2. pulka rotas, gan ne visas. Daļa šī paša pulka strēlnieku atgāja gar Maztīreļa un Cenas tīreļa ziemeļgalu uz Dzilnām, respektīvi, Piņķu mācītājmuižu. Tikai neliela grupa atkāpās uz Rīgu; pārējie, tāpat kā 3. pulks no Jelgavas iecirkņa, apgāja Rīgu no dienvidiem un vēlāk pie Katlakalna un Ogres pārcēlās upes labajā krastā. Jau drīz pēc atkāpšanās sākuma 1. brigādes pulki zaudēja kā savstarpējos, tā sakarus ar brigādes štābu. Brigādes štābs jūrmalā izvietoto 1. pulku gatavojās pārsviet uz Kalnciema šosejas rajonu palīgā 2. pulka strēlniekiem, taču Kurzemes—Vidzemes apvienotās grupas vadība tam nepiekrita. Tā 1. pulks palika nomājus un neiesaistīts cīņās pret landesvēra galvenajiem spēkiem.

No Olaines apkārtnes atspiestais 16. pulks atkāpās Iecavas virzienā, bet 10. pulks — caur Torņakalnu uz Ķekavu. Nopietna pretestība uzbrucējiem izrādīta netika, labākajā gadījumā strēlnieki apšaudījās ar pārāk tuvu pienākušajiem landesvēristiem vai «dzelziniekiem». Pie Piņķiem un Pūpes (tagad Babītes) stacijas 1. pulka strēlniekiem vēlreiz iznāca pacīnīties ar Latviešu atsevišķās brigādes vienībām, pēc tam strēlnieki atkāpās uz Bolderāju,⁷⁴ kur pārcēlās pāri Daugavai. Kā vēlāk atcerējās 1. pulka strēlnieks V. Feldmanis, lai kaut ko mainītu šo notikumu gaitā, «komandieriem nebija.. vajadzīgās enerģijas, ne strēlniekiem gribas ko darīt». Tādēļ strēlnieki «bez steigas, bez panikas, pūlīšos, nelielās daļās plūda prom, lai izvāktos no.. ielenkuma»⁷⁵. Nevienš no pulkiem neizrādīja iniciatīvu un nemēģināja apturēt uzbrucējus.

Forsējot notikumu attīstību, landesvēra vācu vienības, pēc tam «dzelzsdīvīzija» iebruka Pārdaugavā, sagrāba tiltus pāri Daugavai un pēcpusdienā jau bija Rīgas centrā. Pilsētā, ja neskaita nepilnus divsimt cilvēku lielo Padomju Latvijas karaskolu, neatradās neviena karaspēka daļa, bet kursanti, miliči un pēdējā brīdī kā nebūt apbruņotās nelielās strādnieku vienības nopietnu pretestību izrādīt nespēja. Ap pusnakti visa Rīga atradās landesvēra vācu vienību un «dzelzsdīvīzijas» varā. Latviešu atsevišķā brigāde Rīgā ieradās nākamajā dienā.

Iebrokuši Rīgā, vācu landesvērīsti un «dzelzinieki» sarīkoja īstu asinspirti, kur par upuriem krita tūkstošiem rīdzinieku, galvenokārt latvieši. Nogalināja cilvēkus ne tikai sarkanarmiešu formās vai zilajās strādnieku blūzēs, nežēloja inteligentus, arī sievietes un pat pusaudžus. Cilvēku šaušana turpinājās vairākas nedēļas, kaut arī vēlāk it kā uz karatiesas sprieduma pamata. Izrādījās, ne A. Niedras «valdība», kura pēc Liepājas puča (16. aprīlī) ar Golca un vietējo vācu baronu gādību bija uzurpējusi Latvijas Pagaidu valdības vietu, ne J. Baloža brigādes atrašanās Rīgā nespēja pārtraukt drausmīgo izrēķināšanos. Izlietās asinis sēja naidu un nicinājumu pret nežēlīgajiem varmākām. Tauta, tāpat latviešu strēlnieki, uzzinot par asinsdzīrēm Rīgā, ar visdziļāko sašutumu nosodīja slepkavas.

Rīgas zaudējums, kas pirmajā brīdī tika uzskatīts par Golca spēku gadījuma panākumu,⁷⁶ bija smags trieciens Padomju Latvijas armijai un P. Stučkas valdībai, lieliniecismam visā Latvijā. Tuvākajās dienās situācija šajā ziņā vēl vairāk pasliktinājās un sarežģījās sakarā ar triecieniem armijas flangiem gan no ziemeļiem, gan dienvidiem un dienvidaustrumiem. 25. maijā Igaunijas armija ieņēma Pleskavu un draudēja izlauzties līdz Krustpilij, tādējādi atgriežot Vidzemē izvietotos latviešu strēlnieku pulkus. Pēc frontes pārrāvuma pie Veclaicenes tiem vajadzēja atstāt Vidzemi un, lai izvairītos no ielenkuma, atkāpties uz Latgali. Ja tobrīd sekotu poļu karaspēka uzbrukums Daugavpilij, arī Latgale nespētu tiem kļūt par patvērumu.

Latviešu strēlnieku pulku atkāpšanās norisinājās sarežģītos un smagos apstākļos. Karaspēka daļas atkāpās, izvairoties no apiešanas un ielenkuma, patstāvīgi, bez savstarpējas informācijas, ar epizodiskiem sakariem ar štābiem, bieži neko nezinot par vispārējo situāciju. Atkāpšanās laikā visi strēlnieku pulki, tāpat tehniskās daļas, saruka, jo daudzi, vispirms 1919. gada pavasarī mobilizētie, pameta karaspēka daļas. Krietni retāk dezertēja brīvprātīgie, vēl mazāk pulkus atstājušo vidū bija pieredzējušie strēlnieki, kuriem izšķirties par to bija nesalīdzināmi grūtāk. Ja veterāni bija izvēlējušies šo ceļu, tad ar nepārprotamu vēlēšanos atgriezties mājās pie tuviniekiem, arī zemes. Tikai pēc tam būtu jāpiemin vilšanās lielinieku sludinātajās sociālisma idejās, jo šo ideju loma un ietekme visai bieži, bet padomju totalitārisma apstākļos izdotajā literatūrā vienmēr, ir tikusi pārspīlēta.

Padomju Latvijas armijas daļām atkāpjoties arvien vairāk uz austrumiem, virspavēlnieks J. Vācietis 1. jūnijā telegrammā Rietumu frontes štābam paskaidroja, ka pieļauj armijas atkāpšanos tikai līdz aizsardzības līnijai 40—50 verstis (45—55 km) uz rietumiem no Ostrovas—Daugavpils dzelzceļa.⁷⁷ Šādu līniju — rietumos no Ostrovas un tālāk gar Viļaku, Lubāna ezeru, Līvāniem, Jersikas staciju un Daugavas kreisajā krastā uz rietumiem un dienvidiem no Daugavpils — armija ieņēma līdz 6. jūnijam, pārsteigta atskāršot, ka, izņemot atsevišķus gadījumus, tās daļas tikpat kā neviens nevajā un neapdraud, ja nu vienīgi nacionālie partizāni, tā sauktie «zaļie».

Ne landesvērs, ne «dzelzsdivīzija», ne Igaunijas armija pēc Rīgas, Pleskavas un Vecgulbenes ieņemšanas nesteidzās uz Latgali. Baltijas landesvērs un A. Niedras «valdības» dienestā stājusies «dzelzsdivīzija» 1. jūnijā devās nevis pa strēlnieku pulku pēdām, bet gan uz Cēsu pusi ar nolūku ieņemt Vidzemi un varbūt virzīties vēl tālāk. Landsvēristi iegāja Cēsis un pēc kaujas padzina Igaunijas armijas sastāvā nesen saformēto latviešu 2. Cēsu kājnieku pulku un Ziemeļlatvijas brigādes štābu. Brieda nopietns konflikts.

Atkāpusies uz Latgali, Padomju Latvijas armija bija pavisam tuvu sabrukumam, taču jau minēto cēloņu dēļ tas neiestājās. Tiesa, bija dzirdami pašu lielinieku izteikumi par sabrukumu frontē, pienāca ziņas par karaspēka daļu demoralizāciju, strēlnieku fizisko nogurumu, arī par to, ka «notiek daudzas pārestības pret komunistiem no zaldātu puses»⁷⁸. Pārbaudot pulku personālsastāvu, noskaidrojās, ka no 1. pulka bija palikuši 1090 vīri jeb 42%, no 2. pulka — 785 jeb 61%, no 9. pulka — 738 jeb 47%, no 11. pulka — 720 jeb 41%⁷⁹ u.tml. Starp skaitliski mazāk sarukušajiem bija 7. pulks — 1458 jeb 74%, 4. pulks — 1481 jeb 73,6%⁸⁰. Sīkākas ziņas publicētas par 2. pulku. Tā kopējie personālsastāva zaudējumi bija 39%, komandējošais sastāvs izrādījās sarucis par 17 cilvēkiem jeb 25%. No bijušajiem, t.i., vecās cara armijas virsniekiem pulks izrādījās zaudējis tikai divus (19%), tātad relatīvi vismazāk. Toties pulka saimniecības daļa bija samazinājusies par 235 cilvēkiem jeb 49%. Pulka komunistiskā frakcija bija sarukusi par 60 (!) lieliniekiem jeb 63%⁸¹. Tas bija pats necilākais rādītājs, ko pat grūti komentēt. Bez šaubām, pat ne puse no šiem partijas biedriem nebija krituši vai ievainoti nokļuvuši gūstā. Lai kā lielinieki centās pasvītrot savu pašaieliedzību un

gatavību atdot dzīvību par ideju, un tolaik tādu patiešām bija diezgan daudz, dažkārt reālā dzīvē, kā tikko minētajā gadījumā, ienesa šokējošus labojumus. 2. pulks nebija izņēmums; par trešdaļu — (no 92 uz 61) — samazinājās 1. pulka lielnieku rindas. No viņiem divi bija krituši, 14 ievainoti vai saslimuši, 10 — dezertējuši, 5 — pazuduši.⁸² Atkāpjoties 3. pulkam, kā teikts dokumentā, «pazuda vai dezertēja» 26 lielnieki.⁸³ Jāsecina, ka pulku komunistiskās frakcijas pārdzīvoja īstu krīzi. Tāpēc jau 2. jūnijā uz Veļikije Lukiem pārcēlusies P. Stučkas valdība un LKP CK lēma par evakuējušos partijas biedru un padomju darbinieku mobilizēšanu. Nedaudz vēlāk tika paskaidrots, ka evakuējušies lielnieki «bez reģistrācijas mobilizējami .. un nosūtāmi uz fronti»⁸⁴. Daudzi partijas biedri tomēr mēģināja izvairīties no frontes. Kā teikts 6. pulka frakcijas komitejas pārskatā par jūnija pirmo pusi, no 132 pulka lielniekiem 20 ievietoti slimnīcā, bet «40 ieņem dažādus postus* pulka apgādāšanas darbos», tātad frontē bija palikuši 72 jeb aptuveni 55%. Raksturīgi, ka frakcijas komitejas 7. un 14. jūnija sēdē galvenais jautājums bijis par to, kā aizmurgurē atrodošos partijas biedrus «pārvest frontē»⁸⁵. Tas izrādījās nerealizējams pasākums.

Stāvoklis 1. strēlnieku divīzijā pēc atkāpšanās bija tomēr ciešams, bet situācija 2. strēlnieku divīzijā bija daudz sarežģītāka. Nesen saformētie pulki vairākumā gadījumu atradās tuvu iziršanai.

LKP CK pieņemtajā lēmumā par Padomju Latvijas armiju tika apgalvots, ka no «briesmīgā maisa izgājuši pāri par 60% cilvēku, bet no veco strēlnieku — virs 90%»⁸⁶. Minētie piemēri liek šos procentus uzskatīt par paaugstinātiem. Atskaišu uzspodrināšana lielniekiem piemita jau tolaik, protams, ievērojami pieticīgākā apjomā nekā vēlāk.

Daļa no strēlniekiem un komandieriem pēc atkāpšanās nožēloja, ka nav devušies mājup. Vienus to darīt bija atturējis karavīra lepnums, otrs — cīņubiedri, trešiem likās, ka ar KSFPR palīdzību padomes Latvijā vēlreiz gūs virsroku.

Tādi notikumi kā Cēsu kaujas, kurās laikā no 19. līdz 23. jūnijam Igaunijas armijas daļas un tās sastāvā iekļautā Ziemeļlatvijas brigāde sakāva landesvēru un «dzelzsdivīziju», Strazdumuižas miers un Golca vācu daļu atvilkšana uz Jelgavas rajonu, A. Nied-

* T.i., posteņus.

ras kabineta noiešana no politiskās skatuves un K. Ulmaņa vadītās Latvijas Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada 8. jūlijā aizkavēja cīņu izvēršanos Latgalē. Atguvusies no pamatīgā izbīļa, P. Stučkas valdība pat cerēja organizēt jaunu karagājienu kā Rīgas, tā Vidzemes un Kurzemes ieņemšanai. Tam gan bija nepieciešami lieli papildspēki no KSFP, uz kuriem Latvijas lieliniekiem deva cerības KK(b)P CK un VCIK sagatavotā un 1. jūnijā izziņotā padomju republiku — Krievijas, Ukrainas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas — apvienošanās «cīņai pret pasaules imperiālismu». Šīs cerības izplēnēja ļoti drīz, jo pašai KSFP Pilsoņu kara frontēs klājās grūti.

4. Latgalē un Baltkrievijā

Pēc minētā VCIK 1. jūnija dekrēta sākās padomju Rietumu frontes armiju reorganizēšana. Padomju Latvijas armiju pārdēvēja par 15. armiju, tās divīzijas pārformēja. Jūnijā un jūlijā izformēja 2. strēlnieku divīziju, četrus latviskākos pulkus iekļaujot 1. — turpmāk Latviešu strēlnieku divīzijā, bet pārējās daļas nododot divām citām 15. armijas divīzijām, kuras pirms tam visai nepilnā sastāvā tika saņemtas kā pastiprinājums.

Latviešu strēlnieku divīzijas nosaukums «centrā» ne visiem patika. Tāpēc 1919. gada 8. jūlijā, dienā, kad KSFP TKP, sekojot īsi pirms tam notikušā KK(b)P CK plēnuma ieteikumam, atcēla J. Vācieti no virspavēlnieka posteņa, Latviešu strēlnieku divīziju pārdēvēja par 53. strēlnieku divīziju (ar pulku numerāciju no 469. līdz 477.). Brīdis tam bija izvēlēts patiesi izdevīgs, taču rīcība izrādījās pārsteidzīga. Kārtējais lielkrievu šovinistu garā veiktais izlēcieni radīja lielu neapmierinātību latviešu strēlniekos. Divīzijas komandieris A. Martusevičs, komisārs K. Dozītis un štāba priekšnieks K. Švēde lūdza 15. armijas RKP atcelt nepamatoto nosaukuma maiņu. Ar līdzīgu lūgumu pie V. Ļeņina griezās šīs armijas politdaļas vadītājs J. Lencmanis un kara komisārs K. Pētersons. Pēc V. Ļeņina iejaukšanās (iespējams, uz to viņu pamudināja Sarkanās armijas pēdējā laika neveiksmes) Rietumu frontes RKP 24. jūlijā atjaunoja Latviešu strēlnieku divīzijas nosaukumu.⁸⁷ Šoviniem nācās piekāpties.

Uz atkāpušos partijas biedru rēķina papildinātās divīzijas pulku frakcijas ņēmās pastiprināti kontrolēt un politiski apstrādāt bezpar-

tejiskos strēlniekus. Šim nolūkam lielniekus iespējami vienmērīgāk sadalīja pa rotām un komandām. Komunistu frakcija beidzot tika izveidota Latviešu strēlnieku divīzijas štābā, kur līdz tam tā vispār nepastāvēja, neskatoties uz divīzijas vairāk nekā gadu ilgo eksistenci.

Latviešu strēlnieku u.c. 15. armijas daļās notika partijas biedru pārreģistrēšana, lai, kā tika paskaidrots, atbrīvotos no lielnieku rindās iekļuvušiem karjeristiem un līdzskrējējiem. 1919. gada jūnija pirmajā pusē no LKP izslēdza tās rīcībā un darbības metodēs vilušos komunistus, parasti par pasivitāti, sapulču neapmeklēšanu un izvairīšanos no frakcijas komitejas uzdoto pienākumu pildīšanas. Tādi izrādījās vai visās daļās, citās vairāk, citās mazāk, un tas liecināja, ka komunistu rindās nepavisam nevaldīja vienprātība un akla pakļaušanās saņemtajiem rīkojumiem un norādījumiem. Taču vairākums frakcijas locekļu, cik var spriest, centās tos izpildīt, pat tad, ja neuzskatīja rīkojumus par labāko risinājumu. Atklātas uzstāšanās pret lielniekiem nenotika, kaut arī bezpartejisko strēlnieku šaubas un neticība lika sevi manīt. Tā, piemēram, 2. pulka frakcijas pilnsapulcē tūlīt pēc atkāpšanās uz Latgali tika atzīmēts, ka «masas izturās nelabvēlīgi pret komunistiem, kaut gan ir zem pulciņa [frakcijas. — V. B.] iespaids»⁸⁸. Pulkā bija 1100 strēlnieku, no tiem 1015 latvieši, 85 krievi.* No 75 komandieriem 35 bija lielnieki, pavisam frakcijā bija 130 partijas biedru — 124 latvieši, 6 krievi —, no tiem 82 nebija vecāki par 25 gadiem, 48 — vecāki, bet vecāki par 40 gadiem — tikai četri. Visi frakcijas locekļi bija dienējuši vecajā cariskajā armijā.⁸⁹ Vietā būtu piebilst, ka aplūkotajā laikā 2. pulka komunistiskā frakcija bija viena no spēcīgākajām divīzijā.

Bez kādiem sarežģījumiem reorganizācijas gaitā likvidēja pirms pāris mēnešiem izveidotās divīziju, grupu un brigāžu kara padomes, emisārus atkal sāka saukt par komisāriem. Nomainīja daudzus latviešu strēlnieku daļu un apakšvienību komandierus.

Ne tik vienkārši bija panākt Latviešu strēlnieku divīzijas daļu atteikšanos no to iekšējās uzbūves veida — komitejām un frakcijām — un pāriet uz vispārpieņemto padomju karaspēka iekšējo struktūru, ko līdz tam vairākkārt nesekmīgi bija centušās panākt augstākās instances.

Strēlnieku komunistiskās Organizācijas komitejas un Iskolastrela kopējā sēdē, piedaloties vairākiem LKP CK un 15. armijas RKP

* Domājams, krievu valodā runājošie.

locekļiem, tika nolemts sagatavoties komiteju un Iskolastrela likvidēšanai. Visu strēlnieku vēlētais institūts ietekmi nebija zaudējis, strēlnieku attieksme bija nepārprotama — komitejas saglabāt. Taču bija pienācis laiks, kad augstākās instances ar to jau nerēķinājās. Komunistiskās Organizācijas komitejas locekļi un frakcijas komiteju pārstāvji toties noteikti iebilda pret šīs komitejas likvidēšanu, pret karaspēka daļu komunistisko frakciju tiesību ierobežošanu. No LKP CK nekādu aizstāvību nevarēja gaidīt. Veltīgs izrādījās mēģinājums gūt sapratni KK(b)P CK; kā komunistiskās Organizācijas komitejas sēdē 5. jūlijā ziņoja tās priekšsēdētājs P. Krustiņš, Maskavā ieteikts rīkoties «saskaņā ar partijas 8. kongresa lēmumiem»⁹⁰. Komitejas locekļiem bija pamats justies augstāko partijas instanču atstumtiem. «No vecajiem partijas biedriem, kas strādāja L[atvijas] centr[ālajās] iestādēs, visi aizbraukuši uz aizmuguri, kur tik ātri nevar zaudēt savu dārgo dzīvību,»⁹¹ uzstājoties 8. pulka komunistu sēdē, ironizēja agitators M. Štrauss.

Jaunizveidotās 15. armijas politdaļas pirmais uzdevums bija «saskaņā ar centra pavēli» likvidēt «nacionālās īpatnības», t.i., pulku komitejas un Iskolastrelu, kā arī komunistisko Organizācijas komiteju, pārveidojot daļu komunistiskās frakcijas par šūniņām pēc pārējā Sarkanajā armijā ieviestā parauga.⁹² Galīgi šo jautājumu vajadzēja izšķirt latviešu karaspēka daļu komunistu 4. konferencē Rēzeknē, kas norisinājās 1919. gada 15.—19. jūlijā. Piekāpjoties centralizācijas interesēm, konference uzdeva nekavējoši sākt pārorganizēšanos.

Komunistiskās frakcijas pārveidoja par šūniņām. Par komunistisko šūniņu un līdzjutēju grupu organizēšanu karaspēka daļās, to darbības vadību, politdarbinieku uzskaiti, lielinieku un līdzjutēju sadalīšanu pa pulkiem bija jārūpējas divīzijas politdaļai. Tās pienākumos ietilpa arī «Latvijas Komūnas Strēlnieka» u.c. padomju avīžu izplatīšana, kultūrizglītojošā darba organizēšana. Politdaļas politiskās kontroles nodaļa pēc komunistu pārreģistrēšanas gatavojās partijas nedēļai, kuras laikā paredzēja papildināt komunistu rindas. Šī pati nodaļa pārbaudīja daļu komunistisko šūniņu un komisāru darbību. Tā kā arī bataljonos iecēla komisārus, to skaits divīzijā palielinājās. Tātad bija vērojama tendence uzspiest latviešu strēlniekiem vairāk politikas.

Lielinieku partijas aparāts daudz pūļu joprojām veltīja ierindas biedru pārvēršanai par tam uzticīgu vienvirzienā domājošu revolū-

cijas cīnītāju masu. Notikumus un priekšrakstus analizējošs cilvēks agri vai vēl nonāca konfliktā ar šādu kārtību. Ja vēl pietika drosmes atklāti paust šaubas par partijas nemaldīgumu, tad nācās stāties biedru tiesas priekšā. Daži piemēri. 25. jūlijā Varakļānos 8. pulka lielnieki pilnsapulcē pārskatīja biedru tiesas spriedumu J. Plekstes lietā, kurš bija izteicis vēlēšanos izstāties no partijas. Biedru tiesa bija atzinusi, ka viņš esot iestājies partijā nolūkā gūt personiskus labumus un nu pēc trīs gadiem to pametis, par ko viņu lēma izslēgt no partijas uz visiem laikiem «kā bailīgu glēvuli un strādnieku lietas nodevēju». Piebildi par nodevēju sapulcei gan nācās svītrot, jo J. Plekste palika dienēt Sarkanajā armijā.⁹³ Šis gadījums atgādināja jau minēto notikumu ar K. Zaļkalniņu. Tajā pašā sapulcē no partijas izslēdza arī J. Pūci, J. Kašu, J. Kitenbergu un A. Ozoliņu. Par J. Kitenbergu tika teikts, ka viņš gan nekad neesot glābis savu ādu, bet ļoti satraucies par nekārtībām atkāpšanās laikā. Vēl piecus izslēdza no lielnieku rindām par žūpošanu.* Taču partijā atstāja cilvēku, kuru apvainoja kluba naudas iztērēšanā.⁹⁴ Cik noprotams, pēdējais fakts nebija pietiekami pierādīts.

Cīņai par partijas rindu «līrību» vajadzēja nostiprināt gan tās vienotību, gan autoritāti, jo vairāk tāpēc, ka ziņas no divīzijas daļām liecināja, ka «uz komunistiem strēlnieki skatās greizi,» ka strēlnieki «vēl vienmēr tur zināmu neticību un nievājošu attieksmi pret komunistiem vispār,» bet «aizmugures komunisti kļuvuši par lamas vārdu»⁹⁵. Lielniekus uzskatīja arī par «galvenajiem vainīgajiem Latvijas zaudēšanā»⁹⁶. Jā, tāds pārmetums tika izteikts tiem, kas bija solījuši Latvijai un tās iedzīvotājiem tik daudz. Jāatzīmē vienkāršo strēlnieku interese par Petrogradā iznākušā latviešu kreiso lielnieku laikraksta «Komunists» kritiskajiem rakstiem par P. Stučkas valdību un LKP CK, tāpat viņu neapmierinātība ar šī periodiskā izdevuma slēgšanu;⁹⁷ tas, protams, notika šajā pašā sarakarbā.

Latgalē strēlnieki bija neapmierināti ar algu paaugstināšanu komandieriem un komisāriem (līdz 4000 rbļ.), tikai 50 rbļ. pieliekot vienkāršo kareivju algām.⁹⁸ Vēl lielāku neapmierinātību radīja visai trūcīgā Latviešu strēlnieku divīzijas apgāde. 7. jūnijā karaspēka daļām pēc atkāpšanās maizes bija palicis vairs tikai pusotrai

* Attiecībā uz alkohola lietošanu latviešu strēlnieku daļās vienmēr valdīja ļoti asa nostāja.

dienai.⁹⁹ Ilgstoši nācās iztikt ar 1/2—3/4 mārciņām maizes, gaļu un taukvielas saņemot retu reizi. Neskatoties uz solījumiem, nekāda nopietna uzlabošanās netika panākta, bet tas noveda pie patvarīgām revīzijām. Revīzijas vasaras mēnešos, kad paši zemnieki tikko iztika un ar nepacietību gaidīja jauno ražu, saasināja kara-spēka daļu attiecības ar civiliedzīvotājiem. Sodīt izbadējušos karavīrus nebija saprātīgi. «Ja vienā otrā vietā notiek patvarīgas revīzijas vai konfiskācijas, ja vienā otrā vietā patvarīgi tiek paņemta pārtika, augļi, āboli u.t.t., tad tas notiek ne tādēļ, ka strēlnieki pēc savas dabas būtu noziedznieki, bet vienkārši tādēļ, ka viņiem nav ko ēst.»¹⁰⁰ 1919. gada augustā secināja kara tribunāla lielnieku pilnsapulce. Daudz vairāk pārmetumu un sodus bija pelnījuši intendenatūras «čīnavnieki», kuri atradās aizmugurē un centās iedzīvoties uz strēlnieku u.c. daļu rēķina. Materiālās apgādes padomju iestādes zagšana un piesavināšanās pavadīja jau no paša sākuma. Latviešu strēlnieku divīzijai gan tas nebija raksturīgi līdz brīdim, kad no šīm institūcijām latvieši bija izspiesti.

Par katastrofālu varēja vērtēt strēlnieku apgādi ar ietērpu, apaviem un veļu. Ļoti daudziem strēlniekiem ietērps bija noplīsis, apavi izšķīduši, citiem veļas tikpat kā nebija. Netrūka pilnīgu baskāju. Aptuveni pusei strēlnieku nebija šīneļu, bet augustā naktis bija vēsas, vērojamas bija pat salnas. Jau jūlijā pieauga saslimstība; tikai vienas nedēļas laikā — no 23. līdz 29. jūlijam — pašā vasaras vidū divīzijas ierindu atstāja 144 cilvēki.¹⁰¹ Nekāda epidēmija reģistrēta netika, tas bija sliktās apgādes rezultāts.

Padomju Rietumu frontes vadība 15. armiju pēc reorganizācijas atzina par negatavu patstāvīgām militārām operācijām, un tai tika uzdots nodrošināt kaimiņu — 7. un 16. (jeb bijušās Lietuvas—Baltkrievijas padomju) armijas — attiecīgos flangus. Šāds ierobežots uzdevums nebija pieņemams P. Stučkas valdībai, kas nevēlējās atteikties no cerības uz revanšu. Jau jūnija sākumā kara komisārs K. Pētersons bija griezies pie virspavēlnieka J. Vācieša ar lūgumu pastiprināt atkāpušos armiju ar četrām divīzijām.¹⁰² Sarkanās armijas virspavēlniecības rīcībā šo četru divīziju nebija, visas rezerves sen bija nodotas Austrumu un Dienvidu frontei, Petrogradas rajonam, problemātiski bija izdalīt pat nelielu pastiprinājumu 15. armijai. Nerēķinoties ar to, J. Daniševskis nekautrējās smagi apvainot virspavēlnieku, pārmest viņam ne vairāk un ne mazāk kā «Ulmaņa orientāciju»(?!).¹⁰³ Pats J. Vācietis ielēja eļļu

ugunī, ieminoties par latviešu strēlnieku nosūtīšanu uz Dienvidu fronti¹⁰⁴ deņikiniešu izlases daļu sagrāvei. Citkārt vienmēr pasvītojis padomju varas vispārējo interešu prioritāti un savu internacionālismu, J. Daniševskis un viņa atbalstītāji negaidot galveno uzmanību veltīja Latvijai. Izkaidrojums šādai nostājai bija vienkāršs. J. Daniševski un ne tikai viņu vien biedēja Rīgas krišanas apstākļu noskaidrošanai izveidotās izmeklēšanas komisijas (tās sastāvs nedaudzu mēnešu laikā vairākkārt tika mainīts) slēdziens un atbildīgo personu rīcības vērtējums. Tādējādi J. Daniševska pārmetumi un apvainojumi virspavēlniekam J. Vācietim,* kā arī citiem bezpartejiskajiem militārajiem speciālistiem jāvērtē kā paša ādas glābšanas pasākumi, lai noveltu atbildību par savu nevarību un neizdarību uz citiem. Manot, ka taisās upurēt viņu, pāri fronteī devās bijušais Kurzemes — Vidzemes grupas komandieris G. Mangulis, bet vēlāk — 1919. gada novembra sākumā — tā paša cēloņa dēļ līdzīgi rīkojās P. Slavens (Padomju Latvijas armijas pavēlnieks kopš 26. marta). Neviens no abiem bezpartejiskajiem pulkvežiem nebija idejisks lielinieku piekritējs, bet nav nekādu šaubu, ka pāriet frontes līniju viņus pamudināja nevēlēšanās stāties revolucionārā tribunāla priekšā.

No jauna karagājiena nolūkā pakļaut Latviju lieliniekiem toreiz vajadzēja atteikties. Tas tika atlikts līdz labvēlīgākai situācijai. Tāda radās gan tikai pēc pāris gadu desmitiem.

1919. gada jūlijā t.s. Latgales fronte, kur pretim padomju 15. armijai stāvēja Igaunijas demokrātiskās republikas un 10. jūlijā oficiāli izveidotās Latvijas armijas daļas, bet Daugavpils rajonā — lietuviešu un poļu karaspēks, pamazām it kā atdzīvojās. Notika abpusēja izlūkvienību darbība, tām nereti ielavoties pretējās puses tuvākajā aizmugurē, kaujas pie Rudzētiem un Līvāniem. Tomēr karadarbība intensīvāka nekļuva.

Sakarā ar 16. armijas neveiksmēm cīņās pret Polijas armijas daļām aptuveni 550—600 km garā frontē pēc Rietumu frontes štāba rīkojuma uz Baltkrieviju citu pēc cita nosūtīja vairākus Latviešu strēlnieku divīzijas pulkus. Pirmais Latgali atstāja divīzijas 9. pulks. 24. jūlijā tā ešeloni ieradās Minskā. Latviešu strēlniekus nodeva 52. divīzijas rīcībā. Šī divīzija, pretinieka spiesta, atkāpās.

* 1919. gada 8. jūlijā J. Vācieti atcēla no virspavēlnieka posteņa, apcietināja un noturēja Lubjankā jeb Maskavas «čekā» līdz tā paša gada rudenim.

Kaujas bija sīvas un nesaudzīgas.¹⁰⁵ Kopā ar citām daļām 9. pulka strēlnieki atkāpās Molodečno virzienā. Augusta sākumā pulks ieņēma pozīcijas Rakovas apkārtnē. 4. augustā nācās atkāpties tālāk uz Zatičinas rajonu.

Situācijai turpinot sarežģīties visā 16. armijas frontē, 9. augustā poļu karaspēks ieņēma Minsku. Pēc šī panākuma tas turpināja uzbrukumu gar Minskas—Bobruiskas dzelzceļu, kā arī Sluckas—Bobruiskas šosejas rajonā. Drīz 16. armiju atspieda aiz Berezinas, tai gan vēl paturot nocietinātos Borisovas un Bobruiskas rajonus.

Augusta pirmajā pusē pavēli sagatavoties izbraukšanai uz Borisovu saņēma Latviešu strēlnieku divīzijas 8., pēc tam arī 7. pulks. Norādītā iecirkņa pastiprināšanā bija paredzēts izmantot divīzijas 3. brigādi. Pieredzējušajām un disciplinētajām latviešu strēlnieku daļām bija jācementē 16. armijas daļu aizsardzība.

Bija vēl kāds apstāklis, kas noteica, kāpēc Rietumu frontes un 15. armijas pavēlniecība 16. armijas rīcībā nosūtīja tieši Latviešu strēlnieku divīzijas daļas, proti, biežie pārbēgšanas gadījumi. Tie nebija masveidīgi, taču turpinājās visu laiku. Jau 1. jūlijā pārsviešanu uz kādu citu fronti ierosināja 6. pulka komandieris F. Labrencis. «Pārbēgušo mērķis, cik izdevies noskaidrot,» viņš norādīja, «— nokļūt mājās.»¹⁰⁶ Tika secināts, ka to, kas vēlas atgriezties savās mājās, var kļūt vairāk, un tas radītu nopietnas problēmas pavēlniecībai. Pārbēgšana vairākumā gadījumu notika grupās, aptverot pat vairāk nekā desmit strēlnieku. Augusta vidū fronti pārgāja 1. pulka komandieris P. Dumpe, tā palīgs V. Lielbiksis, viņa brālis — ložmetēju komandas priekšnieka palīgs R. Lielbiksis* u.c., kā arī 3. pulka rotas komandieris J. Porietis ar vairākiem šī pulka jaunākajiem komandieriem.¹⁰⁷ Pieauga arī dezertieru skaits. Tā 1. un 2. brigādē laikā no 6. augusta līdz 2. septembrim reģistrēts 21 pārbēdzējs, 64 dezertieri, kā arī 16 bez vēsts pazudušo.¹⁰⁸ Pēc vēlāk sastādītajiem nepilnīgajiem sarakstiem no latviešu strēlnieku daļām Latvijā 1919. gada pirmajos septiņos mēnešos dezertējuši 2519 cilvēki. Viņiem jāpieskaita arī daļa no 839 bez vēsts pazudušajiem; abi šie skaitļi daudzkārt pārsniedz šajā pašā laikā reģistrēto kaujās kritušo (224) skaitu.¹⁰⁹ Kopumā latviešu strēlnieku noskaņojums Latgalē, kā atzīmēts kādā ziņojumā politdaļai,

* Tiktāl bija pazemināts bijušais 2. brigādes komandieris.

«ievērojami svārstās atkarībā no pārtikas»¹¹⁰. Tas bija reālistisks vērtējums, vienlaikus neglaimojošs lielinieku aģitatoru pūliņiem.

Ar lielu interesi strēlnieki uzņēma katru ziņu no Rīgas, no pārējās Latvijas. Tāpēc divīzijas politdaļa veica intensīvu «politiskās izskaidrošanas» darbu, atgriešanos Vidzemē un Kurzemē atzīstot tikai veiksmīga plaša uzbrukuma gadījumā. Tā kā pārbēgšanas gadījumi nebeidzās, jāsecina arī par šīs propagandas ierobežotiem rezultātiem. Lai to kompensētu, bargus sodus sprieda revolucionārie tribunāli. Tā 1919. gada 6. augustā 15. armijas revolucionārais kara tribunāls (priekšsēdētājs A. Rihters) par kontrrevolucionāru aģitāciju un mēģinājumu pāriet fronti piesprieda nāvessodu Latviešu strēlnieku divīzijas Inženieru bataljona 2. sapieru rotas komandierim M. Putniņam, viņa palīgam I. Drukem, kā arī A. Kalicam un P. Ozoliņam no tās pašas rotas.¹¹¹

Baltkrievijā poļu karaspēks 18. augustā pārgāja uzbrukumā Borisovas iecirknī un piespieda Latviešu strēlnieku divīzijas 3. brigādi atstāt Borisovas nocietināto rajonu. 9. pulks tobrīd cīnījās Osipoviču stacijas apkārtnē uz ziemeļrietumiem no Bobruiskas; abiem pārējiem brigādes pulkiem tas pievienojās tikai 26. augustā. Dažas dienas vēlāk 3. brigādi papildināja no Latgales atsūtītais 4. pulks. Borisovas iecirkņa aizsardzība tika pilnīgi nodota latviešu strēlniekiem.

Vairāki momenti liek saprast, ka latviešu strēlnieki pārdislokāciju uz Baltkrieviju vērtēja negatīvi. No 8. pulka ziņoja par strēlnieku prasībām sūtīt viņus atpakaļ un Latviju. Šī pulka iecirknī notika vairāki brāļošanās mēģinājumi ar poļu karavīriem, bet 7. pulka 2. bataljons reiz bija atteicies ieņemt pozīcijas. Kaujās visvairāk bija cietis 9. pulks. Visas 3. brigādes daļas izjuta pārtikas piegādes grūtības.¹¹²

Situāciju 16. armijas frontē vēl vairāk sarežģīja padomju karaspēka atspiešana no Bobruiskas. Bobruiskas zaudējums bija galvenais cēlonis, kādēļ 4. septembrī arī pārējā Latgalē vēl palikušās Latviešu strēlnieku divīzijas daļas saņēma rīkojumu doties 16. armijas rīcībā. Nedēļas laikā latviešu strēlnieku daļas Latvijas austrumdaļā nomaiņīja un to ešelonī izbrauca uz Mogiļevu. 12. septembrī Latviešu strēlnieku divīziju izslēdza no 15. armijas sastāva.

Pēc ierašanās Baltkrievijā Latviešu strēlnieku divīzijas 1. un 2. brigāde devās uz norādīto frontes iecirknī, kad tika saņemts jauns rīkojums: divīzija nekavējoties tiek pārsviesta uz Dienvidu

fronti. Rīkojums pienāca saskaņā ar KK(b)P CK plēnuma lēmumu par Dienvidu frontes nostiprināšanu.

Ģenerāļa A. Deņikina vadītais karaspēks bīstami tuvu pietuvojās Maskavai, un KK(b)P CK un padomju valdība bija ļoti norūpējusies par cīņu tālāko ievirzi. «Ļeņins savas vislielākās cerības lika uz slaveno jātnieku pulku* un uz latvju strēlniekiem,» vēlāk liecināja P. Stučka. «Es kā šodien atminu, kā Ļeņins personīgi pieprasīja karti, rēķināja, pēc cik dienām latvju strēlnieki varēs būt pie Orlas, un visai pārmešanas gaitai sekoja ar lielāko uzmanību.»¹¹³ Tātad, kad stāvoklis bija kļuvis visai kritisks, V. Ļeņins un KK(b)P CK atcerējās latviešu strēlniekus. Šāda izvēle it kā bijusi saistīta ar Latviešu strēlnieku divīzijas, jāpiebilst, pārspīlēto proletārisko sastāvu, lielo komunistu īpatsvaru pulkos. Ja svarīgākais patiešām būtu proletāriskais sastāvs, tad izvēlei piemērotāka izrādītos Petrogradas vai kāda cita strādnieku divīzija. Nav šaubu, šajā gadījumā noteicošais bija nacionālais faktors, latviešu strēlnieku gatavība satriekt par «vienotās un nedalāmās» Krievijas — tautu cietuma atjaunošanu karojošās deņikiniešu izlases daļas.

* Kā redzams, P. Stučka neuzskatīja par vajadzīgu vispirms minēt galveno cerību — latviešu strēlniekus.

V nodaļa

STRĒLNIEKU CĪŅU PĒDĒJAIS GADS

1. Latviešu strēlnieku divīzija Orlas—Kromu operācijā

Saņēmis rīkojumu par Latviešu strēlnieku divīzijas daļu pārsvešanu uz Dienvidu fronti, 16. armijas štābs lūdza virspavēlnieku S. Kameņevu uz kādu laiku vēl atstāt šo divīziju tā rīcībā, jo armija gatavojās Berezinas forsēšanai un poļu karaspēka Bobruiskas grupējuma ielenkšanai. Tālākie 16. armijas štāba plāni saistījās ar uzbrukumu Mīniskas virzienā. Virspavēlnieks sākumā piekrita pagaidām atstāt Baltkrievijā divīzijas 2. brigādi, bet tuvākajā laikā lēmumu mainīja un nepārprotami uzstāja par visas Latviešu strēlnieku divīzijas nosūtīšanu uz Dienvidu fronti. No iecerētās uzbrukuma operācijas 16. armijai nācās atteikties.

Dienvidu frontē Sarkanās armijas stāvoklis turpināja strauji pasliktināties. V. Ļeņina aicinājums «Visi cīņā pret Deņikinu!» nekādu lūzumu notikumu gaitā nebija panācis. Par spīti lielāku papildspēku un tūkstošiem komunistu nosūtīšanai uz šo fronti, deņikinieši guva arvien jaunus panākumus.

12. septembrī atkārtojis direktīvu par uzbrukumu Maskavai, ģenerālis A. Deņikins virzīja uz turieni labākos spēkus: Brīvprātīgo armiju,* ģenerāļu A. Škuro un K. Mamontova jātniekus, nodrošinot tiem Donas armijas** atbalstu. Vai ik diena atnesa deņikiniešiem jaunus panākumus.

Arvien asākās sankcijas pret pavēļu neizpildītājiem un karaspēka daļām par atkāpšanos, nāvessodi komandieriem un komisāriem par doto uzdevumu nerealizēšanu un glēvulību, draudi frontes jos-

* To uz brīvprātības pamatiem no virsniekiem, karaskolu audzēkņiem — junkuriem, kadetiem —, studentiem u.c. sāka organizēt ģenerālis M. Aļeksejevs 1917. gada novembrī.

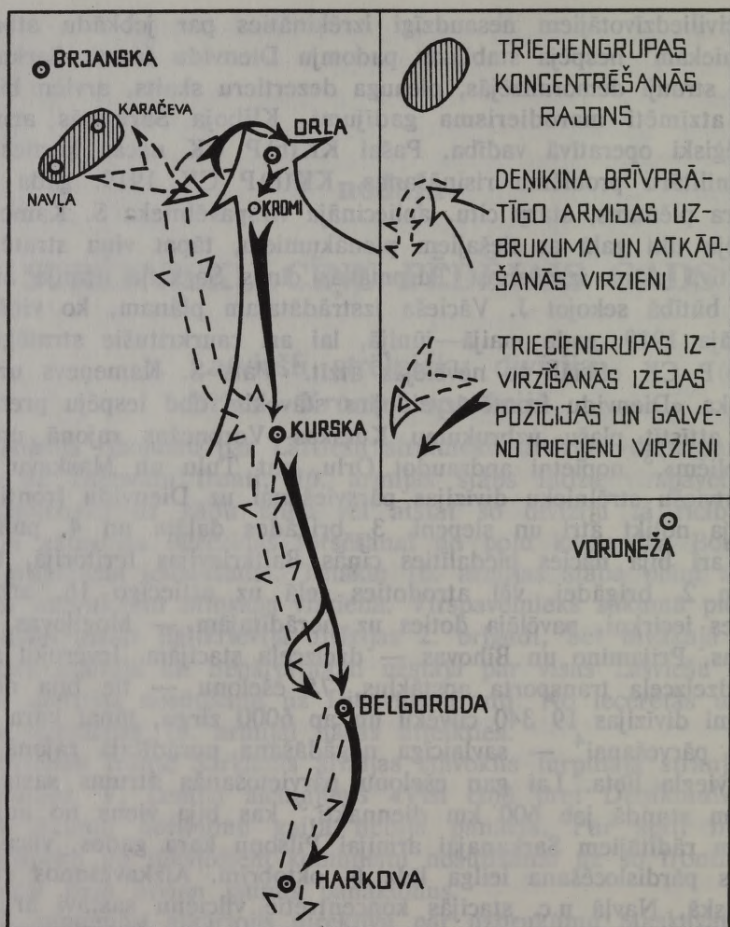
** Šī armija organizējās Donas apgabalā 1918. gada pavasarī no vietējiem kazakiem.

las civiliedzīvotājiem nesaudzīgi izrēķināties par jebkādu atbalstu pretiniekam¹ nespēja stabilizēt padomju Dienvidu fronti. Sarkanarmieši strauji demoralizējās, pieauga dezertieru skaits, arvien biežāk tika atzīmēti marodierisma gadījumi. Kliboja Sarkanās armijas stratēģiski operatīvā vadība. Pašai KK(b)P CK nācās ņerties pie tīri militāru problēmu risināšanas. KK(b)P CK 1919. gada septembra plēnums, starp citu, apliecināja virspavēlnieka S. Kameņeva nespēju tikt galā ar tiešajiem pienākumiem, tāpat viņa stratēģiski operatīvā plāna izgāšanos. Turpmākās cīņas Sarkanā armija aizvādīja, būtībā sekojot J. Vācieša izstrādātajam plānam, ko viņš izstrādāja 1919. gada maijā—jūnijā, lai arī caurkritušie stratēģi un KK(b)P CK oficiāli to nevēlējās atzīt.² Pats S. Kameņevs uzskatīja, ka «Dienvidu frontē izveidojies stāvoklis dod iespēju pretiniekam attīstīt plašu uzbrukumu Kurskas—Voroņežas rajonā un uz ziemeļiem»,³ nopietni apdraudot Orlu, pat Tulu un Maskavu.

Latviešu strēlnieku divīzijas pārsvešanai uz Dienvidu fronti vajadzēja notikt ātri un slepeni. 3. brigādes daļām un 4. pulkam, kam arī bija nācies piedalīties cīņās Baltkrievijas teritorijā, tāpat 1. un 2. brigādei, vēl atrodoties ceļā uz attiecīgo 16. armijas frontes iecirkni, pavēlēja doties uz norādītajām — Mogiļovas, Toločinas, Prijamino un Bihovas — dzelzceļa stacijām. Ievērojot smagos dzelzceļa transporta apstākļus, 75 ešelonu — tie bija nepieciešami divīzijas 19 340 cilvēku un ap 6000 zirgu, tāpat kara tehnikas pārvešanai⁴ — savlaicīga nogādāšana norādītajā rajonā nebija viegla lieta. Lai gan ešelonu pārvietošanās ātrums sasniedza 25 km stundā jeb 600 km diennaktī,⁵ kas bija viens no augstākajiem rādītājiem Sarkanajai armijai Pilsoņu kara gados, visas divīzijas pārdislocēšana ieilga līdz 6. oktobrim. Aizkavēšanos radīja Brjanskā, Navļā u.c. stacijās koncentrētie vilcienu sastāvi ar evakuētajām vērtībām no tās pašas Dienvidu frontes. Šķēršļus novērst steidzās RRKP un Aizsardzības padome. Var likties savādi, bet tā nu tas bija, — Dienvidu frontē cīnījās armijas, bet nosvērt svaru kausus pienācās vienai divīzijai.

Latviešu strēlnieku pārbrauciens, kā parasti, noritēja disciplinēti. Tomēr viņiem bija iemesls kurnēt, jo, kā drīz vien izrādījās, maize ceļam bija izsniegta krietni mazāk nekā pienācās,⁶ un vairākas dienas vajadzēja iztikt pavisam bez tās.

Divīzijai atrodoties ceļā uz Dienvidu fronti, situācija tajā joprojām turpināja pasliktināties, tādēļ vairākkārt tika mainīta no-

8. shēma. Latviešu strēlnieku divīzijas, t.i., trieciengrupas, galvenie triecieni cīņu laikā pret Denīkinu

teiktā koncentrēšanās vieta, pārceļot to vairāk uz ziemeļiem. Ešelonus strēlnieki atstāja 3. oktobrī. Pretinieks atradās tikai dažus desmitus kilometru uz dienvidiem no Kromiem, frontes joslā varēja just nervozu atmosfēru. Atkārtoti bija notikušas sarkanarmiešu daļu un denīkiniešu brāļošanās par spīti Dienvidu frontes pavēlniecības enerģiskai rīcībai to apkarošanā.⁷ 8. oktobrī denīkinieši

sagrāba Dmitrovsku un atspieda Dienvidu frontes 14. armijas daļas pie Ņerusas upes un Dmitrovskas—Kromu šosejas. Dienu vēlāk Latviešu strēlnieku divīziju un tai pievienotās, respektīvi, iekļaušanai trieciengrupā paredzētās, daļas — V. Primakova komandētos sarkanos kazakus un atsevišķo P. Pavlova brigādi — pakļāva Dienvidu frontes pavēlniecībai, kura savukārt šo trieciengrupu nodeva 13. armijai.

10. oktobra rītā padomju karaspēks atradās nedaudz uz dienvidiem no Orlas, Novosiļas un Jeļcas. Pretinieka spiediens visjūtamāk izpaudās Orlas virzienā, jo to vilināja Maskava, kas likās gluži tuvu. Klīda runas, ka ģenerālis A. Deņikins jau izraudzījis baltu zirgu, ar kuru, baznīcu zvaniem zvanot, svinīgi iejāt senajā Krievzemes galvaspilsētā.

Tās pašas dienas pievakarē trieciengrupa saņēma pavēli izvērsties Turiščevas—Molodovojes līnijā.⁸ Naktī pienāca jauns rīkojums: koncentrēties uzbrukumam Poniru—Fatežas iecirknī.⁹ Latviešu strēlnieku izlūkiem jau 11. oktobrī iznāca apšaudīšanās ar deņikiniešu avangarda vienībām. Nākamajā dienā pretinieks ieņēma Kromus, vēl pēc dienas — Orlu. Tad arī trieciengrupa, kā mēdz teikt, sastapās aci pret aci ar deņikiniešiem un par spīti atklātiem flangiem iesaistījās ilgstošās un ļoti sīvās kaujās.

No latviešu strēlniekiem padomju augstākās militārās instances gaidīja daudz, bet par viņiem pašiem gan domāja ļoti maz. Nebija atrisināts jautājums ne par apgādi ar patronām (to sarežģīja apstākļi, ka 1. un 2. brigāde bija apbruņota ar japāņu, bet 3. — ar krievu trīslīniju šautenēm), tāpat ietērpu, jo tikai apmēram 60—70% personālsastāva šajā ziņā bija bez ļoti nopietnām pretenzijām. Gandrīz pavisam nebija piemērotu ziemas tērpu, bet laiks pieturējās lieains, vējains un vēss.

Pēc inspekcijas pārbaudes katrai brigādei izsniedza 950 ietērpu un 1900 veļas komplektu, bet Latviešu kavalērijas pulkam — attiecīgi 250 un 500 komplektu.¹⁰ Ar to pietika pašu nepieciešamāko vajadzību apmierināšanai. Slikti nokārtota bija pārtikas apgāde, bieži aptrūka maizes, par citiem produktiem nerunājot, bet iepirkumus nepieļāva vietējās padomes.¹¹ Tāda neizdarība apgādes jomā radīja strēlnieku neapmierinātību. Neveiksmīga izrādījās trieciengrupas pakļautība 13. armijai, jo tās apgādes daļa atradās Orlas rajonā, kamēr trieciengrupas aizmugures iestādes bija izvietojušās Brjanskas—Karačovas apkaimē, t.i., 14. armijas rajonā. Taču ne jau

tāpēc, bet gan operatīvās situācijas dēļ 14. oktobrī trieciengrupu pakļāva 14. armijai.

Latviešu strēlnieku noskaņojums visumā bija možs un kaujiniecisks. Viņus nebiedēja pretinieka panākumi, neietekmēja 13. un 14. armijas divīzijās valdošais anarhistiskais un nereti paniskais garastāvoklis.¹² Šo divīziju daļām bēgot un sarkanarmiešiem lielā skaitā padodoties gūstā, latviešu pulki gatavojās sīkstam cīņām ar zeltuzplečotajām «augstdzimtībām». Ar tām viņiem bija īpaši rēķini.

Brīvprātīgo armija, pamatos veidota no kājnieku divīzijām, bija pašpārlicināta un apņēmības pilna samīt ceļā stājušos latviešu strēlniekus. Par to liecināja t.s. psihiskie uzbrukumi, kad deņikinieši, durkļus draudīgi izslējuši un zobenus vicinādami, rotu kolonnās ar komandieriem priekšgalā, gan nikni klusējot, gan aurojot un «urrā» klieodzot, cerēja piespiest strēlniekus bēgt, tāpat kā citas Sarkanās armijas daļas. Taču latviešu strēlniekus tādā veidā ietekmēt izrādījās bezcerīga lieta. Pielaiduši ar degvīnu iestiprinājušos «vienotās un nedalāmās» Krievijas atjaunotājus pietiekami tuvu, strēlnieki viņus saņēma ar labi mērķētu šauteņu un ložmetēju uguni. Tieši tā 12. oktobrī kādu deņikiniešu pulku «apstrādāja» 2. pulka strēlnieki, pļaujot nāves pļauju ar desmit ložmetējiem.¹³

Tādos gadījumos patronas netika žēlotas. Bija tikai viena liksta — aiz pārkaršanas atteicās darboties ložmetēji, un to stobru dzesēšanai bija jāpiegādā ūdens. Pēc dažiem šādiem gadījumiem deņikinieši līdzīgus eksperimentus pret latviešu strēlniekiem neriskēja atkārtot.

13. un 14. armijai atkāpjoties, priekšplānā iepretim deņikiniešu Brīvprātīgo armijai palika tikai viena pati trieciengrupa. Tās neseģto flangu nodrošināšanai izmantoja sarkano kazaku brigādi un Latviešu kavalērijas pulku — «krišjāniešus»*. Laika apstākļi nelutināja. «Rudens migla un lietus, slapjdraņķis, nezejami un neizbraucami ceļi, ass, stindzinošs vējš,» pēc daudziem gadu desmitiem atcerējās Latviešu strēlnieku divīzijas 2. brigādes štāba priekšnieks G. Matsons. — «Gandrīz visur tilti bija sliktā stāvoklī, bet vietām to nemaz nebija. Lielgabali stiga dubļos un slidēja ceļmalu grāvjos. Slikto ceļu un barības trūkuma dēļ gāja bojā zirgi.

* Pulku komandēja J. Krišjānis.

Strēlnieki novalkātos apavos un tērpos sala rudens vējos.»¹⁴ Adaptācijai laiks netika dots, bija jārikojas ātri un enerģiski, citādi deņikiniešus apturēt un atsviest diezīn vai izdotos.

Naktī no 14. uz 15. oktobri Kromu rajonā izvirzījusies trieciengrupa no flanga un aizmugures apdraudēja Orlā un tās apkārtnē esošās Brīvprātīgo armijas Korņilova divīzijas daļas. Tāpēc tās neriskēja izvērst uzbrukumu Tulas virzienā. Šādā situācijā vēlreiz tika mainīts trieciengrupas uzbrukuma virziens, šoreiz — uz Jeropkinas staciju. Trieciengrupa bija pilnīgi atrauta no 14. un 13. armijas daļām, kuras, kopumā skaitliski aptuveni divkārt pārsniedzot pret tām operējošos deņikiniešu spēkus,¹⁵ vēlās atpakaļ, dodot iespēju pretiniekam apdraudēt latviešu strēlnieku aizmuguri.

Trieciengrupas daļas sāka uzbrukumu laikā, kad Brīvprātīgo armija turpināja tālākvirzīšanos. Kaujām piemita asu sadursmju raksturs, kad gan viena, gan otra puse centās gūt virsroku un atspiest pretinieku, sagādāt tam pēc iespējas lielākus zaudējumus. Tāpēc līdzekļu izvēle netika ierobežota. Cīņās pret Latviešu strēlnieku divīzijas daļām Orlas rajonā Brīvprātīgo armija lietoja ķīmiskos lādījumus.¹⁶ Karadarbības izteikti manevrējošais raksturs neļāva deņikiniešiem izmantot indīgās kaujas gāzes plašākā mērogā.

Cīņas turpinājās ar mainīgām sekmēm. Brīvprātīgo armijai ieejot Novosiļā, 15. oktobrī ap plkst. 17 5. un 6. pulka strēlnieki ieņēma Kromus. Sīvas kaujas izvērtās uz dienvidiem no pilsētas gar Kromas upi izvietoto sādžu rajonā. Paši Kromi un Novosiļa vairākkārt pārgāja no vienām rokām otrās. Ar nelieliem pārtraukumiem cīņas turpinājās dienu pēc dienas. A. Freiberga komandētā 2. brigāde neatlaidīgi tuvojās Stišas stacijai, bet 3. brigādei kopā ar P. Pavlova brigādes daļām, netieši 1. brigādes strēlnieku atbalstītām, vajadzēja enerģiski uzbrukt Orlai.

Deņikinieši likās apjukusi. Paša A. Deņikina un viņam padoto generāļu militārais talants, ja tāds vispār bija, daudziem izraisīja šaubas. Vēlāk par to atklāti rakstīja viens otrs autors emigrācijā.¹⁷ Šie generāļi izrādījās vāji taktiķi un bieži kļūdījās lēmumos. Trieciengrupa to izmantoja.

16. oktobrī Latviešu strēlnieku divīzija guva pirmos ievērojamus panākumus; izvēršot fronti pret Orlu, tā, izņemot 1. brigādi, kas nedaudz atpalika divīzijas labajā flangā, izlīdzinājās un pagriezās

uz ziemeļiem. Bez tam 2. Korņilova pulka sakāve piespieda korpusa komandieri ģenerāli A. Kutjopovu apturēt korņiloviešu virzīšanos uz Tulu.¹⁸ Turpmāk visa Korņilova divīzija iesaistījās kaujās pret trieciengrupu.

Rēķinoties ar strēlnieku nogurumu pēc garajiem pārgājieniem, kad maz stundu atlika miegam un daudzkreiz kavējās pārtikas piegāde, kā arī izvairoties no otras puses sagatavotā «maisa», brigāžu komandieri laiku pa laikam apzināti piebremzēja pulku izvērzišanos. Ienaidnieks bija spiests atzīt latviešu strēlnieku augstās kaujasspējas, izturību un prasmi manevrēt. Reiz pat kādai no Latviešu divīzijas daļām izdevās tik veiksmīgs «manevrs», ka uz lielceļa tika pārtverta deņikiniešu lauka virtuve ar viņu virsniekiem domātu zupas katlu, bulkām un cukura maisu.¹⁹ Par to vēl ilgi tika smiets un jokots.

«Latvieši nāk, latvieši uzbrūk, un neviens nespēj tiem pretī noturēties, nedz drozdovieši,* nedz korņilovieši,»²⁰ apjukumā žēlojās deņikiniešu kareivji. Viņu morālais noskaņojums strauji kritās. Deņikiniešu aizmugurē iznākušie laikraksti izplatīja dažādas baumas par latviešu strēlniekiem, par viņu it kā nežēlīgo izturēšanos pret civiliedzīvotājiem. Kāda Harkovā izdotā avīze bez sirdsapziņas pārmetumiem meloja: «Latvieši griež, arī bērņus un sievietes izgriež...»²¹ Tā rīkojās nolūkā noskaņot pret latviešu strēlniekiem vietējos iedzīvotājus, sevišķi centrālo guberņu zemniekus, kas ģenerālim A. Deņikinam nesimpatizēja un ar viņa vārdu saistīja muižnieku un vecās kārtības atgriešanos.

Ciņu turpinājumā trieciengrupa bija sadalījusies divās pretējos virzienos darbojošās grupās; galvenie spēki uzbruka Orlai, pārējie bija aizņemti ar deņikiniešu pārrāvuma likvidēšanu Dmitrovskas virzienā.²²

Tas gan neatbilda trieciengrupas izveidošanas idejas sākotnējai iecerei, proti, darbībai šaurā frontes iecirknī.

Iesaistot kaujās pret trieciengrupu labākos spēkus, Brīvprātīgo armijas pavēlniecība visādi centās pārņemt iniciatīvu. Latviešus deņikinieši nesaudzēja, sagūstītos pasteidzās nošaut. Strēlnieki to ziņāja, tādēļ ievainotie paši nošāvās, lai nekristu pretinieka rokās. Tad arī Latviešu divīzijas daļas vairs neņēma gūstā Brīvprātīgo armijas virsniekus.

* T.i., mirušā ģenerāļa M. Drozdova vārdā nosauktās divīzijas karotāji.

Raksturu sadursmē izpaudās latviešu strēlnieku pārākums pār pretinieku un tā izlases daļām. Bez kaujas deņikinieši pameta Orlu, kad tai tuvojās latviešu strēlnieki un uz Dienvidu fronti at-sūtītā Igaņu divīzija.* Ģenerālis A. Deņikins gan izvīrzijs citu Orlas atstāšanas versiju; tas noticis sakarā ar neveiksmi pie Vo-roņežas.²³ Lai arī tā, Orlas zaudējums deņikiniešiem bija sāpīgs un nepatīkams.

Divdesmittrīsgadīgais 14. armijas pavēlnieks lietuvietis J. Ubo-revičs, ļoti enerģisks un apķērīgs, bet arī nepacietīgs, vēlējās, lai trieciengrupa kāpinātu uzbrukuma tempu. Trieciengrupas un Lat-viešu strēlnieku divīzijas komandierim A. Martusevičam** tika pār-mesta vilcināšanās strauji mainīgās operatīvās situācijas izvēr-tēšanā, tādēļ 20. oktobrī viņu nomainīja ar 1. brigādes komandieri enerģisko un izpildīgo F. Kalniņu. «Manī rit tās pašas asinis, kas latviešiem,» telefona sarunā ar Latviešu divīzijas štāba priekšnieku K. Švēdi reiz izteicās J. Ubo-revičs. — «Es zinu latviešu strēlnieku nopelnus un viņu varoņdarbus.»²⁴ Runa patiesībā bija nevis par asinīm, bet gan par identisku mentalitāti. Armijas pavēlnieks nes-lēpa, ka spēj labi izprast latviešu strēlniekus un viņu izturēšanās, tāpat rīcības motīvus.

Diezgan dūšīgi papluinīta, Brīvprātīgo armija tomēr joprojām bija spēcīga. Tā pārgrupējās un no jauna centās aptvert un iznī-cināt Latviešu strēlnieku divīziju.

Trieciengrupas daļām nācās pārdzīvot smagus brīžus. 6. pulks ar kauju ieņēma Stišas staciju, pēc tam zaudēja to un divreiz nesekmīgi mēģināja atgūt, ar grūtībām izvairoties no ielenkuma. Vienā pašā 20. oktobrī pulka zaudējumi sasniedza 93 cilvēkus. Dienu vēlāk kaujā par šo staciju jūtami cieta 5. pulka 2. ba-taljons, kura ierinda saruka par apmēram 80 kritušiem un ie-vainotiem. Vēl todien kaujās 2. pulks zaudēja 60 cilvēku. Lūk, pie Krasņaja Roščas sādžas kritušo 1. pulka strēlnieku saraksts: dolēnietis A. Skuja, rīdzinieki K. Kronbergs, Ā. Šulcs, V. Rikša un A. Jasinskis, J. Vilde un K. Veismanis — abi no Dobeles apriņķa, ventspilnieks K. Dedze, P. Rancevs no Daugavpils apriņķa, J. Melmatis un R. Liepiņš — abi no Valkas apriņķa, A. Utens no Valmieras apriņķa, A. Krūmiņš no Tukuma apriņ-

* Dienvidu frontē tā ieradās kā brigāde, bet pēc papildināšanas tika izvērsta par divīziju.

** Arī A. Martusevičs pēc tautības bija lietuvietis.

ķa, Ž. Grīse no Talsu apriņķa, K. Rutkis no Rīgas apriņķa un D. Maharževskis no Čistopoles apriņķa. Vecākajam no viņiem (P. Rancevam) bija 43, jaunākajam (J. Melmatim) — tikai 17 gadu.²⁵ Tā viņi arī palika tur tālu no dzimtenes un mājām.

Arī 22. oktobrī pretinieks izrādīja sīkstu pretestību 1. un 2. brigādes strēlniekiem, turklāt vakarpusē ieņēma Kromus. Šis panākums izrādījās īslaicīgs, jo 7. pulks dienu vēlāk Kromus atguva. Ļoti grūts un smags 23. oktobris bija 4. pulkam. Nākamo nakti strēlnieki pārlaida kaujas līnijā uz aukstās un nosarmojušās zemes. Viegli neklājās arī citiem divīzijas pulkiem.²⁶ Šo cīņu laikā tuvumā esošās 7. divīzijas daļas neņēma nekādu dalību kaujās un ar bezatbildīgu atkāpšanos atsedza trieciengrupas flangu.

Kaujas Orlas un Kromu rajonā bija sasniegušas kulmināciju. Tās bija niknas un ļoti asiņainas. Trieciengrupai bija daudz neevakuētu ievainoto, to skaits turpināja palielināties. Ievainoto izvešanu uz aizmuguri kavēja kā skaitliski visai samazinājies sanitārais personāls, tā arī sanitārā transporta trūkums. 24. oktobrī divīzijas štāba priekšnieks K. Švēde lūdza 14. armijas sanitāro daļu atsūtīt vairākus ārstus un sanitāro transportu ievainoto pieņemšanai un evakuēšanai.²⁷ Orlas stacijā gaidīja ierodamies sanitāro vilcienu, bet līdz tūrienei ievainotos nācās nogādāt galvenokārt ar šķūtnieku palīdzību.

Karadarbība turpinājās. Trieciengrupai atkal vajadzēja pārgrupēties. «Kaujas notiek no vienas vietas,» dienasgrāmatā par 24. oktobri ierakstījis 1. latviešu vieglās artilērijas divīziona telefonists F. Lācis. — «Pretinieks laiž darbā visus savus labākos spēkus. Lauki liķiem pārklāti.»²⁸

Abām pusēm visai aktuāls bija kaujās cietušo daļu papildināšanas jautājums. Latviešu strēlnieku divīzijas rezerves bataljonā bija nepilni 1500 cilvēku. Tas nebija daudz. Taču no šī paša skaita turpat divas trešdaļas bija gluži basas. Kā šodien lai pierāda, ka ne tādēļ 21 no viņiem bija dezertējis?²⁹

Tikmēr V. Leņins īpašā priekšrakstā KSFPR Karalietu tautas komisariātam izrikoja nosūtīt mobilizētos latviešus uz Latviešu divīzijas rezerves bataljonu. Neapmierinoties ar to, 25. oktobrī viņš telegrafēja Latvijas padomju valdības kara komisāram K. Pētersonam: «Nekavējoties paziņojiet: 1) Vai jūs jau nosūtījāt mobilizētos latviešus uz Latdivīzijas rezerves bataljonu? Cik nosūtījāt? Vai mobilizācija noritēja pietiekami enerģiski? 2) Vai jūs izpildījāt rīkojumu par pa-

pildinājuma nosūtīšanu latviešu pulkam* uz 7. armiju? Kā viens, tā otrs uzdevums ir steidzams.»³⁰ Kā redzams, V. Leņins bija norūpējies par divīzijas (un pulka 7. armijā) papildināšanu ar Latgalē mobilizētajiem latviešiem un ne Maskavas vai Petrogradas proletāriešiem.

Dienvidu frontes atbildīgākajā cīņu iecirknī situācija atkal sarežģījās, kad uz dienvidaustrumiem no Kromiem parādījās svaigas deņikiniešu daļas, apdraudot Latviešu divīzijas 1. brigādi un 3. brigādes kreiso flangu. 2. brigādes 4. pulku pretinieks intensīvi apšaudīja ar ķīmiskajiem šāviņiem,³¹ tiesa gan, ar vājiem panākumiem.

Uz īsu laiku pretinieks 25. oktobrī atkal ieņēma Kromus. Taču 7. pulks nakts uzbrukumā pārsteidza 3. Markova pulka divus bataljonus un piespieda tos ar lieliem zaudējumiem pilsētu atstāt. Pirms kaujas politisko noskaņojumu 7. pulkā vērtēja kā «ne visai apmierinošu».

Strēlnieki bija pikti par to, ka tiek dzīti uzbrukumā naktī un lietū. Neskatoties uz to, tajā pašā ziņojumā teikts, ka «strēlnieki kaujās nebaidās, viņi taisni raujas turp, bet nevar ieredzēt tādu bezmērķa klejošanu»³². Pēdējā norāde vēlreiz liek atcerēties arī patiesi samilzušo ietēra un apavu jautājumu; kuru attiecīgās instances joprojām «marinēja».

Sasprindzinājums karadarbībā strauji noplaka. Acīmredzot Brīvprātīgo armijas labākās daļas bija izsmēlušas izturības rezerves. 27. oktobris Orlas un Kromu rajonā pagāja samērā mierīgi, bet pēc dienas izlūki konstatēja deņikiniešu atkāpšanos visā frontē. Tādējādi pretinieks bija atzinis savu sakāvi. Ģenerālis A. Deņikins par to izteicies lakoniski: «30 dienu asiņainu kauju rezultātā, nemītīgi manevrējot, ne reizi vien gūstot atsevišķus panākumus un ciešot lielus zaudējumus, Brīvprātīgo armijas karaspēks atgāja uz Konotopas—Gluhovas—Dmitrijevas—Kastornajas līniju.»³³ Nē, memuāru nepilnā lappusē, kas veltīta Orlas—Kromu kaujām, latviešu strēlnieki nav pat pieminēti. Neveiksmīgais ģenerālis viņus gandrīz vai vispār ignorējis, kaut gan tieši strēlnieki sagrāva A. Deņikina cerības kā uzvarētājam iejāt Maskavā. Šāda neobjektivitāte liek apšaubīt autora citus vērtējumus un liecības.

* Domāts 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks, dažkārt dēvēts par 5. latviešu strēlnieku pulka 4. atsevišķo bataljonu.

Deņikiniešiem atkāpjoties, kā trieciengrupa, tā 14. armijas pārējie spēki pārgāja uzbrukumā visā frontē. Brīvprātīgo armija atgāja bez steigas, negribīgi, nelaižot garām izdevību izrādīt pretestību.

Divdesmit dienu cīņās Latviešu divīzijas 1. un 3. brigāde bija zaudējusi 336 kritušos, 360 ievainotos un 19 kontuzētos, kā arī 130 bez vēsts pazudušos. Daudz bija saslimušo — 254 cilvēki, tāpat dezertieru skaits — 62 — nebija mazs.³⁴ Tie bija mobilizētie un divīzijā iekļautie centrālo guberņu zemnieki. 2. brigāde no 20. līdz 30. oktobrim zaudēja 42 kritušos, 174 ievainotos un 12 kontuzētos karavīrus, 32 bija pazuduši bez vēsts, 82 — saslimuši, bet dezertējuši 8 cilvēki.³⁵ Minētie skaitļi neizteica visu. Latviešu divīzija bija zaudējusi vairāk nekā pusi no komandējošā sastāva un pārāk daudz ierindnieku. Papildinājums vēl nebija saņemts. Laiks sakopt brūces un atvilkt elpu netika dots, divīzijai nekavējoties vajadzēja iesaistīties pretinieka vajāšanā.

Lai nedotu iespēju deņikiniešiem organizēt aizstāvēšanos, tika veikts kavalērijas reids viņu aizmugurē. Latviešu divīzijas 1. un 3. brigāde pārrāva fronti, un 3. novembra agra rīta tumsā Latviešu kavalērijas pulks un sarkanie kazaki sāka postošu «ekskursiju», sagrābjot vienu staciju vai sādžu pēc otras. Pretiniekam tika sagādāti ne tikai lieli zaudējumi, bet vēl lielāks satraukums, kas negatīvi ietekmēja tā morālo noskaņojumu.

Kavalērijas reids redzami sekmēja 14. armijas daļu uzbrukumū. 11. novembrī Sarkanā armija ieņēma Dmitrijevu. Deņikinieši vietām izmisīgi pretojās un pārgāja pretuzbrukumos. Taču stabilizēt fronti pretinieks vienkārši nespēja.

2. Latviešu strēlnieki cīņās pret Judeņiču

Tajā pašā laikā, kad Latviešu strēlnieku divīzija izcīnīja sīvas kaujas Orlas un Kromu rajonā, 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks, kuru 1919. gada augustā no Serpuhovas nosūtīja uz Dienvidu fronti, respektīvi, Tulas rajonu, lai iesaistītu kaujās pret deņikiniešu kavalēriju, tika pārsviests uz Petrogradas apkārtni. Ģenerāļa N. Judeņiča komandētā Ziemeļrietumu armija pēc Lugas, Gatčinas, Krasnoje Selo un Detskoje Selo ieņemšanas bija pienākusi pavisam tuvu Petrogradai. Padomju 7. armijas stāvoklis, par spīti spēku pārsvaram,³⁶ bija ļoti smags. Pretinieks atradās netālu no Pulkovas augstienēm, labajā flangā tiecoties pie Kolpinas sa-

sniegt Nikolaja, t.i., Petrogradas—Maskavas dzelzceļu. Vēl 14. oktobrī V. Leņins Judeņiča uzbrukumu Petrogradai vērtēja kā manevru, lai vājinātu Sarkanās armijas uzbrukumu dienvidos,³⁷ bet pāris dienu vēlāk viņa vadītā Aizsardzības padome pieņēma lēmumu «aizstāvēt Petrogradu līdz pēdējai asins lāsei»³⁸.

Sarkanās armijas virspavēlniecība cīņai pret Judeņiča armiju organizēja trieciengrupu, iekļaujot tajā 21. strēlnieku divīzijas 3. brigādi, kuru pārsveda no Tulas, un kursantu brigādi no Maskavas. Petrogradas aizstāvēšanai mobilizēja strādniekus un komunistus, arī sievietes. Protams, galvenā nozīme bija karaspēkam. 18. oktobrī, izpildot saņemto rīkojumu, no Tulas uz Petrogradu izbrauca 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks. To bija paredzēts iekļaut trieciengrupā, kuru koncentrēja Kolpinas—Tosnas rajonā. Pulkā bija divi bataljoni, respektīvi, sešas rotas; 600 durkļi, ložmetējnieku komandas, pulka artilērijas baterija — tas bija kaut neliels, bet disciplinēts un kaujiniecisks papildinājums.

Pēc ierašanās Popovkas stacijā 5. sevišķā latviešu pulka strēlnieki atstāja ešelonus un nekavējoties devās uz 7 km attālo Jamižoras sādžu. Strēlnieku noskaņojums bija mozs, viņi jokoja un sacentās asprātībās. Kņada tomēr netika pieļauta. «Dot skaļā balsī pavēles un smēķēt bija aizliegts,»³⁹ vēlāk paskaidroja pulka komandiera vietnieks V. Pavārs. Avangardā virzījās jātnieku izlūki, tiem sekoja 1. rota, tad 1. bataljona pārējās rotas un 2. bataljons, kā arī artilērijas baterija. Saimniecības daļa un lauka virtuves uz laiku tika atstātas Popovkas stacijā.⁴⁰ Izrādījās, ka minēto sādžu, kuru latviešu strēlnieki sasniedza ap pusnakti, pretinieks bija jau ieņēmis. Tas gatavojās sagrābt arī Popovkas staciju, lai pārgrieztu dzelzceļa satiksmi starp Petrogradu un Maskavu. «Ja kaut 3—4 stundas pulks būtu nokavējis, mūsu stāvoklis būtu bijis pavisam ļauns,»⁴¹ atzina pulka komandieris J. Gregors. Pateicoties tumsai un biežajai miglai, kas agrā rītā cēlās no tuvējās Ižoras upes, strēlnieki nemanot pievirzījās sādžai pavisam tuvu. Rotas tikpat klusu sagatavojās un izvietojās triecienam.

Judeņiča armijas daļa, kas atradās Jamižoras sādžā, par latviešu strēlnieku ierašanos nekā nezināja, tādēļ 5. sevišķā pulka trieciens izrādījās negaidīts un pārsteidza pretinieku, kas nakšņoja sādžā. Tur esošais bataljons strēlnieku spējā durkļu triecienā rītausmā tika iznīcināts. Maz bija tādu, kam izdevās aizbēgt. Strēlnieku zaudējumi bija pavisam nelieli.

Latviešu strēlniekiem bija jānokļūst Ižoras upes pretējā krastā un jāpadzen pretinieks no tā pozīcijām. Uzdevumu sarežģīja tas, ka tuvākajā apkārtnē vienīgais tilts atradās ienaidnieka rokās. Pannākumus nesolīja arī nakts uzbrukums, jo reiz pārsteigtais pretinieks bija kļuvis ļoti uzmanīgs.

Izvietojušies izejas pozīcijās Ižoras labajā krastā, 5. sevišķā pulka strēlnieki gaidīja uzbrukuma pavēli. Nakts pagāja mierīgi, bet no rīta pirmie savu māku rādīja pulka baterijas artilēristi, iznīcinot ap desmit ložmetēju ligzdu un sagraujot pretinieka štāba ēku. Šrapneļi piespieda bēgt tilta aizstāvjus. Tūlīt arī triecienā pāri tiltam devās 5. pulka rotas un atspieda pretinieku — kņaza A. Livena vienību, kas bija ieradies papildināt Judeņiča spēkus no Latvijas. Ižoras upes otra krasta ieņemšana tomēr prasīja vai visu dienu, t.i., 21. oktobri. Pirmajā brīdī atspiesti, līvenieši saņēmas un izrādīja enerģisku pretestību. Sagaidījuši papildspēkus, viņi vairākkārt mēģināja, gan nesekmīgi, pāriet pretuzbrukumā.

Latviešu strēlnieku cīņas pie Jamižoras praktiski ievadīja Judeņiča sagrauvi, jo atņēma pretiniekam iniciatīvu svarīgā iecirknī un nodrošināja labas izejas pozīcijas uzbrukuma turpināšanai. Naktī no 21. uz 22. oktobri 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku iekļāva 21. strēlnieku divīzijas 3. brigādē, kam nākamajā dienā bija jāpāriet uzbrukumā. 5. pulks jau kopš kauju sākuma uz aizmugures dienestu rēķina bija palielinājis tiešo cīnītāju rindas. Starp citu, tā 12 muzikanti uzņēmās sanitāru pienākumus,⁴² ko viņi arī sekmīgi veica.

Jau 23. oktobrī Judeņiča armijas daļas bija spiestas atstāt Pavlovsku un Detskoje Selo. Šajā rajonā tika satriekts un atspiests Ziemeļrietumu armijas 1. korpusa centrs. Kaujās par Pavlovsku atkal izcēlās latviešu strēlnieki. Pateicoties galvenokārt 5. sevišķā pulka enerģiskajai un paš aizliedzīgajai rīcībai, pretinieks tā arī nespēja «aizķerties» aiz kāda no izdevīgajiem dabiskajiem šķēršļiem un organizēt aizstāvēšanos. Trieciens no Kolpino rajona Judeņiča armijas labajam flangam bija visai efektīvs. Tās pavēlniecība bija pieļāvusi nopietnu kļūdu, jo triecienkolonnā, kas uzbruka Pavlovskai un Jamižorai, bija iedalīts relatīvi maz spēku, bet artilērija tālu atpalika no avangarda daļām, nespējot uzbrucējus vajadzīgā brīdī atbalstīt. Izmantojot šos trūkumus, 5. sevišķā latviešu pulka strēlnieki sakāva pretinieku un nodrošināja Maskavas—Petrogradas dzelzceļa nepārtrauktu darbību.

Pēc Pavlovskas un Detskoje Selo rajona zaudēšanas Ziemeļrietumu armijas štābs lielā steigā pārsvieda karaspēka daļas no cietiem iecirkņiem un gatavoja pretuzbrukumu, izmantojot angļu tankus.* Uz tankiem un to psiholoģisko ietekmi uz sarkanarmiešiem tika liktas lielas cerības.

Šādā nopietnā un vienlaikus neskaidrā situācijā 5. sevišķajam latviešu strēlnieku pulkam pavēlēja doties uzbrukumā Popovkas sādžas rajonā, bet citām, skaitliski lielākām karaspēka daļām šo uzbrukumu atbalstīt. Kā tas Pilsoņu kara laikā bija atkārtojies jau daudzreiz, latviešu strēlniekus svieda istā uguns peklē.

Pirmā uzbrukuma diena, t.i., 24. oktobris, neko nespēja izšķirt. Neviena no pusēm negribēja piekāpties. Lai salauztu strēlniekus morāliski, pretinieks pret viņiem raidīja tankus un bruņuvilcienu.

Tikai ieraugot vien tuvojošos tankus, veseli pieci sarkanarmiešu pulki metās bēgt. Nekārtībā traucoties cauri Pavlovskai un Carskoje Selo, šie pulki aizrāva sev līdzī štābus un artilēriju, tāpat citas daļas.⁴³ Izcēlās šausmīga panika, kas varēja dārgi maksāt.

Šajā jūklī galvu nezaudēja tikai latviešu strēlnieki. 25. oktobrī 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks atradās Boļšaja Košeļovas sādžā un tās apkārtnē, kad pulka iecirknī parādījās divi tanki un aiz tiem kājnieki. No tankiem atklātā uguns, kā pēc brīža konstatēja strēlnieki, bija mazrezultatīva, bet ar troksni un ārējiem efektiem viņus iebiedēt nevarēja. Pulks stingri ievēroja komandiera J. Gregora norādījumu: pielaist dzelzs rūpuļus pēc iespējas tuvāk, tad ar labi mērķētu uguni atšķelt kājniekus no tankiem.

Tā arī notika. Kad tanki bija pietuvojušies ap 80 soļu attālumā, strēlnieki atklāja intensīvu apšaudi, uguni vēršot pret kājniekiem un piespiežot viņus pārtraukt tālākvirzīšanos. Artilēristi sašāva vienu no tankiem, bet otru piespieda griezties atpakaļ.⁴⁴ Ar to pašu pajuka visas ienaidnieku cerības salauzt latviešu strēlnieku pretestību. «Briesmīgais efekts, kas tika aprēķināts un spīdoši caurvests pie mazvērtīgām karaspēka kaujas masām, palika par nenozīmīgu kaujas bubuli pie aukstasinīgajiem latviešu veterāniem,»⁴⁵ vēlāk rezumēja pulka komandieris J. Gregors.

Nesašautajam tankam un kājniekiem atkāpjoties uz Boļšoje Kotlino sādžu, 5. sevišķais pulks devās prettriecienā un drīz šo sādžu

* Judeņiča rīcībā bija nodoti pavisam seši vai astoņi tanki.

ieņēma, saņemot gūstekņus un trofejas.⁴⁶ Pretinieka vajāšanai gan strēlniekiem spēku nepietika.

Būdami liecinieki latviešu strēlnieku veiksmei tanku atbalstītā uzbrukuma atsišanā, drošāki kļuva citu daļu sarkanarmieši. Latviešu artilēristu sašauto tanku ieradās aplūkot 7. armijas pavēlniecības un Petrogradas aizsardzības vadības pārstāvji. Pēc tam šo tanku pārveda uz Petrogradu un izstādīja vispārējai apskatei kādā no pilsētas laukumiem.

Nedodot Judeņičam laiku atgūties, 7. armija steidzās ieņemt Gatčinu. Operācijā iesaistīja 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku. Pulks nopietni apdraudēja pretinieka flangus un aizmuguri. Divās cīņu nedēļās latviešu strēlnieki ar kaujām veica aptuveni 200 km. 1919. gada novembra pēdējā nedēļā tiem ierādīja 7 km garu frontes iecirkni atbildīgajā 7. un 15. armijas saskares rajonā. 1. decembrī pulkā bija palikuši vairs tikai 136 durkļi un 6 ložmetēji.⁴⁷ Pretinieks vēltīgi izmēģinājās panākt, lai strēlnieki «uzdotu», taču vēltīgi. Nelīdzēja ne kaujās iesaistītais bruņuvilciens, ne bruņuautomobiļi. Pašu prasmīgo artilēristu atbalstīts, 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks atsita visus pretinieka mēģinājumus gūt panākumus tā aizstāvētajā iecirknī.

Kauju dabība Narvas rajonā ar latviešu strēlnieku līdzdalību turpinājās arī vēl 1919. gada decembra beigās, kad Judeņičs gatavojās meklēt patvērumu Igaunijas teritorijā. Kad kļuva pilnīgi skaidrs, ka cīņu saasināšanās Narvas iecirknī nav gaidāma, 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku nosūtīja uz Maskavu. Maskavā pulks tika papildināts un pēc kāda laika izbrauca uz Dienvidu fronti, lai iekļautos Latviešu strēlnieku divīzijā.

3. Pa bēgošo deņikiniešu pēdām

Deņikinieši bija sakauti un atkāpās. Viņu kara rati, kā mēdz teikt, vēlās atpakaļ uz dienvidiem. Taču latviešu strēlnieki tā arī nesaņēma pat īsu atpūtu pēc smagajām kaujām. Nelīdzēja Dienvidu frontes RKP 12. novembra telegramma virspavēlniekam S. Kameņevam par to, ka Latviešu strēlnieku divīzija gandrīz pilnīgi zaudējusi spēkus.⁴⁸ Virspavēlnieks ignorēja lūgumu pietaupt latviešu strēlniekus un bez īpašas vajadzības svieda tos jaunās kaujās. Nelietderīgi tika izšķiesti strēlnieku fiziskie spēki, lai gan bija iespēja Latviešu divīzijas pārvietošanai dažkārt izmantot dzelzceļa

transportu, tas netika darīts. «Latviešu strēlnieku divīzijai nav tiesību pārvietoties pa dzelzceļu,»⁴⁹ rūgti ironizēja strēlnieki. Pat šķūtņiekus nepieciešamības gadījumā izrādījās grūti sadabūt.

Padomju valdības politiski ekonomiska rakstura direktīva virspavēlniekam S. Kameņevam⁵⁰ norādīja katrā ziņā ieņemt Kursku un virzīties uz Harkovu un Donbasu. Tādēļ uzbrukums Dienvidu frontē tika turpināts ar neatslābstošu spar. Tas bija atbildīgs lēmums. Karaspēkam nemaz nedodot atpūtu, uzbrukums varēja iestrēgt visnevēlamākā brīdī. Ar šādu iespēju nācās rēķināties, tāpēc virspavēlnieks ieteica Dienvidu frontes armiju pavēlniekiem izdalīt rezervē «visstiprākās divīzijas» īsai atpūtai, pēc tam no jauna virzot tās triecienā.⁵¹ Varēja domāt, ka ieteikums attiecināms arī uz Latviešu strēlnieku divīziju. Taču nē, latviešu strēlniekiem nekāda atelpa netika dota.

Atpūta divīzijai bija ļoti vajadzīga, uzkrājies nogurums negatīvi ietekmēja latviešu strēlnieku noskaņojumu. Viņi protestēja pret pārmērīgo izdzīšanu, vairākos pulkos tika atzīmēti tīši pavēļu neizpildīšanas gadījumi, kas kopš cīņu sākuma Dienvidu frontē nebija novēroti. Protams, šādās reizēs ātri tika «ieviesta kārtība». Tā 1919. gada novembra pirmajā pusē, kad pavēli neizpildīja kāds 2. pulka strēlnieku vads, nekavējoties nomainīja vada komandieri, pēc tam izformēja pašu vadu. Revolucionārajam tribunālam nodeva četrus 4. pulka 4. rotas strēlniekus, kuri pēc trim neveiksmīgiem uzbrukumiem atteicās doties ceturtajā. Tribunāla priekšā nācās stāties tiem 5. pulka 2. rotas strēlniekiem, kurus atzina par iniciatoriem kūdītājiem, rotai atsakoties izpildīt kaujas pavēli un arestējot pulka komandieri, viņa palīgu un adjutantu.⁵² Lai arī tie bija atsevišķi gadījumi, tomēr pietiekami uzskatāmi liecināja par augošo neapmierinātību ar augstākās pavēlniecības un karaspēka daļu vai apakšvienību komandieru nerēķināšanos ar strēlnieku pamatotajām prasībām pēc atpūtas un cilvēciskas attieksmes.

Pārvarot nogurumu un dažādas lielākas vai sīkākas likstas, Latviešu strēlnieku divīzija turpināja vajāt atkāpjošās Brīvprātīgo armijas daļas. Divīzijas 3. brigāde 14. novembrī vēlreiz pārrāva fronti, lai varētu sākties jauns Latviešu un 3. Kubaņas kavalērijas pulka reids — šoreiz uz Ļgovas staciju un tālāk deņikiniešu aizmugurē. Staciju un pašu Ļgovu kavalēristi pēc kaujas ieņēma jau nākamajā dienā. Trofeju vidū bija ešloni ar karamateriāliem. Daudz netrūka, lai tiktu notverts paša Brīvprātīgo armijas pavēl-

nieka ģenerāļa V. Maja-Majevska vilciens. Ap 700 vīru tika saņemti gūstā. Turklāt veiksmīgajiem kavalēristiem izdevās atgriezt un iegūt Lgovas stacijā no Kurskas pienākušos trīs pretinieka bruņuvilcienus.⁵³ Tikpat sekmīgi, kā sācies, reids tika pabeigts.

Ienaidnieka operatīvajos ziņojumos un telegrammās latviešu strēlnieki minēti ļoti bieži. Lūk, izraksti no ziņu sakopojuma par 15. un 16. novembri: «.. 8. un 5. latviešu pulks sakoncentrējušies Šmirevas—Stigoslas rajonā drozdoviešu labajā flangā.. 16. novembrī 7. un 9. latviešu pulks gāja uzbrukumā Verhopenjei, bet tika atstisti...»⁵⁴ No aprautajām ziņām grūti ko izlobīt, tik vien, ka cīņas turpinājās. Par spīti neveiksmēm, ienaidnieks tomēr centās uzturēt optimistisku toni. Ar ko tad tika izskaidrota tik izslavētās Brīvprātīgo armijas atkāpšanās? Galvenokārt ar to, ka, kā rakstīja Rostovā pie Donas izdotā avīze «Večerņeje vremja» («Vakara Laiks»), sarkanie savākuši «visu sovdepijas ziedu», veikuši vispārēju komunistu mobilizāciju, koncentrējot Brīvprātīgo armijas frontē visus latviešus, tāpat tehnikas līdzekļus,⁵⁵ liekot visu uz spēles. Pēc Pilsoņu kara neveiksmīgie vecās Krievijas restaurētāji apstiprināja: «Latvieši izcēlās ar lielām kaujasspējām.» Turklāt tika nepamatoti apgalvots, ka latviešu strēlniekus lielinieki labi apģērbuši, barojuši, algu tiem sākumā maksājuši zeltā. «Cik viņi bija pārliecināti komunisti — grūti spriest,» pausts tajā pašā publikācijā, kas, ja var ticēt autoram, balstīta uz dokumentiem un Brīvprātīgo armijas kaujās iegūtām slepenām pavēlēm. Šajā sakarībā norādīts, ka pie daudziem sagūstītajiem un kritušajiem latviešiem atrasts identisks, taču katrā atsevišķā gadījumā tā īpašnieka pašrocīgi latviski pārrakstīts reliģiska satura raksts. Raksts raksturots kā «kristiešu dzīves noteikumiem» atbilstošs, «ar svētiem vārdiem un noslēpumainiem burtiem,» kas esot bijuši domāti vardarbīgas nāves novēršanai.⁵⁶ Par šo rakstu grūti ko bilst, taču tas nekādā gadījumā nav jāuzskata par ko sliktu vai šokējošu. Latviešu strēlnieki cilvēki vien bija.

20. novembrī Latviešu strēlnieku divīzija saņēma pavēli turpināt uzbrukumu un ieņemt Obojaņu. Diennaktī strēlniekiem bieži nācās ar kaujām pārvarēt 20—30 km. Aukstajam laikam nepiemēroti ģērbtiem un izsalkušiem viņiem reizēm izsīka fiziskie spēki, aiz pārpūles tie, guļot ķēdē uz aukstās zemes, brīdi pa brīdim iemīga,⁵⁷ lai pēc uztrūkšanās atkal turpinātu cīnīties. Sals un dziļais sniegs radīja papildu likstas. Daudzi apsaldēja rokas un kājas. 1. brigādē

vien tādu bija kādi 100 cilvēki.⁵⁸ Vēl arvien strēlniekiem trūka šinēļu, siltās veļas, tāpat apavu.

Lai arī bija saņemti papildinājumi, agrākā spēka divīzijai vairs nebija, kaut arī kaujasspēju un pieredzes ziņā tā, bez šaubām, pārspēja citas 14. armijas divīzijas. Gluži loģiski, ka deņikinieši Latviešu strēlnieku divīziju ļoti respektēja un baidījās no tās. Strēlnieku neatlaidīgā uzmācība lika tiem niknoties un nervozēt.

Visu 24. novembri Latviešu divīzijas 2. un 3. brigādes daļas centās ieņemt Obojaņu. To izdevās panākt tikai nākamajā dienā. Cīņas šajā rajonā turpinājās līdz pat 30. novembrim, kad pretinieka enerģija izsīka, un tas bija spiests samierināties ar notikušo.

Aizvadītajā mēnesī Latviešu strēlnieku divīzija cieta lielus personālsastāva zaudējumus. 1. pulkā vien kritušo, ievainoto un saslimušo kopskaits sasniedza 268 cilvēkus.⁵⁹ Šis pulks nebija izņēmums; kaujās stipri izretušas izrādījās arī citas divīzijas daļas. Simtiem saslimušo vairākumā gadījumu bija sliktās apgādes un fizisko spēku izsīkuma likumsakarīgs rezultāts. Ne pašu vainas dēļ strēlniekiem neizdevās ievērot neatliekamās higiēnas prasības, ko viņi ļoti pārdzīvoja.

Papildinājumus Latviešu strēlnieku divīzijas daļas saņēma nu jau tikai no Krievijas centrālajās guberņās mobilizēto zemnieku vidus. Mobilizētie zemnieki, kaut arī nesimpatizēja generālim A. Deņikinam un nevēlējās pieredzēt muižnieku varas atgriešanos, par visu vairāk gribēja ātrāk atgriezties mājās, un nepacietīgākie pie pirmās izdevības dezertēja. No aktīvajiem pulkiem dezertieru skaits sniedzās vairākos desmitos jau pirmajā laikā pēc papildinājuma saņemšanas, vēl vairāk dezertieru tika registrēts rezerves bataljonā.⁶⁰ Padomju vara pie tā bija pieradusi, jo dezertieru kopskaits bija krietni pārsniedzis miljonu cilvēku. Par to liecina kaut vai tas, ka 1919. gada otrajā pusē brīvprātīgi bija pieteikušies 975 000 dezertieru.⁶¹ Tāda masveida dezertēšana no Sarkanās armijas apliecināja krievu zemniecības neieinteresētību cīnīties par padomēm, kas daudz bija solījušas, bet maz ko devušas. Laiku pa laikam dezertierus atkal iesaistīja Sarkanajā armijā, tādējādi gan palielinot tās personālsastāva apmērus, bet ne kvalitāti.

Jau Orlas—Kromu operācijas laikā, bet vēlāk jo biežāk un spilgtāk atplaiksnīja latviešu strēlniekiem tuvais dzimtenes Latvijas jautājums. Strēlnieki ar nepacietību gaidīja paskaidrojumus «par atgriešanos Latvijā pēc uzvaras pār Deņikinu»⁶². Komunisti šāda

rakstura vēlmes pārfrāzēja kā «atbrīvotāju» atkārtotu atgriešanos Latvijā ar ieročiem rokās, ignorējot lielas daļas vienkāršo strēlnieku cilvēcisko tieksmi pēc dzimtenes, pēc ģimenēm, tuviniekiem, nepavisam to nesaistot ar «revolūcijas taisīšanu». Šī revolūcijas lieta ļoti daudziem no viņiem bija vienaldzīga, runas par to apnikušas. Citādi bija ar strēlniekiem lieliniekiem, kuri ar maziem izņēmumiem aizstāvēja uzskatu par «uzvarošu» atgriešanos, jo pretējā gadījumā neuzskatīja to par iespējamu.

Ar lieliem zaudējumiem deņikiniešu pusē 1919. gada decembra sākumā Latviešu strēlnieku divīzija atsita ienaidnieka pretuzbrukuma mēģinājumu. Tūlīt pēc tam strēlnieki saņēma uzdevumu enerģiski turpināt ienaidnieka padzišanu, ieņemot Belgorodu un tās rajonu.⁶³ Šajā nolūkā ar Latviešu strēlnieku divīziju sadarbojās Igaņu divīzija. Operācija attīstījās sekmīgi. Latviešu strēlnieki — 3. brigāde — apgāja Belgorodu, pēc tam kopā ar igauņu daļām pabeidza operāciju. Noturēties Belgorodas rajona pretiniekam neļāva Latviešu divīzijas 2. brigādes divi pulki, jo tie 20 km uz rietumiem pārrāva Belgorodas—Harkovas dzelzceļa līniju un arī šoseju, draudot atgriezt pretinieku. Deņikinieši izlaužoties cieta lielus zaudējumus,⁶⁴ un bija skaidrs, ka arī Harkovu viņiem neizdosies noturēt uz kaut cik ilgāku laiku. Strauji pieauga dezertieru un pārbēdzēju skaits Sarkanās armijas pusē, un tas bija visizteiksmīgākais Deņikina pilnīgas sagrāves priekšvēstnesis.

Latviešu strēlniekiem uzradās vēl viens ienaidnieks — divīzijas daļās izplatījās saslimšana ar izsitumu tīfu. 1919. gada novembra pirmajā pusē ik dienas saslima ap 15 strēlnieku.⁶⁵ Vēl vienmēr visai aktuāls bija atpūtas un papildinājuma jautājums. «Pulkā pašreizējie galvenie jautājumi ir: kad mēs kādreiz tiksīm atpūtā un vai drīz ir sagaidāms papildinājums, jo dažās rotās ir palikuši tikai 30 štiku*,» teikts 7. pulka komunistu kolektīva prezīdija pārskatā divīzijas politdaļai. Prasībai pēc papildinājuma ir vēl viena piezīme: «Un, kad dod papildinājumu, lai tad dod latv[iešus] vai citus, kuri ir izturīgāki, jo iepriekšējais papildinājums izjuka pirmajā kaujā.»⁶⁶ Par to pašu žēlojās citi pulki. Papildinājumi «izšķīda» pa ceļam, no frontes kā no vilka baidījās daudzi lielinieki. Līdz novembra beigām, piemēram, Latviešu strēlnieku divīzijas 1. pulks bija saņēmis divus papildinājumus no 2. Brjanskas cie-

* T.i., durkļu.

tokšņa pulka. Pirmoreiz ieradās 65 (no 116) nosūtītie cilvēki, otrreiz — 95 (no 200). Starp minētajiem bija 7 (no 18) un 3 (no 16) komunisti.⁶⁷ Neapmierinoša bija saņemta papildinājuma militārā sagatavotība. Bet no vecajiem strēlniekiem 1. pulkā bija palikusi tikai puse.⁶⁸ Daudzi bija krituši, ievainoti vai saslimuši.

Enerģiskā Latviešu strēlnieku divīzijas un 8. kavalērijas daļu rīcība Harkovas likteni izšķīra ātri. 11. decembrī pretinieks to bija spiests atstāt. Savdabīgi šo faktu izskaidroja deņikiniešu prese: «Pēc daudzu dienu sīvām kaujām uz ziemeļiem no Harkovas mūsu daļas, izpildot agrāk nosprausto plānu, zem spiediena no pretinieka puses, atvestas uz jaunām pozīcijām uz dienvidiem no pilsētas.»⁶⁹ Tur gan arī nekāda uzkavēšanās neiznāca, jo vajadzēja turpināt atkāpšanos. 16. decembrī latviešu strēlnieki ieņēma Čugujevu, divas dienas vēlāk — Zmijevas staciju un pilsētu. «Garastāvoklis apmierinošs,» ziņots tika no 6. pulka, kas cīnījās īpaši veiksmīgi, sagūstot Harkovas rajonā 3. Korņilova pulku un iegūstot četrus lielgabalus, vairāk nekā 20 ložmetēju u.c. trofejas. — «Visiem ir vēlēšanās sakaut Deņikinu un atgriezties Latvijā.»⁷⁰ Nostalģija pēc dzimtenes pieņēmas spēkā, tā pavadīja strēlniekus it visur.

Harkovā Latviešu strēlnieku divīzijā plašos apmēros izvērās tīfa epidēmija. Aizsteidzoties notikumiem, priekšā, jāatzīmē, ka cīņu laikā dienvidos no tā spēja izvairīties tikai maza daļa strēlnieku, smagākā vai vieglākā formā tīfu izslimoja visi pārējie. Ar novēlošanos sāktās prettīfa vakcinācijas⁷¹ efekts izrādījās niecīgs.

Nepavisam neapmierināja ievainoto un saslimušo latviešu strēlnieku ārstēšanās apstākļi slimnīcās. Sliktās apiešanās dēļ ļoti daudzi no viņiem vēl pirms ārstniecības kursa pabeigšanas slimi un noguruši atgriezās savās daļās. Pārradās neveseli, bet apmierināti, ka ir atkal starp savējiem. Šo strēlnieku sašutums vērsās ne tik daudz pret neapmierinošo materiālo stāvokli slimnīcās, kā pret medicīniskā personāla neiejūtīgo, paviršo un pat bezkaunīgi rupjo izturēšanos. Satrauca centieni latviešus pēc ārstēšanas kursa nosūtīt nevis atpakaļ uz viņu divīziju, bet uz citām karaspēka daļām.⁷² «Noziedzīgā apiešanās slimnīcās,» kā to nepārspilējot vērtēja, piemēram, 8. pulka strēlnieki, atstāja smagu iespaidu, liekot apzināties, ka «kamēr spēj, tikmēr dzen, bet, kad nespēj vairs, tad atmet sētmalē likteņa varai kā suni»⁷³. Nonāca tiktāl, ka saslimušie strēlnieki atteicās no nosūtīšanas uz slimnīcām,⁷⁴ kaut

gan bija labi zināms Latviešu strēlnieku divīzijas neapmierinošais sanitārais stāvoklis un iespējas. Trūka pat pārsiešanas un ievainojumu dezinficēšanas līdzekļu, par zālēm un pārejō nemaz nerunājot.

Rēķinoties ar nevēlamām sekām, kuras arvien skaidrāk lika sevi manīt, Latviešu strēlnieku divīzijas komandieris F. Kalniņš lūdza 14. armijas pavēlniecību piešķirt divīzijai nepieciešamo atpūtu. Citādi bija grūti apkarot tīfa epidēmiju, atjaunot un uzturēt divīzijas kaujasspējas vajadzīgā līmenī. Turklāt operatīvā situācija bija vienkāršojusies, deņikiniešu vajāšanu varēja turpināt mazāk pieredzējušas un noturīgas daļas. 1919. gada decembra trešajā nedēļā, t.i., no 15. līdz 21. decembrim, latviešu strēlnieki, cik var spriest pēc nepilnīgām ziņām, bija saņēmuši 461 gūstekni un 229 pārbēdzējus, kā arī daudz dažādu trofeju.⁷⁵ Pretinieks atkāpās jau diezgan lielā nekārtībā, pametot ievainotos un slimos.

Beidzot 20. decembrī Latviešu strēlnieku divīziju izdalīja armijas rezervē. 1. brigādei vajadzēja uzņemties garnizona pienākumus Harkovā, abām pārējām brigādēm — Zmijevā un Čugujevas rajonā. Atrodoties rezervē, divīzija rūpējās par jaunu papildinājumu saņemšanu. Saglabājies saraksts par 109 brīvprātīgajiem, kuri 1919. gada decembra pēdējā dekādē iestājušies Latviešu strēlnieku divīzijā.⁷⁶ Tajā lasāmi kā latviešu, tā krievu, ukraiņu u.c. tautību norādoši uzvārdi. Dienēt šajā divīzijā vēl arvien daudziem bija prestiža lieta, protams, saistīta ar augstākām prasībām nekā citās. F. Kalniņš padotības kārtībā lūdza Sarkanās armijas virspavēlniecību nosūtīt komandierus — latviešus no citām divīzijām Latviešu strēlnieku divīzijas rīcībā, jo kaujās Dienvidu frontē komandējošā sastāva zaudējumi tajā sasniedza 75%.⁷⁷ Par ierosinājuma rezultātiem konkrētas ziņas nav izdevies atrast.

Atpūtu Latviešu strēlnieku divīzija nevarēja pienācīgi izmantot personālsastāva spēku atjaunošanai un tīfa epidēmijas iespējami veiksmīgai apkarošanai. Izvietojuma vietā pēc ilga laika beidzot tikusi pirtī, strēlnieki nesaņēma tik ļoti vajadzīgo veļu. Tāpat partikas apgāde varēja būt krietni labāka.

Vietējo attieksme pret latviešu strēlniekiem bija atkarīga no civiliedzīvotāju politiskajām simpātijām. Kāds jekaterinoslavietis latviešu strēlniekus, šos «nelaipnos, drūmos un gaišmatainos ļaudis, lieliski ģērbtos (!) un apbruņotos, ar pārsteidzošu kareivisku stāju» salīdzināja ar vāciešiem. Kā latvieši, tā vācieši (1918. gadā)

izrādījušies ļoti līdzīgi, gan izvēloties vietu štābam Jekaterinoslavā, gan rūpēs par kārtības uzturēšanu pilsētā.⁷⁸ Tā Pirmā pasaules kara gados iesakņojušos negatīvo attieksmi pret vāciešiem apraksta autors pacenties pārnest uz latviešu strēlniekiem.

Bija pagājušas tikai pāris nedēļas kopš latviešu strēlnieku daļu nosūtīšanas rezervē, kad 1920. gada 6. janvārī tika saņemta pavēle koncentrēties Lozovajas stacijā, lai sekotu 41. un 45. divīzijai uz Pavlogradu un Krivojrogu ar uzdevumu aizkavēt atejošo deņikiniešu pārvietošanos uz Odesu. Nedaudz vēlāk tika saņemts cits rīkojums — Latviešu strēlnieku divīziju virzīt pret Sarkanās armijas aizmugurē «patstāvīgu darbību» izvērsušajām Mahno daļām. «Visukrainas revolucionārā komiteja pasludinājusi Mahno un viņa piekritējus ārpus likuma,» darīja zināmu strēlniekiem divīzijas laikraksts «Cīņas Balss». — «Līdz ar to ir iesākts atklāts karagājiens pret Mahno.. Mahno mums jāiznīcina visdrīzākā laikā.»⁷⁹ Patiesībā N. Mahno ar saviem bruņotajiem spēkiem pārstāvēja ukraiņu zemniecības stihisko kustību, kas nevēlējās pakļauties padomju varas diktētajiem ierobežojumiem. Lielinieki gan skaidroja latviešu strēlnieku saņemto uzdevumu gluži citādi: jāsakauj bandīti un jaattīra no tiem 14. armijas aizmugure. Pie uzdevuma izpildes latviešu strēlnieki stājās bez īpaša entuziasma. «Kādas var būt kaujasspējas, kāds var būt noskaņojums, ja sarkanarmieši nav apauti...» norādīts politiskajā pārskatā par 3. brigādi, bet to tikpat labi varēja attiecināt arī uz abām pārējām. — «8. pulkā 110 strēlnieki pavisam basi un 150 ar noplēstiem zābakiem.. 9. un 7. pulkā tas pats un vēl sliktāk.»⁸⁰ Tiesa, Sarkanajā armijā apavu, ietēpa, īpaši šinēļu un veļas trūkums bija kļuvis hronisks, taču gada laikā (līdz 1919. gada beigām) šīs armijas vajadzībām bija izgatavoti vairāk nekā 2,5 milj. šinēļu un tikpat komplektu ietēpa, vairāk nekā 7 milj. pāru veļas (to skaitā 1 milj. pāru siltās veļas), vairāk nekā 4,5 milj. pāru armijas apavu.⁸¹ Drēbes un apavus karspēka vajadzībām plašos apmēros turpināja vākt arī no civiliedzīvotājiem. Tikai nekas no saražotā un savāktā netika Latviešu strēlnieku divīzijai. Ievērojot šīs divīzijas lomu militārajās operācijās, nemainīgi vienaldzīgo attieksmi pret tās vajadzībām grūti vērtēt citādi kā apzinātu diskriminējošu rīcību no attiecīgo apgādes orgānu puses.

1920. gada sākumā latviešu strēlniekus sasniedza pirmās ziņas par iespējamajām KSFPR un Latvijas miera sarunām. Protams,

divīzijas politdaļa un daļu lielinieki pacentās tās sagrozīt tiem izdevīgā gaismā. «Ar cīņu atpakaļ uz Latviju, lai dzīvo cīņa par mūsu biedru un piederīgo atsvabināšanu,»⁸² vecajam tonim sekoja «Cīņas Balss», sapņojot par jaunu karagājieni uz Latviju pretēji visai starptautisko notikumu ievirzei. Izmantojot P. Stučkas u.c. latviešu vadošo lielinieku priekšrakstus, tā pastiprināti pauda atziņas, ka ar «latviešu strādnieku slepkavām nopietni nekāds miers nav domājams»⁸³. Savu negatīvu ietekmi šāda veida propaganda, protams, atstāja. Dažā labā tas sēja pesimismu un cinismu. Pasliktinājās disciplīna, padomju presē, arī «Cīņas Balsī» parādījās ziņas, ka «atsevišķi biedri — strēlnieki» «terorizē Ukrainas iedzīvotājus». Minēts notikums, kad strēlnieki izsmējuši un pat sašāvuši zemnieku mājā svētbildes.⁸⁴ Atzīstot, ka pret šādām parādībām «jācīnās visiem spēkiem,» lielinieki gan paši nemaz nejutās vainīgi. Kā vienmēr līdzīgos gadījumos, parādību cēloņi tika meklēti visur citur, tikai ne cilvēku prātus notrulinošajā komunistiskajā ideoloģijā, kas bija galvenā vainīgā ne tikai tamlīdzīgu parādību izplatībā vien.

4. Pret Vrangeli !

Daļa no sakautajiem deņikiniešiem patvērās Krimā, citi atkāpās uz Ziemeļkaukāzu. 1920. gadā Krimā paglābušos pretlielinieciskos spēkus apvienoja ģenerālis J. Slaščovs. To nebija daudz. Par šī karaspēka kaujasspējām maz kas bija zināms, jo turpinājās savstarpējās nesaskaņas un demoralizācija. Toties enerģiski tika būvēti nocietinājumi. Perekopa zemes šaurumā aizsardzībai sagatavoja kopš krievu—turku kariem pazīstamo Turku valni — 10 m augstu uzbērumu ar 45 m platu un 10 m dziļu grāvi priekšā. Tik nopietnu šķērsli pārvarēt nepavisam nebija vienkārši. Tomēr, ja 1920. gada janvārī Sarkanā armija dotos uz Krimu, tai bija visas cerības ieņemt pussalu. Šis izdevīgais brīdis palika neizmantots.

Enerģiskas rīcības vietā padomju puse vilcinājās. 10. janvārī 13. armijai pavēlēja ieņemt pieejas Krimas pussalai, bet karaspēka daļas pavēles izpildi sāka tikai pēc divpadsmit dienām. Armija gaidīja papildspēkus, bet tie netika doti. Konkrēta pavēle par Krimas ieņemšanu sekoja 6. martā. Divas dienas vēlāk 13. armija pārgāja uzbrukumā, pārrāva pretinieka aizsardzības pozīcijas un ieņēma Jušuņu. Taču pēc negaidīta pretuzbrukuma 13. armija tika

atsviesta vispirms uz izejas pozīcijām, vēlāk — vēl vairāk uz ziemeļiem. Tāpat neveiksmīgi beidzās 46. divīzijas divu brigāžu uzbrukums Čongaras virzienā.

Ģenerālim J. Slaščovam pienāca papildspēki, to skaitā Brīvprātīgo armijas daļas no Ziemeļkaukāza. Sarkanās armijas pavēlniecība savukārt pastiprināja 13. armiju. 18. martā padomju Dienvidrietumu frontes pavēlniecība nodeva tās rīcībā arī Latviešu strēlnieku divīziju. Divīziju paredzēja iekļaut Perekopa—Sivaša rajonā koncentrētajā trieciengrupā, kam 10. aprīlī vajadzēja sākt uzbrukuma operāciju,⁸⁵ līdz mēneša beigām pabeidzot Krimas pussalas ieņemšanu.

Un tā «puskails, gandrīz basām kājām, strēlnieks posās uz jaunu cīņu». Pēdējā brīdī, kā izrādās, nostrādāja kāds ilgi pieklusis mehānisms. «Dienu pirms došanās ceļā notiek «brīnums»: tiek izdalīta veļa, bikses, gimnasterkas*,» lasām «Cīņas Balsī» publicētajā korespondencē.⁸⁶ Diemžēl ne jau visi to saņēma. Citiem atlika gaidīt nākamo sūtījumu.

Uz norādīto rajonu latviešu strēlniekiem atkal nācās doties pārgājiena kārtībā. Bija iestājies pavasara šķīdonis, izdangāto ceļu dēļ atpalika vezumnieki un artilērija. Bez šķūtniekiem vietām iztikt nevarēja, bet šķūtnieku ņemšana saasināja attiecības ar vietējo zemniecību. Tā 26. martā kādā sādžā piekāva un apšaudīja vairākus pēc pajūgiem nosūtītos 9. pulka strēlniekus. Nedaudz vēlāk sādžā ieradušies pulka jātnieku izlūki notvēra zemnieku vadoņus un piecus no tiem turpat uz vietas nošāva.⁸⁷ Šis mūsu izpratnē ārkārtējais gadījums lieku reizi atgādina Pilsoņu kara asiņaino dabu un Sarkanās armijas daļu saņemtās pilnvaras.

Garais un nogurdinošais pārgājiens no Jekaterinoslavas apkārtnes uz Perekopa zemes šaurumu izvērtās par smagu pārbaudījumu nesen tīfu pārslimojušiem un ievainojumus apārstējušiem strēlniekiem. Ik dienas veicot 45—50 km diezgan aukstā laikā, slikti apgādātais daļu personālsastāvs novārga vēl vairāk, zirgi tika notriekti un kļuva maz noderīgi turpmākiem pārvadājumiem.

Gandrīz tajā pašā laikā, kad pie Perekopa ieradās Latviešu strēlnieku divīzija, visa Krimā koncentrētā karaspēka komandēšanu uzņēmās ģenerālis P. Vrangelis. Cēlies no Dienvidigauņijas Baltijas vācu baronu dzimtas, 1905. gada revolūcijas laikā viņš

* T.i., formas blūzes.

izpildīja ģenerāļa A. Orlova soda ekspedīcijas štāba adjutanta pienākumus. Ģenerālis P. Vrangelis bija pārliecināts «vienotās un nedalāmās» Krievijas atjaunotājs, gatavs atkal pakļaut beztiesiskai eksistencei bijušās cariskās impērijas daudzās nomaļu tautas. Tādēļ par melnā barona* satriekšanas nepieciešamību strēlnieki nebija jāģitē. Taču tieši ar propagandu aizrāvās divīzijas politdaļa un lielinieku aģitatori. «Daudzi biedri neprot krieviski lasīt,»⁸⁸ žēlojās politdaļas vadītājs K. Poema, acīmredzot domājot par «Izvestijas» un «Pravdas», tāpat Maskavā publicēto politisko brošūru lasītāju loku. Latviešu skaits un īpatsvars pēc aizvadītajām kaujām un papildinājumu saņemšanas, protams, bija samazinājies un dažādos pulkos atšķirīgs. 1920. gada aprīlī, piemēram, 8. pulkā no 672 cilvēkiem latviešu bija 520, krievu — 133, pārējo — 19.⁸⁹ Pulku noskaņojuma raksturojumam turpināja izmantot tādu rādītāju kā bezpartejisko latviešu strēlnieku attieksmi pret komunistiem. Dažkārt tā raksturota kā svārstīga,⁹⁰ lai gan līdz asām nesaskaņām un konfliktiem nenonāca.

Latviešu strēlnieku divīziju turpināja novājināt tīfa epidēmija. Uz brīdi nedaudz mazinājusies, tā atsākās ar jaunu spēku.

7. aprīlī Perekopa grupā iekļautajā Latviešu strēlnieku divīzijā bija 447 komandieri, 2603 durkļi, 358 zobeni, 126 ložmetēji un 36 automātiskās šautenes, 32 vieglie un 7 smagie lielgabali. Pavisam divīzijā bija 8276 cilvēki⁹¹ jeb aptuveni 42% no personālsastāva apmēriem, iepriekšējā gada rudens sākumā latviešu strēlniekiem ierodoties Dienvidu frontē. Patiesībā divīzija bija vēl vājāka, jo kaujās krituši un sakropļoti bija daudzi pieredzējuši cīnītāji. Latviešu strēlnieku divīziju joprojām komandēja F. Kalniņš, štāba priekšnieks bija K. Švēde, komisārs — K. Dozītis. Interesanti atzīmēt, ka abi pirmie bija bezpartejiskie un arī vēlāk lielinieku rindās neiestājās.

Perekopa grupā pavisam ietilpa 1254 komandieri, 5119 durkļi, 3341 zobens, 374 ložmetēji, 74 vieglie un 15 smagie lielgabali, bruņautomobiļu vienība un 10 lidmašīnas, kopā 19 757 cilvēki.⁹² Tie nebija iespaidīgi skaitļi, ņemot vērā trieciengrupai izvirzīto uzdevumu. Pretiniekam 1920. gada martā bija ap 5500 durkļu un zobenu,⁹³ bet aprīļa pirmajā pusē ģenerāļa P. Vrangeļa rīcībā katrā ziņā atradās vairāk karaspēka, jo turpinājās deņikiniešu

* Šādu iesauku ģenerālim P. Vrangelim sagādāja melnais kaukāziešu apmetnis jeb t.s. burka, ko viņš bieži nēsāja.

daļu pārsviešana uz Krimu no Ziemeļkaukāza, arī aizmugurē tika vāktas visas iespējamās rezerves.

Sarkanās armijas cīņu sākumu pret Krimā patvērušos ienaidnieku ietekmēja briestošais bruņotais konflikts starp KSFP un Poliju. Nevēloties uzņemties vienlaicīgu cīņu divās frontēs, padomju virspavēlniecība izlēma nekavējoties satriekt vrangeliešus un 12. aprīlī direktīvā Dienvidrietumu frontes štābam uzsvēra, ka Krimas ieņemšanas operācijai «ir pirmšķirīga nozīme un tādēļ tās pabeigšanai jāsviež visi frontes spēki»⁹⁴. Kā liecināja sekojošie notikumi, 13. armija gan izšķīrās paļauties tikai uz trieciengrupu.

Perekopa grupas komandieris F. Kalniņš uzbrukuma plānu sastādīja steigā, un tajā ne viss izrādījās pārdomāts. Paredzētā karaspēka iesaistīšana operācijā pa daļām vājināja trieciena spēku. Sīkāk netika izstrādāti atsevišķi uzbrukuma posmi, tādēļ jau drīz pēc uzbrukuma sākuma radās sarežģījumi un neparedzētas grūtības.

Operācija sākās 13. aprīļa rītā. Kaut arī uzbruka tikai divas latviešu strēlnieku brigādes, kopā 1647 vīru, viņu vidū 931 durklis, tātad ap 150 cilvēku vai 85 durkļu uz katru nocietinātās līnijas kilometru,⁹⁵ sākumā sekmes neizpalika. Tika ieņemti ne tikai ienaidnieka ierakumi pirms Turku vaļņa, bet 1. brigāde sagrāba daļu no paša vaļņa, iegūstot gūstekņus un trofejas. 3. brigādei veicās sliktāk, lai gan 8. un 9. pulkam uz laiku izdevās ieņemt Perekopas pilsētu. Vrangelišu jātnieku negants prettrieciens no flanga, divi tanki un vairāki bruņautomobiļi piespieda strēlniekus atkāpties. «No pulkiem pienāca pieprasījumi sūtīt kavalēriju un palīgspēkus, bet to nebij,»⁹⁶ apstiprina aculiecinieka atmiņas. Kaujas bija visai sīvas. «Sagūstīto gandrīz nav,» korespondencē «Latviešu uzbrukums» drīz ziņoja kāds no Krimā iznākušajiem laikrakstiem, «jo latvji nāvīgi pretojas un neganti kapājās ar mūsu jātniekiem»⁹⁷. Pēc izlūku ievāktajām ziņām, ienaidnieks pret Perekopa grupu bija vērsis 2000 durkļu un 1700 zobenu, 148 ložmetējus, 15 vieglos un 4 smagos lielgabalus, 3 bruņautomobiļus, 3 tankus un 5 lidmašīnas.⁹⁸ Šis pārsvars bija izšķirošs; laikus nesagaidījušas rezerves, Perekopa grupas daļas, respektīvi, abas latviešu brigādes, atkāpās uz izejas pozīcijām.

Nākamajā dienā Latviešu strēlnieku divīzijas 1. un 3. brigāde, pastiprinātas ar 3. divīzijas vienu brigādi, uzbruka vēlreiz, šoreiz bez artilērijas sagatavošanas uguns. Vrangeliši bija pievilkuši rezerves un piespieda uzbrucējus ar lieliem zaudējumiem atkāpties.

Pēc diennakts pārtraukuma, izpildot Sarkanās armijas virspavēlniecības prasību dot pretiniekam Krimā izšķirošu triecienu,⁹⁹ 16. aprīļa rītā latviešu strēlniekus trešo reizi raidīja pret Turku valni.

9. shēma. Latviešu strēlnieku cīņu ceļš Vrangeļa frontē

Uzbrukumā piedalījās vairāku citu daļu atbalstītie 3. un 2. brigādes strēlnieki. Arī šis uzbrukums beidzās neveiksmīgi. 7. un 9. pulkā ierindā palika pa 40 cilvēkiem, bet pavisam Latviešu strēlnieku divīzija nedaudz dienās izrādījās zaudējusi 88 cilvēkus no komandējošā sastāva, 626 durkļus un 34 zobenus.¹⁰⁰ Vecajiem strēlniekiem neveiksmīgās cīņas pie Perekopa 1920. gada aprīlī gribot negribot atsaucā atmiņā Ziemassvētku kaujas. Šoreiz gan lielieki necēla brēku un neklaigāja par latviešu strēlnieku izkaušanu, kas, gan mazākā apjomā, bet jo uzskatāmi bija norisinājies viņu pašu, t.i., padomju varas interesēs.

Strēlnieku noskaņojums pēc trim neveiksmīgajiem uzbrukumiem bija drūms un nospiests. Zuda ticība pavēlniecībai, raisījās piktas

runas, ka solīts tiek daudz, bet kad «jāiet virsū valnim, tad ir tikai nogurušie latviešu pulki»¹⁰¹. Strēlniekiem bija taisnība.

Sakarā ar Polijas un KSFPBR bruņoto konfliktu Sarkanās armijas virspavēlniecība uz laiku atteicās no uzbrukuma operācijām Perekopa zemes šaurumā. Apmēram uz pusotru mēnesi pretinieki abpus Turku valnim izturējās samērā mierīgi. Daža diena aizritēja pavisam klusu.

Latviešu strēlnieku divīzijā gandrīz mitējās saslimšana ar izsītumu tifu.¹⁰² Atslābstot sasprindzinājumam frontē, atkal sākās sapulču laiks; lielinieki pašu paustajai viendomu demokrātijai allaž pievērsuši lielu nozīmi. Strēlnieki pacentās atrast laiku lasīšanai, kā nekā divīzijā bija pavisam 65 bibliotēkas ar 17 649 dažādu nosaukumu 31 898 grāmatām. Bija izveidoti 8 klubi; gandrīz visos tajos darbojās strēlnieku ļoti iecienītās dramatiskās sekcijas, dažkārt arī muzikālās un sporta sekcijas vai pulciņi.¹⁰³ Var tikai pabrīnīties, ka grūtajos apstākļos pavisam nebija apsīkušas latviešu strēlnieku tieksmes pēc kultūras un mākslas. «Katrs, kas atrodas frontē, būs novērojis, ka strēlnieki slāpst pēc mākslas, kā izķer laikrakstus, žurnālus u.c. literatūru, kā pieblīvē telpas retajos koncertmītiņos un vēl retākajās teātra izrādēs,» nelielā aprakstā atgādināja strēlnieks un dzejnieks K. Pelēkais.¹⁰⁴ Daudzās citās divīzijās tā visa nebija vai, ja arī bija, tad krietni pieticīgākā apjomā. Protams, ne jau tas vien raksturoja latviešu strēlniekus. «No citām armijas daļām Latdivīzija atšķīrās tai ziņā, ka viņai bija savs īpašs «Latvijas jautājums», kurš paasinājās saskaņā ar ievadītām miera sarunām starp Padomju Krieviju un Latviju...» vēlāk uzsvēra R. Apinis.* — «No pareizas «Latvijas jautājuma» apgaismošanas atkarājās divīzijas kaujasspējas.»¹⁰⁵ Tā tas patiesi bija. Cita lieta, kā saprast šī svarīgā jautājuma pareizu apgaismošanu. Lielinieki cieši turējās pie vecās nostādnes. Tikmēr no pulkiem un apakšvienībām pienāca ziņas par «Baltijas braukšanu**», par ko «diezgan daudz bezpartejiskie izsakās»¹⁰⁶. Priekš politdaļas un partijas biedriem tas skanēja kā trauksmes zvans. «Šīs tieksmes radās sakarā ar pārpūlēšanos, nepārtrauktu atrašanos priekšējās pozīcijās visu pēdējo kauju laikā (nenormāla barība, slikts apgērbs, biežā pārvietošanās bez atpūtas); tās pārņēma masas, un mājās gribētāju procents palielinājās» — tā to centās izskaidrot divīzijas

* 1920. gada vasarā viņš tika iecelts par Latviešu strēlnieku divīzijas komisāru.

** Respektīvi, atgriešanos Latvijā.

politdaļa.¹⁰⁷ Nekavējoties tika pastiprināta pret neatkarīgo Latviju vērstā propaganda. «Cīņas Balss» rubrikā «Baltā Latvijā» uzbūra vienīgi drūmas un atbaidošas ainas, biedējot ar tur it kā valdošo «nagaikas demokrātismu», bezdarbu, varas patvaļu utt. Ierosmi deva kā «Krievijas Cīņa», tā arī «Pravda», kas laiku pa laikam publicēja kādu rakstu par «latviešu baltgvardu zvēribām»¹⁰⁸ vai ko tamlīdzīgu. P. Vīksne nāca klajā ar īsti lielinieckisku «atklājumu»: «Baltā Latvija nav nekas cits, kā Anglijas un Amerikas kolonija.»¹⁰⁹ Tam katrā ziņā bija jāatbaida strēlnieki no atgriešanās dzimtenē. Divīzijas politdaļas propagandistu kolēģija publicēja tēzes, kurās izteicās pret latviešu kvalificēto strādnieku un strēlnieku tūlītēju atgriešanos Latvijā pēc miera līguma parakstīšanas, jo tas, lūk, «kaitētu Padomju Krievijas saimnieciskās dzīves nokārtošanai un kavētu kontrrevolūcijas galīgu iznīcināšanu»¹¹⁰. Tātad, ne Latvijas, ne latviešu strēlnieku intereses netika uzskatītas par pietiekami svarīgām.

Pēc papildinājumu saņemšanas Latviešu strēlnieku divīzijā (1920. gada 1. jūnijā tajā bija 15 595 cilvēki¹¹¹) strauji pieauga nelatviešu skaits un ieplūda daudz analfabētu un mazizglītoto. Tādēļ bija izveidotas 1. un 2. pakāpes skolas, notika lasīt un rakstīt nepratēju apmācība. Skolotāji atradās turpat latviešu strēlnieku vidū. Daudzās divīzijas daļās 1920. gada aprīlī—maijā tika sarīkots «ābece mēnesis».¹¹² Personālsastāva izglītības caurmēra rādītāji bija krietni pasliktinājušies.

Pēc aprīļa kaujām Latviešu strēlnieku divīzija saņēma ietēru sūtījumu. Taču atkal visiem nepietika, īpaši apavi un veļa, kuras trūkumu strēlnieki izjuta jo sevišķi. Viņus kaitināja Sarkanajā armijā ieviesusies prakse jaunformētām daļām izsniegt jaunus ietērus un visu citu nepieciešamo, bet vecās frontes daļas atstāt skrandainas. Nekādas labās atsauksmes no pulkiem nedzirdēja par pārtikas apgādi. Pārtikas devas bija apnicīgi vienveidīgas barības sastāva ziņā un stingri normētas. Divīzijas izvietojuma tuvumā nebija neviena ciema, strēlnieki paši līdz ar to iepirkta neko nevarēja. Prasības uzlabot pārtikas apgādi un kaut nedaudz to dažādot atskanēja atkal un atkal.¹¹³

Sarkanās armijas pasivitāte uz ziemeļiem no Turku vaļņa iedrošināja ģenerāli P. Vrangeli rīkoties uzņēmīgāk. Cik iespējams papildinājis savu kaspēku, viņš gatavojās izlauzties no Krimas un doties jaunā karagājienā uz KSFPFR centru. Viņa sākotnējo ieceri

varēja izteikt pavisam īsi: sakaut padomju 13. armiju un atspiest to aiz Dņepras.

Brigāžu maiņa Latviešu strēlnieku divīzijas iecirknī un kaimiņu (3.) divīzijas organizētais izlūkvienības reids 1920. gada 7. jūnija rītā traucēja laikus pamanīt pretinieka sākto uzbrukumu.¹¹⁴ Lielī kavalērijas spēki, kam sekoja tanku un bruņautomobiļu, un lidmašīnu atbalstītie kājnieki, centās ar strauju izvēršanos atšķelt, apiet un ielenkt atsevišķas Latviešu strēlnieku divīzijas daļas. Intensīvi tika bombardēts divīzijas štābs. Septiņpadsmit stundas latviešu strēlnieku pulki noasiņojot izturēja vrangeliēšu frontālos un flangu triecienus. Visvairāk cieta 5. un 9. pulks.

Kavalērijas uzbrukumi 5. pulkam turpinājās turpat deviņas stundas. Trešajā mēģinājumā neatlaidīgajam ienaidniekam izdevās apiet pulka labo flangu. Daudzus strēlniekus jātnieki sakapāja ar zobeniem, daļa krita gūstā, pārējie atkāpjoties sajaucās ar citu karaspēka daļu sarkanarmiešiem. Vakarpusē salasījās tikai kāds ducis 5. pulka strēlnieku.¹¹⁵ Tik vien bija palicis no pulka.

Kādā viensētā un tās apkārtnē vrangeliēšu jātnieki ielenca 9. pulku. Cits pēc cita saļima strēlnieki, krita arī pulka komandieris V. Rundāls.* Klajā stepe deva lieliskas priekšrocības kavalērijai, ko pretinieks veiksmīgi izmantoja. Vakarpusē Latviešu strēlnieku divīzijas daļas, galvenokārt 1. un 2. brigādes pulki, pārgāja pretuzbrukumā. Vrangeliēši neizturēja un vietām sāka atkāpties. Kā parasti, prasmīgi darbojās latviešu artilēristi, sašaujot trīs bruņautomobiļus un tanku, pēc tam sabojājot arī otru.¹¹⁶ Ar to gan nepietika pretinieka sāktās operācijas pārtraukšanai.

Nākamā nakts un diena pagāja mierīgi, bet 9. jūnijā sekoja jauns vrangeliēšu uzbrukums. Vēl tovakar Latviešu strēlnieku divīzijas štābs, bet 10. jūnijā strēlnieku pulki, kā arī citas padomju karaspēka daļas atkāpās uz Kahovku.

Pēc neveiksmīga pretinieka mēģinājuma 12. jūnijā to ieņemt, sasprindzinājums atslāba.

Sešu dienu smagās kaujās Latviešu divīzija saruka par 1358 cilvēkiem.¹¹⁷ Visvairāk skaitīja bez vēsts pazudušo, kaut gan vairākums viņu tāpat bija gājuši bojā. Pēc 10. jūnijā saņemtā nelielā papildī-

* Pēc vienām ziņām, lai nekristu gūstā viņš pats nošāviens, pēc citām — ar zobeniem sakapāts.

nājuma (650 vīru)¹¹⁸ divīzijā nu bija 8281 karavīrs, to skaitā 480 komandieru, 2469 durkļi un 193 zobeni,* kuru rīcībā atradās 69 ložmetēji, 69 automātiskās šautenes, 31 liелgabals, kā arī 3302 zirgi.¹¹⁹ Latviešu strēlnieki nomākti vēroja divīzijas izkaušanu. «Stāsta, ka pat norūdīti revolucionāri prāto: — Bet var jau arī būt, ka padomju valdība tiešām apzinīgi vēlas atstāt divīziju Ukrainas stepēs —,» fik-sēts kādā divīzijas politdaļas ziņojumā.¹²⁰ Kur meklēt atbalstu un aizstāvību, neviens nezināja. Pavisam vienaldzīgs latviešu strēlnieku liktenis bija V. Ļeņinam, kas sekoja notikumu gaitai Pilsoņu kara frontēs un tādēļ nevarēja nezināt par notikušo kā pie Perekopa, tā Kahovkas. Moris savu bija padarījis...

Pāridarījumiem neredzēja gala. 13. armijas RKP loceklis M. Konstantinovs u.c. oficiālas personas nepatiesi vainoja latviešu strēlniekus par atkāpšanos no Perekopa. Šī pati RKP nekautrējās dot rikojumu ar varu atņemt Latviešu strēlnieku divīzijai dāvāto un ietērpa izgatavošanai tik nepieciešamo audumu.** Šādu «varo-nīgu» operāciju, iesaistot tajā bruņuvilcienu, kājnieku un kavalērijas apakšvienības pret nedaudzajiem apgādes daļas strēlniekiem, kuri nemaz negatavojās izrādīt pretestību,¹²¹ veica 13. armijas RKP pret... daudzcietušo divīziju! Tāds praksē izrādījās diendienā bazūnētais proletāriskais internacionālisms, respektīvi, lielkrievu šovinisms, darbībā.

Jūnija otrajā pusē no Maskavas, kur tas bija papildināts, Kahovkas rajonā ieradās 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks: trīs bataljoni — ap 2000 cilvēku (850 durkļu), kā arī artilērijas baterija (4 liелgabali).¹²² Diemžēl šo pulku, kas būtu spēcīgs papildinājums, neieklāva Latviešu strēlnieku divīzijā; bet, pretēji augstāko instanču direktīvai,¹²³ nosūtīja kādas citas pastiprināšanai. Jau pirmajā kaujā 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks pēc blakus esošās brigādes atkāpšanās nonāca ielenkumā un cieta lielus zaudējumus. Turpmākajās dienās kritušo, ievainoto un bez vēsts pazudušo sarakstu vēl nācās ievērojami papildināt.

1. jūlijā Latviešu strēlnieku un 52. divīzija Berislavas rajonā forsēja Dņepru. Pēc papildspēku pievilksšanas ienaidnieks piespieda strēlnieku pulkus citu pēc cita atgriezties Dņepras labajā krastā.

* Kavalērijas pulks tolaik — 17. jūnijā — neatradās divīzijas sastāvā.

** Audumu divīzijai bija atsūtījusi Latvijas padomju valdība. Nav gan zināms, ka P. Stučka vai kāds cits no latviešu lielinieku vadītājiem būtu protestējies pret šādu 13. armijas RKP rīcību.

Izdevās noturēt tikai nelielu placdarmu Korsunskas klostera rajonā. Pavēlniecību šāds operācijas iznākums neapmierināja, un latviešu strēlnieku daļām vēlreiz nācās forsēt Dņepru.

1920. gada jūlija sākumā latviešu īpatsvars Latviešu strēlnieku divīzijā, kuru tolaik komandēja J. Lācis,* bija aptuveni 57%.¹²⁴ Visvairāk viņu bija kaujassastāvā rotās un komandās. Latviešu dabā nebija grozīties saimniecības u.tml. dienestos, lai gan vajadzēja to darīt, jo tad apgāde, ļoti iespējams, uzlabotos un izbeigtos zagšana, kā arī strēlniekiem pienākošos produktu u.c. lietu izsaimniekošana «pa malām». Patiesi, latviešu strēlniekiem bija pilnas tiesības justies apvainotiem. Aizvien biežāk daudzu viņu domas kavējās pie Latvijas. Politdaļai vajadzēja oficiāli paskaidrot padomju valdības dekrētus un rīkojumus par reevakuāciju uz Latviju, jo strēlnieki uzskatīja, ka par šo dokumentu slēpšanu atbildīga pavēlniecība.¹²⁵ Viņi nebija tālu no patiesības.

Pēc cīņām jūlija sākumā Latviešu strēlnieku divīzijas štābs lūdza 13. armijas RKP izvietot divīziju rezervē atpūtai un papildināšanai ar latviešu karavīriem. Taču tā vietā mēneša beigās divīzijas daļas atkal iesaistīja grūtās cīņās. Kauju laikā ielenkumā nokļuva 5. sevišķais latviešu strēlnieku pulks. V. Pavārs, kas komandēja pulku, lūdza atļauju izlauzties, bet atļauja netika dota. Kopā ar blakus cīnošos ungāru pulku strēlnieki atsita vairākus vrangeliešu uzbrukumus. Pavēlniecība gaidīja pienākam kavalēriju un joprojām nedeva atļauju izlauzties no ielenkuma. Tad abu ielenkto pulku komandieri nolēma to darīt uz savu atbildību. Bet bija jau par vēlu. Pēc izmisīgas pretošanās, kas beidzās ar tuvciņu, vrangeliešu rokās nonāca ap 200 ievainotu un novārgušu vīru, no kuriem apmēram puse bija latviešu strēlnieki. Kādus 80 gūstekņus, galvenokārt latviešus, vrangelieši turpat uz vietas nošāva. No 5. sevišķā latviešu strēlnieku pulka pāri palika 14 cilvēku, neskaitot pulka baterijas artilēristus, saimniecības daļas vīrus, muzikantu komandu un kancelejistus, jo tie neatradās kopā ar rotām pulka pēdējā kaujā. Viņus visus, aptuveni 440 cilvēkus, beidzot iekļāva Latviešu strēlnieku divīzijā.¹²⁶

Augustā Dņepras krastos atsākās enerģiska karadarbība ar aktīvu latviešu strēlnieku līdzdalību. Vrangeliēši viņiem turpināja vel-

* Divīziju viņš komandēja neilgu laiku. Starp citu, J. Lācis bija pirmais lielnieks — Latviešu strēlnieku divīzijas priekšnieks (komandieris). Drīz viņu nomainīja cits lielnieks — K. Stucka. Viši iepriekšējie šīs divīzijas priekšnieki bija bezpartejiskie.

tīt lielu uzmanību, centās panākt latviešu strēlnieku «izstāšanos no spēles». Pretinieka lidmašīnas kaisīja proklamācijas, kuras aicināja strēlniekus pāriet Vrangļa krievu armijas pusē, padoties gūstā, lai... brauktu uz Latviju.¹²⁷ Nav gan zināms, ka šiem centieniem būtu bijuši panākumi.

Pēc Dņepras forsēšanas Latviešu divīzijas daļām nācās manevrēt samērā plašā apvidū. 12. augusta vakarā vrangelieši ielenca 4. pulka strēlniekus. Arī šis pulks cīnījās līdz pēdējai iespējai, un tikai nedaudziem izdevās izlauzties. Ap pārējiem loks savilkās aizvien ciešāks. Kad izbeidzās patronas, nepilni pusotra simta nokautētu un ievainotu strēlnieku tika saņemti gūstā. Viņus sadzina tuvējā šķūnī un ar ložmetējiem apšāva. Pēc šīs izrēķināšanās diviem liķu kaudzē dzīvi palikušajiem (3. rotas nodaļas komandierim E. Pallo un šīs pašas rotas strēlniekam K. Brastiņam) tika dāvāta dzīvība. Abiem palaimējās no gūsta izbēgt un atgriezties divīzijā, pavēstot par pulka bojāeju. Vai pēc šādiem gadījumiem var pārmest latviešu strēlniekiem, ka arī viņi dažkārt neņēma gūstekņus?

Tajās pašās augusta kaujās ļoti smagi cieta 8. pulks. Vienā dienā šis pulks atsita sešus ienaidnieka kavalērijas uzbrukumus un pēdējo reizi cēlās prettriecienam, kad ierindā bija palikuši vairs tikai 32 durkļi. No 350 durkļiem, kauju troksnim aplūstot, saskaitīja 16, kā arī vēl 4 komandierus.¹²⁸ Lieli bija arī pārējo divīzijas daļu zaudējumi. Velti meklēt līdzīgus izturības piemērus starp citām 13. armijas daļām.

Generālis P. Vranglis organizēja pretuzbrukumu. Pretinieks izmīsiģi centās panākt lūzumu savā labā. Kaujās kopā ar citām Latviešu strēlnieku divīzijas daļām piedalījās praktiski no jauna saformētais 4. pulks. Tas gan nepavisam nelīdzinājās agrākajam. «26. augustā mūsu jaunais pulks atkal kaujā, bet no tiem krieviņiem [nav] ne velna; nevar uz priekšu padzīt, un, saka visi, apkauj dēļ viņiem tikai vecos zēnus, kas vēl līdz šim dzīvajos palikuši,»¹²⁹ — tādu vērtējumu saglabājusi 4. pulka strēlnieka Ž. Zelbera dienasgrāmata.

Kaujas jau labu laiku vērpās ap Čornuju Dolīnu, un tā tik tiešām daudziem latviešu strēlniekiem kļuva par īstu nāves ieleju. Tās apkārtņē ciņu smagumu iznesa Latviešu strēlnieku divīzijas 1. un 3. brigādes pulki. «Traģisma pilni ir dzīvajos palikušo Latdivīzijas tik daudzo ciņu dalībnieku vārdi, kad viņi saka, ka gaida savu kārtu, kad vajadzēs iet bojā,»¹³⁰ teikts kādā tālaika dokumentā.

Izsīka latviešu strēlnieki skaitā, izsīka viņu optimisms. Daudziem kā vienīgā cerība palika dzimtene, par kuru nebeidza domāt. Bezpartejiskie strēlnieki izrādīja nepacietību, pulkos runāja it kā par V. Ļeņina, it kā par Ļ. Trocka pavēlēm ar atļauju braukt uz Latviju. «Tas.. rada tieksmes stāties laukā no armijas,»¹³¹ satraucās divīzijas lielinieku konference, kas notika 1920. gada 17.—23. septembrī. Tieši tobrīd strēlnieku vidū plosījās holera (153 saslimušie), daudzus no kājām nogāza atguļas tīfs.¹³² Ļaunprātības tika atklātas divīzijas apgādes daļā, kuras priekšnieks, kā teikts kādā arhīva materiālā, «uz latviešiem skatījās slikti un gatavojās šos mežožņus [?!] iznīdēt»¹³³. Minētā lielinieku konference tika informēta, ka apgādes daļas komunistu šūniņa šajā sakarā pieņēmusi nosodošu rezolūciju ar piebildi, ka «patreiz attiecības ir nokārtotas»¹³⁴. Nožēlojams risinājums. Ja būtu iejaukušies paši strēlnieki, diez vai ar to vien šī lieta beigtos.

Sakopjuši spēkus, 14. septembrī uzbrukumā pārgāja vrangelieši. Dienu vēlāk viņi pārrāva 13. armijas fronti. Divu nedēļu laikā pretinieks sasniedza Donas apgabalu. 8. oktobrī ienaidnieks forsēja Dņepru un gatavojās ieņemt Kahovkas placdarmu. Latviešu strēlniekus atkal raidīja kaujās.

Oktobra pēdējā nedēļā Sarkanā armija pārgāja vispārējā uzbrukumā ģenerāļa P. Vrangļa spēkiem. 28. oktobrī Latviešu strēlnieku divīzija no Kahovkas virzījās uz dienvidaustrumiem. 6. pulks negaidot uzdūrās pretinieka galvenajiem spēkiem, kas ielenca strēlniekus. Sākās izmisīga cīņa. Kaujā krita 29 komandieri un 394 strēlnieki.¹³⁵ Pēdējā brīdī no ielenkuma paguva izlauzties artilēristi. Viņi ar ložmetējratiem, tāpat pulka jātnieku izlūki paspēja aizauļot. Kā parasts, gūstekņus vrangelieši apšāva. Tā vēl viens latviešu strēlnieku pulks beidza savu cīņu ceļu.

Nespēdams noturēties Ziemeļtaurijā, 1920. gada novembra sākumā pats ģenerālis P. Vranglis ar karaspēku, pametot kara tehniku, «iešmauca» Krimā, cerot patverties aiz Perekopa nocietinājumiem. Šoreiz padomju pavēlniecība nevilcinājās; uzbrukums sākās 7. novembrī.

Uzbrukuma sākumā Latviešu strēlnieku divīzija atradās rezervē, tomēr aizmirsta netika. 10. novembrī tai lika steigties uz dienvidiem. Ienaidnieka pretestību salauzt izdevās ātri, jau nākamās dienas vakarpusē kauju darbība divīzijas rajonā aprīma. Vranglieši atkāpās Simferopoles virzienā. Latviešu strēlnieku divīzija ar

abiem tolaik tās sastāvā ietilpstošajiem kavalērijas pulkiem avangardā vajāja ienaidnieku. Tika saņemti simtiem gūstekņu, tāpat pārbēdzēju, kuru skaits strauji auga. Strēlnieki ieguva bagātīgas trofejas, pat vienu tanku un trīs traktora vilkmes lielgabalus.¹³⁶

14. novembrī divīzijas daļas bez kaujas iegāja Eipatorijā. Vēl pēc dažām dienām Sarkanā armija pabeidza Krimas ieņemšanu.

Novembra beigās Latviešu strēlnieku divīzijai vēlreiz nācās iesaistīties mahnoviešu vajāšanā. Tā tāpat prasīja upurus.

Strauji pieauga to strēlnieku skaits, kuri vēlējās doties uz dzimteni. To bezpartejisko, kas vēl klausījās lielinieku šausmu stāstos par «balto Latviju», bija maz. Visādas runas strēlnieki bija atklāsijušies, un viņus grūti nācās iespaidot. Par pasaules revolūcijas idejām latviešu strēlnieki atklāti vīpsnāja. Spiesta ar visu to rēķināties, latviešu komunistisko sekciju 6. Viskrievijas konference 1920. gada 22. oktobrī formāli atzina ikviena strēlnieka tiesību izvēlēties Krievijas vai Latvijas pilsonību un to optējošos atbrīvot no dienesta Sarkanajā armijā.¹³⁷ Turpmāk Latvijas jautājums Latviešu strēlnieku divīzijas pulku un apakšvienību sapulcēs nepārprotami ieņēma centrālo vietu.

Neatlaidīgākie lielinieki tomēr neatmeta cerības atrunāt strēlniekus no došanās uz Latviju. 1920. gada decembrī «Pravda», pēc tam «Krievijas Cīņa» publicēja brīdinošu paskaidrojumu, ka bēgļiem, tāpat aizbraucējiem, atpakaļceļš uz Padomju Krieviju liegts.¹³⁸ Dzimteni mīlošajiem latviešiem tas bija gluži lieks atgādinājums.

Latviešu strēlnieku divīziju izformēja. 1920. gada nogalē izdotā attiecīgā pavēle līdz ar informāciju par plašām iespējām dienestu turpināt 52. divīzijā aizvainoja ne tikai Latviešu strēlnieku divīzijas veterānus — latviešus (viņu īpatsvars divīzijas personālsastāvā bija nokrities līdz aptuveni 48%¹³⁹), bet arī kopā ar viņiem ilgāk cīnījušos krievus, ukraiņus u.c. Viņu protesti tomēr neko nepanāca. Palika iespaids, ka izformēšana nenotiek tikai miera līguma dēļ,^{**} bet kādi ietekmīgi spēki grib ātrāk nodot aizmirstībai latviešu strēlnieka vārdu. Šāda attieksme, kā arī vilcināšanās ar to latviešu strēlnieku atbrīvošanu no Sarkanās armijas, kuri bija izteikuši šādu vēlēšanos, tikai kuplināja uz Latviju braukt nolēmušo skaitu.

* Tas tika attiecināts uz visiem Sarkanajā armijā dienējošiem latviešiem, kā arī latviešu jūrniekiem.

** Izformēšanu saistīja ar Latvijas un Padomju Krievijas noslēgtā miera līguma 4. pantu.

Drīz prombraucēji jau bija ceļa jūtīs. «Pavadījām uz staciju latviešus no mūsu pulka, kuri aizbrauca uz dzimteni,» liecina ieraksts kāda strēlnieka dienasgrāmatā. — «Žēl ir šķirties un šeit palikt..»¹⁴⁰ Kāda cita dienasgrāmata sīkāk iezīmē latviešu strēlnieku ešelona «sagatavošanu» ceļam no Maskavas uz Latviju. Maskavā aizbraucējiem izsniedza jaunu ietērpu, apavus, velu un 200 Nikolaja rubļu, t.i., cara naudu, apmaiņā pret tikpat daudz padomju rubļiem.¹⁴¹ Iekams 1921. gada maija pirmajā pusē ešelons atstāja Maskavu, to ieradās izkratīt čekisti. «Meklēja ieročus, municiju un mūzikas instrumentus. Pirmajos vagonos tika uzieti un atņemti vairāki revolveri, bet atlikušos toties paspēja labāk noslēpt,» stāsta aculiecinieka J. Veinberga dienasgrāmata. — «Pēc revolveru atņemšanas strēlnieki dažādi zobojās par ČK* vīriem, tos kaitinādami, bet, kad sāka ņemt nost par strēlnieku pašu naudu kādreiz iegādātos mūzikas instrumentus, tad tie ar to nebija mierā un iesāka strīdu..»¹⁴² Izmānījuši no vagoniem instrumentu īpašniekus it kā lietas noskaidrošanai, čekisti viņiem tos vienkārši atņēma. «Viss tas atstāj uz strēlniekiem ļoti sliktu iespaidu par padomju varu,»¹⁴³ lasāms turpat J. Veinberga dienasgrāmatā.

Latviešu strēlnieki atgriezās mājās zem sarkanbaltsarkanā karoga. Tāda bija viņu izvēle.

20. gadu sākumā Latvijā atgriezās arī latviešu virsnieki, kuri tolaik atradās Padomju Krievijā, cits Sarkanajā armijā, cits kādā no baltajām, cits paguvis no karadienesta atkratīties. Uz dzimteni izbrauca pulkveži J. Francis, A. Auzāns, P. Avens u.c. Atgriezties vēlējās arī pulkvedis J. Vācietis,¹⁴⁴ taču kā bijušo Sarkanās armijas virspavēlnieku un Padomju Latvijas armijas pavēlnieku daļa bijušo dienesta biedru viņu šeit redzēt nevēlējās. Uz dzimteni steidzās arī dažs labs Sarkanajā armijā izaudzis komandieris. Latviešu kavalērijas pulka komandieris J. Krišjānis aizbraucot nodeva lielnieku partijas biedra karti, skaidri liekot saprast, ka ar šo partiju viņam turpmāk nav pa ceļam.

Latvijā ieradās ģenerāļa A. Deņikina, tāpat N. Judeņiča un admirāļa A. Kolčaka karotāji — gan latvieši, gan cittautieši. Kāds nepilnu divsimt cilvēku garš saraksts, kurā līdz ar trīs krievu ģenerāļu u.c. virsnieku vārdiem minēti pulkveži E. Aire, M. Jeske,

* T. i., čekas.

A. Apsītis, kā arī citi latviešu virsnieki, tika publicēts pāris «Jau-nāko Ziņu» numuros.¹⁴⁵

Latviešu strēlnieki atgriezās dzimtenē Latvijā. Jau pats šis fakts daudz ko izteica.

5. Troickas bataljona un Imantas pulka gaitas

Daļa latviešu strēlnieku pēc atkāpšanās no Latvijas 1918. gada februārī, kā jau teikts, nevēlējās iekļauties Sarkanajā armijā un devās uzmeklēt bēgļu gaitās Krievijā nonākušās ģimenes vai radniekus vai vienkārši gribēja atrasties tālāk no lielajiem centriem un pilsētām. Daudzi strēlnieki nonāca Ukrainā, Pievolgā, Urālos, pat Sibīrijā, cerot tur sagaidīt Pirmā pasaules kara beigas un atgriezties Latvijā. Pēc trim četriem mēnešiem kļuva skaidrs, ka izvairīties no līdzdalības Pilsoņu karā, kas Krievijā pieņēma arvien plašākus apmērus, diez vai izdosies. Kā sarkanie, tā baltie atmeta sākotnējo brīvprātības principu un formēja milzīgas armijas, mobilizējot attiecīgo gadagājumu vīriešus, priekšroku dodot apmācītiem, t.i., karadienestā jau bijušiem. Palika aizvien mazāk cerību izvairīties no šīm mobilizācijām.

Sarkanās armijas Latviešu divīzijas daļu panākumi noskaņoja vecās kārtības aizstāvjus pret latviešiem vispār. To dabūja izjust balto armiju rindās iesaistītie latvieši. Neiecietību pret latviešiem pastiprināti kultivēja dažādu «kara priekšnieku» pavēles, nekautrējoties latviešus ierindot «Krievijas gadsimtu ienaidnieku» skaitā.¹⁴⁶ Tika likti šķēršļi latviešu bēgļu u.tml. sabiedrisku organizāciju darbībai, tām Pirmā pasaules kara beigās jūtami aktīvizējoties.

Labvēlīgāki apstākļi latviešu bēgļiem un vietējām latviešu sabiedrībām organizēties un aizstāvēt savas tiesības izrādījās Krievijas austrumdaļā — Urālos un Sibīrijā. Drīz pēc Sibīrijas un Urālu Latviešu pagaidu nacionālās padomes (LPNP) izveidošanās Omskā aktivizējās tās nodaļas Vladivostokā, Harbinā, Šanhajā u.c., kā redzams, pat Ķīnas teritorijā. Tālajos Austrumos darbību uzsāka turienes latviešu pārstāvniecības iestāde — Latviešu centrālais birojs (LCB) Vladivostokā. Domājot par Latviju, par tās teritorijas atbrīvošanu no vācu okupācijas karaspēka, tūlīt pēc minēto latviešu pārstāvniecības iestāžu izveidošanās tie apsvēra iespējas organizēt nacionāla karaspēka vienības kā nākamās Latvijas armijas sastāvdaļu.

Satversmes sapulces locekļu komitejas, t.s. Komuča, kara ministrs ģenerālis Galkins 1918. gada 1. oktobrī parakstīja pavēli par latviešu bataljona formēšanu Troickā. Šāds sākums lika rēķināties ar bataljona iesaistišanu karadarbībā pret Sarkano armiju Komuča veidotās «tautas armijas» rindās. Taču citas izejas nebija. 1. Latvijas atbrīvošanas bataljonam par komandieri iecēla bijušā 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka virsnieku P. Dardzānu. Kādu mēnesi vēlāk Vladivostokā lika pamatus Imantas pulkam. Pulku uzņēmās komandēt pulkvedis J. Kurelis, bijušā 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka virsnieks. Minēto nosaukumu šis pulks gan ieguva vēlāk, pēc LCB attiecīga lēmuma.

Lai paglābtu Troickā formējošos bataljonu, kuru nosauca šīs pilsētas vārdā, no iekļaušanas «tautas armijā», LPNP un LCB centās uzņemt sakarus ar Čehoslovaku korpusa pavēlniecību un Francijas militāro misiju. Admirāļa A. Kolčaka «apvērsums» (Komuča padzišana) un «tautas armijas» iziršana lika rēķināties ar Troickas bataljona pakļaušanu kolčakiešiem, kuru izturēšanās pret latviešiem bija izteikti negatīva. Zināmu stabilitātes sajūtu deva LPNP un Čehoslovākijas Nacionālās padomes Krievijas nodaļas 1918. gada 16. novembra līgums,¹⁴⁷ kas latviešu vienības pakļāva šīs Čehoslovākijas institūcijas kontrolei un apgādei, kā arī Jaickas korpusa štāba priekšnieka pulkveža K. Gopera apstiprināšana par LPNP Kara nodaļas vadītāju. Labvēlīgs latviešu karaspēka daļām Sibīrijā, kam dažādu šķēršļu, sevišķi pirmajā laikā, patiešām netrūka, bija franču ģenerālis M. Žanēns. Iecelts par Antantes bruņoto spēku augstāko virspavēlnieku Austrumkrievijā un Sibīrijas rietumdaļā, viņš spēja ietekmēt A. Kolčaku un panākt piekrišanu abu latviešu daļu nodošanai Francijas militārās misijas pārziņā.

Beidzoties Pirmajam pasaules karam, vairs nebija nepieciešama latviešu daļu izmantošana kopā ar sabiedroto spēkiem cīņā pret Vācijas valstu bloku, toties pieauga šo daļu karavīru vēlme saglabāt sevi Latvijai un būt gataviem piedalīties dzimtenes atbrīvošanas cīņās. Šo apņēmību ievērojami nostiprināja pirmās ziņas par Latvijas neatkarības proklamēšanu. Dzīvāka kļuva brīvprātīgo pieteikšanās (kā Troickas bataljonu, tā Imantas pulku veidoja uz brīvprātības pamatiem). To varēja izdarīt Permā, Jekaterinburgā, Čelabinskā, Petropavlovskā, Omskā, Novonikolajevskā (Novosibirskā), Tomskā, Krasnojarskā, Irkutskā, Vladivostokā, Čitā un Harbinā. Jāpiebilst, ka ierobežojumu iestāties vienā vai otrā lat-

viešu karaspēka daļā bija maz. Pieņēma ne tikai pirms tam Sarkanajā armijā dienējušos, bet pat bijušos lielniekus ar LPNP Kara nodaļas piekrišanu. Šāda kārtība bija noteikta, lai nepieļautu politiski nevēlamu cilvēku iesaistīšanu armijā ar domu graut jaunās karaspēka daļas no iekšienes. Tādi gadījumi vēlāk tika atklāti.

Kolčakiešiem izsludinot mobilizāciju, Troickas bataljonā iestājās 60—70 Sibīrijas latviešu kolonistu.¹⁴⁸ Tomēr lielāko daļu brīvprātīgo Troickas bataljonam un Imantas pulkam deva nevis kolonisti, bet strēlnieki un bēgļu jaunieši, tiecoties atgriezties dzimtenē un palīdzēt tai.

Brīvprātīgo pieplūdumu neveicināja samērā sliktā latviešu nacionālo karaspēka daļu apgāde to pastāvēšanas sākumos. 1918. gada 1. decembrī Imantas pulkā bija 47 karavīri, bet mēnesi vēlāk Troickas bataljonā — 22 virsnieki un 80 strēlnieki.¹⁴⁹ Ļoti izjūtama bija kolčakiešu pretdarbība un aizdomu pilnā izturēšanās pret latviešu vienībām. It sevišķi to izjuta fronteī tuvāk dislocētais Troickas bataljons, kas bija pastāvīgi apdraudēts un kuru katru dienu varēja sagaidīt ieraušānu «Krievijas iekšējās nežēlīgās cīņas virpulī»¹⁵⁰. Labi vēl, ka izdevās nokārtot troickiešu un imantiešu apgādi, kuru uzņēmās Francijas militārā misija Sibīrijā, izdevumus ieskaitot kā kredītu neatkarīgās Latvijas valsts rēķinā.¹⁵¹ Iekšējā dzīvē kā Troickas bataljons, tā Imantas pulks saglabāja autonomiju. Gan viens, gan otrs dalījās simtos (rotās), bet disciplīnu un kārtību noteica pirmie latviešu valodā sagatavotie reglamenti, t.i., noteikumi. Ierindas komandas un sarakste notika latviešu valodā, protams, izņemot sarakstīšanos ar Čehoslovaku korpusa pavēlniecību un Francijas militāro misiju.

Ir saglabājušās statistiskas ziņas par Imantas pulku (diemžēl par Troickas bataljonu tādu nav). No karavīru kopskaita 13 % bija virsnieku, pārējie — apakšvirsnieki un strēlnieki. 86 % virsnieku bija 20 līdz 30 gadu veci, savukārt 73 % strēlnieku — vecumā no 18 līdz 38 gadiem. 60 % virsnieku un 30 % strēlnieku agrāk bija dienējuši latviešu strēlnieku pulkos. Virsnieku vidū kaujās ievainoto vai kontuzēto bija 43 %, starp strēlniekiem — ceturtdaļa, kauju pieredze bija 56 % strēlnieku. Labi bija izglītības rādītāji; no virsniekiem 5 % bija ieguvuši augstskolas, 65 % — vidējo izglītību, bet 10 % bija studentu. Savukārt 47 % strēlnieku bija pilsētas skolas, progimnāzijas u.tml. skolu izglītība, bet studentu izrādījās

10 %. Zemākā izglītība bija pārējiem 43 %. Strēlnieku sadalījums pēc profesijām bija šāds: metālstrādnieku — 24 %, jūrnieku — 13 %, inteligento profesiju — 10 %, pārējo kvalificēto profesiju — 27 %, melnstrādnieku un arāju — 26 %. Pilsētnieki strēlnieku vidū veidoja 41 %, laucinieki — 59 %.¹⁵² Sniegtās ziņas attiecas uz 1919. gada martu, kad gan Imantas pulks, gan Troickas bataljons turpināja pieaugt, turklāt visai ievērojamā apmērā.

Tālajos Austrumos kopš 1918. gada vasaras visvairāk bija japāņu karaspēka, kas daudzkārt pārsniedza tur esošo sabiedroto lielvalstu spēkus, kopā ņemot. Iesaistījušies lieliniecisma apkarošanā, japāņi vājāk par citiem orientējās Krievijas iekšpolitiskajos notikumos un tās nacionālo minoritāšu problēmās. Par to atgādināja traģiskais incidents ar lielāku grupu latviešu brīvprātīgo, kuri devās uz Vladivostoku pieteikties Imantas pulkā. Ceļā 31 brīvprātīgais un viņu pavadoņi tika aizturēti un 15. martā Bočkarevas stacijā (aptuveni 160 km no Blagoveščenskas) pēc vietējā japāņu garnizona virsnieka pavēles nošauti kā lielinieki. Nošaušanā piedalījās atamana G. Semjonova vadīto Aizbaikāla kazaku virsnieki un karēivji, liķus pēc tam aplaupt un sadedzinot, lai slēptu pēdas. To visu konstatēja speciāla izmeklēšanas komisija. Nošauto latviešu vidū bija vairāki 16—17 gadus veci jaunieši. Vēlāk japāņi savu vainu atzina un izmaksāja Latvijas valdībai lielāku naudas summu izsniegšanai nelaimīgo upuru piederīgajiem.¹⁵³ Semjonoviešu piedalīšanās asiņainajā eksekūcijā liek domāt par apzinātu izrēķināšanos nevis ar lieliniekiem, bet gan latviešiem.

Respektējot admirāļa A. Kolčaka un ģenerāļa A. Deņikina vēlmes paturēt gandrīz nemainītas vecās sabrukušās cariskās impērijas robežlietas, sabiedroto lielvalstis Baltijas jautājumu, t.i., Latvijas, Lietuvas un Igaunijas statusu, joprojām pakļāva kopējai «krievu problēmai» kā tās sastāvdaļu. Neko nemainja visu trīs Baltijas valstu pārstāvju klātbūtne Parīzē, kur miera konferences ietvaros tika iezīmētas pārmaiņas pēckara Eiropas politiskajā kartē. Kolčaka panākumi cīņās pret Sarkano armiju 1919. gada martā un aprīlī nobīdīja it kā malā Krievijas malieņu patstāvības starptautisko risinājumu. Latviešu karaspēka vienībām labvēlīgi noskaņotais ģenerālis M. Žanēns tikai ar pūlēm spēja panākt A. Kolčaka piekrišanu pieļaut Troickas bataljona un Imantas pulka pastāvēšanu. «Es nevarēju panākt atļauju turpināt viņu attīstīšanu,» 28. martā vēstulē LCB rakstīja franču ģenerālis.¹⁵⁴ Tikko beigusies Sibīrijas

un Urālu latviešu centrālo organizāciju un Vidussibīrijas latviešu koloniju un biedrību saeima, kura apvienoja līdzšinējos centrus (LPNP un LCB) vienā ar Vladivostokā izvietoto Centrālo biroju priekšgalā, tādējādi sastapās ar nopietnām grūtībām latviešu karaspēka nostiprināšanā, jo neviena no abām vienībām nedrīkstēja pārsniegt 1000 vīru.* Nācās atteikties no plāniem palielināt Urālu un Sibīrijas latviešu karaspēku līdz 10 000 vīru, kas, neskatoties uz šajā reģionā tolaik dzīvojošo apmēram 250 000 cilvēku lielo latviešu skaitu,¹⁵⁵ diez vai varētu tikt īstenoti. Sibīrijā saformēto latviešu karaspēku plānoja nogādāt Latvijā un iesaistīt cīņās par tās teritorijas atbrīvošanu. Taču Latvijas delegācijas locekļa J. Seska vairākkārtējās tikšanās Parīzē ar sabiedroto karaspēka virspavēlnieku F. Fošu liecināja, ka minētais jautājums atrisināms ne tik vienkārši. Ģenerālis M. Žanēns Kolčaka panākumu ietekmē arī daļēji mainīja nostāju un vairāk ievēroja Kolčaka intereses. Tas draudēja sarežģīt latviešu karaspēka stāvokli Sibīrijā, īpaši, ja to iekļautu kolčakiešu karaspēkā un nosūtītu pret Sarkanu armiju.

Pirmais simptoms, kas reāli lika rēķināties ar šādu rīcību, bija 19. aprīlī Troickas bataljonam dotā pavēle piedalīties nemieru apspiešanā Kustanajas stepju apgabalā uz dienvidaustrumiem no Troickas. Septiņu virsnienu vadībā 120 strēlnieki veselu mēnesi bija aizņemti ar šī uzdevuma izpildi un tikai maija beigās atgriezās Troickā.¹⁵⁶ Tad jau kolčakiešiem frontē pret Sarkanu armiju klājās grūtāk.

Sarkanajai armijai tuvojoties Troickai, 1. Latvijas atbrīvošanas bataljons kā pēdējais atstāja pilsētu un 1919. gada 25. jūlijā gājiena kārtībā devās Kurganas virzienā, lai gan kājām, gan dzelzceļa vagonos vasaras svelmē un ziemas salā pāri visai Āzijai sasniegtu Klusā okeāna piekrasti. Pēc troickiešu nonākšanas Novonikolajevskā ģenerālis M. Žanēns piekomandēja viņus Čehoslovaku korpusa 3. divīzijai, pavēlot apsargāt dzelzceļu uz rietumiem no pilsētas, pēc tam no Jeņisejas līdz Kļukvennajas stacijai. Decembra vidū bataljonā bija 65 virsnieki, ārsts un 900 strēlnieku, kuru rīcībā atradās 53 zirgi, bet apbruņojumā bez šautenēm arī 14 ložmetēji un viens lielgabals.¹⁵⁷ Ar čehu un slovaku karavīriem bija izveidojušās labas attiecības. Korpusa kareivji bieži troickiešus

* Nelielas atkāpes šajā ziņā tika pieļautas.

10. shēma. Troickas bataljona «Transsibīrijas pārgājiens»

dēvēja par «brače latiše»* un bija nepārprotami draudzīgi noskaņoti,¹⁵⁸ lai gan, atceroties kaut vai cīņas par Kazaņu iepriekšējā gada augustā, attiekmē pret latviešiem varēja būt daudz rezervētāki.

Viskritiskākais brīdis Troickas bataljonam bija 1920. gada naktī no 10. uz 11. janvāri, kad Sarkanās armijas daļas pie Balajas stacijas bija sagūstījušas poļu divīziju un viens no komisāriem — V. Aronietis — latviski noritošā telefona sarunā ar P. Dardzānu pieprasīja bataljona kapitulāciju. Tonakt pie sarkanajiem pārgāja 32 cilvēku lielā mācību komanda, bet P. Dardzāns lika bataljonu atstāt visiem svārstīgajiem. Tādu izrādījās ap 300 cilvēku, galvenokārt Sibīrijas latviešu kolonisti.¹⁵⁹ Skaitā sarukuši, troickieši izrāvās no sarkanā skavām un turpināja atkāpšanos. 29. janvārī Nižņeudinskas rajonā vairāk nekā —40°C lielā salā bataljons izcīnīja kauju ar Sar-

* Latviešu brāļi (čehu val.)

kanās armijas spēkiem. Kaujā krita 27 strēlnieki, 204 tika ievainoti vai guva apsaldējumus, bet 22 nokļuva gūstā.

Turpmākais atkāpšanās ceļš caur Irkutsku un Čitu veda uz Harbinu, kur bataljons nonāca 23. aprīlī. Harbinā troickiešiem nolāsija generāļa M. Žanēna pavēli (91. nr.). Tajā, starp citu, atzīmēts: «Ar šo 6000 kilometru garo pārgājienu pāri visai Āzijai, kam nav līdzīga gadījuma visā kara vēsturē un kura grūtības saprātis katrs, kurš pazīst Sibīriju, bataljona karavīri ir izpelnījušies vislielāko cieņu...»¹⁶⁰ Troickas bataljons, kurā 1920. gada 1. maijā bija 622 karavīri,¹⁶¹ bija izrādījis izcilu uzņēmību un enerģiju, kā arī drosmi izšķirošos brīžos. Vēl jāpiebilst, ka bataljonam līdzī atkāpās laikraksta «Brīvais Latvī» redakcija, visdažādākajās vietās paspējot sagatavot un izlaist kārtējo vai vairākus avīzes numurus.

Beidzot, 1920. gada 13. jūnijā, Troickas bataljons sasniedza Vladivostoku. Garais zemes ceļš bija pieveikts, toties priekšā stāvēja tāls jūras ceļojums uz dzimteni.

Salīdzinot ar Troickas bataljona piedzīvoto, Imantas pulkam šis pats laiks aizritēja krietni vienmuļīgāk, ja neņem vērā to, ka no mainījās pieci pulka komandieri. 1920. gada janvāra otrajā pusē tajā pēc saraksta bija 1103, bet faktiski — 902 karavīri. 1. februārī Vladivostokā krītot Kolčaka valdībai, no pulka aizgāja divas rotas ar visiem ieročiem.¹⁶² Liela daļa kolonistu arī no šī pulka izšķīrās palikt Sibīrijā.

Veicot garnizona dienestu Vladivostokā, imantiešiem nācās uzņemties dažādu, galvenokārt militāra rakstura objektu apsardzību. Pilsētā un tās apkārtņē plosoties dažādām infekcijas slimībām — tifam, holerai u.c. —, saslimušie bija arī Imantas pulkā. Tomēr imantieši tika cauri daudz vieglāk salīdzinājumā ar infekcijas izplatību Latviešu strēlnieku divīzijā Dienvidu frontē.

Nopietnu uzmanību Imantas pulkā pievērša kultūrizglītojošiem un strēlnieku pašdarbības pasākumiem. Lekcijas par Latvijas vēsturi, Latvijas valsts problēmām u.c. papildināja kursi tiem, kuri interesējās par matemātiku, arī kooperāciju. 1919. gadā darbojās piecas angļu valodas apmācību grupas ar apmēram 20—25 un vācu valodas apmācību grupa ar aptuveni 20 dalībniekiem, kam vēlāk pievienojās vēl viena ar 15 dalībniekiem. Noorganizējās vīru koris 30 cilvēku sastāvā, kādu laiku darbojās entuziastu mandolīnistu orķestris.¹⁶³ Visas šīs aktivitātes vēlreiz atgādināja latviešu karavīra tieksmi pēc zināšanām, gatavību brīvo laiku veltīt mācībām, mūzikai un arī mākslai.

Troickas bataljons vēl bija samērā tālu no Vladivostokas, kad Imantas pulks sagaidīja kuģus, lai izbrauktu uz Latviju. Pirmais transports devās ceļā 28. februārī, otrais — 23. martā. Palikušie — viņu nebija daudz — izbrauca vēlāk kopā ar troickiešiem.

Nedēļu pēc ierašanās Vladivostokā uz Latviju pāri jūrām devās Troickas jeb 1. Latvijas atbrīvošanas bataljons. Līdz ar 114 virsniekiem un 662 strēlniekiem izbrauca arī civilpersonas, to skaitā sievietes un bērni, kopā ar karavīriem — 1084 cilvēki.¹⁶⁴ 3. oktobrī kuģis nonāca Liepājā, vēl pēc trim dienām — Rīgā.

Latviešu karavīru pārvešana nenotika par brīvu; Francija par to pieprasīja Latvijas valdībai 9 000 000 franku, bet Lielbritānija — 130 000 sterliņu mārciņu.¹⁶⁵ Jaunā Latvijas valsts vēlāk šo rēķinu nokārtoja.

Vēl 1920. gada oktobrī 1. Latvijas atbrīvošanas bataljonu ieskaitīja Latvijas armijā. Imantas pulks tika izformēts, vienlaikus dodot iespēju lielai daļai karavīru turpināt dienestu dažādās Latvijas armijas daļās.

Tādējādi abas Sibīrijā saformētās latviešu karaspēka daļas pēc lielākiem vai mazākiem pārbaudījumiem nokļuva Latvijā. Latvijas atbrīvošanas cīņās tām piedalīties gan vairs neiznāca.

NOBEIGUMS

Latviešiem dzimtenes Latvijas vārdam ir neatkārtojama skaņa un pievilcība. Latvija viņiem nav tikai zeme ar pilsētām un ciemiem, ar viensētām ceļu un upju ielokos, mežu nostūros un kāpās. Šī zeme latviešiem ir vesela pasaule, ko nespēj aizēnot ne visaugstākie kalni, ne aizslēpt trejdeviņas jūras; lai cik tālu arī viņi atrastos no Latvijas, tās attēls neizbāl. Gluži otrādi, no tāluma dzimtene liekas vēl jaukāka, baltāka, gaišāka. Tādu pieķeršanos tēvu tēvu zemei, tādu mīlestību laikam gan spēj īpaši izjust mazās tautas.

Pārvarot visdažādākās grūtības un šķēršļus, pēc tam, kad cīņās Latvijā aprima, kā gāju putni atgriezās bēgļi. Visvairāk viņu ieradās no Padomju Krievijas. Izstājušies no dienesta Sarkanajā u.c. armijās, kā jau teikts, uz Latviju posās latviešu karavīri. 1921. gadā un nākamā gada pirmajos četros mēnešos atgriezās 11 395 bijušie sarkanarmieši.¹ Te gan jāatzīmē, ka latviešu strēlnieku divīzijas veterāni veidoja viņu mazāko daļu. Tātad kopā ar 1. Latvijas atbrīvošanas jeb Troickas bataljonu un Imantas pulku no Krievijas pārradušos latviešu karavīru kopskaits pārsniedza 13 000. Mājās pārbrauca arī latviešu karavīri no gūstekņu nometnēm Vācijā, no Polijas, Francijas u.c. zemēm, kur tie bija nonākuši sakarā ar Pirmā pasaules kara notikumiem. Diemžēl nav iespējams daudz maz precīzi noteikt, cik visu šo pārnākušo karavīru vidū bija latviešu strēlnieku, jo tāda uzskaitē netika izdarīta. Grūti pat aptuveni lēst, cik no aplūkotā laika cīņās dalību ņēmušajiem 120 000—140 000 latviešiem² ilgāku vai īsāku, vai pat pavisam īsu laiku dienējuši latviešu strēlnieku daļās.

Lielāks skaits latviešu strēlnieku dažādu cēloņu dēļ palika Padomju Krievijā. Vieni to darīja, kā mēdza teikt, lielnieciskās pārliecības dēļ, gaidot jaunus «revolūcijas uzplūdus» un Latvijas «atbrīvošanu no kapitālisma važām». Citiem ģimenes Pirmā pasaules kara laikā vai pirms tam bija iedzīvojušās Krievijā, un pār-

celties uz Latviju viņi nevēlējās. Dramatiska situācija bija tiem, kuri ilgojās nokļūt atpakaļ dzimtenē, bet nespēja īstenot šo vēlmi. Šiem strēlniekiem tuvinieku Latvijā vairs nebija, un līdz ar to netika saņemti vajadzīgie galvojumi. Veltīgi tos izgaidījušies, daudzi strēlnieki bija spiesti pret savu gribu palikt Krievijā. Tā bija smaga vilšanās.

Vairākums padomju impērijā palikušo latviešu strēlnieku tika represēti un fiziski iznīcināti 1937. un 1938. gadā vai vēlāk. Pret latviešiem sarkanais mēris bija īpaši nesaudzīgs; lielnieciskie lielkrievu šovinisti viņos saskatīja potenciālus ienaidniekus saviem slepenajiem plāniem.

Starpkaru laikposmā Latvijā vislabākā attieksme, saprotams, bija pret strēlniekiem — brīvības cīņu dalībniekiem. Atzinīgi vērtēja arī 1. Latvijas atbrīvošanas bataljona un Imantas pulka strēlniekus. Sarežģītāk bija ar strēlniekiem — bijušajiem sarkanarmiešiem. Viņiem pārmeta lielniecisma balstīšanu Latvijā un Krievijā Pilsoņu kara gados, atzīstot vienīgi piedalīšanos Deņikina un Vrangaļa sagrāvē, kas izrādījās nepieciešams priekšnoteikums ne tikai Latvijas, bet visu triju Baltijas valstu patstāvībai un starptautiskai atzīšanai. Paši šie vīri pēdējās cīņas neatgādināja, jo nealka lauru. Bez pretenzijām strēlnieki iekļāvās Latvijas dzīves ritmā, kaut arī civilās profesijas trūkuma dēļ tas daudziem nepavisam nebija vienkārši. J. Akuratera, A. Čaka, A. Grīna, K. Skalbes, E. Treimaņa-Zvārģuļa, E. Virzas u.c. rakstnieku un dzejnieku darbu varoņi izrādījās ļoti pieticīgi un kautrīgi.

Strēlnieku pulku virsniekus kuplā skaitā varēja sastapt Latvijas armijā. Tajā kā pulkveži, vēlāk ģenerāļi, dienestu turpināja K. Gopers un R. Bangerskis — Kolčaka armijas u.c. balto armiju virsnieki —, tā arī Sarkanās armijas komandieri, pēdējie gan ne augstākajos posteņos. Starp citu, A. Auzāns bija Galvenā štāba topogrāfijas daļas priekšnieks, G. Mangulis tika iecelts par Tukuma apriņķa kara priekšnieku, P. Avens kļuva par Talsu aizsargu pulka komandiera palīgu, J. Lerhe dienēja robežapsardzē utt. Tiesa, par bijušajiem Sarkanās armijas komandieriem šad un tad tika atgādināts ne jau labā nozīmē, kam gan nesekoja atbrīvošana no dienesta. Vispār ņemot, latviešu strēlnieku pulki deva Latvijas armijai ap 770 virsnieku jeb aptuveni pusi no brīvības cīņu

* Sk. O. Vīcupa darbu «Melnā grāmata» (R., 1931. — 1.—2. d.).

laika virsnieku sastāva.³ Relatīvi mazāka bija strēlnieku līdzdalība brīvības cīņās, lai gan daudzi no viņiem iestājās Latvijas armijā 1919. gada otrajā pusē un piedalījās bermontiešu sagrāvē un Latvijas atbrīvošanā.

Novērtējot strēlnieku ieguldījumu neatkarības izcīnīšanā, valsts pirmais prezidents J. Čakste atzina: «Latvju strēlnieki, jūs likāt pamatus Latvijai.»⁴ Satversmes sapulce atbalstīja strēlnieku apbalvošanu ar Lāčplēša Kara ordeni. Ar šī ordeņa augstāko — pirmo šķiru,* kā zināms, apbalvoja divus strēlnieku virsniekus — F. Briedi (pēc nāves) un K. Berķi.

Līdz ar Otrā pasaules kara sākumu pār Latviju savilkās draudoši sarkanmelnī mākoņi; PSRS piespieda visas trīs Baltijas valstis piekrist Sarkanās armijas kontingentu izvietošanai un tās militāro bāzu ierīkošanai savā teritorijā. 1940. gada vasarā tam sekoja «sociālistiskās revolūcijas» inscenējums tanku kāpurķēžu žvazdoņas pavadījumā. Okupētā Latvija tika inkorporēta PSRS sastāvā. Sākās Baigais gads ar Latvijas iedzīvotāju masveida deportācijām uz Sibīriju, daudzu inteligentu un turīgo pilsoņu vajāšanām un fizisku iznīcināšanu.

Baigais gads netaupīja arī latviešu strēlniekus, bet jo sevišķi virsniekus, kuru liels skaits gāja bojā mocekļa nāvē. Ar vairākiem, kā, piemēram, ar ģenerāli K. Goperu, čekisti izrēķinājās ļoti necilvēciski.

Utopiski cerot, ka cīņa iet par Latviju, vērmahta formu nācās uzvilkt ne vienam vien latviešu strēlniekam. Viņu vidū bija strēlnieku pulku virsnieki J. Kurelis, K. Upelnieks, J. Mucenieks, J. Gregors... Jā, tas pats J. Gregors, 5. sevišķā latviešu strēlnieku pulka komandieris, kas bija apbalvots ar Sarkanā karoga ordeni. Tādu metamorfožu personību jomā netrūka. Kara beigu posmā, kad uz dzimtās zemes kā vācu armijas, tā Sarkanās armijas pusē cīnījās pa divām latviešu divīzijām, abas lielvaras visnotaļ sekmēja negēlīgo pašiznīcināšanos, kas mazajai latviešu tautai izvērtās dziļi tragiska.

Pēc Otrā pasaules kara lielnieciskā padomju vara Latvijā realizēja genocīdu pret latviešu tautu. Aizmirstībai bija nodoti pat latviešu strēlnieki — Sarkanās armijas veterāni. Tikai ap 50. gadu vidū t.s. atkušņa laikā pēdējos sāka izmantot ideoloģiskās propagandas

* Ordeņa citu šķiru kavalieru vidū bija vairāk nekā 200 bijušo latviešu strēlnieku.

nolūkā. Šai propagandai tika pakļautas ne tikai publikācijas, bet vēl vairāk — 1970. gadā uzceltais memoriālais piemineklis — muzejs.

Tikai nedaudz strēlniekiem liktenis bija lēmis sagaidīt tautas trešo atmodu. Daļa to pieņēma kā savu, citi pauda neizpratni, saujiņa demonstrēja pašu verga dvēseli. Taču, kad Sv. Gara tornī tika pirmoreiz pacelts Latvijas sarkanbaltsarkanais karogs, to uzvilka vecā latviešu strēlnieka Ē. Valtera rokas. Viņš uzskatāmi demonstrēja tautas un strēlnieku sirdsapziņu.

Laiks ir nepielūdzams. Aiziet pēdējie strēlnieki. Aiziet un jau aizgājuši paši vecākie, kuri, tāpat kā Ēvalds Valters, pārkāpuši simtgades sliekšni: Voldemārs Ūdris, Indriķis Zutis, Gotards Sirmācis, Fricis Veiss... 1993. gada vasarā Kalifornijā, tālu no dzimtenes simtgadnieku pulkam pievienojās strēlnieks Jānis Rubenis, bet gadu vēlāk tepat Latvijā — Augusts Zommers. Tas — pēc nepilnīgām ziņām.

Latviešu strēlnieku, tāpat kā latviešu tautas un Latvijas vēsture ir sarežģīta un pretrunām bagāta. Gan tauta, gan strēlnieki ir nesuši milzīgus upurus — diemžēl tik bieži svešas varas vārdā. Taču arī par brīvību un pastāvēšanu ir liets daudz asiņu, ziedotas daudzas dzīvības un pierādīts, ka spējam savu zemi aizstāvēt. Tas ļauj ar optimismu raudzīties nākotnē, protams, nevis rokas klēpī turot, bet gan ikvienam ieguldot spēkus, pieredzi un zināšanas latviešu tautas izdzīvošanai un dzīves telpas nosargāšanai. Atcerēsimies Kārļa Skalbes vārdus: «Izkopiet nacionālo garu, cik stiprs būs šis gars, tik stipra un dzīvības spējīga būs Latvija.»⁵ Arī tā ir vēstures mācība, kas liekama lietā.

PIELIKUMI

1. pielikums

Ziņas par latviešu strēlnieku un apakšvirsnieku iekļaušanos aktīvajos bataljonos un viņu ģimenes stāvokli 1916. gada vasarā

Bataljoni	Anketu skaits ar norādītajām zīmām						
	brīvprātīgi iestājušies	ieradušies no citām kara-spēka daļām	mobilizēti	precējušies	neprecējušies	atraitņi, šķirteni	
1. Daugavgrīvas	436	748	403	138	1463	1	
2. Rīgas	530	807	300	315	1299	3	
3. Kurzemes	555	749	88	149	1239	—	
4. Vidzemes	431	537	351	213	1108	1	
5. Zemgales	226	1165	253	440	1186	6	
6. Tukuma	183	1267	398	317	1522	7	
7. Bauskas	161	1294	525	327	1654	4	
	2522	6567	2318	1899	9471	22	
Kopā	11407						
	(22,1%)	(57,6%)	(20,3%)	(16,7%)	(83,1%)	(0,2%)	

Aktīvo bataljonu strēlnieku un apakšvirsnieku nacionālais sastāvs 1916. gada vasarā

Bataljoni	Tautība (pēc anketām, kurās sniegtas ziņas par to)							pārējie	
	latvieši	igauņi	krievi	lietuvieši	poļi	vācieši			
1. Daugavgrīvas	1466	38	15	19	27	—	—	—	
2. Rīgas	1503	24	16	25	17	2	4	4	
3. Kurzemes	1278	28	28	28	11	1	1	1	
4. Vidzemes	1227	28	12	27	12	2	4	4	
5. Zemgales	1417	109	50	15	16	2	10	10	
6. Tukuma	1575	97	47	36	27	11	7	7	
7. Bauskas	1812	78	24	24	18	7	3	3	
	10278	402	192	174	128	25	29	29	
Kopā	11228								
	(91,5%)	(3,6%)	(1,7%)	(1,6%)	(1,1%)	(0,2%)	(0,3%)	(0,3%)	

Aktīvo bataljonu strēlnieku un apakšvirsnieku vecums un izglītība 1916. gada vasarā

Bataljoni	Anketu skaits ar norādītajām ziņām									
	Vecums			Izglītība						
	jaunāki par 20 gadiem	20—43 gadus veci	vecāki par 43 gadiem	augstākā un nepabeigta augstākā	vidējā un nepa- beigta vidējā	pamata (pabeigta vai nepa- beigta)	paš- mācība	prot lasīt, neprot rakstīt	anal- fabēti	
1. Daugavpils	798	798	2	—	91	1387	62	4	53	
2. Rīgas	456	1153	2	—	60	1449	48	8	61	
3. Kurzemes	534	836	3	—	78	1200	52	10	52	
4. Vidzemes	196	1121	4	—	70	1187	32	1	25	
5. Zemgales	202	1377	49	1	104	1395	79	9	40	
6. Tukuma	572	1241	20	1	89	1599	61	8	77	
7. Bauskas	652	1330	5	5	87	1773	54	6	69	
	3410	7856	85	7	579	9990	388	46	377	
Kopā	11351					11387				
	(30%)	(69,2%)	(0,8%)	(0,1%)	(5,1%)	(87,7%)	(3,4%)	(0,4%)	(3,3%)	

LITERATŪRAS UN AVOTU NORĀDES

Ievads

- ¹ Latvju strēlnieki / K.Skalbes sakopojumā. — R., 1916. — 144 lpp.; Latviešu strēlnieku bataljoni: Skices un epizodes / Sast. Ligoṭņu Jēkabs.—Petrograda, 1916. — 80 lpp. Ir ziņas, ka 1916. gadā arī Odesā publicēts neliels izdevums «Latviešu strēlnieku bataljoni» (krievu val.).
- ² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 609. f., 1. apr., 11. l., 207. lp.
- ³ Strēlnieks. — 1920. — 3./4. nr. —13.—77. lpp.
- ⁴ Turpat. — 77.—78. lpp.
- ⁵ Sk.: *Bauze R.* Judeņiča uzbrukums Pēterpilij un latviešu strēlnieki // Sarkanā Zvaigzne. — 1921. — 2. nr. — 132.—136.lpp.; *Doziņš K.* Latviešu strēlnieks un viņa divīzija. — Turpat. —3. nr. — 201.—212. lpp.; 4. nr. — 287.—289. lpp.
- ⁶ *Akuraters J.* Latviešu kareivji. — R., 1919. — 20 lpp.
- ⁷ *Bangerskis R.* Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita. — R., 1922. — 39 lpp.; *Tupiņš A.* Nāves sala: Latvju strēlnieku cīņas Ikšķiles priekštilta apcietinājumos. — R., 1923. — 83 lpp.; *Tupiņš A.* Tīreļa purvos: Pirmās latv. strēlnieku brigādes pārrāvums Jelgavas virz. Mangaļu—Skangaļu raj. 23. dec. 1916.g. — R., 1924. — 144 lpp.
- ⁸ *Gopers K.* Strēlnieku laiki: Atmiņas. — R., 1931. — 111 lpp.; *Poriets J.* Sāpju ceļš: Latviešu veco strēlnieku cīņu laikmeta vēst. dokumenti un atmiņas. — R., 1932. — 336 lpp.; *Poriets J.* Strēlnieki Nāves salā: Latviešu strēlnieku leģendāro cīņu piemiņai. — R., 1937. — 151 lpp.; *Poriets J.* Astoņas zvaigznes: Latviešu strēlnieku likteņstāsti Rīgas frontē, revolūcijā un pilsoņu karā Krievijā. — R., 1937. — 237 lpp.; u.c.
- ⁹ Sk.: *Auzāns A.* Latviešu strēlnieku 1916. gada vasaras kaujas // Latviešu strēlnieki. — R., 1935. — 1.nr. —27.—44. lpp.; — R., 1935. — 2.nr. —124—133. lpp.; *Auzāns A.* 1916. gada jūlija kaujas Rīgas frontē // Latviešu Strēlnieki. — R., 1937. — 15. nr. — 1441.—1466. lpp.; *Auzāns A.* Gatavošanās Ziemassvētku kaujām // Latviešu Strēlnieki. — R., 1938. — 21. nr. — 2103.—2137. lpp.; *Auzāns A.* Ziemassvētku kaujas, to nozīme // Latviešu Strēlnieki. — R., 1940. — 34. nr.— 3384.—3429. lpp.; u.c.
- ¹⁰ *Bērziņš P.* Kādos apstākļos radās un veidojās 1916.g. Ziemassvētku kauju plāns // Latviešu Strēlnieki. — R., 1939. — 30. nr. — 2977.—3015. lpp.; *Rudiņš [Bērziņš P.]* Pilsoņu karš Latvijā // Burtnieks. — 1930. — 8. nr. — 702.—708. lpp.; 9. nr.

- 787.—795. lpp.; 10. nr. —889.—895. lpp.; 11. nr. — 988.—999. lpp.; 12. nr. — 1078.—1082. lpp.
- ¹¹ *Peņiķis M.* Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā un Latviešu strēlnieku bataljonu — pulku cīņas. — R., 1935. — 1.d.; R., 1939. — 2.d.
- ¹² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 4254. f., 1.apr., 1. l., 3. lp.
- ¹³ Turpat, 64. l., 21. lp. Pēc citām ziņām, biedrībā no 1924. līdz 1937. gadam pavisam uzņemti 5500 biedri. (sk. *Ziemeļis H.* Latviešu veco strēlnieku biedrības 15 gadi // Latviešu Strēlnieks. — R., 1938/1939. — 17. nr. — 24.—27. lpp.).
- ¹⁴ Sk.: Latviešu Strēlnieks. — R., 1924—1940. — 1.—18.nr.
- ¹⁵ Sk.: Latviešu Strēlnieki. — R., 1935—1940. — 1.—34. nr. Pēdējais, 34. numurs iznāca jau pēc Latvijas neatkarības zaudēšanas 1940. gadā un tā saturā vērojamas izmaiņas, kam attiecīgu ievirzi deva ievads. Līdz ar A.Auzāna rakstu par Ziemassvētku kaujām ievietots anonīms pārpublicējums «Kauja pie Orlas». Tas ņemts no Maskavā iznākušā krājuma «Latvju revolucionārais strēlnieks» (Maskava, 1934. — 1.d. — 71.—83.lpp.), neminot fiziski iznīcinātā autora, «tautas ienaidnieka» V.Primakova vārdu. Vēl pirms šī izdevuma Latviešu veco strēlnieku biedrība publicēja nelielu krājumu ar tādu pašu nosaukumu (Latviešu strēlnieki: Vēsturiski materiāli un atmiņas. — R., 1929. — 1.d. — 167 lpp.), taču tam turpinājums, t.i., 2. daļa, nesekoja.
- ¹⁶ *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa. — R., 1939. — 84., 88. lpp.
- ¹⁷ Zvaigžņu pulku atmirdza, 1915.—1947. Rakstu krāj. / Sakopojis J. Goldmanis, red. E.Mednis. — [B. v.], 1947. — 92 lpp.
- ¹⁸ Latviešu strēlnieki mūžības gaismā. Rakstu krāj. / Sast. J. Goldmanis un E. Mednis. — [Ņujorka], 1953. — 237 lpp.
- ¹⁹ *Porietis J.* Strēlnieku leģendārās gaitas. — [Linkolna], 1968. — 544 lpp.
- ²⁰ Sk.: *Goldmanis J.* Latviešu strēlnieki vēstures svaru kausos un deklarācija Taurijas pili par Latvijas atdalīšanos no Krievijas. — Čikāga, 1986. — 34 lpp.; *Bangerskis R.* Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita. — Čikāga, 1986. — 40 lpp.
- ²¹ *Dardzāns P.* Latviešu vecā strēlnieka atmiņas, pārdomas, atziņas. — [Čikāga], 1985—1987. — 1.—2. sēj.; *Lauks K.* Troickas pulks. Dienas grāmata par pulka gaitām. — Toronto, 1978. — 240 lpp.; *Plensners A.* Pret vētrām un negaisiem: Atmiņas. — [Bruklina], 1982. — 304 lpp.; *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas. — Kopenhāgena, 1958 — 1960. — 1.—4. grām.
- ²² Sk.: *Ģērmanis U., Vācietis J.* Pa aizputinātām pēdām: Pulkveža J.Vācieša apcerējums «Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme». U.Ģērmaņa raksti par latviešu strēlniekiem un pulkvedi J.Vācieti, komentāri un redakcija. — [Stokholma], 1956. — 361 lpp.; *Ģērmanis U.* Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution. — Stockholm, 1974. — 337 S.

- ²³ Sk.: *Ģērmanis U.* Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi. — [Stokholma]: Memento, 1990. — 252 lpp. u.c.
- ²⁴ Sk.: *Andersons E.* Latvijas vēsture, 1914—1920. — [Stokholma], 1967. — 755 lpp.; *Andersons E.* Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. — Toronto, 1983. — 832 lpp.; *Šilde Ā.* Latvijas vēsture, 1914—1940: Valsts tapšana un suverēnā valsts. — [Stokholma], 1976. — 781 lpp.; *Ezergailis A.* The 1917 Revolution in Latvia. — New York, 1974. — 281 p.; *Ezergailis A.* The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. The First Phase: September 1917 to April 1918. — New York, 1983. — 421 p.
- ²⁵ *Mangulis A.* Latvia: in the Wars of the 20th Century. — Princeton, 1983. — 207 p.
- ²⁶ *Ezergailis A.* The «New Course» of Latvian Riflemen in July 1917 — the Emergence of a Bolshevik Military Avant-Garde // Papers Presented at the Second Conference on Baltic Studies in Scandinavia. Hässelby Castle, June 8—11, 1973. — Stockholm, 1973. — P. 66—72; *Germanis U.* Some Observations on the Yaroslav Revolt in July, 1918. — Ibid. — P. 194—201; *Germanis U.* The Fifth Congress of the Latvian Riflemen // Papers Presented at the Third Conference on Baltic Studies in Scandinavia. Hässelby Castle, June 13—16, 1975. — Stockholm, 1977. — P. 148—156.
- ²⁷ *Бирон А.К., Бирон М.Ф.* Становление советской историографии Латвии: 20-е и 30-е годы XX века. — Рига, 1981. — С. 132.
- ²⁸ Sk.: *Latvju strēlnieku vēsture.* — Maskava, 1928. — 1. sēj., 1.—2. d.; *Maskava, 1934.* — 2.sēj., 2. d.; *Latvju revolucionārais strēlnieks.* — Maskava, 1934—1935. — 1.—2. d.
- ²⁹ *Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920.* — R., 1970. — 622 lpp.
- ³⁰ *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — Pleskava; Maskava, 1922—1924. — 1.—2. d. Atkārtots izdevums iznāca Rīgā 1989. gadā.
- ³¹ *Latviešu strēlnieku vēstures aspektā vispirms jāmin garāks V.Štrausa raksts, sk.: Štrauss V.* Valkas — Rūjienas operācija // *Latvju revolucionārais strēlnieks.* — Maskava, 1935. — 2. d. — 141.—252. lpp.
- ³² Sk.: *Ķīsis R.* Oktobra revolūcija un latviešu strēlnieki. — R., 1948. — 94 lpp.
- ³³ 1917. gads Latvijā: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. — R., 1957. — 371 lpp.; *Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā: Atmiņas un dokumenti.* — R., 1960. — 566 lpp.
- ³⁴ Sk.: *Kaimiņš J.* Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. — R., 1957. — 416 lpp.; *Draudziņš T.* Latviešu strēlnieku cīņu ceļš, 1917—1920. — R., 1961. — 152 lpp.
- ³⁵ *Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920.* — R., 1970. — 698 lpp. Par citiem tolaik publicētajiem darbiem, ieskaitot daļliteratūru, sk. literatūras rādītāju «Latviešu strēlnieki» (R., 1972. — 132 lpp.)

- ³⁶ Tas pirmkārt sakāms par darbu «Революционные латышские стрелки, 1917—1920» (Pīra, 1980. — 352 c.). Līdzīgi vērtējama vācu valodā izdotā «Die Roten Lettischen Schützen, 1917—1920» (Berlin, 1985. — 312 S.).
- ³⁷ *Andersons I.* Gaitu sākums: Latviešu strēlnieki Rīgas frontē (1915—1917). — R., 1991. — 190 lpp.
- ³⁸ *Līgotņu Jēkabs.* Latvijas valsts dibināšana. — R., 1925. — 510 lpp.; *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa. — R., 1923. — 382 lpp.; *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē, 1914—1921. — R., 1938. — 427 lpp.
- ³⁹ *Bērziņš P.* Latvijas brīvības cīņas, 1918—1920. — R., 1928. — 135 lpp.; *Bērziņš P.* Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. — R., 1938. — 1. — 2. d.; *Peniķis M.* Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. g. jūlijam. — R., 1932. — 288 lpp.; *Peniķis M.* Latvijas nacionālās armijas cīņas 1919. g. vasarā un rudenī. — R., 1931. — 303 lpp.; u.c.
- ⁴⁰ *Beķers V.* Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanas laikmetu. — R., 1925. — 148 lpp.; *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. — 1. sēj.: No bezvēstures tautas līdz pilntiesīgai nācijai. — [Stokholma], 1961. — 512 lpp.; *Kalniņš B.* Vēl cīņa nav galā. — 1. [d.]: 1899—1920. — [Stokholma], 1983. — 270 lpp.; *Klīve Ā.* Brīvā Latvija. Latvijas tapšana: Atmiņas, vērojumi un atzinumi. — [Bruklina], 1969. — 493 lpp.; *Kroders A.* Tautas sacelšanās dalībnieka stāsts. — Kopenhāgena, 1968. — 359 lpp.
- ⁴¹ *Ozoliņš K.* Divas revolūcijas. Karš ar muižniecību. Kā Latvija cēlās. 1917—1920. — R., 1934. — 247 lpp.
- ⁴² Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1934—1935. — 11. sēj. — 21 368.—21 411. sl.
- ⁴³ Latvju enciklopēdija / Red. A.Švābe. — [Stokholma], 1952—1953. — 2. sēj. — 1326.—1337. lpp.
- ⁴⁴ Sk.: Enciklopēdiskā vārdnīca. — R., 1991. — 1. sēj. — 367. lpp.
- ⁴⁵ *Капустин М.И.* Солдаты Северного фронта в борьбе за власть советов. — Москва, 1957. — 320 с.; *Миллер В.И.* Солдатские комитеты русской армии в 1917 г.: Возникновение и начальный период деятельности. — Москва, 1974. — 319 с.; *Смольников А.С.* Большевизация XII армии Северного фронта в 1917 году. — Москва, 1979. — 200 с.; Революционное движение в русской армии: 27 февраль 1917 г. Сб. док. — Москва, 1968. — 621 с.; Военно-революционные комитеты действующей армии: 25 окт. 1917 г. — март 1918 г. Сб. док. — Москва, 1977. — 659 с.; Войсковые комитеты действующей армии: Март 1917 г. — март 1918 г. Сб. док. — Москва, 1982. — 608 с.; u.c.
- ⁴⁶ *Галицкий К.* Орловско-Кромское сражение. — Москва, 1932. — 252 с.; *Егоров А.И.* Разгром Деникина. — Москва, 1931. — 232 с.; *Зайончковский А.М.* Кампания 1917 года. — Москва, 1923. — 188 с.; *Зайончковский А.М.*

- Мировая война 1914 — 1918 гг. Общий стратегический очерк. — Москва, 1924. — VII, 457 с.; История первой мировой войны. 1914—1918 гг. — Москва, 1975. — Т. 1—2; *Ростунов И.И.* Русский фронт первой мировой войны. — Москва, 1976. — 381 с.; *Ступин В.* Борьба за укрепленные позиции в условиях русского театра военных действий. Митавская операция 1916—1917 гг. // Военно-исторический сборник. Труды комиссии по исследованию и использованию опыта войны 1914—1918 гг. — Москва, 1919. — Вып. 2. — С. 31—93; у.с.
- ⁴⁷ *Деникин А.И.* Очерки русской смуты. — Берлин, 1925. — Т. 5.; *Врангель П.Н.* Записки // Белое дело. — Берлин, 1928. — Т. 5—6.
- ⁴⁸ Sk.: *Herold E.* Kämpfe um Mitau: Winter 1916—17. — Berlin, [S.a.] — 84 S.; *Moraht E.* Die Ostfront. Der Krieg an der Ostfront von Kurland bis Konstantinopel. — München, [1915]. — 41 S.; *Mönckeberg K.* Deutsche Truppen an der Düna. — Stuttgart; Berlin, 1917. — 52 S.; *Brandt R.* Um Riga und Ösel. — Leipzig, 1917. — 87 S.; у.с. 32/52
- ⁴⁹ Der grosse Krieg 1914—1918/ Hrsg. von M. Schwarte. — Leipzig, 1921—1933. — Bde 1—10; Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Bearbeitet im Reichsarchiv. Die militärischen Operationen zu Lande. — Berlin, 1925—1944. — Bde 1—14; у.с. 10/52
- ⁵⁰ Histories of Two Hundred and Fifty-One Divisions of the German Army which Participated in the War (1914—1918). — Washington, 1920. — 747 p.; у.с.
- ⁵¹ Sk. Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Im Auftrag des Kriegsministeriums bearbeitet und herausgegeben von der Forschungsanstalt für Kriegs- und Heeresgeschichte. — Erster Band: Die Rückführung des Ostheeres. — Berlin, 1936; Zweiter Band: Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. — Berlin, 1937; *Grimm K.* Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum 1918/1919. — Essen, 1939. — 515 S.; *Goltz R., von der.* Meine Sendung in Finnland und im Baltikum. — Leipzig, 1920. — 312 S. 10/52
- ⁵² *Washburn S.* The Russian Campaign. April to August, 1915: Feldnotes from the Russian Front. — London, [S.a.]. — 348 p.; *Dupuy T.N.* Triumphs and Tragedies in the East, 1915—1917. — New York, [1967]. — Vol. 4. — 89 p.; *Stone N.* The Eastern Front. 1914—1917. — London, [1975]. — 348 p.; *Rutherford W.* The Ally. The Russian Army in the World War I. — [Salisbury, 1977]. — 303 p.; у.с. 30/50
- ⁵³ Sk.: *Bennet G.* Cowan's War. — London, 1964. — 254 p.; *Dobson Ch., Miller J.* The Day We Almost Bombed Moscow: The Allied War in Russia 1918—1920.

- London, et. al., [1986]. — 288 p.; *Kenez P.* Civil War in South Russia, 1919—1920. — Berkeley, et. al., [1977]. — 378 p.; u.c.
- ⁵⁴ *Lockart R.H.B.* Memoirs of a British Agent. — London, [1935]. — 355 p.
- ⁵⁵ *Janin [M.]* Ma Mission en Sibérie, 1918—1920. — Paris, 1933. — P. 86, 87, 105, 198.
- ⁵⁶ *Pipes R.* Russia under the Bolshevik Regime. — New York, 1993. — XVIII, 587 p.

I nodaļa

- ¹ Стенографический отчет заседания Государственной Думы, созванной на основании Высочайшего Указа Правительствующему Сенату от 20 июля 1914 г. — Спб., 1914. — Стб. 20,21.
- ² *Dzimtenes Vēstnesis.* — 1914. — 13. (26.) aug.
- ³ *Sk.: Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855—1914.* — Princeton, 1981. — P. 461.
- ⁴ Рижский вестник. — 1914. — 22 сент.
- ⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 214. f., 1. apr., 1169. l., 51. lp.; 4568. f., 2. apr., 42. l., 27. lp.; Krievijas Valsts kara vēsturiskais arhīvs (turpmāk KVKVA), 2218. f., 1. apr., 49. l., 129. lp.
- ⁶ Рижский вестник. — 1914. — 15 июля.
- ⁷ *Strādnieka Balss.* — 1914. — 21. jūl.; *Revolucionārā Pārdaugava: Cīnītāju atmiņas.* — R., 1960. — 1. d. — 263. lpp.
- ⁸ Latvijas vēstures institūta materiāli. Kā zināms, V. Ļeņins Pirmā pasaules kara sākumā apgalvoja, ka «karam no Krievijas puses ir sevišķi reakcionārs un pretatbrīvošanās raksturs» (sk.: *Ļeņins V. Sociālisms un karš // Raksti.* — R., 1950. — 21. sēj. — 270. lpp.) Toties latvieši cerēja kara rezultātā beidzot tikt pie brīvības un brīvas attīstības, kas tik ilgi tiem bija liegta.
- ⁹ LVVA, 3. f., 4. apr., 35. l., 13. lp.
- ¹⁰ *Sk.: A.L.* Kā mēs karojam Rītrūsijā // Militāro rakstu krājums. — R., 1930. — 1. sēj. — 33. lpp.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Флот в первой мировой войне. — Т. 1: Действия русского флота. — Москва, 1964. — С. 84.
- ¹³ *Sk.: Baltiņš K.* Latviešu strēlnieku pulku priekšteči — ceļa nolīdzinātāji — I un II Daugavgrīvas cietokšņa apvienotie zemessargu darba rotu bataljoni // Latviešu Strēlnieki. — R., 1936. — 3. nr. — 195. lpp.
- ¹⁴ Русское слово. — 1914. — 29 окт. (Cit. рѣс: Прибалтийский край и война. — Петроград, 1914. — с. 232).

- ¹⁵ Dzimtenes Vēstnesis. — 1914. — 22. sept. (5. okt.).
- ¹⁶ Рижский вестник. — 1914. — 4 авг.; Двинская мысль. — 1914. — 29 авг.
- ¹⁷ Новое время. — 1914. — 10 окт.
- ¹⁸ Dzimtenes Vēstnesis. — 1914. — 16. (29.) sept.
- ¹⁹ Sk.: *Hindenburg P.* Aus meinem Leben. — Leipzig, 1920. — 409 S.; *Churchill W.S.* The Unknown War. The Eastern Front. — New York, 1931. — P. 297, 298.
- ²⁰ *Гиленсон В.М.* Германская военная разведка против России: 1871 — 1917 гг. // Новая и новейшая история. — 1991. — № 2. — С. 167.
- ²¹ *Klīve Ā.* Brīvā Latvija. — [Nūjorka], 1969. — 169. lpp.
- ²² *Ростунов И.И.* Русский фронт первой мировой войны. — Москва, 1976. — С. 252.
- ²³ KVKVA, 2144. f., 1. apr., 30. l., 133.—142. lpp.
- ²⁴ Флот в первой мировой войне. — Т. 1. — С. 162,163; *Krievijas Valsts kara jūras arhīvs*, 479. f., 1. apr., 319. l., 14., 19. lp.
- ²⁵ *Fischer F.* Germany's Aims in the First World War. — London, 1967. — P. 115—117, 273—279, 348; Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора. Сб. док. — Москва, 1968. — Т. 1. — С. 708.
- ²⁶ KVKVA, 1. l. f., 2. apr., 421. l., 1. lp.; Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Collection Rozenschild — Paulin, A.N. Dnevnik i zapiski, p. 5.
- ²⁷ KVKVA, 409. f., 3. apr., 1078. l., 1. lp.
- ²⁸ Turpat, 2031. f., 2. apr., 44. l., 1. lp.
- ²⁹ Turpat, 2152. f., 2. apr., 228. l., 20. lp.; Тяжелые дни: Секретные заседания Совета Министров 16 июля — 2 сентября 1915 года / Сост. А.Н.Яхонтов // Архив русской революции. — Берлин, 1926. — Т. 18 — С. 15,16; Пролетарская революция. — 1924. — № 6. — С. 84.
- ³⁰ *Белякевич И.И.* Из истории создания польских национальных формирований в составе русской армии во время первой мировой войны // Первая мировая война 1914—1918. — Москва, 1968. — С. 158.
- ³¹ *Latviešu bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas «Ziņojums».* — [Petrograda], 1916. — 10. (23.) marts.
- ³² *Latviešu Strēlnieki.* — R., 1936. — 9. nr. — 902., 903. lpp.
- ³³ LVVA, 5434. f., 1. apr., 667. l., 1. lp.
- ³⁴ *Latvju Strēlnieks / K. Skalbes sakopojumā.* — R., 1916. — 123. lpp.
- ³⁵ *Mačs E.* Viena gaita: Kareivja atmiņas un pārdomas. 1914—1917. — R., [b.g.]. — 25., 26. lpp.

- ³⁶ Latviešu Strēlnieks. — R., 1923 / 24. — 1. nr. — 5. lpp.
- ³⁷ Latviešu Strēlnieki. — R., 1936. — 6. nr. — 589. lpp.
- ³⁸ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 1036. f., 1. apr., 13. l., 74., 75. lp.
- ³⁹ Latviešu Strēlnieki. — R., 1935. — 2. nr. — 137., 138. lpp.
- ⁴⁰ LVVA, 5434. f., 1. apr., 776. l., 17.—20. lp.
- ⁴¹ Dzimtenes Vēstnesis. — 1915. — 21. sept. (4. okt.).
- ⁴² Sk.: Журналы Особого совещания по обороне государства. 1916 год. — Москва, 1977. — Т. 3. — С. 380.
- ⁴³ KVKVA, 2003. f., 2. apr., 324. l., 2., 3. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 3458. f., 2. apr., 3. l., 145.—150. lp.
- ⁴⁵ Latviešu Strēlnieki. — 2. nr. — 142., 143. lpp.
- ⁴⁶ Sk.: *Bērziņš V.* Latvija pirmā pasaules kara laikā. — R., 1987. — 109. lpp.
- ⁴⁷ *Hinnoms A.* Ar latviešu strēlniekiem pasaules karā. — R., 1940. — 222. lpp.; Jaunākās Ziņas. — 1938. — 20. okt.
- ⁴⁸ LVVA, 5434. f., 1. apr., 671. l., 683. lp.
- ⁴⁹ *Rei A.* The Drama of the Baltic Peoples. — [Abo, 1970]. — P. 41.
- ⁵⁰ Latviešu Strēlnieki. — R., 1937. — 11. nr. — 1069. lpp.
- ⁵¹ Переписка Николая и Александры Романовых: 1914—1915 гг. — Москва; Петроград, 1923. — Т. 3. — С. 282, 302.
- ⁵² KVKVA, 2043. f., 1. apr., 105. l., 2. lp.
- ⁵³ LVVA, 5434. f., 1. apr., 707. l., 4. lp.
- ⁵⁴ Latviešu Strēlnieki. — 2. nr. — 113., 169. lpp.; LVA, 1036. f., 1. apr., 4. l., 4.—14. lp.
- ⁵⁵ LVVA, 6033. f., 1. apr., 185. l., 7.—9. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 51. f., 1. apr., 26916.^a, 442. lp.; Die Baltenländer und Litauen. — Berlin, 1916. — S. 72.
- ⁵⁷ *Bērziņš V.* Latvija pirmā pasaules kara laikā. — 110. lpp.
- ⁵⁸ Jaunākās Ziņas. — 1916. — 5. marts.
- ⁵⁹ Jaunais Vārds. — 1916. — 11. dec.
- ⁶⁰ LVVA, 5434. f., 1. apr., 883. l., 278., 345. lp.
- ⁶¹ *Лемке М.* 250 дней в царской ставке: 25 сент. 1915 — 2 июля 1916. — Петроград, 1920. — С. XV.
- ⁶² LVVA, 5434. f., 1. apr., 645. l., 7., 8. lp.
- ⁶³ KVKVA, 2152. f., 2. apr., 201. l., 1., 2. lp.; *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — R., 1989. — 37.—39. lpp.

- ⁶⁴ Latviešu Strēlnieki. — R., 1936. — 7. nr. — 732. lpp.
- ⁶⁵ Санитарная служба русской армии в войне 1914—1917 гг. Сб. док. — Куйбышев, 1942. — С. 362.
- ⁶⁶ *Peniķis M.* Pasaules karš 1914., 1915. un 1916. gadā un latviešu strēlnieku bataljonu-pulku cīņas. — R., 1938. — 2. d. — 710. lpp.
- ⁶⁷ LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 6., 7. lp.
- ⁶⁸ LVA, 1036. f., 1. apr., 3. l., 5. lp.
- ⁶⁹ *Peniķis M.* Pasaules karš. — 2. d. — 728., 729., 735. lpp.; LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 13. lp.
- ⁷⁰ *Peniķis M.* Pasaules karš. — 742. lpp.
- ⁷¹ KVKVA, 2152. f., 2. apr., 201. l., 9., 10. lp.; Latviešu strēlnieku vēsture: 1915—1920. — R., 1970. — 40., 41. lpp.
- ⁷² LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 18. lp.
- ⁷³ Turpat.
- ⁷⁴ Latviešu Strēlnieki. — R., 1937. — 17. nr. — 1705. lpp.
- ⁷⁵ KVKVA, 2152. f., 2. apr., 109. l., 6. lp.
- ⁷⁶ LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 11., 12. lp.
- ⁷⁷ KVKVA, 2031. f., 2. apr., 353. l., 299. lp.
- ⁷⁸ Laikā no 1914. līdz 1917. gadam Krievija Japānā iegādājās 635 000 šauteņu. Sk.: *Маниковский А.А.* Боевые снабжения русской армии в мировую войну. — Москва, 1937. — С. 291, 292.
- ⁷⁹ The Daily News. — 1917. — January 10.
- ⁸⁰ Latvju strēlnieku vēsture. — Maskava, 1928. — 1. sēj., 1. d. — 82., 83. lpp.
- ⁸¹ LVA Sociālpolitisko dokumentu nodaļa (turpmāk SPD), 45. f., 3. apr., 19. l., 79. lp.; *Вольне А.* Фронтальный удар: Эволюция форм оперативного маневра в позиционный период войны. — Москва, 1931. — С. 327. Abu pretējo pušu karaspēka attiecību uzrāda arī vācu vēstures literatūra, minot to kā 110 000: 25 000 (Sk.: *Der Grosse Krieg 1914—1918: In zehn Banden / Hrsg. von M. Schwarte.* — Leipzig, 1922. — Bd 4. — S. 295).
- ⁸² Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 1. d. — 87. lpp.
- ⁸³ KVKVA, 2031. f., 1. apr., 91. l., 1. lp.
- ⁸⁴ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 1. d. — 96. lpp.
- ⁸⁵ LVA SPD, 45. f., 2. apr., 254. l., 102. lp.
- ⁸⁶ Krievijas Valsts kara arhīvs (turpmāk KVKA), 39348. f., 1. apr., 4. l., 21.—22. lp.
- ⁸⁷ Nikolaja II 1914. gada novembra manifestu, kas faktiski likvidēja Somijas agrākās īpašās tiesības Krievijas impērijā, somi uzņēma kā cara patvaldības izaicinājumu. Saņēmuši no vāciešiem solījumu, ka viņus nesūtīs uz Rietumu fronti pret franču

- un angļu karaspēku, kādi 2500 somu jauniešu brīvprātīgi iestājās Vācijas armijā, lai karotu pret Krieviju. Somu bataljonu iekļāva Latvijā dislocētajā vācu 8. armijā. Kaujās kritušie somi apglabāti Tukuma apkārtnē. Sk.: *Ludendorff E. My War Memoirs, 1914—1918.* — London, 1920. — Vol. 2. — P. 559; ASV Nacionālais arhivs, Kara departaments, M-1497 mikrofilma, 11. rullis. Memorands par Somiju, 1918, 15. sept.; Turpat, 12. rullis. Militārā situācija Somijā, 1924, 24. sept.
- ⁸⁸ *Herold E. Kämpfe um Mitau: Winter 1916/17.* — Berlin, [S.a.]. — S. 10; LVVA, 6033. f., 1. apr., 185. l., 211. lp.
- ⁸⁹ KVKA, 39348. f., 1. apr., 4. l., 5. lp.
- ⁹⁰ KVKA, 2286. f., 1. apr., 67. l., 324. lp.; *Tupiņš A. Tireļa purvos: Pirmās latviešu strēlnieku brigādes pārrāvums Jelgavas virzienā Mangaļu—Skangaļu rajonā 23. decembrī 1916. gadā.* — R., 1924. — 75.—76. lpp.; *Latviešu Strēlnieks.* — R., 1924/25. — 2. nr. — 29. lpp.
- ⁹¹ KVKA, 2152. f., 1. apr., 239. l., 2. lp.
- ⁹² Turpat, 80. l., 6., 7. lp.; *Poriets J. Sāpju ceļš: Latviešu veco strēlnieku cīņu laikmeta vēsturiskie dokumenti un atmiņas.* — R., 1932. — 163. lpp.
- ⁹³ *Kaimiņš J. Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru.* — R., 1957. — 54., 55. lpp.
- ⁹⁴ Sk.: *Dzimtenes Vēstnesis.* — 1916. — 28. dec. (1917. — 10. janv.); 29. dec. (1917. — 11. janv.).
- ⁹⁵ *Latvju strēlnieku vēsture.* — 1. sēj., 1. d. — 117. lpp.
- ⁹⁶ LVVA, 5434. f., 1. apr., 185. l., 17. lp.
- ⁹⁷ *Ступин В. Борьба за укрепленные позиции в условиях русского театра военных действий. Митавская операция 1916—1917 гг. // Военно-исторический сборник. Труды комиссии по исследованию опыта войны 1914—1918 гг.* — Москва, 1919. — Вып. 2. — С. 92.
- ⁹⁸ *Latviešu strēlnieku vēsture (1915—1920).* — R., 1970. — 58. lpp.
- ⁹⁹ KVKA, 2286. f., 1. apr., 67. l., 325. lp.
- ¹⁰⁰ *Latvju strēlnieku vēsture.* — 1. sēj., 1. d. — 223. lpp.

II nodaļa

- ¹ *Миллер В.И. Солдатские комитеты русской армии в 1917 г.: Возникновение и начальный период деятельности.* — Москва, 1974. — С. 64—65.
- ² *Krievijas Valsts kara vēsturiskais arhivs (turpmāk KVKA), 2152. f., 7. apr., 38. l., 3. lp.*
- ³ *Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļa (turpmāk LVA SPD), 42. f., 1. apr., 1. l., 1., 2. lp.*
- ⁴ Turpat, 3. lp.

- ⁵ Sk.: Latvju strēlnieku vēsture. — Maskava, 1928. — 1. sēj., 2. d. — 567.—573. lpp.
- ⁶ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 13. apr.
- ⁷ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 40. lp.
- ⁸ Turpat, 8. lp.
- ⁹ Jaunais Laiks. — 1917. — 7. jūl.
- ¹⁰ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 28. apr.
- ¹¹ Jaunais Vārds. — 1917. — 5. (18.) febr.
- ¹² LVA SPDN, 42. f., 1. apr. 1. l., 20., 24. lp.
- ¹³ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 575., 576. lpp.
- ¹⁴ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 32., 33. lp.
- ¹⁵ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 18. apr.
- ¹⁶ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 85. lp.
- ¹⁷ Turpat; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 5434. f., 1. apr., 722. l., 1. lp.
- ¹⁸ LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 3. lp.
- ¹⁹ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 576., 577. lpp.
- ²⁰ Sk.: *Lapiņš J.* Latviešu karogs // *Burtnieks*. — R., 1932. — 1. nr.— 31. lpp.
- ²¹ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 22., 25. apr.
- ²² *Kaimiņš J.* Latviešu strēlnieki ciņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. — R., 1957. — 110. lpp.
- ²³ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 4. maijs.
- ²⁴ 1917. gads Latvijā: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. — R., 1957. — 204., 205. lpp.
- ²⁵ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 20. apr.
- ²⁶ Cīņa. — 1917. — 16. maijs.
- ²⁷ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 577., 578., 580., 581. lpp.; Latvijas vēstures institūta materiāli.
- ²⁸ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 588. lpp.
- ²⁹ Turpat. — 595. lpp.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ Turpat. — 596. lpp.
- ³² Cīņa. — 1917. — 18. (31.) maijs.
- ³³ 1917. gads Latvijā. — 205. lpp.
- ³⁴ Baltijas Vēstnesis. — 1917. — 18. (31.) maijs.
- ³⁵ *Plensners A.* Divdesmitā gadsimta pārvērtības: Atmiņas. — [Ņujorka], 1978. — 64., 65. lpp.

- ³⁶ Baltijas Vēstnesis. — 1917. — 10. (23.) jūl.
- ³⁷ Sk.: Germany and the Revolution in Russia, 1915—1918: Documents from the Archives of the German Foreign Ministry / Ed. by Z.A.Zeman. — London, 1958; Ritter G. The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany. — Coral Gables, Florida, [1972]. — Vol. 3. — P. 400, 401; Kennan G.F. Russia and the West under Lenin and Stalin. — Boston; Toronto, [1961]. — P. 37; Волкогонов Д. Ленин: Политический портрет. — М., 1994. — С. 198.
- ³⁸ Jaunākās Ziņas. — 1917. — 2. jūn.
- ³⁹ Lūdums. — 1917. — 28. maijs (11. jūn.).
- ⁴⁰ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 25. maijs; 4.jūn.
- ⁴¹ Turpat. — 24. maijs.
- ⁴² Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā, 1917. Dok. un materiāli. — R., 1957. — 126., 127. lpp.
- ⁴³ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 17. jūn.
- ⁴⁴ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 85.,86. lp.
- ⁴⁵ LVVA, 6033. f., 1. apr., 185. l., 272. lp.
- ⁴⁶ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 22. jūn.
- ⁴⁷ LVVA, 6033. f., 1. apr., 185. l., 272. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 5434. f., 1. apr., 722. l., 3.—11. lp.
- ⁴⁹ Turpat, 6033. f., 1. apr., 185. l., 130. lp.
- ⁵⁰ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 6. l., 23. lp.
- ⁵¹ Laika Vēstis. — 1917. — 9. (22.) nov.
- ⁵² LVA SPDN 42. f., 1. apr., 13. l., 175. lp.
- ⁵³ LVVA, 6033. f., 1. apr., 185. l., 273. lp.
- ⁵⁴ Jaunais Vārds. — 1917. — 7. (20.) jūl.
- ⁵⁵ Kaimiņš J. Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. — 198.—199. lpp.; Jaunais Vārds. — 1917. — 9. (22.) jūl.; Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. —XIX lpp.
- ⁵⁶ KVKVA, 2152. f., 1. apr., 308. l., 177. lp.
- ⁵⁷ Красная летопись. — Москва; Петроград, 1923. — № 6. — С. 27.
- ⁵⁸ Sk.: Слиозберг Г.Б. Дореволюционный строй России. — Париж, 1933. — С. 51.
- ⁵⁹ Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — R., 1970. — 114. lpp.
- ⁶⁰ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 114. lp.
- ⁶¹ LVVA, 5434. f., 1. apr., 676. l., 3. lp.; 6033. f., 1. apr., 185. l., 290., 281.,282. lp.
- ⁶² Turpat, 5434. f., 1. apr., 676. l., 12. lp.
- ⁶³ KVKVA, 2031. f., 1. apr., 1581. l., 55. lp.

- ⁶⁴ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 118.,119.,129. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 127.,128. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 131. lp.
- ⁶⁷ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 3. aug.
- ⁶⁸ Jaunais Laiks. — 1917. — 3. aug.
- ⁶⁹ Sk.: *Ezergailis A.* The «New Course» of Latvian Riflemen in July 1917 — the Emergency of a Bolshevik Military Avantgarde // Papers Presented at the Second Conference on Baltic Studies in Scandinavia. Hässelby Castle, June 8—11, 1973. — Stockholm, 1973. — P. 66—70.
- ⁷⁰ Brīvais Strēlnieks. — 1917. — 25. aug.
- ⁷¹ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 13. l., 281. lp.
- ⁷² Deutschland im ersten Weltkrieg. — Berlin, 1968. — Bd 2. — S. 61; *Брухмиллер Г.* Германская артиллерия во время прорывов в мировой войне. — Москва; Ленинград, 1923. — С. 122.
- ⁷³ KVKVA, 2152. f., 1. apr., 71. l., 191. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 231. lp.
- ⁷⁵ Государственное совещание. Стеногр. отчет. — Москва; Ленинград, 1930. — С. 62.
- ⁷⁶ Krievijas Federācijas valsts arhīvs, 3529. f., 1. apr., 1. l., 43. lp.
- ⁷⁷ KVKVA, 2152. f., 1. apr., 192. l., 105. lp.
- ⁷⁸ *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — R., 1989. — 119. lpp.
- ⁷⁹ Der Grosse Krieg 1914—1918 / Hrsg. von M.Schwarte. — Leipzig, 1922. — Bd 4. — S. 318.
- ⁸⁰ Latvju Strēlnieks. — 1917. — 26. okt.
- ⁸¹ Der Grosse Krieg 1914—1918. — Bd 4. — S. 105.
- ⁸² *Virza E.* Izpostītā Latvija. — Pēterpils, 1918. — 64. lpp.
- ⁸³ KVKVA, 2152. f., 1. apr., 308. l., 229.lp.; *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — 133. lpp.
- ⁸⁴ *Kaimiņš J.* Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. — 224. lpp.
- ⁸⁵ Der Weltkrieg 1914 bis 1918. — Berlin, 1942. — Bd 13. — S. 198.
- ⁸⁶ KVKVA, 215. f., 1. apr., 504. l., 78. lp.
- ⁸⁷ Līdums. — 1917. — 12. (25.) nov.
- ⁸⁸ KVKVA, 2152. f., 1. apr., 308. l., 227.—231. lp.; 2264. f., 1. apr., 24. l., 530. lp.
- ⁸⁹ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 156.,157., 164. lp.
- ⁹⁰ Latvju Strēlnieks. — 1917. — 30. aug.
- ⁹¹ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 1. l., 156. lp.

- ⁹² LVVA, 1176. f., 1. apr., 981. l., 7. lp.
- ⁹³ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 6. l., 57. lp.
- ⁹⁴ *Kaimiņš J.* Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. — 268. lpp.
- ⁹⁵ Turpat. — 270., 271. lpp.
- ⁹⁶ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 7. l., 4. lp.
- ⁹⁷ KVKVA, 2152. f., 1. apr., 228. l., 2. lp.
- ⁹⁸ Turpat, 2106. f., 7. apr., 7. l., 83. lp.; 3458. f., 2. apr., 98. l., 132. lp.
- ⁹⁹ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 6. l., 158. lp.
- ¹⁰⁰ *Ган А.* [Гутман А.] Россия и большевизм. Материалы по истории революции и борьбы с большевизмом. — Шанхай, 1922. — Ч. 1. — С. 169.
- ¹⁰¹ *Laika Vēstis.* — 1917. — 17. (30.) sept.
- ¹⁰² LVA SPDN, 42 f., 1. apr., 13. l., 267., 268., 275. lp.
- ¹⁰³ *Latvju Strēlnieks.* — 1917. — 24. okt. (6. nov.).
- ¹⁰⁴ KVKVA, 2003. f., 2. apr., 327. l., 64. lp.
- ¹⁰⁵ *Latvju Strēlnieks.* — 1917. — 21. okt. (3. nov.).
- ¹⁰⁶ *Latvju strēlnieku vēsture.* — 1. sēj., 2. d. — 401. lpp.
- ¹⁰⁷ *Kaimiņš J.* Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru. — 313. lpp.; 1917. gads Latvijā: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. — R., 1957. — 22.—23. lpp.
- ¹⁰⁸ *Laika Vēstis.* — 1917. — 9. (22.) nov.
- ¹⁰⁹ LVA SPDN, 45. f., 1. apr., 10. l., 120. lp.
- ¹¹⁰ *Skuju Frīdis* [Milbergs G.]. Kulturalīlie izpauzumi veco latvju strēlnieku rezerves pulkā // *Latviešu Strēlnieks.* — R., 1937. — 15. nr. — 12. lpp.
- ¹¹¹ LVA SPDN, 45 f., 9. apr., 4. l., 10., 11. lp.
- ¹¹² *Tomanis B.* Revolūcijas dēli: Latviešu strēlnieki un sarkangvardi pirmajā padomju varas gadā. — R., 1970. — 37. lpp.
- ¹¹³ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 6. l., 140. lp.
- ¹¹⁴ Turpat, 7. l., 48. lp.
- ¹¹⁵ *Latvju strēlnieku vēsture.* — 1. sēj., 2. d. — 624., 625. lpp.
- ¹¹⁶ Sk.: *Ģermanis U.* The Fifth Congress of the Latvian Rifleman // Papers Presented at the Third Conference on Baltic Studies in Scandinavia. Hässelby Castle, June 13—16, 1975. — Stockholm, 1977. — P. 152.
- ¹¹⁷ *Latvju strēlnieku vēsture.* — 1. sēj., 2. d. — 629. lpp.
- ¹¹⁸ Turpat. — 630. lpp.
- ¹¹⁹ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 13. l., 350. lp.
- ¹²⁰ *Latvju strēlnieku vēsture.* — 1. sēj., 2. d. — 631. lpp.

- 121 LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 7. l., 63.,64. lp.
- 122 Laika Domas. — 1917. — 15. (28.) dec.
- 123 Krievijas Federācijas valsts arhivs, 130. f., 2. apr., 1. l., 9.,10. lp.
- 124 LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 1. l., 3. lp.
- 125 Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 739. lpp.
- 126 Turpat. — 740. lpp.
- 127 Turpat. — 741. lpp.
- 128 LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 37. l., 3. lp.
- 129 Turpat, 21. lp.
- 130 Turpat, 34. lp.; Brīvais Strēlnieks. — 1918. — 20. febr.
- 131 LVVA, 6033. f., 1. apr., 185. l., 326. lp.
- 132 LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 16. l., 59. lp.
- 133 Sk.: *Спреслис А.И.* Латышские стрелки на страже завоеваний Октября, 1917— 1918 гг. — Рига, 1967. — С. 47—49.
- 134 LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 305. l., 26.,27. lp.
- 135 *Tomanis B.* Revolūcijas dēli. — 77. lpp.
- 136 LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 17. l., 26. lp.
- 137 Директивы командования фронтов Красной Армии, 1917—1922 гг. Сб. документов. — Москва, 1971. — Т. 1. — С. 55—56.
- 138 *Sprešlis A.* Latviešu sarkangvardi cīņā par padomju varu 1917.—1918. gadā. — R., 1987. — 87.,88. lpp.
- 139 LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 42. l., 69. lp.; *Krauksts G.* Nekrologs: 7. Bauskas latv. str. p. 4. rotai — 1918. g. 24. februāri // Latviešu Strēlnieks. — R., 1934/35. — 13. nr. — 39. lpp.; Rīgas Latviešu Avīze. — 1918. — 11. marts (26.febr.); LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 9.,10. lp.
- 140 LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 1. l., 10. lp.
- 141 LVVA, 5434. f., 1. apr., 850. l., 5. lp.
- 142 Latvju revolucionārais strēlnieks. — Maskava, 1934. — 1. d. — 201. lpp.; *Фрейман А.Л.* Революционная защита Петрограда в феврале—марте 1918 года. — Москва; Ленинград, 1964. — С. 133, 134.
- 143 Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 165. lpp.
- 144 *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — 194. lpp.
- 145 Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 165. lpp.

III nodaļa

- ¹ *Raun T.U.* Estonia and the Estonians. — [Stanford, 1987]. — P. 105, 106.
- ² Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļa (turpmāk LVA SPDN), 42. f., 2. apr., 8. l., 10., 11. lp.; 1. apr., 37. l., 27. lp.
- ³ Krievijas Valsts kara arhīvs (turpmāk KVKA), 3. f., 1. apr., 78. l., 54., 64., 65. lp.
- ⁴ LVA SPDN, 45. f., 1. apr., 36. l., 52. lp.
- ⁵ Turpat, 42. f., 1. apr., 37. l., 39. lp.
- ⁶ *Tomanis B.* Revolūcijas dēli: Latviešu strēlnieki un sarkangvardi pirmajā padomju varas gadā. — R., 1970. — 92. lpp.
- ⁷ Latvju strēlnieku vēsture. — Maskava, 1928. — 1. sēj., 2. d. — 637. lpp.
- ⁸ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 37. l., 45., 50. lp.; *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — R., 1989. — 31. lpp.
- ⁹ LVA SPDN, 42. f., 2. apr., 3. l., 125., 126. lp.
- ¹⁰ *Маамязги В.А.* В огне борьбы: Красные эстонские стрелки. — Москва, 1987. — С. 42.
- ¹¹ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 743. lpp.
- ¹² LVA SPDN, 42. f., 2. apr., 3. l., 125., 126. lp.
- ¹³ Turpat, 43. f., 2. apr., 1. l., 36.—39. lp.
- ¹⁴ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 107., 109. lpp.
- ¹⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 25 f., 1. apr., 138. l., 47. lp.
- ¹⁶ KVKA, 1574. f., 1. apr., 31. l., 414., 327. lp.
- ¹⁷ Turpat, 25. l., 141. lp.
- ¹⁸ *Tomanis B.* Revolūcijas dēli. — 115. lpp.
- ¹⁹ Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. — Москва, 1983. — С. 457.
- ²⁰ LVA, 609. f., 1. apr., 11. l., 20. lp.
- ²¹ KVKA, 5. f., 1. apr., 1. l., 35. lp.; LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 40. l., 79. lp.
- ²² KVKA, 1574. f., 1. apr., 387., 482. lp.; LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 40. l., 3. lp.
- ²³ LVA, 609. f., 1. apr., 70. l., 166. lp.; 13. l., 62. lp.; KVKA, 1574. f., 1. apr., 25. l., 78. lp.; u.c.
- ²⁴ *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — 254. lpp.
- ²⁵ KVKA, 1574. f., 1. apr., 31. l., 665., 666. lp.
- ²⁶ LVA, 609. f., 1. apr., 44. l., 119., 136. lp.
- ²⁷ Turpat, 699. f., 1. apr., 46. l., 2. lp.
- ²⁸ LVA SPDN, 200. f., 9. apr., 968. l., 2. lp.

- ²⁹ *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — 248. lpp.
- ³⁰ LVA SPDN, 45. f., 5. apr., 11. l., 37. lp.
- ³¹ Turpat, 200. f., 9. apr., 961. l., 9. lp.
- ³² LVA, 609. f., 1. apr., 11. l., 20. lp.
- ³³ *Tomanis B.* Revolūcijas dēli. — 133. lpp.
- ³⁴ Latvijas komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā : Dok. un materiāli. — R., 1958. — 535. lpp.
- ³⁵ Turpat. — 41. lpp.
- ³⁶ Cīņa. — 1918. — 16. maijs; Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2.d. — 57.,58. lpp.
- ³⁷ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 540. lpp.
- ³⁸ LVA SPDN, 43. f., 1.apr., 5. l., 45. lp.
- ³⁹ Turpat, 32. f., 1. apr., 1. l., 90.—92. lp.
- ⁴⁰ Latvijas komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. — 144., 145. lpp.
- ⁴¹ *Tomanis B.* Revolūcijas dēli. — 132. lpp.
- ⁴² KVKA, 1574. f., 1. apr., 31. l., 666. lp.; LVA SPDN, 43. f., 1.apr., 5. l., 48. lp.
- ⁴³ LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 2. l., 30.—32. lp., 1. l., 58. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 1. apr., 5. l., 10. lp.
- ⁴⁵ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 516. lpp.
- ⁴⁶ LVA, 609. f., 1. apr., 13. l., 101. lp.
- ⁴⁷ LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 5. l., 43., 56. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 3. l., 191. lp.
- ⁴⁹ Krievijas Centrālais oktobra revolūcijas arhīvs, 1318. f., 1. apr., 1357. l., 31. lp.
- ⁵⁰ LVA, 609. f., 1. apr., 13. l., 20. lp.
- ⁵¹ Turpat, 21. l., 18. lp.
- ⁵² Turpat, 70. l., 141. lp.
- ⁵³ *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — 209. lpp.
- ⁵⁴ *Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture. 2. sēj.: No 20. gs. sākuma līdz 1940. g. — R., 1972. — 175.,176. lpp.
- ⁵⁵ LVA SPDN, 45. f., 5. apr., 14. l., 80. lp.
- ⁵⁶ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 540. lpp.
- ⁵⁷ Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā: Atmiņas un dokumenti. — R., 1960. — 31.—34. lpp.
- ⁵⁸ LVA, 699. f., 1. apr., 56. l., 3.,4. lp.; LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 1. l., 34. lp.
- ⁵⁹ LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 3. l., 293.—295. lp.
- ⁶⁰ Latvijas vēstures institūta materiāli.

- ⁶¹ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Russia. — Washington, 1932. — Vol. 2. — P. 183, 459.
- ⁶² LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 161. l., 84.—86. lp.
- ⁶³ KVKA, 1. f., 2. apr., 28. l., 4. lp.; 119. l., 8. lp.; 1574. f., 1. apr., 36. l., 6. lp.
- ⁶⁴ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 764.—767. lpp.
- ⁶⁵ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 158. l., 109. lp.
- ⁶⁶ Sk.: *Фальштинский Ю.* Не «мятеж», а провокация // Отечественная история. — 1992. — № 3. — С. 31—48; *Овруцкий Л., Разгон А.* Понять «дух 6 июля» // Там же. — С. 49— 61.
- ⁶⁷ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 319. l., 32.—34. lp.
- ⁶⁸ Turpat, 43. f., 2. apr., 1. l., 58. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 42. f., 1. apr., 45. l., 398. lp. Sk. arī: *Reinbergs I.* Septiņi mēģinājumi glābt pulkvedi Briedi // Jaunā Gaita (Kanāda). — 1988. — 4. nr. — 48.,49. lpp.
- ⁷⁰ *Baumgart W.* Deutsche Ostpolitik 1918: Von Brest-Litowsk bis zum Ende der Ersten Weltkrieses. — Wien; München, 1966. — S. 240,241,244.
- ⁷¹ *Čerņins V.* Raksti. — R., 1951. — 28. sēj. — 38.,39. lpp.
- ⁷² LVVA, 6033. f., 1. apr., 40. l., 96.,97. lp.; *Tomanis B.* Revolūcijas dēli. — 232., 233. lpp.
- ⁷³ *Čerņins V.* Raksti. — R., 1973. — 44. sēj. — 80.,81.,88. lpp.
- ⁷⁴ *Deutscher I.* The Prophet Armed. Trotsky: 1879—1921. — Oxford, [1989]. — P. 419—421; *Литвин А.Л.* Казань: время гражданской войны. — Казань, 1991. — С. 30.
- ⁷⁵ *Гусев С.И.* Свияжские дни: 1918 г. // Пролетарская революция. — 1924. — № 2. — С. 100—102.
- ⁷⁶ LVA SPDN, 42. f., 1. apr., 45. l., 396. lp.
- ⁷⁷ Turpat, 43. f., 1. apr., 5. l., 34. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 35. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 45. f., 2. apr., 160. l., 129. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 32. f., 1. apr., 1. l., 53. lp. Kā redzams no Ļ. Trocka atmiņām, J. Ozola un J. Sauliša lieta tikusi nodota КК(б)Р СК Politbirojam. Tas nolēmis sodu neatcelt. (*Троцкий Л.* Моя жизнь. — Москва, 1992. — Т. 2 — С. 203.)
- ⁸¹ Turpat, 43. f., 1. apr., 14. l., 61. lp.
- ⁸² Turpat, 32. f., 1. apr., 1. l., 54. lp.
- ⁸³ Turpat, 43. f., 1. apr., 5. l., 43. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 32. f., 1. apr., 1. l., 55. lp.
- ⁸⁵ Известия ВЦИК. — 1918. — 4 сент.

- ⁸⁶ *Lockhart R.B.* Memoirs of a British Agent. — London, 1935.
- ⁸⁷ *Douglas A., Douglas R.* The Lockhart Plot: First Chapter of the Trust // The New Federalist (USA). — 1988. — Nov. 18.; sk. arī: *Элвуд Р.К.* Ленин и Грамматииков: История одной рекомендации // Отечественная история. — 1992. — № 4. — С. 189; *Rhoer E., van der.* Master Spy: A True Story of Allied Espionage in Bolshevik Russia. — New York, [1981]; *Lockhart R.B.* Ace of Spies. — [London], 1967; u.c.
- ⁸⁸ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 328. lpp.
- ⁸⁹ LVA SPDN, 45, f., 3. apr., 36. l., 15. lp.; Директивы командования фронтов Красной Армии: 1917—1921 гг. Сб. док. — Москва, 1971. — Т. 1. — С. 352, 353; *Tomanis B.* Revolūcijas dēli. — 269. lpp.
- ⁹⁰ Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 2. d. — 500. lpp.
- ⁹¹ KVKA, 1574. f., 1. apr., 30. l., 19. lp.
- ⁹² LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 127. l., 17., 18. lp.
- ⁹³ Latvijas Komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. Dok. un materiāli. — R., 1958. — 133., 134. lpp.
- ⁹⁴ KVKA, 6. f., 4. apr., 78. l., 16. lp.
- ⁹⁵ Latvijas komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. — 137. lpp.; LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 3. l., 129. lp.
- ⁹⁶ Latvijas komunistiskā partija 1918. un 1919. gadā. — 139. lpp.
- ⁹⁷ Turpat. — 141. lpp.
- ⁹⁸ LVA SPDN, 32. f., 1. apr., 1. l., 107.—109. lp.
- ⁹⁹ *Leņins V.* Raksti. — R., 1951. — 28. sēj. — 201. lpp.
- ¹⁰⁰ LVA SPDN, 32. f., 1. apr., 1. l., 108., 112. lp.
- ¹⁰¹ Turpat, 110., 111. lp.
- ¹⁰² Turpat, 43. f., 2. apr., 23. l., 52. lp.
- ¹⁰³ Turpat, 1. apr., 21. l., 3.^a lp.
- ¹⁰⁴ Turpat, 32. f., 1. apr., 3. l., 113. lp.
- ¹⁰⁵ Pagaidu Valdības Vēstnesis. — 1918. — 28. (15.) dec.
- ¹⁰⁶ Cēsu Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs. — 1919. — 2. febr.
- ¹⁰⁷ Sk.: *Фабрициус, Травинский.* Исторические заметки о гражданской войне в Прибалтике // Война и революция (Москва). — 1928. — № 12. — С. 87—102.
- ¹⁰⁸ KVKA, 1574. f., 1. apr., 867. l., 21. lp.
- ¹⁰⁹ *Хенриксон Н.* Как иногда восстанавливается истина // Война и революция (Москва). — 1929. — № 6. — С. 129—136.

IV nodaļa

- ¹ Директивы Главного командования Красной Армии: 1917—1920. Сб. док. — Москва, 1969. — С. 185.
- ² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1515. f., 1. apr., 710. l., 55., 57. lp.
- ³ Latvju strēlnieku vēsture. — Maskava, 1934. — 2. sēj., 2. d. — 201. lpp.; LVVA, 6033. f., 1. apr., 9. l., 118. lp.
- ⁴ Krievijas Valsts kara arhīvs (turpmāk KVKA), 200. f., 3. apr., 1150. l., 106. lp.
- ⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 25. f., 1. apr., 139. l., 37., 38. lp.
- ⁶ KVKA, 6. f., 4. apr., 223. l., 72.—76. lp.; 82. l., 6., 7. lp.
- ⁷ Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 44. lpp.; Советская Латвия в 1919 г. Док. и материалы. — Рига, 1960. — Т. 2. — С. 101.
- ⁸ Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļa (turpmāk LVA SPDN), 35. f., 12. apr., 297. l., 4. lp.
- ⁹ Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 43., 44. lpp.
- ¹⁰ Turpat. — 210. lpp.
- ¹¹ Sk.: Strēlnieks (Čikāga). — 1964. — 8. nr. — 21. lpp.
- ¹² Директивы командования фронтов Красной Армии: 1917—1922 гг. Сб. док. — Москва, 1971. — Т. 1. — С. 514, 525, 526.
- ¹³ Сīņa. — 1919. — 8. janv.
- ¹⁴ KVKA, 33988. f., 2. apr., 145. l., 37. lp.; 104. f., 4. apr., 75. l., 118. lp.
- ¹⁵ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. — R., 1961. — 1. d. — 435. lpp.
- ¹⁶ LVA SPDN, 31. f., 1. apr., 13. l., 53. lp.
- ¹⁷ KVKA, 6. f., 4. apr., 59. l., 272., 318. lp.
- ¹⁸ Turpat, 200. f., 1. apr., 159. l., 105. lp.
- ¹⁹ Turpat, 1574. f., 1. apr., 44. l., 14. lp.
- ²⁰ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 240. l., 1. lp.; KVKA, 1574. f., 1. apr., 212. l., 55., 56. lp.
- ²¹ KVKA, 1574. f., 1. apr., 555. l., 80. lp.
- ²² LVA, 47. f., 1. apr., 11. l., 4. lp.
- ²³ Turpat, 169. l., 1. lp.; 179. l., 6. lp.
- ²⁴ LVVA, 5434. f., 1. apr., 249. l., 4. lp.
- ²⁵ *Stučka P.* Par padomju varu Latvijā. 1918—1920. Rakstu izlase. — R., 1958. — 424. lpp.; *Šilde Ā.* Latvijas vēsture, 1914—1940: Valsts tapšana un suverēna valsts. — [Stokholma], 1976. — 295. lpp.
- ²⁶ *Soots J.* Eesti vabadussōda. 1918—1920. — Tartu, 1925. — 13. lk.

- 27 *Stučka P.* Par padomju varu Latvijā. 1918—1920. — 112. lpp.
- 28 *Тиннер И.* В огне революции. — Таллин, 1964. — С. 172.
- 29 Valmieras kājnieku pulka vēsture. 1919—1929. — R., 1929. — 14. lpp.
- 30 LVA, 47. f., 1. apr., 16. l., 171. lp.
- 31 Turpat, 170., 171. lp.
- 32 KVKA, 200. f., 3. apr., 278. l., 33. lp.
- 33 *Soots J.* Eesti vabadussōda. 1918—1920. — 15. lk.
- 34 Боевые подвиги частей Красной Армии. 1918—1922 гг. Сб. док. — Москва, 1957. — С. 24, 25.
- 35 Директивы Главного командования Красной Армии. 1917—1920. — С. 157, 158.
- 36 LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 263. l., 36. lp.
- 37 LVVA, 1515. f., 1. apr., 50. l., 1. lp.
- 38 Сѣпа. — 1919. — 20. marts.
- 39 KVKA, 200. f., 3. apr., 125. l., 102. lp.
- 40 LVA SPDN, 31. f., 1. apr., 62. l., 6., 12. lp.
- 41 Sarkanais Strēlnieks. — 1919. — 26. marts.
- 42 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 8. l., 77. lp.; LVA, 25. f., 1. apr., 139. l., 14. lp.
- 43 KVKA, 200. f., 2. apr., 159. l., 89. lp.
- 44 LVVA, 6033. f., 1. apr., 9. l., 119. lp.
- 45 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 7. l., 52. lp.
- 46 KVKA, 1574. f., 1. apr., 733. l., 8. lp.
- 47 LVA, 47. f., 1. apr., 644. l., 80. lp.; 645. l., 31. lp.; 112. l., 3. lp.
- 48 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 3. l., 30. lp.; 8. l., 14. lp.; LVA, 4. f., 2. apr., 29. l., 17., 29. lp.; 43. l., 81. lp.
- 49 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 7. l., 75. lp.
- 50 LVA, 47. f., 1. apr., 4. l., 4. lp.
- 51 Turpat, 14. f., 2. apr., 6. l., 331. lp.
- 52 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 22. l., 4. lp.
- 53 KVKA, 104. f., 2. apr., 823. l., 62. lp.; 200. f., 3. apr., 280. l., 10., 40. lp.
- 54 Turpat, 200. f., 1. apr., 159. l., 134. lp.
- 55 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 27. l., 65. lp.
- 56 Turpat, 45. f., 2. apr., 28. l., 85. lp.
- 57 Latvju revolucionārais strēlnieks. — Maskava, 1935. — 2. d. — 514.—516. lpp.
- 58 Valmieras kājnieku pulka vēsture. 1919—1929. — 22. lpp.

- ⁵⁹ Из истории гражданской войны в СССР. Сб. док. и мат. — Москва, 1961. — Т. 2. — С. 336.
- ⁶⁰ *Bērziņš V.* Latviešu strēlnieki cīņā par Padomju Latviju 1919. gadā. — R., 1969. — 178. — 180. lpp.
- ⁶¹ LVA, 47. f., 1. apr., 16. l., 329. lp.
- ⁶² Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 119. lpp.
- ⁶³ Cēsu Apriņķa Strādnieku Padomes Ziņotājs. — 1919. — 17. maijs.
- ⁶⁴ LVA, 14. f., 2. apr., 297. l., 30. lp.
- ⁶⁵ Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 244. lpp.
- ⁶⁶ LVVA, 1515. f., 1. apr., 736. l., 5. lp.
- ⁶⁷ Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 245.—247. lpp.
- ⁶⁸ Turpat. — 250. lpp.; LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 33. l., 296.,297. lp.
- ⁶⁹ LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 6. l., 38. lp.
- ⁷⁰ Strēlnieks (Čikāga). — 1965. — 9./10. nr. — 28.,29. lpp.
- ⁷¹ KVKA, 200. f., 3. apr., 232. l., 216.,218. lp.
- ⁷² LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 241. l., 181.,182.,186.,191. lp.; KVKA, 200. f., 3. apr., 232. l., 211. lp.; 1574. f., 1. apr., 460. l., 35. lp.
- ⁷³ *Leņins V.* Raksti. — R., 1973. — 44. sēj. — 182. lpp.
- ⁷⁴ KVKA, 200. f., 3. apr., 232. l., 217. lp.; LVVA, 5530. f., 1. apr., 10. l., 74. lp.
- ⁷⁵ Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 125. lpp.
- ⁷⁶ KVKA, 1574. f., 1. apr., 460. l., 76. lp.
- ⁷⁷ *Štrauss V.* Padomju Latvija un starptautiskā kontrrevolūcija. — Maskava, 1931. — 155. lpp.
- ⁷⁸ LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 23. l., 53. lp.; 8. l., 37. lp.; 42. f., 1. apr., 47. l., 22. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 42. f., 1. apr., 47. l., 56. lp.; Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 265. lpp.; Latvju revolucionārais strēlnieks. — 2. d. — 246. lpp.
- ⁸⁰ Latvju revolucionārais strēlnieks. — 2. d. — 246. lpp.
- ⁸¹ Latvju strēlnieku vēsture. — 2. sēj., 2. d. — 265. lpp.; KVKA, 200. f., 1. apr., 22. l., 45. lp.
- ⁸² LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 8. l., 37.,38. lp.
- ⁸³ Turpat, 7. l., 97. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 31. f., 1. apr., 3. l., 18.,19. lp.; 32. f., 1. apr., 3. l., 129. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 45. f., 2. apr., 242. l., 54.,55. lp.
- ⁸⁶ Latvju revolucionārais strēlnieks. — 1. d. — 140. lpp.
- ⁸⁷ KVKA, 200. f., 1. apr., 22. l., 43.,45. lp.; *Leņins V.* Raksti. — 44. sēj. — 214. lpp.

- 88 LVA SPDN, 43. f., 1. apr., 22. l., 121. lp.
- 89 Turpat, 11. l., 1. lp.
- 90 Turpat, 3. l., 52. lp.
- 91 Turpat, 2. apr., 34. l., 6. lp.
- 92 KVKA, 200. f., 2. apr., 356. l., 25. lp.
- 93 LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 33. l., 18. lp.
- 94 Turpat.
- 95 Turpat, 34. l., 7. lp.; KVKA, 1574. f., 1. apr., 2. l., 137. lp.
- 96 KVKA, 1574. f., 1. apr., 2. l., 137. lp.
- 97 Turpat; LVA SPDN, 44. f., 1. apr., 3. l., 29. lp.
- 98 KVKA, 104. f., 2. apr., 323. l., 109., 110. lp.; 200. f., 2. apr., 367. l., 88. lp.; LVA SPDN, 45. f., 1. apr., 91. l., 68. lp.
- 99 LVA SPDN, 31. f., 1. apr., 3. l., 23. lp.
- 100 Turpat, 43. f., 2. apr., 49. l., 10. lp.
- 101 KVKA, 1574. f., 1. apr., 215. l., 2. lp.
- 102 LVA SPDN, 45. f., 3. apr., 42. l., 121. lp.
- 103 Turpat, 31. f., 1. apr., 3. l., 41. lp.; KVKA, 10. f., 1. apr., 1567. l., 1.—5. lp.
- 104 LVA SPDN, 45. f., 3. apr., 20. l., 13., 14. lp.; 42. l., 30. lp.
- 105 Turpat, 75. l., 11. lp.
- 106 Turpat, 2. apr., 242. l., 95. lp.
- 107 KVKA, 1574. f., 1. apr., 157. l., 6. lp.
- 108 LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 88. l., 111.—114. lp.
- 109 Turpat, 42. f., 1. apr., 41. l., 1.—78., 80. —91., 94.—101. lp.
- 110 KVKA, 1574. f., 1. apr., 2. l., 137. lp.
- 111 Turpat, 200. f., 1. apr., 25. l., 224. lp.
- 112 LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 22. l., 75., 76. lp.
- 113 Latvju strēlnieku vēsture. — 1. sēj., 1. d. — Maskava, 1928. — VI lpp.

V nodaļa

- ¹ Krievijas Valsts kara arhīvs (turpmāk KVKA), 39 824. f., 1. apr., 45. l., 3. lp.
- ² Директивы Главного командования Красной армии: 1917—1920. Сб. док. — Москва, 1969. — С. 431—433, 475—476.
- ³ Turpat. — 475. lpp.
- ⁴ Разгром белых под Орлом. — Орел, 1939. — С. 116; KVKA, 1574. f., 1. apr., 201. l., 278. lp.

- ⁵ Галицкий К. Орловско-Кромское сражение. — Москва, 1932. — С. 14, 15.
- ⁶ Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļa (turpmāk LVA SPDN), 43. f., 2. apr., 22. l., 94. lp.
- ⁷ KVKA, 1574. f., 1. apr., 1329. l., 297. lp.
- ⁸ Turpat, 48. l., 6. lp.
- ⁹ Turpat, 29. lp.
- ¹⁰ Галицкий К. Орловско-Кромское сражение. — С. 93.
- ¹¹ Turpat. — 93., 94. lpp.
- ¹² KVKA, 199. f., 1. apr., 23. l., 252. lp.
- ¹³ LVA SPDN, 200. f., 9. apr., 968. l., 5., 6. lp.
- ¹⁴ Сіпа. — 1969. — 24. okt.
- ¹⁵ KVKA, 6. f., 4. apr., 237. l., 70. lp.
- ¹⁶ Turpat, 1574. f., 1. apr., 95. l., 165. lp.
- ¹⁷ Sk., piem.: Трубецкий Е. Н. Из путевых заметок беженца // Архив русской революции. — Берлин, 1926. — Т. 18. — С. 201.
- ¹⁸ Галицкий К. Орловско-Кромское сражение. — С. 143.
- ¹⁹ LVA SPDN, 45. f., 5. apr., 8. l., 27. lp.
- ²⁰ Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā. Atmiņas un dok. — R., 1960. — 385. lpp.
- ²¹ Родина (Харьков). — 1919. — 18 окт.
- ²² Галицкий К. Орловско-Кромское сражение. — С. 168.
- ²³ Деникин А. Поход на Москву. — Москва, 1989. — С. 144.
- ²⁴ KVKA, 1574. f., 1. apr., 95. l., 140. lp.
- ²⁵ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 177. l., 1.—3. lp.
- ²⁶ Turpat, 24. l., 15.—24. lp.; 5. apr., 8. l., 28. lp.
- ²⁷ KVKA, 1574. f., 1. apr., 107. l., 2. lp.
- ²⁸ LVA SPDN, 45. f., 5. apr., 11. l., 71. lp.
- ²⁹ Turpat, 2. apr., 90. l., 34. lp.
- ³⁰ Ļeņins V. Raksti. — R., 1973. — 44. sēj. — 249. lpp.
- ³¹ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 24. l., 26. lp.
- ³² Turpat, 27.—29. lp.
- ³³ Деникин А. Поход на Москву. — С. 144.
- ³⁴ KVKA, 1574. f., 1. apr., 215. l., 51.—55. lp.
- ³⁵ Turpat, 62. lp.
- ³⁶ Гражданская война в СССР. — Москва, 1986. — Т. 2. — С. 219.

- ³⁷ Ленин В. И. Полное собрание сочинений. — Москва, 1965. — Т. 51. — С. 56.
- ³⁸ Директивы Главного командования Красной Армии: 1917—1920. Сб. док. — Москва, 1969. — С. 392.
- ³⁹ Сīņa. — 1969. — 23. okt.
- ⁴⁰ LVA SPDN, 45. f., 3. apr., 38. l., 41. lp.
- ⁴¹ Turpat, 45. l., 16. lp.
- ⁴² Turpat, 2. apr., 226. l., 3. lp.
- ⁴³ Turpat, 3. apr., 45. l., 19. lp.
- ⁴⁴ Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā. — 406., 407. lpp.
- ⁴⁵ LVA SPDN, 45. f., 3. apr., 45. l., 19., 20. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 20. lp.
- ⁴⁷ Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — R., 1970. — 452. lpp.
- ⁴⁸ Егоров А. И. Разгром Деникина. 1919. — Москва, 1931. — С. 194.
- ⁴⁹ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 90. l., 14. lp.
- ⁵⁰ Владимирцев В. С. Партия — организатор разгрома контрреволюции на юге. — Москва, 1971. — С. 167.
- ⁵¹ Директивы Главного командования Красной Армии: 1917—1920. — С. 486.
- ⁵² LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 90. l., 42., 43. lp.
- ⁵³ Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 414. lpp.
- ⁵⁴ KVKA, 39 540. f., 1. apr., 25. l., 298. lp.
- ⁵⁵ Вечернее время (Ростов н/Д). — 1919. — 20 ноября.
- ⁵⁶ Критский М. Красная армия на Южном фронте в 1918—1920 гг. По документам и секретным приказам, захваченным в боях 1-ым корпусом Добровольческой армии // Архив русской революции. — Берлин, 1926. — Т. 26. — С. 257.
- ⁵⁷ Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 417. lpp.
- ⁵⁸ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 90. l., 38. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 41. lp.
- ⁶⁰ Turpat, 9. apr., 17. l., 154., 155. lp.
- ⁶¹ Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. — Москва, 1983. — С. 176.
- ⁶² LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 90. l., 154. lp.
- ⁶³ KVKA, 1574. f., 1. apr., 42. l., 8. lp.
- ⁶⁴ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 26. l., 1., 2. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 90. l., 41. lp.

- ⁶⁶ Turpat, 43. f., 2. apr., 24. l., 232. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 45. f., 2. apr., 90. l., 41. lp.
- ⁶⁸ Turpat, 50. lp.
- ⁶⁹ Великая Россия (Ростов н/Д). — 1919. — 1 (14) дек.
- ⁷⁰ Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu 1917.—1920. gadā. — 466. lpp.; LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 90. l., 50. lp.
- ⁷¹ LVA SPDN, 45. f., 9. apr., 31. l., 7. lp.
- ⁷² Turpat, 2. apr., 96. l., 14. lp.
- ⁷³ Turpat, 43. f., 2. apr., 37. l., 2. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 44. f., 1. apr., 33. l., 15. lp.
- ⁷⁵ KVKA, 199. f., 3. apr., 208. l., 13. lp.
- ⁷⁶ LVA SPDN, 45. f., 1. apr., 72. l., 1.^a—8. lp.
- ⁷⁷ KVKA, 199. f., 1. apr., 17. l., 131. lp.
- ⁷⁸ *Абрамов З. Ю.* Екатеринослав 1917—1920 гг. // Архив русской революции. — Берлин, 1923. — Т. 12. — С. 111.
- ⁷⁹ Cīņas Balss. — 1920. — 20. janv.
- ⁸⁰ LVA SPDN, 45. f., 9. apr., 31. l., 6. lp.
- ⁸¹ *Кубланов А. Л.* Совет рабочей и крестьянской обороны: Ноябрь 1918 — март 1920 г. — Ленинград, 1975. — С. 115.
- ⁸² Cīņas Balss. — 1920. — 4. janv.
- ⁸³ Turpat.
- ⁸⁴ Turpat. — 4. febr.
- ⁸⁵ Директивы командования фронтов Красной Армии: 1917—1922 гг. Сб. док. — Москва, 1972. — Т. 2. — С. 421., 422.
- ⁸⁶ Cīņas Balss. — 1920. — 11. apr.
- ⁸⁷ LVA SPDN, 45. f., 9. apr., 31. l., 57. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 2. apr., 97. l., 33. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 8. apr., 16. l., 4. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 2. apr., 97. l., 8. lp.
- ⁹¹ Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 472. lpp.
- ⁹² Turpat. — 473. lpp.
- ⁹³ *Слащев Я.* Крым в 1920 г. — Москва, 1923. — С. 51.
- ⁹⁴ Директивы Главного командования красной армии, 1917—1920. — С. 507.
- ⁹⁵ Latvju revolucionārais strēlnieks. — Maskava, 1934. — 1. d. — 16. lpp.
- ⁹⁶ LVA SPDN, 45. f., 5. apr., 11. l., 93. lp.

- ⁹⁷ Latvju revolucionārais strēlnieks. — 1. d. — 21. lpp.
- ⁹⁸ KVKA, 1574. f., 1. apr., 475. l., 6. lp.
- ⁹⁹ Директивы Главного командования красной армии, 1917—1920. — С. 508.
- ¹⁰⁰ LVA SPDN, 45. f., 9. apr., 31. l., 61. lp.; Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 483. lpp.
- ¹⁰¹ LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 41. l., 51., 52. lp.
- ¹⁰² Turpat, 45. f., 2. apr., 96. l., 5. lp.
- ¹⁰³ Turpat, 9. l., 2. lp.
- ¹⁰⁴ Cīņas Balss. — 1920. — 14. apr.
- ¹⁰⁵ Latvju revolucionārais strēlnieks. — 1. d. — 25. lpp.
- ¹⁰⁶ LVA SPDN, 43. f., 2. apr., 33. l., 40. lp.
- ¹⁰⁷ Turpat, 45. f., 2. apr., 96. l., 14. lp.
- ¹⁰⁸ Правда. — 1920. — 15 июня.
- ¹⁰⁹ Cīņas Balss. — 1920. — 17. maijs.
- ¹¹⁰ Turpat. — 8. jūn.
- ¹¹¹ KVKA, 1574. f., 1. apr., 5. l., 40. lp.
- ¹¹² LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 96. l., 12. lp.
- ¹¹³ Turpat, 14. lp.
- ¹¹⁴ Celtne (Maskava). — 1931. — 10. nr. — 639. lpp.
- ¹¹⁵ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 94. l., 4., 6. lp.
- ¹¹⁶ Turpat, 4., 5. lp.
- ¹¹⁷ Turpat, 20. lp.
- ¹¹⁸ Turpat, 16. lp.
- ¹¹⁹ Turpat, 27. lp.
- ¹²⁰ Turpat, 96. l., 14. lp.
- ¹²¹ Turpat, 15.—17. lp.
- ¹²² Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 499. lpp.
- ¹²³ Директивы Главного командования красной армии, 1917—1920. — С. 700.
- ¹²⁴ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 96. l., 17. lp.
- ¹²⁵ Turpat, 9. apr., 34. l., 9. lp.
- ¹²⁶ Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 512., 513. lpp.
- ¹²⁷ Воззвание к латышским полкам, находящимся в Советской России // Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Collection P. A. Koussonsky, Box. N° 6; LVVA, 1307. f., 3. apr., 4. l., 26. lp.
- ¹²⁸ LVA SPDN, 45. f., 2. apr., 96. l., 21. lp.

- 129 Turpat, 5. apr., 8. l., 70. lp.
- 130 Turpat, 2. apr., 96. l., 22. lp.
- 131 Turpat, 99. l., 10. lp.
- 132 Turpat, 15. lp.
- 133 Turpat, 21. lp.
- 134 Turpat.
- 135 Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 563. lpp.
- 136 Turpat.—572. lpp.
- 137 LVA SPDN, 240. f., 3. apr., 4. l., 1. lp.
- 138 Правда. — 1920. — 9 дек.; Krievijas Cīņa. — 1920. — 14. dec.
- 139 Latviešu strēlnieku vēsture, 1915—1920. — 577. lpp.
- 140 LVA SPDN, 45. f., 5. apr., 8. l., 88. lp.
- 141 Turpat, 7. l., 86. lp.
- 142 Turpat.
- 143 Turpat.
- 144 Jaunākās Ziņas. — 1920. — 1. nov.
- 145 Turpat. — 13., 14. jūl.
- 146 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1313. f., 1. apr., 39. l., 66. lp.
- 147 Turpat, 6033. f., 1. apr., 40. l., 17.—19. lp.
- 148 *Dardzāns P.* Latviešu vecā strēlnieka atmiņas, pārdomas, atziņas. — [Čikāga], 1987. — 2. sēj. — 123. lpp.
- 149 LVVA, 3598. f., 1. apr., 138. l., 395., 396. lp.; Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1931—1932. — 7. sēj. — 12 594. sl.
- 150 Brīvais Latvis. — 1919. — 13. nov.
- 151 LVVA, 6033. f., 1. apr., 40. l., 153. lp.
- 152 Turpat, 20., 21. lp.
- 153 Turpat, 1313. f., 1. apr., 21. l., 34. lp.; 6033. f., 1. apr., 38. l., 75., 76. lp.; 5434. f., 1. apr., 499. l., 4.—7. lp.; Mūsu armija tapšanā, valsts izcīnišanā un tagadējos sasniegumos. — R., 1929. — 135. lpp.
- 154 LVVA, 1313. f., 1. apr., 21. l., 18. lp.
- 155 Turpat, 33., 34. lp.; 1468. f., 1. apr., 139. l., 126. lp.; 6033. f., 1. apr., 74. l., 44. lp.
- 156 Mūsu armija tapšanā, valsts izcīnišanā un tagadējos sasniegumos. — 133. lpp.
- 157 LVVA, 6033. f., 1. apr., 173. l., 311., 312. lp.
- 158 *Lauks K.* Troickas pulks: Dienas grāmata pulka gaitām. — Toronto, 1978. — 59. lpp.

- ¹⁵⁹ LVVA, 6033. f., 1. apr., 173. l., 198., 199. lp.
- ¹⁶⁰ Turpat, 40. l., 136. lp.; *Janin [M.] Ma Mission en Sibérie, 1918—1920.* — Paris, 1933. — P. 298.
- ¹⁶¹ LVVA, 3600. f., 1. apr., 103. l., 80. lp.
- ¹⁶² Turpat, 3598. f., 1. apr., 138. l., 395., 396. lp.; Mūsu armija tapšanā, valsts izcīnīšanā un tagadējos sasniegumos. — 135. lpp.
- ¹⁶³ Pārskats par Latvijas Jaunekļu Kristīgās Savienības darbību 1919. gadā // Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Collection V. Salnais.
- ¹⁶⁴ LVVA, 6033. f., 1. apr., 173. l., 200. lp.
- ¹⁶⁵ *Dardzāns P.* Latviešu vecā strēlnieka atmiņas, pārdomas, atziņas. — 2. sēj. — 199. lpp.

Nobeigums

- ¹ Latvijas statistiskā gada grāmata, 1922.—R., 1923. — 24. lpp.
- ² *Bērziņš V.* Latvija pirmā pasaules kara laikā. — R., 1987. — 255. lpp.
- ³ Latviešu Strēlnieks. — 1931./32. — 10. nr. — 4. lpp.
- ⁴ Turpat. — 1923./24. — 1. nr. — 3. lpp.
- ⁵ *Skalbe K.* Mazās piezīmes. — R., 1990. — 140. lpp.

PERSONU RĀDĪTĀJS*

- Aire E. 8, 231
Akuraters J. 91, 241
Aļeksejevs M. 34, 196
Amtmanis-Briedītis A. 137
Andersons E. 14
Andersons E. 10
Andersons I. 14
Andersons V. 137
Antons M. 35
Apinis R. 11, 223
Apsēns P. 136
Apsītis A. 232
Aronietis V. 237
Aupe O. 135
Auzāns A. 9, 38, 43, 59, 61, 73, 231,
241
Avens P. 59, 94, 115, 123, 129, 145,
165, 231, 241
Āzēns J. 143

Bāle J. 8, 131
Balodis J. 172, 180, 184
Baltiņš K. 34, 38, 112
Bangerskis R. 8, 10, 38, 241
Bārda P. 106
Baude M. 137
Baumgarts V. 146
Bauze R. 8, 11, 76, 79, 113, 132, 149,
150, 156, 167
Beķers V. 14
Bērce (Arājs) A. 161
Berdans H. 31

Bergs A. 35
Bergs K. 69
Berķis K. 83, 104, 242
Bērziņš E. 129
Bērziņš J. 64, 112
Bērziņš P. 9
Bērziņš P. 130, 141
Bērziņš V. 14
Bērziņš (Ziemeļs) J. 173
Birkerts A. 99
Birkerts P. 99
Bīrons A. 14
Birznieks F. 136
Bisenieks J. 35
Bīskaps J. 106
Blaumanis R. 137
Blumfelds (Sviris) P. 11
Bokalders J. 99
Boldirevs V. 93, 97, 151
Bončs-Brujevičs M. 121, 138
Bončs-Brujevičs V. 121
Brastiņš K. 228
Breikšs T. 35
Briedis E. 107
Briedis F. 37, 42, 106, 107, 145
Briedis J. 112
Briedis K. 181
Brigādere A. 7
Brumelis J. 35
Bruņinieks P. 83
Buhancevs V. 44
Butuls A. 35

* Uzrādītas tikai autora tekstā minētās personas.

- Caune A. 122
 Cielēns F. 14
 Cimermanis E. 108
 Cirulis A. 35
- Čablis K. 104
 Čaks A. 86, 241
 Čakste J. 242
 Čariņš J. 102
 Čērčils V. 30
- Dambītis R. 78, 88
 Daniševskis J. 11, 78, 80, 86, 143, 167,
 168, 191, 192
 Dardzāns P. 10, 83, 233, 237
 Dedze K. 203
 Deņikins A. 10, 15, 195, 196, 198, 199,
 201—203, 205, 213, 214, 231, 235,
 241
 Dibuā A. 86
 Dimitrijevs R. 47, 55—59, 62, 63, 65,
 66, 68, 77
 Dolmanis K. 116
 Dovbors-Musņickis J. 118
 Dozītis K. 123, 187, 220
 Draudiņš T. 8, 11, 13
 Dreifelds V. 78
 Drēviņš A. 137
 Drīzulis A. 14
 Drozdovskis M. 202
 Druke I. 196
 Dūdiņš P. 123, 129, 171
 Dumpe P. 180, 193
 Dzeržinskis F. 144, 150
- Eglītis V. 7
 Eihe R. 150
 Ezergailis A. 10
- Fabriciuss J. 159
 Feldmanis V. 179, 183
 Felkerzāms H., fon 24
- Fošs F. 236
 Francis J. 38, 48, 231
 Freibergs A. 201
- Gailis K. 107
 Galkins 233
 Gavenass J. 42
 Glizdiņš K. 35
 Golcs R., fon der 171, 172, 180, 184
 Goldmanis J. 9, 10, 29, 34, 35, 70, 81
 Gopers K. 9, 60, 61, 73, 78, 81, 87, 145,
 233, 241, 242
 Gorbatovskis V. 47
 Gorkijs M. 137
 Grauze A. 142
 Gregors J. 88, 129, 207, 209, 242
 Gricmanis J. 69
 Grinbergs V. 122
 Grinfelds M. 35
 Grīns A. 241
 Grisle Ž. 204
 Griško J. 116
 Gučkovs A. 98
 Gusevs S. 148
- Gērmanis U. 10, 108
- Helferihis K. 146
 Helmanis G. 106
 Henriksens N. 159
 Hercbergs K. 118
 Hills Dž. 150
 Hindenburgs P. 30
 Hinnoms A. 40
 Hüvers H. 21
- Imaks J. 38
 Irbitis P. 137
- Jankovskis J. 43
 Jankovskis L. 104
 Jasinskis A. 203

- Jēkabsons J. 106, 109
 Jeske M. 231
 Judepičs N. 206—210, 231
 Judiņš J. 109, 120, 123, 130
 Julla A. 35
 Jurgītis K. 137
 Jurjāns A. 106
 Juzefovičs J. 105

 Kaimiņš J. 13
 Kaktiņš Ā. 49
 Kalevics A. 194
 Kalniņš A. 106
 Kalniņš B. 14, 78
 Kalniņš F. 203, 216, 220, 221
 Kalniņš J. 38, 48
 Kalniņš P. 80
 Kalpaks O. 162, 172
 Kaļedins A. 93, 110
 Kambala S. 90, 154
 Kameņevs S. 196, 197, 210, 211
 Kanelis E. 35
 Kārklīšs O. 99, 182
 Karlsons G. 60
 Kasparsons K. 35, 43
 Kaša J. 190
 Kaudzītes R. un M. 49
 Kaufelds T. 104
 Kerenskis A. 77, 84, 95
 Kirhenšteins R. 106
 Kitenbergs J. 190
 Klīve Ā. 14
 Kļava J. 137
 Kļembovskis V. 86
 Kociņš A. 91
 Kolāts J. 136
 Kolčaks A. 173, 231, 233, 235, 236, 238,
 241
 Konstantinovs M. 226
 Kornets A. 106
 Korņilovs L. 93, 98, 202, 215
 Kosjakovs V. 34

 Kosmatovs A. 112, 129
 Krasnovs P. 151
 Krastiņš J. 14
 Krauksts J. 116
 Kriļenko N. 111
 Krišjānis J. 124, 130, 172, 200, 231
 Kroders A. 14, 71, 79, 91, 102
 Kronbergs K. 203
 Krūmiņš A. 203
 Krustiņš A. 94
 Krustiņš P. 189
 Krutovs M. 111
 Krūze K. 112, 122
 Ksjuņins A. 44
 Kuprins A. 28
 Kurelis J. 112, 233, 242
 Kurlovs P. 36
 Kurševics K. 78
 Kutjopovs A. 202

 Ķempelis G. 35
 Ķeniņš A. 35
 Ķerve K. 137
 Ķisis R. 13

 Labrencis F. 193
 Lācis F. 129, 204
 Lācis J. 130, 141, 227
 Lācis M. 144
 Laidoners J. 169
 Lapiņš M. 22
 Lauks K. 10
 Leitlands A. 137
 Lemke M. 46
 Lencmanis J. 11, 187
 Lerhe J. 112, 129, 241
 Lieknēja O. 49
 Lieļbiksis R. 159, 193
 Lieļbiksis V. 193
 Lieļgalvis A. 38, 59, 83, 94
 Liepiņš R. 203
 Līgotņu Jēkabs 7, 14, 28

- Linde F. 107, 156
 Livens A. 208
 Lokarts R. B. 16, 150
 Loti P. 135
 Lukstiņš K. 8, 120

 Leņins V. 71, 80, 98, 110, 114, 122, 127,
 141, 144, 148, 150, 155, 183, 187,
 195, 196, 204, 205, 207, 226, 229
 Ljovs G. 71

 Mačs E. 35
 Maharževskis D. 204
 Mahno N. 217
 Majs-Majeviskis V. 212
 Maklakovs N. 25
 Mālmanis J. 35
 Mamontovs K. 196
 Mangulis A. 10
 Mangulis G. 94, 105, 112, 116, 129,
 192, 241
 Markovs S. 205
 Martusevičs A. 187, 203
 Matisons A. 137
 Matsons G. 200
 Mednis E. 10
 Meierovics Z. 35, 99
 Melmatis J. 203, 204
 Menders F. 79
 Mežiņš J. 156
 Mickevičs-Kapsukas V. 161
 Mierkalns F. 137
 Mierlauks A. 137
 Miļukovs P. 71, 74
 Minkins A. 148
 Miončinskis I. 34
 Mirbahs V. 144
 Misiņš A. 59, 61
 Muceniēks A. 104, 145
 Muceniēks J. 242
 Muralovs N. 121
 Muravjovs M. 145

 Nahimsons S. 100, 107—109, 111, 133
 Niedra A. 184—186
 Nikolajs II 26, 41, 67, 146
 Nikolajs Nikolajevičs 34
 Novickis V. 93

 Orlovs A. 220
 Ošs V. 104
 Ozoliņš A. 190
 Ozoliņš A. 156
 Ozoliņš K. 15
 Ozoliņš K. 99
 Ozoliņš P. 194
 Ozoliņš-Tomass K. 82
 Ozols J. 137
 Ozols J. 148, 149
 Ozols V. 34, 43, 68, 70, 72, 77, 80, 87,
 89, 98, 99

 Paegle S. 14
 Paipss R. 16
 Palevičs J. 137
 Pallo E. 228
 Parnickis R. 106
 Parskis D. 93, 95
 Pavārs V. 207, 227
 Pavlovs P. 199, 201
 Pečaks K. 156
 Peine A. 79
 Pelēkais K. 223
 Peniķis M. 9, 104, 106
 Pētersons A. 109, 115
 Pētersons K. 8, 70, 77, 106, 122, 123,
 132, 141, 155, 187, 191, 204
 Peterss J. 150
 Petss K. 120
 Plekste J. 190
 Plensners A. 10, 79, 91, 107
 Pluka M. 22
 Plūme J. 35
 Pļavniece O. 106
 Poema K. 103, 110, 156, 220

- Poga V. 35
 Porietis J. 9, 10, 91, 106, 193
 Potapovs A. 30, 31, 34
 Pozerns B. 111
 Priedītis A. 95
 Priedkalns A. 70, 86
 Primakovs V. 199
 Pūce J. 190
 Purvītis V. 35
 Putniņš M. 194
- Radziņš P. 33
 Rainis J. 71, 137
 Ramats E. 83, 88
 Rancevs P. 203, 204
 Reders A. 109, 129
 Reilijs S. 150
 Reinholds J. 136
 Reiters T. 136
 Rennenkampfs P. 33
 Reņņikovs (Seļitreņņikovs) A. 28
 Ribe A. 86
 Ridzenieks V. 22
 Riekstiņš F. 37
 Rieksts F. 129
 Rieksts J. 22
 Rihters A. 194
 Rikše V. 203
 Rinkuss V. 78
 Rostoks A. 90
 Rozenšilds-Paulins A. 33
 Rozentāls J. 35
 Roziņš F. 109, 132, 141, 150
 Rubenis J. 243
 Ruberts J. 14
 Rubis K. 104
 Rundāls V. 225
 Rutkis K. 204
 Ruzskis N. 55, 57, 65
- Sakss P. 49
 Salnais V. 21
- Saulītis J. 149
 Semjonovs G. 235
 Semols V. 104
 Serings M. 32
 Seskis J. 14, 236
 Seskovs J. (G.) 35
 Sirmacis G. 243
 Skalbe K. 7, 28, 35, 69, 241, 243
 Skļānskis E. 132
 Skrabe V. 83
 Skrastiņš E. 116
 Skubiņš V. 35
 Skuja A. 203
 Skujenieks M. 79
 Slaščovs J. 218, 219
 Slavens P. 192
 Sniķers P. 64
 Spreslis A. 14
 Sprīģis V. 78
 Stajins J. 155
 Staprāns S. 83, 88, 91, 102
 Starke P. 120
 Stiga O. 121, 132
 Strunke N. 91
 Stucka K. 11, 12, 172, 227
 Stučka P. 17, 78, 88—90, 100, 130, 153,
 155, 157, 161, 165—169, 172—175,
 178, 180, 182, 184, 186, 187, 190,
 191, 195, 218, 226
 Stukalis R. 125
 Stumburs A. 110
 Stūris A. 42
 Sudrabkalns J., sk. Peine A.
 Sudrabs J., sk. Lācis M.
 Suta R. 91
 Sverdlovs J. 130, 149, 153
- Ščerbakovs A. 111
 Šēnbergs A. 142
 Šilde Ā. 10
 Šillers F. 137
 Škapars J. 116

- Škuro A. 196
 Šmidre P. 77
 Šteinhardts V. 109
 Šteins J. 153
 Štrauss A. 162
 Štrauss M. 189
 Štrauss V. 11, 12
 Šulcs Ā. 203
 Švābe A. 15
 Švēde K. 88, 187, 203, 204, 220
- Teteris M. 125
 Tillibs N. 69, 89, 90
 Timma J. 42
 Tomanis B. 14, 125, 129
 Tone V. 91
 Tornhills 44
 Travinskis A. 159
 Treimanis-Zvārgulis E. 241
 Trikovskis N. 52, 62, 72, 97
 Trockis Ļ. 132, 138, 141, 142, 148—
 151, 183, 229
 Tupiņš A. 8
 Tupiņš J. 8
- Ubāns A. 91
 Uborevičs J. 203
 Ūdris V. 243
 Ulmanis K. 70, 154, 187
 Upelnieks K. 242
 Utens A. 204
- Vācietis J. 10, 12, 19, 33, 38, 43, 47, 59,
 61, 71, 81, 83, 94, 99, 101, 105, 111,
 112, 118, 122, 123, 127, 129, 136,
 144—148, 150, 155, 160, 165, 185,
 187, 191, 192, 197, 231
 Vainjānis R. 106
 Valdbahs E. 143
 Valters Ē. 243
 Veidemanis K. 137
 Veinbergs A. 125
- Veinbergs J. 231
 Veismanis K. 203
 Veiss F. 243
 Verhovskis A. 103
 Vicups O. 241
 Vignere-Grinberga M. 49
 Viksne P. 224
 Vilde J. 203
 Vilhelms II 23, 91
 Vinnigs A. 157
 Vio Ž., sk. Lotī P.
 Virs J. 136
 Virza E. 7, 91, 95, 241
 Vītolīņš E. 91, 102
 Vitols E. 35
 Vitols J. 142
 Voitinskis V. 89, 103
 Vrangelis P. 10, 15, 21, 218—222, 224,
 228, 229, 241
- Zaķis 80
 Zalcmanis Ž. 136
 Zālītis J. 35, 70, 81
 Zaļkalniņš K. 174, 190
 Zāmuels V. 35
 Zariņš J. 112, 120, 143
 Zariņš R. 35
 Zauers P. 137
 Zaure A. 70, 78, 79, 88, 91
 Zeke T. 132
 Zēkts H. 32
 Zelbers Ž. 228
 Zeltiņš A. 38, 57, 107
 Zesers E. 136
 Zolts P. 180
 Zommers A. 243
 Zonbergs Ž. 106
 Zutis I. 243
 Zveginčevs N. 26
- Žanēns M. 16, 77, 233, 235, 236, 238

THE LATVIAN RIFLEMEN

DRAMA AND TRAGEDY

SUMMARY

The Latvian riflemen announced themselves like an unexpected and bright phenomenon during the First World War and the subsequent years of the Civil war in the former Russian Empire which collapsed in 1917. Unfortunately, even now historians in the West know very little if anything about them, though the Latvian riflemen units were formed eighty years ago. The main reason is the lack of publications on the theme in English, German,* French and Spanish as well.

Over the centuries Latvia's territory was crossed many times by the troops of her powerful neighbours. The conquerors caused destruction and havoc. They also pressed the local male population into their service. After the forcible annexation of the Baltics by tsarist Russia, Latvians had to serve in Russia's army and navy. Thus they were forced to take part in all Russia's wars.

As an oppressed nation the Latvians took an active part in the revolution of 1905 which was against despotism, the social and national yokes and expanded russification. The people's hate turned first against the old enemy — the elite of German Balts most of whom were rich and influential landlords, the direct descendants of the German knights who had conquered the Baltic seven centuries ago. The small Latvian nation gained the exaggerated reputation of rebels. The defeat of the revolution was followed by wide-scale repressions including numerous death sentences and deportations of the insurgents to penal servitude in Siberia. Drumhead court martials stopped their actions in Latvia only in 1911.

The outbreak of the First World War found the Latvians still without any autonomy, subservient to the noble German Balts as well as to the tsarist officials' arbitrariness, with little hope for the future. The war vigorously shook the nation and raised expectations for possible change, at least for settling accounts with the Ger-

* A publication such as «Die roten lettischen Schützen 1917—1920» (Berlin, 1985. 312 S.) gives only a partial and one-sided overview.

man Balts. This determined the people's attitude to the war and stimulated active participation in Latvia's defence especially after German troops invaded her territory, and a lot of the local population was forced to become refugees.

In the spring of 1915, the Russian-German front-line reached Latvia, and her territory became a battle-field for five years. Taking as motivation the heroism of two weakly armed Latvian labour battalions in defending Jelgava (Mitau) which had been abandoned by the regular Russian troops, the most active public representatives asked for permission to organize Latvian national voluntary units. There was hope that such units could help the Russian troops to stabilize the military situation, if not to improve it. Only the German Balts' elite and the Latvian Bolsheviks were against this move. The elite did not want to see armed opponents, and the Bolsheviks followed V. Lenin's revolutionary program.

On 1st August (19th July — by old style) 1915, permission was received, and the Organization committee of the Latvian riflemen battalions published an appeal to «Gather under the Latvian standards!» During the general and following mobilizations a great number of the local population had been taken under the colours, nevertheless approximately 8000 volunteers were enlisted. Experienced Latvian officers F. Briedis, J. Francis, J. Kalniņš, A. Zeltiņš, etc. arrived from different Russian units on their own initiative and practically rallied these volunteers round themselves. In a short time four battalions were modelled after the Siberian riflemen battalion's scheme. In the autumn of 1915 another four were organized. Each battalion had a number as well as a place-name of Latvia: 1st Daugavgrīva, 2nd Rīga, 3rd Kurzeme, 4th Vidzeme, 5th Zemgale, 6th Tukums, 7th Bauska and 8th Valmiera battalion. The ninth was the depot (training) battalion. Every active battalion consisted of 4 companies and 5 special commands (in total 1246 riflemen and non-commissioned officers, 26 officers, 6 war-time clerks including 2 doctors).

The daily (army) life of these riflemen battalions was kept in Latvian, because more than 90 per cent of personnel were Latvians, and the majority of the rest (Estonians, Russians, Lithuanians, etc.) as local inhabitants, also knew the language, but commands and orders were given in Russian. There were no discords among the riflemen on the ground of nationality or status of social origin. Everyone was evaluated by his human qualities and fulfilment of duties. Latvians regarded a soldier's duties as hard, but necessary work, and that was why the training process yielded excellent results. In several months, strong infantry units were formed from young men without previous military skills.

The German command called the Latvian riflemen «local troops» or even «partisans» in spite of their undoubtedly being regular troops. What was true, was that the ghost of the 1905 revolution was still alive amongst them. The tsarist regime did not trust the Latvians. Both German spies and tsarist secret agents paid serious attention to the newly organized battalions.

Soon, it became necessary to transfer Latvian soldiers and officers from their previous Russian units to the Latvian battalions. Of course, this was only permitted

after the special decree from the higher military department. Nevertheless, a great number of Latvians had to remain in their former units if their commanders did not release them.

The Latvian riflemen battalions obviously differed from the other units of the 12th Russian army in which they were included. One could establish the distinction first of all by outward appearance — the tall uniformed Latvians looked military and imposing. The Latvian riflemen's educational level was comparatively high (less than 3.5 per cent were illiterates — this information is based upon 11,481 inquiries from 1916, in the State Historical Archives of Latvia). Their discipline was based both on conscientiousness and selflessness in defending the fatherland.

Formed mainly for scouting and special tasks, the Latvian riflemen battalions were exploited like other infantry units because of having to stabilize the front-line. The need for reinforcements in October 1915 when the German troops seriously endangered Riga forced into actions the first three battalions. By March 1916, all eight active Latvian battalions were engaged in hostilities. Having only drilled for a short time, they surprisingly quickly became among the best troops of the 12th Russian army.

In the summer of 1916, the Latvian riflemen battalions formed fifth and sixth companies, but shortly afterwards the battalions were transformed into eight companies' regiments which were then united into two brigades. However, the brigades were not joined into a division and had no artillery. Russia's high military command continued to distrust the Latvian riflemen in spite of general N. Ruzskii's* assertion in September 1916, that they were the most reliable bulwark at the Riga front.

Several failures to break through the Germans' front-line did not keep the headquarters of the 12th Russian army from trying again. A swampy area westwards Riga was chosen for the purpose.

The operation began after the swamps were frozen — on 5th January 1917 (23rd December 1916). The Latvian riflemen (approximately 24,500 men in eight active regiments besides about 13,500 in the depot regiment) had been chosen for the most responsible task which consisted of breaking-through the Germans' positions without preliminary shelling. In such a way the commander of the army general R. Dimitriev wanted to ensure a surprise attack.

Suffering heavy losses the Latvians broke through the German front-line when it became clear that the 12th Russian army had no serious reserves to take advantage of their success. The Germans counter-attacked, and fighting lasted a month. The Latvian riflemen lost about 9000 men or more than 37 per cent of their fighting force. Simultaneously they lost their trust to the Russian generals and despaired of evicting the German troops from Kurzeme (Courland).

«The Christmas battles» as they became designated in the history of Latvia, had a deep influence on the Latvian riflemen and after the February 1917 revolution in Russia, many came to favour these radical political views. The former energetic

* Commander-in-chief of the Russian Northern front.

fighters against the German troops turned into opponents of the war and the moderate reformers of the old tsarist regime as well. Leftist slogans such as «down with the war», «land for landless peasants» (among the Latvian riflemen, the landless peasants and small tenant farmers formed the greatest social group), etc. quickly gained popularity. Other political parties could not compete with the well organized and experienced Bolsheviks, and they took the regiments under their control. As a result the 2nd congress of the Latvian riflemen adopted the Bolsheviks' resolution on 30th (17th) May 1917.

The old tsarist army was demoralized, the Bolsheviks incited the soldiers against the officers. Soon Latvian officers began to leave their units. At the end of the summer of 1917, the process became widespread.

The Bolsheviks' weak point was the national question, which was not utilized by other political forces. The paper «Brīvais Strēlnieks» («The Free Rifleman»), came to be monopolized by the Bolsheviks, who also took control of the riflemen's committees and their centre — the Executive Committee or *Iskolastrel** consolidated the leading role of the Latvian Bolsheviks' party organizations or communist factions of the regiments and its head — Committee of communist organization. So a net was cast over the Latvian riflemen. «Each decision of the faction committee was practically obligatory for the regiment's committees, and none of the riflemen even dreamt of disobeying the leadership of the factions' committees», the member of the Central committee of Latvia's Social Democracy R. Bauze afterwards explained the essence of Bolshevik democracy. To declare opinions against the Bolsheviks' views was not easy. For all that antibolshevist sentiment resounded rather often. This testified that a part of the riflemen was not satisfied with the Bolsheviks' policy.

The Latvian riflemen showed serious interest in the destiny of Latvia and supported demand for her autonomy. When the German troops on 1st September (19th August) 1917 began their operation against Riga the Latvian riflemen offered energetic resistance. The 2nd Latvian riflemen brigade delayed the enemy on the river Mazā Jugla for 26 hours and thus foiled the Germans' plan of surrounding and routing the 12th Russian army. Without practical support from the retreating Russian units the Latvians once again met with heavy losses.

In fighting which could not safe-guard Riga, the mutual confidence between the Latvian soldiers and their officers was renewed. The Bolsheviks took pains to erode this trust because it endangered the further «revolutionization» of the Latvian riflemen. For the same reason, the Bolsheviks established their domination over the cultural and educational undertakings of riflemen (courses in literature, foreign languages, book-keeping, etc.). It must be added that nothing similar took place in the rest of the 12th Russian army.

* An abbreviation from Russian — the Executive Committee of the Council of the Latvian Riflemen.

In the days following the October coup d'état the Bolsheviks tested the political loyalty of the Latvian regiments' officers. Most of them were arrested and replaced by non-commissioned officers, but the riflemen did not allow violence to their officers as evidenced in the Russian units. The last anti-Bolshevist Latvian officers abandoned their units while those inclined to the left stayed with their riflemen.

The need for disciplined units forced Russia's Bolshevik government to utilize the Latvian riflemen for establishing and strengthening the new «order» in Russia. In December 1917 the 6th Latvian riflemen regiment was sent to Petrograd. A bit later, the so-called Smolny company formed from all Latvian regiments, was assigned for guarding Lenin's government. At the beginning of 1918, Latvian riflemen were sent to the Don region and to Byelorussia. The Latvian riflemen were concerned about being sent to other region while demoralized Russian troops plundered civilians in Latvia.

Unwilling to become war prisoners, the Latvian riflemen who were still in Latvia retired to Russia during the Germans' offensive after the breakdown in peace negotiations between the German block and Soviet Russia in February 1918. The retreated regiments concentrated in Moscow and Bologoje region. The Brest-Litovsk peace treaty complicated their status because the old Russian army had disintegrated and afterwards disbanded. The Soviets needed disciplined forces, therefore the Latvian regiments were transformed on a voluntary basis into the Red Army units, and on 13th April 1918, the Latvian riflemen Soviet division was organized (commander J. Vācietis, commissars — K. Dozītis and K. Pētersons). The division included also artillery, cavalry, etc. and even an aviogroup. While forming, a lot of units and subunits had to participate without delay in disarming anarchists and in oppressing anti-Soviet mutinies. By June, Latvian riflemen as separate regiments were sent to the Eastern, then to the Southern and other fronts of the Russian Civil war, where they were utilized for the stabilization of dangerous districts. Like soldiers of other Red Army units, Latvian riflemen had the same salary and nothing more. Therefore, characterization of the Latvian riflemen as Lenin's pretorian guard or landsknechts at any rate is incorrect.

The success of the Latvian riflemen on battle-fields of the Civil war turned the Russian anti-Bolshevist circles against them. In helpless anger they coined the slogan «beat the Latvians!» Captured Latvians frequently were shot dead.

The revolution in Germany and the defeat of the First Reich in the First World War meant the collapse of the Brest-Litovsk peace treaty. These remarkable changes stimulated the Latvian riflemen's will to hurry homewards to Latvia. The leaders of the Latvian Bolsheviks were anxious that the riflemen should abandon the fronts of the Russian Civil war and would hasten home. At the same time the Bolsheviks were interested in obtaining the Baltic with the help of the Latvian riflemen. Their regiments one after another soon received orders to transfer westwards.

In this way the Latvian riflemen units were involved in the creation of Soviet Latvia. Returning to Latvia, as her liberators from the German occupants, they simulta-

neously turned against the new-born government of the independent Latvia and its small armed forces.

In the fatherland, the Latvian riflemen were highly deceived in their hopes concerning the Bolshevik policy and economic program, in agriculture particularly. The organization of the Soviet or collective farms and the confiscation of the farmhands' livelihood, their only cows upset the riflemen. In April and May 1919 even the riflemen of such regiments as the fighting 7th and 9th (or former «Kremlin regiment») were decidedly against the Bolsheviks and their agricultural experiments. Henceforward every communist faction in its reports had to point out the attitude of the non-party riflemen to the Bolsheviks. Stricter political control was introduced into the Latvian riflemen units.

The fighting ability of the Latvian riflemen deteriorated in Latvia, not so much due to poor equipment rather than from a growing incomprehension about real aims of their fighting. The prestige of P. Stučka and the other Latvian Bolsheviks' leaders apparently decreased. On 22nd May 1919 Riga was lost, and the Latvian riflemen had to retreat to the eastern part of Latvia — Latgale. There their units' specific inner structure was reorganized on the model of the rest of the Red Army; the committee system was abolished, the communist factions' privileges were diminished, greater power was given to the commissars.

While retreating to Latgale, a great number of Latvian riflemen, disappointed in the Soviet regime, abandoned their units. Afterwards most of them joined the Army of Latvia and fought for the independence of their fatherland. Further disloyalty was the main reason why the Latvian riflemen units, one after another, were transferred to Byelorussia and utilized in battles against Polish troops.

Meanwhile, the situation on Soviet Russia's Southern front had become perilous for the Red Army as well as for the Soviet state. The V. Lenin's appeal «Everybody in fighting against Denikin!» had not given the expected rally. Also, the mass mobilization of communists did not help, Denikin had further success. Then V. Lenin remembered Latvians as the irreconcilable opponents to the old Russian Empire, and at his direction, the Latvian riflemen division was transferred from Byelorussia to the Southern front, which in the beginning of October 1919, was near Orel.

The Latvian riflemen division — 19,340 men in total — was included in the Southern front's assault group and shaped its main force. In heavy battles at Orel and Kromy, Denikin's crack troops were beaten, thrown back and afterwards fully smashed.

In the meantime, the 5th special Latvian riflemen regiment* successfully participated in overcoming Judenitch. On the approaches to Petrograd the Latvians managed with the enemy's tanks, which created panic among the other Red Army units.

* It was formed in 1919, and as a base was taken part of the 5th Latvian regiment's riflemen.

On 18th March 1920 the Latvian riflemen division received the order to make its way to the South-Western front. Enfeebled by heavy casualties and by an epidemic of typhus, the riflemen were included in the assault group for attack upon the Perekop rampart. On 13—16 April repeated unprepared attacks were unsuccessful, the losses of the division were heavy. The continuation was even more bloody. Wrangel's army broke out of the Crimea and pressed back the Red Army. One after another, the 5th, the 9th, the 5th (special), the 4th, and the 6th Latvian regiment had been surrounded and destroyed. However, in the autumn of 1920, Wrangel was defeated, and the Russian Civil war ended for the Latvian riflemen in Jevpatorija.

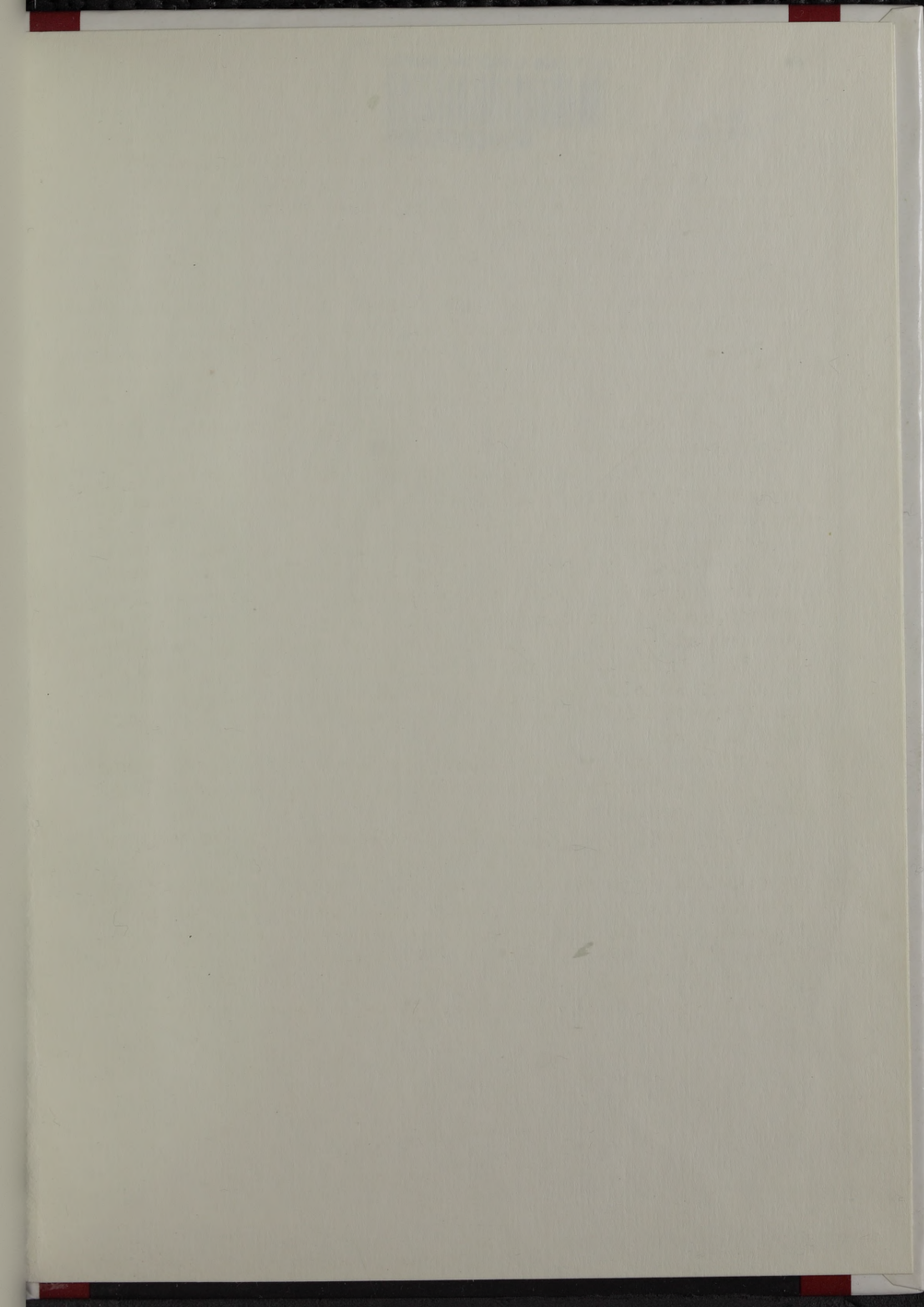
Participating in the rout of Denikin, Judenitch and Wrangel the Latvian riflemen, on the one hand, helped the Soviet regime, but, on the other, indirectly helped the newly independent Baltic states whose enemies were the mentioned generals. In fact, the Latvian riflemen hastened the international recognition of their fatherland and its small neighbour countries.

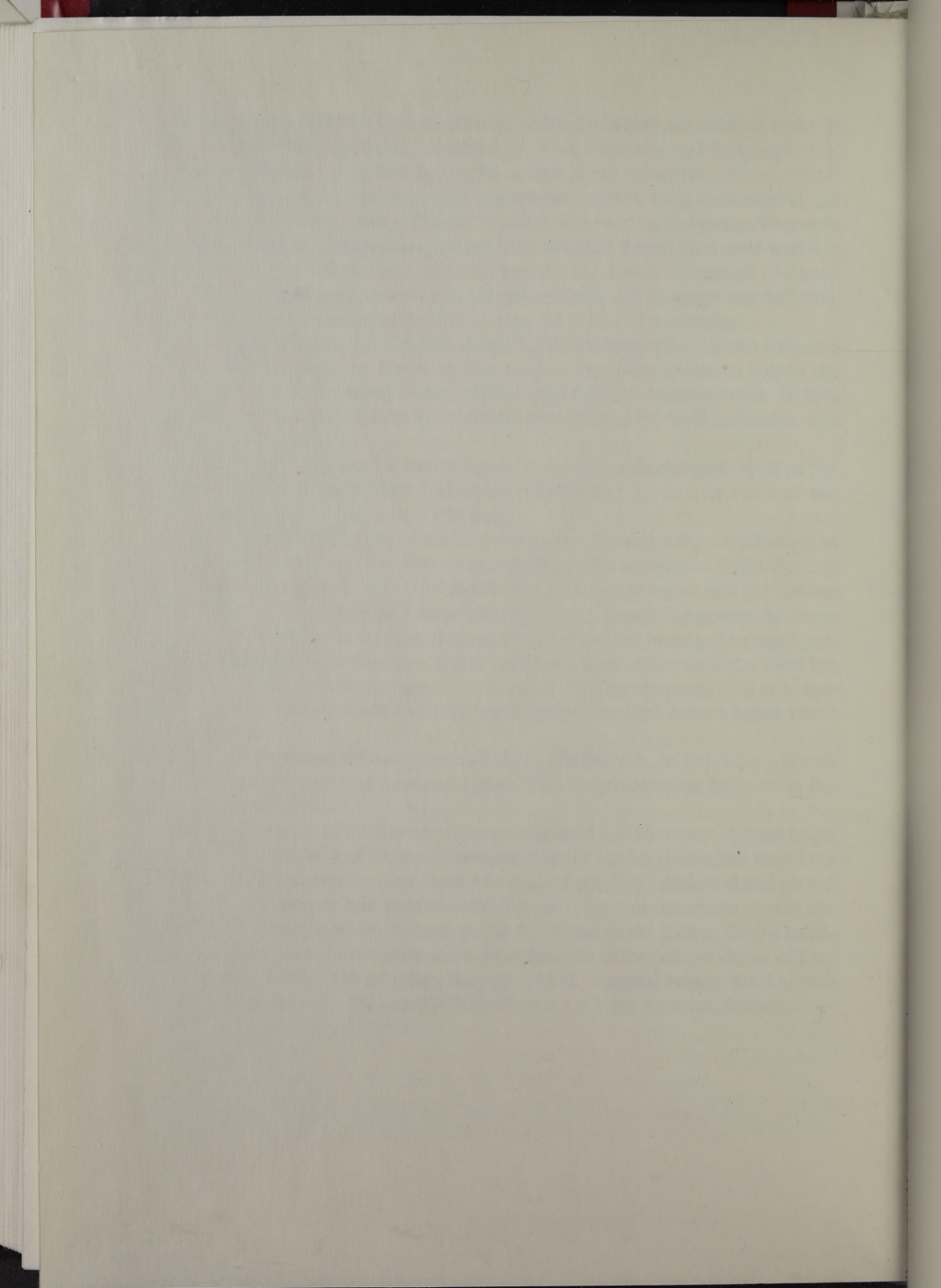
At the end of 1920, the Latvian riflemen division was discharged. Most of the survivors (approximately 5000 Latvians) returned to Latvia, in spite of the Bolsheviks' energetic efforts against this step.

Besides the Latvian division of the Red Army, two Latvian units were formed in the Urals (Troick) and the Far East (Vladivostok) in the autumn of 1918. Both of them consisted mainly of former Latvian riflemen as well as refugees and the Latvian settlers of Siberia. Thanks to the French military mission headed by general M. Janin they were placed under the command of the Czech corps and managed to avoid participation in Russia's Civil war. The Troick battalion successfully realized a 6000 km raid through Siberia and Manchuria to Vladivostok. On 29th January 1920 in Nižne-udinsk region the battalion had a serious battle against the Red Army's forces which could not detain.

Imanta regiment carried out garrison duty in Vladivostok. In February—March the regiment was transported by sea to Latvia. The Troick battalion followed in the same way in June 1920.

The further destiny of the Latvian riflemen was hard and for many of them tragic indeed. The vast majority of those who remained in the Soviet Russia lost their lives during the stalinist repressions, but those who had returned to Latvia and had served in the Army of Latvia or had been mobilized by the German occupants during the Second World War also perished if not on the front then in the gulags. Only a handful of the former Latvian riflemen saw the proclamation of the independence of Latvia in 4th May 1990. One of them, 96 year old Ē. Valters, raised the Latvian red—white—red flag over the castle of Riga. It was a solemn moment, indeed.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302053909

15.2,-

95-3
580

VALDIS BĒRZIŅŠ
**LATVIEŠU
STRĒLNIEKI -
DRĀMA
UN TRAGĒDIJA**

